

תוכן עניינים מפורט

שמירת שבת בכלכלה המודרנית
דרכי ההסתייעות בגוי ונושאים נוספים

הרב שלמה אישון

תוכן העניינים

17 תוכן עניינים מפורט
20 מכתבו של מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
22 הקדמה
24 מבוא
28 פרק א: גוי הפועל בשבת כשלוחו של היהודי
31 פרק ב: אפשרויות הפעלת הגוי בהיתר בשבת עצמה
43 פרק ג: הפעלת הגוי מערב שבת לשם פעילות כלכלית בשבת
68 פרק ד: פעילות כלכלית בשבת מיוזמתו של הגוי
94 פרק ה: חשש מראית עין
116 פרק ו: שימוש בצרכים אישיים המסופקים ע"י גוי בשבת
135 פרק ז: הסכם שותפות בין יהודי לגוי
146 פרק ח: שכר שבת ויו"ט
166 פרק ט: שותפות עם יהודים מחללי שבת
184 פרק י: סיוע עקיף לחילול שבת
188 פרק יא: הכנה בחול לביצוע עסקאות בשבת
197 הערות מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
201 מפתח עניינים
203 תקציר הלכות

תוכן עניינים מפורט

20	הקדמה
24	מבוא
28	פרק א: גוי הפועל בשבת כשלוחו של היהודי
31	פרק ב: אפשרויות הפעלת הגוי בהיתר בשבת עצמה
31	א. פעילות המוגדרת כ"מלאכת הגוי"
31	1. כללי
32	2. בעלות יהודית בלא הנאת היהודי
34	3. בעלות גוי
36	4. בעלות שהועברה מן היהודי לגוי
36	5. טיפול בסחורה הנשלחת בשבת ע"י הגוי
38	ב. פעילות הנחוצה למניעת הפסד
38	1. פעילת הכרוכה באיסור תורה
40	2. פעילת הכרוכה באיסור דרבנן
43	ג. הפעלת הגוי מערב שבת לשם פעילות כלכלית בשבת
43	א. השקעה כספית לשם פעילת כלכלית ע"י גוי בשבת
45	ב. העברת בעלות לגוי
45	1. כללי
54	2. קבלת אחריות מוחלטת
55	3. המשמעות ההלכתית של דרכי הקנין על פי החוק
57	ג. משלוח מכתבים בערב שבת
60	ד. הפעלת הגוי באמצעות גוי אחר
61	ה. פעילות הנחוצה לשם מניעת הפסד גדול
61	1. כללי
64	2. הגדרת "הפסד"
68	פרק ד: פעילות כלכלית בשבת מיוזמתו של הגוי
68	א. כללי
68	1. מלאכה שעושה הגוי בחפציו
69	2. מלאכה הנעשית בלא תמורה כספית בחפץ השייך ליהודי
71	3. מלאכה הנעשית בשכר בחפץ השייך ליהודי
73	ב. סוגים שונים של הסכמים
73	1. הסכם קבלנות
75	2. הסכם אריסות
75	3. הסכם שכירות
77	4. הסכם חכירות
77	5. נתינת מעות לגוי לשם ביצוע עסקאות

שמירת שבת בכלכלה המודרנית

78	6. רכישת מניות בחברה המתנהלת ע"י גויים.....
79	ג. הסכם בנסיבות המחייבות עבודה בשבת.....
85	ד. הגדלת רווחי היהודי בעקבות עבודת הגוי בשבת.....
85	1. הסכם קבלנות לזמן בלא הנאה לגוי מעבודתו בשבת.....
88	2. הסכם קבלנות הכולל רווחים לגוי מעבודתו בשבת.....
91	ה. הקמת חברה בניהולו של גוי.....
94	פרק ה: חשש מראית עין.....
94	א. "שם ישראל" על המלאכה.....
94	1. כללי.....
95	2. מלאכה הנעשית במטלטלין.....
97	3. מלאכה הנעשית במקרקעין.....
99	ב. מלאכה הנעשית בפרהסיה בתוך תחום שבת.....
99	1. הסכמי אריסות שכירות וחכירות.....
101	2. הסכם קבלנות.....
104	3. הסכם קבלנות במלאכה שדרכה להנתן בקבלנות בלבד.....
105	4. הסכם קבלנות בדבר שדרכו באריסות.....
107	5. בעיר שאין בה יהודים.....
108	ג. מלאכה הנעשית בפרהסיה מחוץ לתחום שבת.....
110	ד. מלאכה הנעשית בביתו של הגוי.....
111	ה. מלאכה הנעשית בביתו של היהודי.....
113	ו. מלאכה האסורה מדברי חכמים.....
114	ז. מלאכה הנעשית בחברה בע"מ.....
116	פרק ו: שימוש בצרכים אישיים המסופקים ע"י גוי בשבת.....
116	א. התחשבות בזהותם של רוב אנשי העיר.....
119	ב. מלאכה הנעשית עבור יהודים.....
120	ג. מלאכה הנעשית עבור הגוי ע"י מכירו של היהודי.....
123	ד. הנאת אכילה במלאכה הנעשית עבור הגוי.....
126	ה. מלאכה הנעשית בקבלנות.....
130	ו. הגדרת השימושים האסורים.....
130	1. הנאה - לרבות שימוש.....
131	2. הנאות האפשריות גם ללא מלאכת הגוי.....
133	3. הנאה מגוף מלאכת הגוי.....
135	פרק ז: הסכם שותפות בין יהודי לגוי.....
135	א. כללי.....
136	ב. יצירת שותפות בימי חול בלבד.....
141	ג. שותף גוי העובד מעצמו בשבת.....
144	ד. שותפים המעסיקים פועלים גויים.....

146.....	פרק ח: שכר שבת ויו"ט
146.....	א. היקף האיסור
153.....	ב. ריבית עבור יום השבת
155.....	ג. הפחתה מחוב בגין יום השבת
156.....	ד. שכר שבת לשם מצוה ובמקום הפסד
161.....	ה. שכר שבת בהבלעה
161.....	1. מעביד או פועל הרשאים לחזור בהם
162.....	2. אפשרות נכוי מן השכר בגין יום העדרות
163.....	3. שכיר חודש המקבל שכרו בכל יום
163.....	4. הבלעה בתשלום עבור הכנות והוצאות
164.....	5. הגדרת "יום"
166.....	פרק ט: שותפות עם יהודים מחללי שבת
166.....	א. איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול"
166.....	1. כללי
167.....	2. הקמת עסק חדש
169.....	3. הצטרפות לעסק קיים
171.....	4. חילולי שבת שהחלו לאחר הסכם השותפות
171.....	ב. איסור סיוע ידי עוברי עבירה
174.....	ג. הנאה מחילול שבת
177.....	ד. חילול שבת ע"י שליח
177.....	1. כללי
178.....	2. שליחות לדבר עבירה
179.....	ה. אופי הסכם השותפות
182.....	ו. החזקת מניות בחברה המופעלת בשבת על ידי יהודים
184.....	פרק י: סיוע עקיף לחילול שבת
184.....	א. השאלה והשכרה למחלל שבת
186.....	ב. רכישת מוצרים שיוצרו בשבת
188.....	פרק יא: הכנה בחול לביצוע עסקאות בשבת
188.....	א. כללי
189.....	ב. הגשת הצעה למכרז שיפתח בשבת
191.....	ג. הכנה בחול למכירה או רכישה של מוצרים בשבת
193.....	ד. איסור "לפני עיוור" ו"מסייע ידי עוברי עבירה"
194.....	ה. שימוש בתלושים הנרכשים מערב שבת
197.....	נספח: הערות מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
201.....	מפתח נושאים
203.....	תקציר הלכות

מכתבו של מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

ב"ה, יום ו', י"ז חשוון תשנ"ט

הראני כבוד הרב המאור הגדול רבי שלמה אישון שליט"א, ממכון כת"ר, חיבור יפה אשר חיבר בהלכות שבת ובו אסף איש טהור כל אופני איסורים של אמירה לגוי ואופני ההיתר, מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים ומפוסקי דור האחרון.

ואין צורך לבאר גודל התועלת, הן להסיר מכשול מהרבה שאנים יודעים הדינים, או של שמים על לבם שמה שנוהגים יש בהם חשש, וכן מצד שני דברים שמחמירים מחוסר ידיעה, ועל ידי חיבורו ימצא הרבה דרכים להיתר, והתורה חסה על ממונם של ישראל.

לכן אמינא לפעלו הטוב יאשר כוחו ויתברך מה' הטוב ויזכה לחבר עוד ספרים לתועלת הרבים.

הכותב לכבוד התורה ועמליה

זלמן נחמיה גולדברג

מכתבו של מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

הקדמה

שאלת הפעילות הכלכלית בשבת היתה מאז ומעולם אחד הנסיונות הקשים בהם התנסה יהודי שומר תורה ומצוות. שמירת השבת הקשתה על היהודי לעמוד בתחרות עם בעלי העסקים הגויים אשר פתחו את עסקיהם גם בשבת, ולעיתים אף מנעה ממנו את האפשרות להשתלב בעסקים הדורשים פעילות במשך שבעה ימים בשבוע.

עוד מתחילת תקופת התנאים ועד לימינו אנו מוצאים דיונים הלכתיים העוסקים בשאלת האפשרויות העומדות בפני היהודי להשתלב בעסקים השונים תוך שמירת שבת. עיון בשאלות ההלכתיות שעסקו בהם הפוסקים, מלמד על מעורבות עמוקה של היהודים בחיי הכלכלה בעולם: פועלים גויים עבדו בביתו ובמשקו של היהודי, יהודים שכרו מן הגויים והשכירו להם שדות ומפעלים, יהודים היו מפליגים באוניותיהם ומצטרפים לשיירות בהנהגתם ועוד.¹ התשובות ההלכתיות שנתנו, איפשרו ליהודי, במקרים רבים, להמשיך במעורבות זו בלא לחלל את השבת.

ברם, מאז הקמת המדינה לבש הנושא צורה אחרת. אם במשך תקופת הגלות היתה השאלה בעיקרה שאלתו של היהודי הפרטי אשר היה זקוק למסחר בשבת לשם פרנסתו, הרי לאחר הקמתה של המדינה הצטמצמה בעיתו של האדם הפרטי אשר בדרך כלל יכול למצוא את מחיתו בעבודה בימות החול בלבד, ובמקביל נוצרה בעיה בתחום התעשייה והעסקים הגדולים, ובתחום הסחר של המדינה עם מדינות אחרות.

היותה של השאלה כיום שאלה כללית ולא פרטית - שני צדדים לה. מחד, בשונה מתקופת הגלות, כיום נוגעת סוגית הפעילות הכלכלית בשבת לישוב ארץ ישראל. חיזוק חוסנה הכלכלי של מדינת ישראל יש בו משום מצוות ישוב ארץ ישראל, והוא בודאי מהווה ערך נעלה יותר מאשר חיזוק חוסנו הכלכלי של היהודי הפרטי בגלות. מכאן, שאם בעבר נמצאו היתרים עבור הפרט כל שכן שיש להשתמש בהם גם במציאות הכלכלית כיום.

מאידך, קיים צורך חשוב לדאוג לצביונה וליעודה של המדינה היהודית. פתרונות שיתכן שניתן היה להשתמש בהם כשהיה מדובר ביהודי פרטי בגלות, ספק אם ראויים לישום גם כשמדובר בעסקים שפעילותם מורגשת במדינה כולה. במציאות

1. ראה יעקב כץ, גוי של שבת, מרכז זלמן שזר ירושלים, תשמ"ד. ועיי' שמציין שהשאלות ההלכתיות בסוגיא זו שמשו אף מקור חשוב להסטוריונים אשר חקרו את הפעילות הכלכלית היהודית בשנות הגלות.

חיינו החדשה בארץ ישראל יש לקחת בחשבון לא רק את שמירת השבת של האדם הפרטי כי אם גם את אופיה של רשות הרבים של מדינת ישראל.

שיקול דעת מעמיק נדרש איפא בפני העומד להכריע בשאלות סבוכות אלו. בעבודתנו זו איננו מתימרים להכריע בין הערך של צביונה של המדינה לבין הערך של חיזוק חוסנה הכלכלי. מטרתנו ללבן את האפשרויות השונות לפעילות כלכלית בשבת על פי ההלכה, באופן שיוכל לשמש בסיס לפוסק אשר ידרש להכריע בכל מקרה ומקרה לגופו.

בענין זה חשובה ההכרה בכך שהשבת, בין יתר מעלותיה, נותנת משמעות מוסרית יותר לחיי הכלכלה והחברה גם בימות החול, וכפי שכותב הרב קוק:²

"המלאכות כולן מתכוננות רק מאהבה הפרטית של כל אדם אל עצמו ואל הרגשותיו הבהמיות... ועל כן בהכרח יוצא מזה מצב המוסרי ההרוס העומד בעולם כעת... הנה שביתת השבת תלמדנו מה גדול ערך התעודה הלאומית שלנו, שתביא תקופה חדשה בעולם, תקופת מעשים חדשים אשר כל אלה המעשים בשאיפותיהם אינם דומים להם כלל, כי יבואו מעשים שתכליתם תהיה שלום ואהבה ואהבת ה'."

2. מתוך מאמרו של הרב קוק "תעודת ישראל ולאומיותו" הודפס במאמרי הראיה עמ' 137.

מבוא

שמירת שבת תוך שבתון מוחלט מפעילות כלכלית, הינה הדרך על פי הראוי שכל יהודי ינהל את עסקיו, גם כאשר מדובר בכלכלה מודרנית. ברם, במקרים בהם הדבר בלתי אפשרי, הרי שעומדות בפניו של היהודי שתי דרכים עיקריות: הדרך האחת - מציאת פתרונות טכנולוגיים תוך שימוש בטכנולוגיה מתקדמת. הדרך השנייה - השימוש בגוי.

הנטייה הבסיסית היא להעדיף את הדרך הראשונה באשר היא מאפשרת פתרון ללא הזדקקות לידיים זרות. אך, בעיון מעמיק יותר ניווכח שאין הדבר כה פשוט ויתכן שגם כאשר נעשה שימוש בטכנולוגיות מתקדמות יש צורך להשתמש, אם לא בגוי עצמו, בגדרים ההלכתיים במסגרתם מותר השימוש בגוי. בהקשר לכך חשוב לציין את דבריו של הרב משה פינשטיין³ הדן בהיתר השימוש בשעון שבת וכותב בין השאר:

"מכל מקום, מסתבר ששייך לאסור (=את השימוש בשעון שבת) מאותו האיסור שאסרו מדרבנן אמירה לעכו"ם, עוד מכל שכן, דהא מה שבא מצד כוחו עדיף ממה שבא מצד דיבורו, ואף אם נימא דאיסור אמירה לעכו"ם הוא שאסרו מצד שליחות נמי, כיון שלכא דין שליחות ממש אלא מתקנה מחמת שעושה מצד ציווי הישראל, ודאי יש להחמיר על מה שנעשה בכוחו דהישראל. אבל אף אם נימא שאין לאסור אלא מה שתיקנו חכמים ואין למילף מזה לאסור גם מה שבסברא הוא חמור כיון שעכ"פ לא אסרו, אף שהיה זה מחמת שלא היה ענין זה בימי חז"ל אין לזה איסור ממש, מכל מקום אין להתיר זה כיון שהוא דבר הראוי ליאסור."

על פי דברים אלו, גם אם ימצאו פתרונות טכנולוגיים למלאכות הספציפיות, עדיין יתכן שהדבר יהיה אסור, ומכאן שגם השימוש בפתרונות אלו חייב במקרים רבים להבנות על בסיס הגדרים של היתר מלאכת גוי בשבת.

אכן יש הסוברים שאין לדמות שימוש בפתרונות טכנולוגיים לאיסור אמירה לגוי בערב שבת,⁴ אך אף לשיטתם יתכן ושימוש באמצעים אלו יהיה בעייתי לאור דברי החתם סופר⁵ האומר:

3. שו"ת אגרות משה או"ח ד סימן ס. בענין השימוש בשעון שבת לצורך הדלקת האור - ראה שו"ת יביע אומר חלק ג סימנים יז - יח ובמקורות שהביא.

4. זוהי דעתו של מו"ר הגר"ז גולדברג. ראה דבריו בסעיף א בנספח.

5. שו"ת חתם סופר חושן משפט סימן קצה. וכן כתב בערוך השולחן סימן רמג סעיף ג.

"הנושא ונותן בחנותו בכלל מחלל שבת ויו"ט הוא, הרי הוא ככל מחללי שבת באיסורים הכתובים בתורה, כמו שכתב הרמב"ן (פר' אמור) בפסוק 'שבתון זכרון תרועה' וז"ל: 'שנצטוינו מן התורה להיות לנו מנוחה ביום טוב אפילו מדברים שאינם מלאכה, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות.'⁶

לאור המגבלות שבשימוש באמצעים טכנולוגיים, נראה שאין מנוס גם מהזקקות לגוי. וכבר כתב הרב קוק זצ"ל⁷:

"ובכלל אי אפשר לישוב יהודי שלא ימצא בתוכו ג"כ נכרים אחדים, לפי ההכרח של איזה דברים המותרים להעשות בשבת ויו"ט דוקא ע"י נכרים."

קיימת איפא חשיבות גדולה לברור הגדרים של היתר מלאכת גוי בשבת, ובכך נעסוק להלן. יש לציין כי נושא זה הינו סבוך ומורכב במיוחד, וכבר כתב בשו"ת שואל ומשיב⁸:

"מי שבא להורות ולהביא צווארו בעול ההוראה ולשאול בזה צריך ללמוד היטב הדברים בטור וב"י השיטות והש"ס והפוסקים הנלווים ע"ז ובפרטות במקום הזה אשר הסימנים רמ"ג רמ"ד רמ"ה רמ"ו (הסימנים

6. על פי דברי החת"ס, עלול השימוש באמצעים הטכנולוגיים להיות כרוך באיסור תורה - אף שהשימוש באמצעים אלו איננו עבירה על אחת מל"ט אבות המלאכות. אכן לדעת מו"ר הגרז"י גולדברג, אם המדובר בפקוח על מפעל שעובד באופן אוטומטי אין בכך איסור תורה אך עלול להיות איסור דרבנן - ראה דבריו בסעיף ב בנספח. ומכל מקום גם לשיטתו, אם היהודי עובד בעסק בשבת, אף שהמלאכות שעושה אינן מל"ט אבות המלאכה האסורות בשבת - יהיה בהתנהגותו משום איסור תורה. מכאן, שהיושב בעסק בשבת וכותב ב"עט שבת" או מדבר ב"טלפון שבת" עלול להחשב כמחלל שבת ויו"ט מדאורייתא.

7. דעת כהן סימן רלה. מדבריו אלו עולה שאינו רואה כל פסול רעיוני בשימוש בגוי של שבת עפ"י גדרי ההלכה. דברים אלו עולים בקנה אחד עם דבריו בעין איה (שבת פרק ראשון ט ע"ב אות ג ד"ה ומאימתי התחלת אכילה) שם כתב שהפסוק בישעיהו "ועמדו זרים ורעו צנאכם..." הינו בגדר אידיאל העתיד להתגשם, עיי"ש. דברים ברוח זו כותב גם הרב יצחק זילברשטיין, מלכים אמניך, מהדורה שניה, תשנ"ב, הקדמה עמ' ט וזו לשונו: "העולם כפוף לתורה, וחייב להיות שאומות העולם יהיו מצויין בבתי ישראל כדי שצרכי יולדת וקטן וחולה יעשו על ידיהם. ולכן חוק חוקק בטבע וכך היא בריאת העולם, שבבתי ישראל יהיו מצויין משרתים ושפחות נכרים." ברם יש שהתייחסו בשלילה לשימוש בגוי של שבת משום שראו בכך פגיעה בעצמאות הלאומית של ישראל, ראה מאמרו של הרב שלמה גורן, השימוש בנכרים כדי לפתור בעיות הלכתיות, ספר תורת המדינה עמ' 328. יעקב כ"ץ, גוי של שבת, עמ' 11 ושם בהערה 2.

8. שו"ת שואל ומשיב מהדורה א חלק ב סימן סו.

העוסקים בנדון (דין) הם סימנים קשים וכמה וכמה ענינים אשר יתבוללו
במו אשר דמות אחת להנה ובמעט הבדל יתפרדו איש מעל אחיו.⁹

למרות הקושי שבדבר ננסה לעמוד על העקרונות להיתר השימוש בגוי בשבת, ונבחן
כיצד ניתן לישם עקרונות אלו בכלכלה המודרנית, והאם יש בהתפתחות הכלכלית
בכדי לספק פתרונות שלא היו קיימים בעבר.

בנוסף על האפשרויות השונות של השימוש בגוי, נעסוק בעוד מספר ענינים הנוגעים
לפעילות כלכלית בשבת. גם בענינים אלו, נמעט בהתייחסות לפתרונות טכנולוגיים
מתוחכמים, ונדון בעיקר באפשרויות לפתור את הבעיות ההלכתיות באמצעות
יצירת סוגים שונים של הסכמים או עסקאות.

הדינים שיובאו להלן הם מה שנראה לעני"ד מעיקר הדין, אך למעשה יש לדון בכל
מקרה לגופו ולבדוק את ההשלכות של ההיתרים השונים, האם יש בהם בכדי לסייע
בשמירת השבת, או שמא להיפך, הם עלולים להביא לחילול השם⁹ או ולזלזול
בשמירת השבת.

דוגמא לבעייתיות הרבה שיש בענין זה ניתן למצוא בדברי המנחת יצחק אשר הציג
את הגישות השונות בענין האפשרות להסתמך על היתר מכירת העסק לגוי:

"וכנודע, שבספרי גדולי האחרונים, מצינו בזה מערכה מול מערכה, יש
שהצדיקו את עשיית שטר מכירה בשביל בעלי השדות, ויש שנמנעו מזה
כמטחוי קשת, ואלו ואלו נתכוונו לשם שמים, שהמחזיקים בהיתר הנ"ל,
חששו, שאם לא יזדקקו להם הרבנים, יעברו ויחללו שבת קודש באיסור,
ועד שיאכלו באיסור, יאכלנו בהיתר, והנמנעים חששו שאדברה על ידי
היתר זה, יבואו עוד לחילול שבת יותר, והשטר מכירה יהיה להם רק
לכסות עינים.¹⁰"

מכאן, שיש לשקול היטב, בכל מקרה ומקרה לגופו, האם ראוי להשתמש בפתרונות
ההלכתיים השונים, כאשר הן השואל, והן הפוסק הנדרש להכריע בשאלה, חייבים
להעמיד לנגד עיניהם את דבריו של המשנה ברורה הכותב:

9. אודות חשש זה ראה מגן אברהם סימן רמד ס"ק ח. פמ"ג באשל אברהם שם ס"ק ח. משנה ברורה
שם ס"ק יג.

10. שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן לא. וראה עוד בענין זה בשו"ת מנחת יצחק חלק ב סימן קיח.
שו"ת אגרות משה חלק ד סימן נה.

"והבוטח בה' ואינו מחפש צדדי קולות על שבת - אשריו."¹¹

11. משנה ברורה סימן רמד ס"ק לה. ובגמרא שבת קכא ע"א מסופר: "מעשה ונפלה דליקה בחצירו של יוסף בן סימאי בשיחין ובאו אנשי גיסטרא של ציפורי לכבות מפני שאפוטרופוס של מלך היה, ולא הניחן מפני כבוד השבת." ומבאר שם המהרש"א שאף שהיה מותר לו להניח להם לכבות: "משום כבוד שבת בעלמא החמיר על עצמו וכדי שלא יחשדוהו שהוא א"ל כבה."

פרק א: גוי הפועל בשבת כשלוחו של היהודי

על הפסוק "כל מלאכה לא יעשה בהם"¹ נאמר במכילתא² על פי הגירסא המצויה³:

"לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך. אתה אומר כן, או אינו לא תעשה אתה ולא חברך ויעשה גוי מלאכתך? תלמוד לומר 'ששת ימים תעשה מלאכה', הא למדת 'כל מלאכה לא יעשה בהם' לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך - דברי ר' יאשיה. ר' יונתן אומר: אינו צריך, והלא כבר נאמר 'זכור את יום השבת לקדשו', והלא דברים קל וחומר, ומה אם שבת חמורה אינו מוזהר על מלאכת גוי במלאכתך, יום טוב הקל דין הוא שלא יהא מוזהר על מלאכת גוי במלאכתך! תלמוד לומר 'כל מלאכה לא יעשה בהם'. אין לי אלא יום טוב הקל, אם יום טוב הקל שאתה מוזהר על מלאכת חברך במלאכתך, שבת חמורה דין הוא שתהא מוזהר על מלאכת חברך במלאכתך."

על פי גרסה זו, נחלקים ר' יאשיה ור' יונתן בשאלה האם מותר ליהודי לאפשר לגוי לעשות מלאכתו של היהודי בשבת. על פי גירסה אחרת במכילתא אין כל מחלוקת בשאלה זו וכולם מודים שפסוק זה אינו מהווה מקור לאיסור עשית מלאכת יהודי על ידי גוי בשבת.⁴ מאידך, יש הסוברים שהן לדעת ר' יאשיה והן לדעת ר' יונתן קיים איסור בעשיית מלאכתו של יהודי על ידי גוי בשבת. על פי גרסתם נאמר במכילתא:

"לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך... אבל יעשה גוי מלאכתו".⁵

כגרסה זו האחרונה נקט גם הבית יוסף אשר הביא את דברי הסמ"ג⁶ שהסתפק בשאלה האם האיסור להניח לגוי לעשות מלאכתו של היהודי בשבת הוא איסור דאורייתא או דרבנן. וכך כותב הבית יוסף בשם הסמ"ג:

1. שמות יב טז.
2. מכילתא בא פרשה ט.
3. כך היא הגירסה בספרי המכילתא הנדפסים.
4. כך היא גירסת המכילתא בדפוסים הראשונים (קושטא, ווינציא), וכן הוא בילקוט שמעוני בא סימן רא. וראה גם שו"ת הרי"ד סימן מה.
5. כך גרס הרמב"ן על התורה (שמות יב טז), וכן היא גירסת הסמ"ג ל"ית עה. וראה באור גרסה זו בתורה והמצוה למלבי"ם שם. ובענין הגרסאות השונות ראה גם שבות יהודה וברכת הנצי"ב על המכילתא שם.
6. סמ"ג ל"ת ע"ה, הובאו דבריו בבית יוסף סימן רמד.

"משמע מכאן שאסור לישראל להניח לעכו"ם לעשות מלאכתו בין ביו"ט בין בשבת דאוריתא... אמנם י"ל שהוא אסמכתא בעלמא... ולשון 'לא יעשה' הכתוב בתורה מוכיח קצת שהיא דרשה גמורה."

לדעת כמה מן הפוסקים, עשיית מלאכה על ידי גוי בשבת אסורה לעיתים מן התורה ולעיתים מדרבנן, בהתאם לסוג המקרה: יש הסוברים, שכאשר הגוי עושה את המלאכה בחפץ של היהודי הדבר אסור מן התורה, ואילו כאשר הגוי עושה את המלאכה בשלו לצורך היהודי האיסור הוא מדרבנן.⁷ יש המבחינים בין מקרה בו היהודי אומר לגוי בשבת עצמה לעשות מלאכה שבזה יהיה איסור תורה, לבין אמירה בערב שבת האסורה מדרבנן,⁸ ויש שכתבו שאם הגוי הוא פועל של היהודי, המקבל מן היהודי שכר עבור מלאכתו, יש חשש איסור תורה במקרים בהם הוא יעשה מלאכה עבור היהודי.⁹

מכל מקום, הדעה הרווחת היא שהאיסור הוא בכל מקרה איסור דרבנן, אם משום שהדרשה במכילתא הינה בגדר אסמכתא בעלמא, ואם משום שהגירסה הנכונה במכילתא היא הגירסה השניה שהזכרנו לעיל.¹⁰ עם זאת, העובדה שיש הסוברים שהאיסור הוא מן התורה, מהווה אצל אחדים מן הפוסקים סיבה להחמיר באיסור זה יותר מבאיסור דרבנן אחר.¹¹

בגדרי האיסור, לסוברים שהוא מדרבנן, יש שכתבו שהוא מטעם שליחות, ואף שהגוי אינו בתורה שליחות מן התורה, מכל מקום מדברי סופרים יש שליחות לגוי לחומרא.¹² לשיטה זו תהיה שליחות לחומרא לא רק במקרה בו ציווה היהודי

7. יראים סימן שד (דף קסח ע"ב) באפשרות הראשונה. פרי מגדים סימן רמג משבצות זהב אות ג. גליוני השי"ס של הגר"י ענגל שבת קנ ע"א.

8. אליהו רבה סימן רמג ס"ק ח. וראה גם שו"ת רב פעלים חלק ג או"ח סימן כא.

9. ראה מחנה אפרים הלכות שלוחין סימן יא. שדי חמד חלק הכללים מערכת האלף אות קסד. המדובר הוא רק במקרים בהם הגוי הינו פועל המקבל שכר, שאז הוא משועבד לעשות מלאכתו של היהודי. אך אין בכלל זה מקרים בהם הגוי הינו קבלן ולא פועל, או מקרים בהם נותן היהודי לגוי שכר עבור מלאכה שעשה הגוי מיוזמתו - ראה דברי מו"ר הגר"ז"נ גולדברג בסעיף ג בנספח.

10. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה א. רמב"ן על התורה שמות יב טז. שער הציון סימן רמג אות ז. וראה גם שדי חמד שם. ציץ אליעזר חלק יב סימן מב אות ז. שו"ת יביע אומר חלק ד או"ח סוף סימן כו.

11. ראה לבוש או"ח רמג שכתב "לפיכך יש להחמיר בו מאוד משום חומרא דשבת".

12. ראה הגהות מיימוניות הלכות שבת פרק ו אות ב. שו"ת חוות יאיר סימן קפה. ואולם ראה בית שמואל אבן העזר סימן ה ס"ק יט מדבריו עולה שאף לחומרא אין שליחות לגוי, והביאו בשו"ת חתם סופר או"ח סימן ס. וראה גם אור שמח הלכות מלוה ולוה פרק ה הלכה ד שכתב ששליחות מדרבנן לחומרא יש רק "במילי דממון ומשא ומתן וקניינים... אבל במידי דמצוה ודת כמו לחסום

במפורש את הגוי לעשות עבורו מלאכה, כי אם גם במקרים בהם הטיל היהודי על הגוי שליחות הכרוכה בחילול שבת - אף שלא אמר לו במפורש לעשות מלאכה בשבת, וכדברי בעל שאילת יעב"ץ האומר:

"שאין מועיל מה שהגוי עושה מעצמו בלי ציווי ישראל, מאחר שבשליחותו הוא הולך... שעל כן פנים צריך הגוי המוליך לעשות מלאכה בשביל הישראל, וקיי"ל יש שליחות לגוי לחומרא."¹³

אכן מדברי המכילתא עולה, שגם אם היהודי לא הטיל כל שליחות על הגוי, והגוי עושה את המלאכה מיוזמתו, אם כוונת הגוי היא לעשות זאת עבור היהודי - חייב היהודי למחות בידו.

איסור עשיית המלאכה על ידי גוי מקיף הן מלאכות האסורות בשבת מן התורה והן מלאכות האסורות מדרבנן.¹⁴

על ידי עו"ג או לעשות מלאכה בשבת... ודאי דאין שליחות. ובשו"ת חתם סופר או"ח סימן רא כתב שאיסור שבת מוטל על גוף האדם "ועל כן לא שייך שלוחו כמותו אפילו יש שליח לדבר עבירה" וכן כתב גם שם, חו"מ סימן קפה.

13. שו"ת שאילת יעב"ץ חלק ב סימן קלט. וכן הוא בשו"ת רב פעלים חלק ג או"ח סימן כא. ואמנם רש"י בעבודה זרה טו ע"א ד"ה כיון דזבנה כתב שהאיסור הוא משום "ממצוא חפצך ודבר דבר" - דיבור אסור", אך שם בדף כב ע"א ד"ה והא אותביא רבינא כתב שהאיסור הוא מטעם שליחות. וראה גם רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה א. ערוך השולחן סימן רמג סעיף ד.

14. בית יוסף סימן רמד ד"ה ומ"ש רבינו וה"מ בתוך התחום. משנה למלך הלכות שבת פרק ו הלכה ט. שו"ע סימן שז סעיף ב. משנה ברורה סימן שו ס"ק מ.

פרק ב: אפשרויות הפעלת הגוי בהיתר בשבת עצמה

א. פעילות המוגדרת כ"מלאכת הגוי"

1. כללי

מלשון המכילתא שהובאה לעיל¹ משמע, שהאיסור הוא להניח לגוי לעשות מלאכתו של יהודי, אך אין איסור להניח לגוי לעשות מלאכת עצמו². מדברי הגמרא מוכח, שלא זו בלבד שאין צורך למחות בגוי העושה מלאכת עצמו, אלא אף מותר לומר לו במפורש לעשות זאת.

הראיה לכך היא מדברי הגמרא במסכת בבא מציעא³ הדנה באיסור "לא תחסום שור בדישו"⁴, האוסר ליהודי לחסום את פי הבהמה בשעת דישתה. בהקשר לכך מסתפקת הגמרא בשאלה האם אסורה רק חסימת הבהמה על ידי היהודי עצמו, או שמא אסור ליהודי גם לומר לגוי "חסום פרתי ודוש בה". בשורש הספק עומדת השאלה האם איסור אמירה לגוי לעשות מלאכה האסורה, נאמר רק באיסורי שבת החמורים שעונשם סקילה, או שמא קיים איסור אמירה לגוי גם באיסורי לאווים אחרים.

מתוך העובדה שספקה של הגמרא היה רק במקרה בו היהודי רוצה לומר לגוי "חסום פרתי ודוש בה", מוכח שהיה פשוט לגמרא שמותר ליהודי לומר לגוי "חסום פרתי ודוש בה תבואה שלך", ומכאן שאף בהלכות שבת אין כל איסור ליהודי לומר לגוי בשבת לעשות "מלאכת עצמו"⁵.

אמנם, נחלקו המפרשים והפוסקים בשאלה, מה מוגדר כ"מלאכת עצמו" של הגוי: יש האומרים שהדבר נקבע על פי הנהנה מן המלאכה. לדעתם, כאשר הגוי הוא הנהנה מן המלאכה, תוגדר המלאכה, לענין הלכות שבת, כמלאכתו של הגוי, אף אם היהודי הוא הבעלים על הרכוש בו נעשית אותה מלאכה. לעומתם, סוברים אחרים, שיש להתחשב בבעלות על הרכוש בו נעשית המלאכה. לדעתם, כאשר אומר היהודי לגוי לעשות מלאכה ברכושו של היהודי, לא תוגדר המלאכה כמלאכתו של הגוי, אף

1. לעיל בעמ' 28 בסמוך לציון להערה 2.

2. ולגירסת הרמב"ן שמות יב טז נאמר במפורש במכילתא "אבל יעשה גוי מלאכתו".

3. בבא מציעא צ ע"א.

4. דברים כה ד.

5. ראה נמוקי יוסף בבא מציעא דף נג ע"א בדפי הרי"ף, באור הגר"א סימן שז סעיף כ"א.

אם הגוי הוא הנהנה ממנה, ורק כאשר נעשית המלאכה ברכושו של הגוי היא תוגדר כמלאכתו של הגוי.

בהקשר לכך מתעוררת השאלה האם, ובאלו תנאים, רשאי להעביר את הבעלות את הרכוש לידי הגוי על מנת שהמלאכה שיעשה בשבת תוגדר כמלאכתו ולא כמלאכה היהודי. פרוט השיטות השונות בענין זה יובא להלן.

2. בעלות יהודית בלא הנאת היהודי

נחלקים הראשונים בשאלה האם מותר ליהודי לצוות את הגוי לעשות מלאכה בחפץ של יהודי כאשר היהודי אינו נהנה מן המלאכה:

יש הסוברים⁶ שמלאכה הנעשית על ידי גוי, נחשבת כמלאכת הגוי בכל מקרה בו אין ליהודי הנאה ממנה, ומותר ליהודי לומר בשבת לגוי לעשות מלאכות אלו. לדעתם, ספקה של הגמרא במסכת בבא מציעא היה רק במקרה בו אומר היהודי לגוי "חסום פרתי ודוש בה תבואה שלי", שאז נהנה היהודי מחסימת הבהמה, אך פשוט היה לגמרא שמותר ליהודי לומר לגוי, לא רק "חסום פרתיך ודוש בה תבואה שלך", אלא אף "חסום פרתי ודוש בה תבואה שלך". במקרים אלו, אין היהודי נהנה ממלאכתו של הגוי, ובמקרה האחרון הוא אף מפסיד מכך שאין בהמתו אוכלת, ובכגון אלו סוברת הגמרא, לדעתם, שאף בהלכות שבת לא קיים איסור אמירה לגוי, ועל כן לא הסתפקה בשאלה זו בנוגע לאיסור "לא תחסום שור בדישו".

יש המחמירים יותר, ולדעתם, גם רווח כספי הנגרם כתוצאה מן המלאכה נחשב לענין זה כ"הנאה". שיטה זו הובאה בהגהות מרדכי⁷ ועל פיה ספקה של הגמרא במסכת בבא מציעא הוא גם במקרה של "חסום פרתי ודוש בה תבואה שלך". במקרה זה אמנם אין היהודי נהנה מעצם החסימה אך הוא נהנה מכך שהגוי מרבה לו את שכרו, ועל כן אין זו נחשבת כ"מלאכת הגוי".

ראשונים אחרים⁸ חולקים וסוברים, שלא ההנאה היא הקריטריון הקובע האם תחשב המלאכה כמלאכת הגוי או כמלאכת היהודי. לדעתם, כל מלאכה הנעשית

6. תוספות בבא מציעא צ"א ד"ה חסום פרתי. הגהות אשרי שם פרק ז סימן ו. מגיד משנה הלכות שכירות פרק יג הלכה ג. ריטב"א בבא מציעא שם בשם הרמב"ן. ואולם ברמב"ן עצמו בחידושו משמע שלא סובר כך, וגם ברמב"ן על התורה כתב במפורש לא כך - ראה להלן הערה 15 בעמ' 34.

7. הגהות מרדכי שבת סימן תנט.

8. רש"י שם ד"ה חסום פרתי ודוש בה, רא"ש שם פרק שביעי סימן ו. נמוקי יוסף שם. טור חושן משפט סימן שלח. וכן משמע שסובר גם ר"י בתוספות שם. וראה גם תוספות שבת ג ע"א סוף ד"ה בבא.

בציווי של היהודי ברכושו של היהודי לא תחשב כמלאכתו של הגוי, אף אם אין היהודי נהנה ממנה. גם הם מבארים שספקה של הגמרא הוא במקרה בו אומר היהודי לגוי "חסום פרתי ודוש תבואה שלך", אלא שלשיטתם במקרה זה נחשב היהודי כמי שאינו נהנה מן המלאכה ואף על פי כן הדבר אסור בשבת משום שהמלאכה נעשית בחפץ של היהודי.

נראה שבשאלה זו נחלקים גם השולחן ערוך והרמ"א:

בהלכות שבת פסק השולחן ערוך⁹:

"אסור לומר לאינו יהודי בשבת הילך בשר זה ובשל אותו לצרכך ואפילו אין מזונותיו עליו"

פסק השולחן ערוך הוא, בפשטות, כשיטות הראשונים הסוברים שאף כאשר אין היהודי נהנה מן המלאכה אסור לו לומר לגוי לעשות מלאכה בחפץ השייך לו,¹⁰ אם כי יש המבאר דין זה בהתאם לשיטת ההגהות מרדכי.¹¹

על דברי השולחן ערוך הוסיף הרמ"א:

"אבל מותר לומר לו לעשות מלאכה לעצמו".

מדברי הרמ"א משמע שסובר שאם הגוי עושה את המלאכה לשם הנאתו שלו, מותר ליהודי לומר לו לעשותה אף אם עושה את המלאכה בחפץ של היהודי.¹² כך גם משמע מדברי הרמ"א בהלכות כלאי בהמה¹³ שם הוא פוסק:

"וכן כל אמירה לעובד כוכבים, אפילו באיסור לאו, אסורה, אם לא שהעובד כוכבים עושה להנאת עצמו".

9. שולחן ערוך אורח חיים סימן שז סעיף כ"א. וראה גם שולחן ערוך סימן שלח סעיף ב ברמ"א, מגן אברהם שם ס"ק ד, ובהגהות ר' עקיבא איגר שם.

10. באור הגר"א סימן שז סעיף כא. משנה ברורה שם ס"ק עג, ערוך השולחן שם סעיף לג.

11. ראה מגן אברהם סימן שז ס"ק כט. על פי באורו, הטעם שאסור לישראל לתת בשבת בשר לגוי על מנת שיבשל אותו לצרכו הוא משום, שכיון שהישראל נותן לו את הבשר, מוכח שיש לו הנאה מכך שהגוי יאכלהו. וראה גם שו"ת רב פעלים חלק ג או"ח סימן כא

12. כך יש להוכיח גם מן העובדה שכמקור לדברי הרמ"א מצויינים דברי ההגהות מרדכי, אשר, כאמור לעיל, סובר שמותר לומר לגוי לעשות מלאכה עבור עצמו אף בחפץ של ישראל.

13. שולחן ערוך יורה דעה סימן רצ"ז (הלכות כלאי בהמה) סעיף ד.

גם מהלכה זו עולה שכאשר העובד כוכבים עושה להנאת עצמו, מותרת אמירה אף אם המדובר בחפץ של יהודי.¹⁴ אולם יש שכתב שגם הרמ"א סובר שבכל מקרה אין לומר לגוי לעשות מלאכה בחפץ של יהודי.¹⁵

מכל מקום, להלכה למעשה מחמירים בענין זה הפוסקים, וכותבים שיש לאסור בכל מקרה לומר לגוי לעשות מלאכה בשל יהודי.¹⁶ מכאן שאסור, למשל, לומר לגוי "קח את מכוניתי וסע בה לטייל בשבת."¹⁷ אולם מותר להשאיל או להשכיר את המכונית לגוי בלא לומר לו ליסוע בה בשבת.¹⁸

3. בעלות גוי

כאשר מדובר בחפץ של הגוי, מותר ליהודי לומר לגוי לעשות מלאכה בחפץ זה עבור עצמו או עבור גוי אחר, אף אם היהודי נהנה מכך גם הוא. על כן מותר, למשל, לומר לגוי בשבת "כבה דלקתך", אף שכוונתו של היהודי שלא תעבור הדליקה מבית הגוי לביתו שלו. כמו כן מותר לרופא יהודי לומר בשבת לרוקח גוי להכין תרופות עבור חולה גוי - אם הרוקח הגוי מכין את התרופות מחומרים השייכים לו, וזאת אף שהיהודי נהנה בכך שהוא מקבל על כך שכר מהגוי.¹⁹

היתר זה מוזכר בפוסקים לא רק במקום חולי או סכנה. כך למשל, מתיר השולחן ערוך הרב ליהודי לומר בשבת לגוי להכין גבינות מחלב השייך לגוי, אף שהיהודי ירוויח מכך שיקנה את הגבינה מן הגוי לאחר השבת.²⁰ בהתאם לכך יהיה מותר לבעל בית חרושת יהודי לשמורי מזון לומר לנכרי שיקטוף בשבת פירות וירקות של

14. ש"ך שם ס"ק ד.

15. באור הגר"א סימן שז סעיף כא ד"ה אבל, וכן משמע גם מן המקור השני שמצויין לדברי הרמ"א בסימן שז - הרמב"ן על התורה יב טז, ע"ש.

16. ראה ש"ך יו"ד סימן רצז ס"ק ד במסקנתו. משנה ברורה סימן שז ס"ק עג, ובשער הציון שם אות פג. ערוך השולחן סימן שז סעיף לג. שולחן ערוך הרב סימן שז סעיף לה. שמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיפים לג, לד. יש להדגיש שכל זה הוא רק כאשר היהודי אומר במפורש לגוי לעשות את המלאכה בשבת. בשאלת הדין במקרה בו הגוי עושה מעצמו מלאכה בחפץ של היהודי נדון לקמן.

17. הרב זילברשטיין מלכים אמניך פרק ט סעיף ו.

18. פרוט בענין זה יובא לקמן בסמוך לציון להערה 20 בעמ' 150 ע"ש.

19. תשובות הבי"ח החדשות שאלה ב. שולחן ערוך הרב סימן שז סעיף לה. ואמנם בסימן רמה בקונטרס אחרון אות ד למד דין זה מדברי המגן אברהם שדעתו הובאה לעיל בסמוך לציון 11, וכמו שכתבנו שם לא נפסקה הלכה כדעה זו, אך מכל מקום בסימן שז הובא דין זה בשולחן ערוך הרב ללא חולק.

20. שולחן ערוך הרב סימן שז סעיף לה.

נכרי - אף שהיהודי יהנה מכך שתהיה לו סחורה לעבוד ביום ראשון במפעל.²¹ כמו כן יהיה מותר ליהודי לומר לגוי לקנות בשבת מניות השייכות לגויים אף שכוונתו לרכוש מן הגוי את המניות לאחר השבת.

אמנם היתר זה אינו מוסכם על הכל, ויש האוסרים אמירה לגוי בכל מקרה בו המלאכה נעשית לצורך יהודי, אף אם היא נעשית בממונו של הגוי.²² אך נראה שבמקום הצורך ניתן לסמוך על המקילים, בודאי כאשר מדובר באמירה לגוי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן.²³

האמירה לגוי תהיה מותרת גם אם הגוי ישתמש לצורך המלאכה בחפצים של היהודי, ובלבד שהחפצים שיזכיר היהודי באמירתו יהיו רק אלו השייכים לגוי.²⁴

21. ראה הרב זילברשטין, מלכים אמניך פרק ט סעיף א.
22. ראה רדב"ז על הרמב"ם הלכות כלאים פרק א הלכה ג. משנה ברורה סימן שז ס"ק עג בסופו. וראה גם בשמירת שבת כהלכתה פרק ל אות קטו שהביא בשם הגרש"ז אויערבך שהסתפק בהלכה במקרה בו הגוי עושה את המלאכה מחמת שרוצה לעשות רצונו של ישראל, כתבנו להקל בשעת הצורך משום שהבי"ח והשולחן ערוך הרב התירו זאת במפורש, ופרט לרדב"ז לא מצאנו מי שאסר זאת במפורש. אמנם ציינו לעיל את דברי המשנה ברורה בסימן שז ס"ק עג אך הוא אינו אוסר במפורש ורק ניתן לדייק מדבריו שסובר כך. אכן הרדב"ז כתב שאמירה לגוי אסורה כל שהוא לצורך ישראל, אך הוא כתב את דבריו כחלק מהסבר דברי הרמב"ם בהלכות כלאיים וספק אם ניתן לפסוק על פיהם כנגד דברים מפורשים של הבי"ח והשו"ע הרב. ובאמת גם הגרש"ז אויערבך, אשר כפי שהבאנו לעיל הסתפק בדבר, לא ציין את דברי הרדב"ז או המשנה ברורה הללו. ובנוגע לספקו של הגרש"ז אויערבך הנה בתיקונים ומילואים לספר שמירת שבת כהלכתה מאת הגרש"ז אויערבך הסביר את ספקו וכתב "כגון שאומר לו לכבות דליקה שבבית נכרי אחר הסמוך לביתו, וניכר שמעשהו כדי למנוע שלא תתפשט האש לביתו של הישראלי", הרי שמסתפק לאסור רק במקרה בו ניכר ממעשהו שעושה זאת עבור ישראל. בכל המקרים שהבאנו לעיל, מדובר באופן שהגוי עושה את המלאכה בתוך ביתו שלו או של גוי אחר, ולא ניתן לדעת, כאשר רואים את הגוי עוסק במלאכה, שעושה זאת עבור ישראל. על כן נראה שגם הגרש"ז אויערבך יודה במקרים אלו להיתר. ומו"ר הגר"ז"נ גולדברג כתב, שאם אומר לגוי לעשות גבינה והוא לצורך ישראל שיקנה ממנו גבינה - אין ספק שמוותר, משום שבאמת הגוי עושה זאת לצורך עצמו - כדי שיהי לו למכור, וזה צורך הגוי, והספק הוא רק באופן שלגוי אין שום תועלת לעצמו מן המלאכה.

עוד הוספנו שודאי שיש להקל במקום הצורך כאשר מדובר במלאכה האסורה מדרבנן (כגון קניה ומכירה של מניות בבורסה) משום שבמקרים אלו ניתן לצרף להיתר את העובדה שזהו שבות דשבות במקום הצורך - כפי שיובא להלן בסמוך לציון להערה 52 בעמ' 41.
24. ראה שולחן ערוך הרב סימן שז סעיף לה. שמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיף לג.

4. בעלות שהועברה מן היהודי לגוי

מן האמור לעיל עולה כי הגדרת מלאכה כ"מלאכת גוי" מותנית בבעלותו על החפץ. מכאן, שניתן להפוך "מלאכת יהודי" ל"מלאכת גוי" על ידי מכירת החפצים בהם נעשית המלאכה לגוי. לאחר המכירה יהיה רשאי לעשות מלאכה בחפצים אלו עבור עצמו או עבור גוי אחר, ובתמורה שיקבל היהודי עבור המכירה אף לא תהיה בעיה של "שכר שבת", שהרי השכר איננו משולם עבור העבודה בשבת אלא עבור גוף המימכר.²⁵

בענין זה יש להבחין בין מקרה בו, בשעת המכירה, אומר היהודי לגוי מה לעשות בחפץ אותו הוא מוכר, לבין מקרה בו המכירה אינה מלווה באמירה כלשהי:

כפי שהבאנו לעיל, נפסק להלכה שאסור לומר לגוי "הילך בשר זה ובשל אותו לצרכך". מדין זה מסיקים האחרונים שאף אם היהודי מקנה לגוי בקנין גמור את החפץ בו נעשית המלאכה, ואומר לו: "טול כלים אלו או חפץ זה ועשה בו מלאכתך בשבת" - יהיה הדבר אסור, משום שהגוי נראה כשלוחו של היהודי.²⁶

מדברים אלו משמע, שאם הקנאת החפץ קדמה לאמירה, והקנאה זו לא הותנתה בכך שהגוי יעשה מלאכתו בחפץ זה, ורק לאחר מכן, כאשר החפץ היה בבעלותו של הגוי אמר לו היהודי לעשות בו מלאכה - לא יהיה בכך משום איסור אמירה לגוי. על כן, למשל, בדין הרוקח שהובא לעיל,²⁷ מותר יהיה ליהודי למכור בערב שבת את החומרים לגוי, ובשבת יהיה רשאי לומר לרוקח הגוי כיצד להכין את התרופות לצורך חולים גויים.²⁸ אולם, מדברי המשנה ברורה משמע שסובר שהיתר האמירה לגוי הוא רק בחפץ אשר לא היה מעולם בבעלותו של היהודי.²⁹

5. טיפול בסחורה הנשלחת בשבת ע"י הגוי

הרמב"ם³⁰ פוסק להלכה:

-
25. ראה פרי מגדים או"ח סימן תנ משבצות זהב ס"ק ו. שו"ת שואל משיב מהדורה א חלק ב סימן סו. בנוגע למגבלות הסכס המכירה ולשאלות ההלכתיות שהוא מעורר ראה דברינו להלן בעמ' 53 בסמוך לציון להערה 36 ואילך.
26. שולחן ערוך הרב סימן שו סעיף לה.
27. לעיל עמ' 34 בסמוך לציון להערה 19.
28. שו"ת הבי"ח החדשות שאלה ב.
29. משנה ברורה סימן שז ס"ק עג. וראה בענין זה עוד לקמן בעמ' 46 בסמוך לציון להערה 12 ובהערה שם.
30. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה כא.

"גוי שהביא חפציו בשבת והכניסן לבית ישראל - מותר. ואפילו אמר לו הניחן בזוית זו הרי זה מותר."

בהסבר דברי הרמב"ם כתב המגיד משנה³¹, שהמדובר הוא בחפצים השייכים לגוי, המפקידם בביתו של היהודי, והיות שאין החפצים הללו של היהודי, מותר לו לומר לגוי לעשות בהם מלאכה.

מדברי המגיד משנה משמע שאילו היה הגוי מביא חפצים אלו לצורך היהודי, היו הללו נחשבים כחפצי היהודי, והיה אסור ליהודי לומר לגוי לעשות בהם מלאכה.³² אולם, הבית יוסף³³ כתב בשם האגודה:

"ראיתי אינם יהודים בעלי חובים מביאים עגלות מליאות תבואה ביום השבת, וישראל נותן לו מפתח אוצרו, והאינם יהודים נושאים ומוודין ומונין, ולא ראיתי אחד מרבתי מוחה בדבר, כי התבואה של האיני יהודי עד אחר שיחשוב עמו".

דברים אלה הובאו להלכה ע"י הרמ"א³⁴ הכותב:

"אינם יהודים המביאים תבואה בשבת לישראל שחייבים להם, והישראל נותן לו מפתחו לאוצרו, והאיני יהודי נותנו לשם, ומוודים ומונים, יש מי שמתיר משום דאינו יהודי במלאכת עצמו עוסק, ואינו של ישראל עד אחר המדידה ושיחשוב עמו אח"כ."

מכאן שכאשר גוי מביא בשבת סחורה עבור היהודי, כל עוד נשאר הסחורה בבעלותו של הגוי, מותר ליהודי לומר לגוי כיצד לטפל בסחורה זו, אף אם הדבר כרוך במלאכות האסורות בשבת.

על פי זה, קבלן יהודי שהזמין חמרי בניה אצל גוי ולא קבע לו מועד והגוי שלח משאית עם החומרים בשבת, מותר ליהודי לתת מפתח ולהרשות לו לפרוק את הסחורה לתוך המחסן שלו. כמו כן, יהודי שהזמין מכשיר חשמלי אצל הגוי והביאו לביתו בשבת, מותר לומר לו היכן להניחו כל עוד המכשיר ביד הגוי.³⁵

31. מגיד משנה שם.

32. ראה מגן אברהם סימן שז ס"ק כט. מחצית השקל שם.

33. בית יוסף סוף סימן שז.

34. רמ"א סימן שז סעיף כב.

35. הרב זילברשטין, מלכים אמניך פרק ט סעיף יח.

ב. פעילות הנחוצה למניעת הפסד

1. פעילת הכרוכה באיסור תורה

אף שחכמים אסרו לומר לגוי בשבת לעשות מלאכה אסורה, התירו זאת, במקרים מסויימים, במקום הפסד. וכך נאמר בגמרא:³⁶

”א”ר אמי, בדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד.”

על פי דברי הגמרא, מותר לרמוז לגוי לכבות דליקה בשבת, אולם אסור לומר לו זאת במפורש.

מקור נוסף לשימוש בגוי במקום הפסד, מצוי במשנה³⁷ המתירה לאדם הנמצא בדרך לאחר כניסת שבת, לתת את ארנקו לגוי על מנת שיביאו לעיר. בטעם הדבר אומרת שם הגמרא:

”קיים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, אי לא שרית ליה אתי לאיתויי ד’ אמות ברה”ר.”

נחלקים הראשונים בשאלה האם ניתן ללמוד מהיתרים אלו גם למקרים אחרים של הפסד:

לדעת הרשב”א, היתרים אלו נאמרו רק במקום בו קיים חשש שאם לא נתיר את הרמיזה לגוי יעבור היהודי על איסור תורה, אולם כאשר חשש זה לא קיים לא תותר אמירה לגוי.³⁸

36. שבת קכא ע”א.

37. שבת קנג ע”א.

38. שו”ת הרשב”א חלק א סימן תשפד, וחלק ד סימן רעז, וכן כתב בחידושי שבת קנג ע”א. ראייה לשיטתו מביא הרשב”א מכתובת ע”ב שם נאמר: ”בדליקה התירו... למעוטי שאר איסורים דשבת.” וראה ברש”י ובריטב”א שם שבארו שההיתר בדליקה הוא משום החשש שיעשה מלאכה בידו כדי להציל. וכן היא דעת הריב”ש סימן שפז, אלא שלשיטתו, החשש שיבוא לעבור על איסור תורה קיים דוקא בטלטול הכיס, היות שהכיס כבר בידו של היהודי ואנו מניחים שהוא לא יזרקנו מידי, ואין ללמוד מזה שגם במקרים אחרים של הפסד יבוא אדם לעשות מעשה אקטיבי של חילול שבת באיסור תורה. סברה זו הוזכרה כבר ברמב”ן בחידושי (שבת קנג ע”א ד”ה הא דאמרי) אך הרשב”א בחידושי שם דחאה, ולשיטתו נאמר ההיתר בכיס נאמר גם כשהכיס לא בידו. בטעם הדבר שהתירו כיבוי לשיטת הריב”ש צ”ל שהוא משום שהכיבוי היא מלאכה שאינה צריכה לגופה ולדעת ר’ שמעון אין בה איסור תורה.

לעומת זאת, בעל הלכות גדולות סובר, שכשם שהתירו במלאכת הכבוי רמיזה לגוי כך יש להתיר בכל מקרה אחר של "היזק הבא לאדם פתאום". דין זה איננו מוגבל לדליקה, כי אם לכל נזק פתאומי הבא לאדם.³⁹

להלכה פסק השולחן ערוך⁴⁰ כדעת הבה"ג, וזו לשונו:

"סחורה הנפסדת בשבת ע"י גשמים או דבר אחר, או אתי בידקא (פירוש נחל או אגם מים) דמיא ומפסיד ממונו, או שנתרועעה חבית של יין והולך לאיבוד, מותר לקרות אינו יהודי אע"פ שודאי יודע שהאינו יהודי יציל הממון... וכן מותר לומר לאינו יהודי 'כל המציל אינו מפסיד', כמו בדליקה שהתירו לומר 'כל המכבה אינו מפסיד'..."

כאמור מותנה היתר זה בכך שהנזק הוא פתאומי.⁴¹ בנוסף, מותנה ההיתר בכך שההפסד הצפוי כתוצאה מנזק זה הוא הפסד גדול.⁴²

גם השיטות המתירות שהוזכרו לעיל, לא התירו אמירה מפורשת לגוי כי אם רמיזה בלבד. אולם, מצאנו מקרה בו הותרה במקום הפסד גם אמירה מפורשת לגוי לעשות מלאכה האסורה מן התורה. המדובר הוא בטפול בבהמה חולה, שלשם ריפוי יש להקיז את דמה - דבר האסור מן התורה. במקרה זה פוסק השולחן ערוך:⁴³

39. רא"ש שבת פרק טז סימן י בשם הבה"ג. לשיטתו צריך לומר שדברי הגמרא בכתובות ע ע"ב "בדליקה התירו... למעוטי שאר איסורים דשבת" נאמרים שלא במקום הפסד - ראה באור הגר"א סימן שז סעיף יט ד"ה ויש מי, אך במקום הפסד תותר רמיזה לגוי גם בשאר מלאכות. לשיטה זו צריך גם לומר, שהטעם שהובא בגמרא שבת קנג ע"א "אי לא שרית ליה אתי לאיתויי ד' אמות ברה"ר" איננו טעם להיתר הרמיזה לגוי כי אם טעם להיתר נתינת הכיס לגוי, כפי שמדויק בלשון הגמרא: "מאי טעמא שרו ליה רבנן למיתב כיסיה לנכרי" וכפי שמבאר שם רש"י שכשנותן את הכיס "הרי הוא שלוחו לישאנה בשבת."

40. שולחן ערוך אורח חיים סימן שז סעיף יט, ואף שהביא שם שיש מי שאומר שרק בדליקה התירו, הרי שבסימן שלד סעיף כו סתם כדעת המתירים גם במקרים אחרים של הפסד.

41. ראה משנה ברורה סימן שלד ס"ק ע.

42. משנה ברורה סימן שז ס"ק סח, וס"ק עא. מדברינו עולה, שהיות שהשו"ע פוסק כשיטת בה"ג הרי שהאמירה תותר בכל מקרה של נזק פתאומי הגורם הפסד גדול, ולא רק במקום שקיים חשש שיעבור על איסור תורה, שהרי במקום שקיים חשש זה יודה גם הרשב"א להיתר. צ"ע על כן בדברי המשנה ברורה סימן שז ס"ק סט וסימן שלד ס"ק סט אשר כתב שטעם היתרו של השו"ע הוא החשש שמא יעבור על איסור תורה, והלא כפי שהוכחנו טעם זה הוא טעמה של הדעה החולקת שהמחבר לא פסק כמותה.

43. שולחן ערוך סימן שלב סעיף ד.

"אם הוא ספק שאם לא יקיזו לה דם תמות מותר לומר לאינו יהודי להקיזה".

בנסיבות אלו הותרה איפא אמירה מפורשת לגוי ולא רק רמיזה. ההבדל בין הדינים מתבאר בדברי המרדכי הכותב, שרק בדליקה לא התירו אמירה מפורשת, וזאת מחמת החשש שמא יבוא לכבות בעצמו את האש. חשש זה הינו ייחודי לאש אשר דרכה להתפשט, ועל כן עלול בעל הממון לחשוש שמא לא יעלה בידו של הגוי לכבותה, ולסייע לו במלאכת הכיבוי. לעומת זאת, במקרים אחרים של הפסד, כגון מקרה הבהמה החולה, תותר אף אמירה מפורשת לגוי.⁴⁴

אכן, יש הסוברים שהחשש שמא יעשה היהודי את המלאכה בעצמו קיים לא רק במקרה של דליקה אלא בכל הפסד פתאומי, ובכל מקרה של הפסד מסוג זה לא תותר אמירה מפורשת לגוי אלא רמיזה בלבד.⁴⁵ על פי שיטה זו לא מתיישב פסק השולחן ערוך אשר, כאמור, התיר לומר במפורש לגוי להקיז את דמה של הבהמה.⁴⁶

מכל מקום, היתרים אלו קיימים רק במצב של דיעבד, אך אין בכך בכדי להתיר ליהודי להכנס מלכתחילה לעסק כאשר הוא יודע מראש שעל מנת למנוע הפסדים יצטרך לומר לגוי לעשות עבורו בשבת מלאכות האסורות מן התורה.⁴⁷

2. פעילות הכרוכה באיסור דרבנן

ביחס למלאכה האסורה מדרבנן נפסק בשולחן ערוך⁴⁸:

"דבר שאינו מלאכה ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה או מפני מצוה..."

נחלקים הפוסקים האם היתר זה, לומר לגוי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן, נאמר גם במקום הפסד.

יש הסוברים שהיתר זה לא קיים כאשר מדובר בהפסד ממון בלבד.⁴⁹ זוהי גם דעתו של הגר"א בבאור שיטת הרמ"א: הרמ"א פוסק להלכה שרק על קיום מצוות עשה

44. הגהות מרדכי שבת פרק במה טומנין אות תנח. וכן כתב בבאור הלכה סימן שלב סעיף ד ד"ה ואם.

45. ר"ן שבת פרק מי שהחשיך, דף סו ע"א בדפי הרי"ף ד"ה אלא כך.

46. ראה בהגהות רעק"א על השולחן ערוך סימן שלב סעיף ד.

47. שו"ת אגרות משה אורח חיים ד סימן נג. וראה עוד לקמן עמ' 63 בסמוך לציון להערה 75.

48. שולחן ערוך סימן שז סעיף ה.

אין אדם מחויב להוציא את כל ממונו, אך כאשר מדובר במצוות לא תעשה: "יתן כל ממונו קודם שיעבור".⁵⁰ בבאור דין זה כותב הגר"א שם:

"דאפילו שבות דשבות לא התירו במקום הפסד, כמ"ש 'אין אומרים כבה...'"

הגר"א למד איפא מן האיסור לומר לגוי במפורש לכבות את הדליקה אף שזוהי מלאכה שאינה צריכה לגופה האסורה רק מדרבנן, שגם במקום הפסד, וגם כשמדובר במלאכה דרבנן - אסורה האמירה לגוי, ומכאן שאין לעבור אף לא על איסור דרבנן בכדי למנוע הפסד כספי.⁵¹

לדעת המגן אברהם לעומת זאת, מותרת אמירה לגוי באיסור דרבנן במקום הפסד גדול, וכן פסק המשנה ברורה.⁵² על פי זה, מותר לומר לגוי בשבת למכור סחורה

49. שו"ת הריב"ש סימן שפז. ונראה שזו גם דעתו של ר' יהודה אסאד בשו"ת יהודה יעלה חלק א סימן סב, עיי"ש.

50. רמ"א אורח חיים סימן תרנו.

51. נראה שכך סובר גם הרב זילברשטיין. בספרו מלכים אמניך (עמ' שפ"א) נשאל על בית הרושת שהתחייב לספק מוצר מסויים עד לתאריך מסויים ואם לא יעמוד בהתחייבותו יקנס ויפסיד כל רכושו. האם מותר לו לצוות לנכרי שיעבוד עבורו? ותשובתו: "חייב הוא להפסיד כל רכושו ולא לצוות לנכרי שיעבוד בשבת." וכן שם בפרק א סעיף א דן כמה חייב אדם להפסיד מכספו כדי שנכרי לא יעשה מלאכה עבורו ולא הזכיר את האפשרות להתיר איסור אמירה לגוי במקום הפסד. מקור דברי הרמ"א הוא הרשב"א המובא בבית יוסף שם. מסתבר שדברי הרשב"א הם לשיטתו: כפי שהבאנו לעיל (עמ' 38 בסמוך לציון להערה 38), אוסר הרשב"א רמיזה לגוי באיסור תורה אפילו במקום הפסד, והוא מתיר רמיזה בלבד במלאכת כיבוי האסורה מדרבנן. מכאן, שאמירה מפורשת לגוי אסורה, לשיטתו, אפילו במקום הפסד - גם כשהכוונה שהגוי יעשה מלאכה האסורה מדרבנן. זוהי איפא ראית הגר"א לכך שאפילו שבות דשבות לא התירו במקום הפסד. אלא שאם כך, הרי שהראיה לדינו של הרשב"א הינה רק לפוסקים כשיטת הרשב"א. לשיטות החולקות על הרשב"א וסוברות שניתן ללמוד מדין כיבוי שרמיזה לגוי מותרת, במקום הפסד, גם באיסור תורה, הרי שכיבוי נחשב לענין זה כאילו מלאכה האסורה מהתורה. ממילא, העובדה שבמלאכת כיבוי לא התירו אמירה מפורשת לגוי אין בה בכדי ללמד שהאמירה תהיה אסורה גם כשמדובר באיסורים שכל כולם מדרבנן. מכאן, שהשולחן ערוך אשר, כמובא, לעיל פסק שלא כרשב"א, יסבור ששבות דשבות הותרה גם במקום הפסד.

52. מגן אברהם סימן שז ס"ק ז, משנה ברורה שם ס"ק כב. משנה ברורה סימן רמו ס"ק יח, וסימן שלד ס"ק ח. וכן דעת החזון איש סימן נו ס"ק ד, וכן פסק בשמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיף יד. וצ"ע על דברי הרב זילברשטיין אשר מדבריו לעיל בעמ' 41 הערה 51 משמע שפוסק באופן שונה.

באם אי מכירתה בשבת תגרום לבעליה הפסד גדול.⁵³ בנוגע לשאלה מה מוגדר כהפסד גדול ראה לקמן בסמוך לציון להערה 88 ובהערה שם.

53. שהרי המכירה עצמה אסורה מדרבנן ולא מדאורייתא - ראה משנה ברורה סימן שו ס"ק לג. המדובר, כמובן, בתנאי שהמכירה איננה כרוכה בביצוע מלאכות נוספות האסורות מן התורה, כגון כתיבה וכד'. כמו כן, המדובר הוא באופן שלא קיים חשש מראית עין. בגדרי חשש זה נדון להלן.

פרק ג: הפעלת הגוי מערב שבת לשם פעילות כלכלית בשבת

א. השקעה כספית לשם פעילות כלכלית ע"י גוי בשבת

עד כה נסב דיוננו על הפעלת הגוי בשבת עצמה. נחלקים הראשונים בשאלה האם מסוגית הגמרא במסכת בבא מציעא שהובאה לעיל,¹ יש להוכיח כי איסור האמירה לגוי קיים גם בערב שבת.

רב סעדיה גאון, הוכיח מסוגיא זו כי האיסור קיים לא רק בשבת עצמה, אלא גם בערב שבת. את דבריו הביא הרא"ש² הכותב:

"מכאן פסק רב סעדיה גאון ז"ל, דאסור לאדם שיאמר לנכרי ערב שבת: 'הילך מעות וקנה בשבת כך וכך', דהא קחזינן הכא דאע"ג דאינו דש מיד כי אם אחר החסימה, היה אסור אם היה איסור סקילה."

הרא"ש עצמו חולק על ראיתו של רס"ג, וכותב, כי באיסור חסימה, אף שמעשה החסימה היה לאחר האמירה, מכל מקום האמירה עצמה היתה בזמן בו נוהג האיסור, ואין ללמוד מכך לאסור אמירה בערב שבת, הנעשית קודם זמן חלות האיסור.

דין נוסף מובא בהגהות מיימוניות³ הכותב, כי אף שאסור לתת לגוי מעות בערב שבת ולומר לו לקנות בהן בשבת, מותר לומר לגוי שיקנה במעות אלו עבור עצמו, ומותר ליהודי אף לומר לגוי שאם יזדקק לחפץ יקנהו ממנו אח"כ בסכום גדול יותר. דין זה נפסק השולחן ערוך, וזו לשונו:⁴

"אסור לתת לעכו"ם מעות מערב שבת לקנות לו בשבת, אבל יכול לומר לו קנה לעצמך ואם אצטרך אקנה ממך לאחר השבת."

1. לעיל עמ' 31 בסמוך לציון להערה 3.

2. רא"ש בבא מציעא פרק שביעי סימן ו.

3. הגהות מיימוניות הלכות שבת פרק ו אות ב.

4. שולחן ערוך סימן שז סעיף ג. דיון מפורט בחלקה הראשון של ההלכה יובא לקמן בסמוך בעמ' 79 לציון להערה 49.

בשו"ת מלמד להועיל⁵ השתמש ר' דוד צבי הופמן בהיתר זה בכדי לפתור את בעייתו של יהודי שברשותו בנק אשר חייב לקנות מניות עבור לקוחותיו גם בשבת. ההצעה שהועלתה בפניו, בכדי לפתור את בעית חילול השבת היתה כדלהלן:

"ליסד עוד בית מסחר ע"י נכרי, והוא יתן מעות להנכרי, והנכרי לבדו יעסוק בבית מסחר זה וגם הפירמא יקרא על שם הנכרי, והנכרי יקח חלק מהריוח של אותו בית מסחר, ואותו בית מסחר יקבל ג"כ על עצמו לקנות האקטיען בעד המערופיא של סוחר הנ"ל (=לקנות את המניות עבור לקוחותיו של אותו יהודי) בכל עת ובכל פעם שבית מסחר של סוחר הנ"ל יהיה סגור, דהיינו בש"ק ובי"ט, והריוח יהיה של נכרי לבדו"

בתשובתו מסכים ר' דוד צבי הופמן להצעה זו, ומסתמך על ההיתר לתת לגוי מעות בערב שבת ולומר לו שיקנה בהם עבור עצמו בשבת, על מנת להתיר ליהודי לומר לגוי במפורש שיסחר בשבת במניות עבור לקוחותיו. וכך הוא כותב:

"אמנם דא היא שאלה אם מותר לצוות להנכרי העוסק בבית מסחר הנ"ל לקנות או למכור אקטיען בעד המערופיא של ישראל בשבת וי"ט, דלכאורה היה נראה דזה אסור דנכרי שליחותיה דישאל עביד, אך נראה לי כיון דהנכרי עושה הכל לעצמו ואין הישראל נוטל מן הריוח כלל, הוי כמו שאומר לנכרי קנה לעצמך ותיקח ריוח ממערופיא שלי, וזה מותר מק"ו ממה שפסק בש"ע (או"ח סי' ש"ז סעיף ג') שמותר לומר קנה לעצמך ואני אקנה ממך אחר השבת..."

כפי שעולה מדבריו של בעל מלמד להועיל, היתרו בנוי גם על כך שהיהודי אינו נוטל מן הריוח שיריוח הגוי בעסקיו בשבת. על כן הוא מוסיף ומסביר, שאף שבמקרה זה מביא הגוי למניעת הפסד ליהודי בכך שאינו מאבד את לקוחותיו - מניעת הפסד אינה חשובה כריוח. מכל מקום הוא מסיים ואומר:

"מהיות טוב יפסוק עם מערופיא (=הלקוחות) שלו שבשבת ובי"ט לא ישלחו מכתב לו (לישראל) אלא לבית מסחר של אותו נכרי שהוא יעשה הכל בטוב כמו הישראל, ואז לענ"ד לית דין ולית דיין דלא שרי ליה בפשיטות. ואפילו אם ע"י הריוח שעושה הנכרי ע"י בשבת יתן לישראל כמה פראצענטע (=אחוזים) יותר מריוח של בית מסחר שלו, אין בזה כלום דהוי שכר שבת בהבלעה..."

5. שו"ת מלמד להועיל חלק א (או"ח) סימן לג. וראה גם הרב זילברשטין, מלכים אמניך, פרק ט סעיף ב.

מקרה נוסף בו השתמשו בהלכה זו מובא בשו"ת מנחת יצחק⁶ שם נשאל הרב וייס אודות אדם המעוניין להשקיע במכרה ברזל המופעל על ידי גויים וחייב לעבוד שבעה ימים בשבוע. בעל המנחת יצחק מתיר שם לאותו יהודי להשקיע מעותיו בעסק הזה בדרך הלואה, כאשר את הרווח יקבל כריבית קבועה מראש. בנוסף מתיר המנחת יצחק ליהודי, לשם הבטחת מעותיו, לקבל מבעלי העסק מניות ריקות אשר יופקדו אצל עורך דין, ואשר יכתבו על שמו במקרה בו יהיה קיים חשש לגורל מעותיו.

המנחת יצחק מבאר, שאף שעל פי תנאי העבודה מחוייב הגוי לעבוד גם בשבת, והרי זה דומה למקרה בו ציווהו לעבוד בשבת, אין לאסור זאת, משום שהעסק הוא של הגוי, ומעות ההלוואה נמצאות באחריות מלאה של הגוי, ואילו ליהודי אין כל הנאה מכך שהגוי עושה את המלאכה בשבת, שהרי הוא אמור לקבל את הריבית על כספו בכל מקרה. אכן המנחת יצחק מסייג את דבריו וכותב:

"כל זה לדינא אבל למעשה הכל תלוי בראות עין המורה, אם באמת כן הוא בלא שום הערמה ולא יולד מזה מכשול לעתיד."

ב. העברת בעלות לגוי

1. כללי

הבאנו לעיל שתי הלכות אשר לכאורה סותרות זו את זו. ההלכה האחת התירה נתינת מעות לגוי בערב שבת על מנת שיקנה בהן עבור עצמו בשבת⁷, ואילו ההלכה השנייה אסרה לתת לגוי חפץ בשבת ולומר לו שיעשה בו מלאכה בשבת עבור עצמו.⁸ בהסבר ההבדל שבין ההלכות מצאנו שתי אפשרויות:

על פי שיטה אחת יש להבחין בענין זה בין אמירה לגוי בשבת לבין אמירה לגוי בערב שבת. בשבת עצמה יהיה אסור לתת לגוי חפץ על מנת לעשות בו מלאכה עבור עצמו, אך בערב שבת הדבר יהיה מותר.⁹

6. שו"ת מנחת יצחק חלק א סימן עב.

7. לעיל בסמוך לציון להערה 4 בעמ' 43

8. לעיל בסמוך לציון להערה 16 בעמ' 34.

9. תהלה לדוד סימן שז ס"ק ג. ויתכן שגם רס"ג יודה שהדבר מותר כאשר הגוי עושה את המלאכה עבור עצמו, והדבר תלוי בדעתו במחלוקת הראשונים שהבאנו לעיל בהסבר הסוגיא בבא מציעא - ראה תהלה לדוד שם.

על פי שיטה שניה, כאשר החפץ נשאר באחריותו של היהודי, אסורה נתינתו לגוי גם בערב שבת על מנת שיעשה בו מלאכה עבור עצמו.¹⁰ על פי שיטה זו יש איפא להבחין בין מקרה בו החפץ נשאר באחריותו של היהודי לבין מקרה בו עובר לאחריות מלאה של הגוי. היתר נתינת המעות מבוסס, לשיטה זו, על כך שהמעות ניתנות לגוי כהלואה, ועל כן נחשבות כמצויות בבעלותו של הגוי כבר מערב שבת.¹¹

מכאן, שמוותר יהיה, מעיקר הדין, למכור בערב שבת את החפץ לגוי במכירה גמורה בכדי שיעשה בחפץ זה מלאכה בשבת עבור עצמו, או עבור גוי אחר.¹² אמנם, נחלקו

10. משנה ברורה סימן שז ס"ק עד.

11. וכפי שיובא לקמן בסמוך לציון להערה 41 בעמ' 55, שדי בכך שהגוי מקבל אחריות על החפץ בכדי להגדירו כבעליו. וראה גם בשמירת שבת כהלכתה פרק ל אות קטז. וראה גם דברינו לקמן עמ' 81 בהערה 59. אפשר גם לדחוק ולבאר בדברי השולחן, שההיתר לומר לגוי לקנות מדבר באופן בו היהודי אינו נותן לגוי מעות, ונתינת מעות תהיה אסורה אף על מנת שהגוי יקנה לעצמו. אלא שהדבר דחוק מאוד בלשונו של השולחן ערוך וכן בלשונו של ההגהות מיימוניות שהוא מקורו של השולחן ערוך - ראה תהלה לדוד סימן שז ס"ק ג. וראה גם בשולחן ערוך הרב סימן שז סעיף י שכתב במפורש: "מותר לומר לנכרי בערב שבת הילך מעות בהלואה וקנה בהם לעצמו..."

12. ראה משנה ברורה סימן רמד ס"ק לה המתיר, במקום הפסד, למכור סחורה לגוי בערב שבת בכדי שהגוי ימכור אותה בשבת. אולם ראה בשמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיף לד שאוסר אמירה בערב שבת אף אם היהודי הקנה לגוי את החפץ בקנין גמור, וצ"ע. ובמיוחד קשה שהשמירת שבת כהלכתה הביא באות קיט, כמקור לדינו, את דברי השולחן ערוך הרב בסעיף לה, והרי, כפי שהבאנו לעיל, היתר השולחן ערוך הרב במפורש בסעיף י לתת לגוי מעות בהלואה בערב שבת ע"מ לקנות בהם בשבת, והשמירת שבת כהלכתה עצמו הביא שם להלכה דין זה של השולחן ערוך הרב. אלא ע"כ צריך לומר שמה שאסר השולחן ערוך הרב בסעיף לה אף שהקנה את החפץ לגוי בקנין גמור מדובר כשהקנה לו את החפץ בשבת או שאמר לו בשבת, אך אין מדבריו כל ראייה לאסור גם כשהקנה לו בערב שבת ואמר לו בערב שבת. וראה גם בשמירת שבת כהלכתה שם אותיות קטז ו- קיז. ומכל מקום עפ"י דברינו צריך לומר שמה ששמע מדברי המשנה ברורה שהקנאה לא מועילה - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 29 בעמ' 36, זהו רק לגבי אמירה בשבת עצמה אך לא לגבי אמירה בערב שבת. ומה שכתב שם בס"ק עד לאסור אף אמירה בערב שבת צ"ל שמדובר באופן שלא הקנה את החפץ לגוי בקנין גמור מבעוד יום.

ובנוגע לגוף הסתירה שבשמירת שבת כהלכתה, הרי שלדעת הגר"ז גולדברג ניתן לחלק בין חפץ למעות: חפץ של ישראל אסור ליתנו לגוי כדי שיעשה בו מלאכה בשבת - ששמו של ישראל על החפץ, ולכן זה בכלל אמירה לעכו"ם שאסור. אבל מעות, אין שם ישראל על המעות, ומיד כשהלווה נעשו המעות של הגוי, וזה שאומר לו לקנות - אין המלאכה נעשית במעות שניכר שהיו של ישראל. לכן במעות אין איסור לומר לגוי שיקנה כל שהלווה המעות, שמיד שקבל המעות אין היכר שהם של ישראל. עוד יש לומר שלעולם אין המלאכה נתינת המעות, שהמעות הם התשלום והמלאכה נקראת על שם הסחורה.

הפוסקים בשאלה האם מכירה מועילה כשהיא נעשית בכדי להנצל מאיסור תורה,¹³ אך בנידוננו בו מדובר במכירה הנעשית בכדי להנצל מאיסור דרבנן מסתבר שהמכירה תועיל לכו"ע.¹⁴

אחד מן המקורות הראשונים להיתר מכירה לגוי על מנת שיעשה מלאכה בשבת הם דבריו של ר' שלמה קלוגר, בעל שו"ת האלף לך שלמה, הכותב:¹⁵

"על דבר שאלתו באחד שמסחרו עם עצים ועשה ספינות הנקרא באלירוס בכפר הסמוך לק"ה יותר מתחום שבת רק שדרים בכפר ההוא יהודים אם יש היתר ע"י מכירה לעשות מלאכתו בשבת דהיינו שימכור העצים והערלים יעשו מלאכתם ואחר השבת חוזר ולוקח מהם ונותן להם יותר מכפי שקנו מאתו. תשובה. נראה להיתר דלא גרע מכל העניינים שנוהגים היתר במכירה ועיי' בספר החיים שלי בהפאבריקין של גוואנט שהי' בק' ראוונע והתרתו והסכים הגאון האמתי מהר"ז מרגליות ז"ל והגאון

יש לציין שבנסיבות אלו של מכירה אין מדובר בציווי של היהודי לגוי לעשות מלאכה בשבת בחפץ שנמכר לו, שהרי החפץ שייך לגוי והוא רשאי לעשות בו כרצונו. עם זאת, ברור שהיהודי אומר לגוי בעת המכירה שהמכירה נעשית בכדי שיעשה מלאכה בחפץ אותו הוא קונה, שאם לא כן לא יהיה הגוי מעוניין בקניית החפץ. כך למשל, במקרה שהביא המשנה ברורה, ברור מתוך הנסיבות שהיהודי אמר לגוי שהסחורה נמכרת לו בכדי שימכור אותה בשבת, שאם לא כן לשם מה זקוק הגוי לכמות כה גדולה של סחורה!?

13. ראה תב"ש בחידושי בכור שור פסחים כ"א. שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן ס"ב וסימן קיג. שו"ת חוט המשולש חלק ב סימן ד. שו"ת האלף לך שלמה אורח חיים סימן קד. שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן מא.

14. ראה שו"ת מנחת יצחק חלק א סימן קט. וראה גם שו"ת אחיעזר חלק א-אה"ע סימן לב שהוכיח מדברי הנתיות סימן צט שאף כאשר קיימת אומדנא על פיה לא היתה למוכר גמירות דעת למכור, הרי כל זמן שלא חזר בו בפועל מן המכירה המכירה תקיפה. על פי זה כותב באחיעזר, אף אם המכירה לשבת היא הערמה, כל עוד המוכר לא חזר בו המכירה תקפה. ואולם, בשו"ת האלף לך שלמה חלק או"ח סימן קה החמיר בענין זה וכתב: "דהערמה בדרבנן אינו מותר רק מה דגוף המלאכה דרבנן, אבל מה דגוף המלאכה הוי של תורה - כמו דאמירה לנכרי אסור משום שבות ה"ה מכירה לנכרי בהערמה אסור מכח שבות, דכך הוי שבות לעשות ע"י נכרי בדרך מכירה כמו בדרך שליחות וחד טעם וחד שבות הוא כיון דהוי המכירה דרך הערמה." לשיטתו, אף שהמדובר בנדוננו באיסור דרבנן, אסרו חז"ל את המכירה כשם שאסרו אמירה לגוי. אכן, מהמשך דבריו שם, וכן מדבריו בתשובות אחרות עולה, כי הטעם העיקרי שמחמתו ראה צורך להחמיר בענין הוא חשש מראית עין.

15. שו"ת האלף לך שלמה חלק או"ח סימן קכז. וראה בספרו של יעקב כץ, גוי של שבת עמ' 125 שכתב, שהתרו של ר' שלמה קלוגר משנת תקפה בספרו ספר החיים ובתשובותיו הינו המקור הראשון לכך המתועד בכתובים, אף שיתכן שכבר קודם לכן נעשה שימוש בהיתר זה.

הצדיק מאפטא ז"ל ושם הוצרכתי לפרסם הדבר יותר מחמת שהוא בבית ישראל אבל כאן די ככל מכירת חמץ ומכירת שענק בשבת... ואף דערמה לא שייך בזה כיון דהוי דרבנן"

גם ר' יוסף שאול נתנזון, בעל שו"ת שואל ומשיב, אף שתמה על התרו של ר' שלמה קלוגר,¹⁶ השתמש בו, במקרים מסויימים, גם הוא. כך למשל התיר בשו"ת שואל ומשיב התיר מכירת עגלות וסוסים לעבד כנעני על מנת שהעבד יוכל להשתמש בהם בשבת. בעל השואל ומשיב מוסיף, שאין לחשוש בנסיבות אלו למראית עין:

"ומה שכתב שאם הנכרים מוציאים העגלות בשבת יש מראית עין, הנה כיון שעושה שטר עמהם ומפרסמים הדבר ליכא משום מראית העין, והלואי שימכרו העגלות ובעוה"ר פורקים עול ואינו מוכרים כלל."¹⁷

בתשובה אחרת התיר בעל השואל ומשיב מכירה לגוי של מפעל ליצור שכר על מנת שיוכל לפעול גם בשבת:

"לזה נראה דאם יעשה קאנטראקט (=חוזה) שמוכר להעכו"ם הגראלניא והכלים ודאי היה שרי, מה גם שאם יעשה עמו שותפות דהיינו שכר הפעולה יוכל לחשב כמה עולה וכך וכך יש לו חלק בהגראלניע ויכתוב בערכאות כן ואז שרי."¹⁸

פוסק חשוב נוסף שנאות לסמוך על ההיתר הוא ר' חיים מצאנז בעל שו"ת דברי חיים. הוא מבאר, שאמנם עשוי להיות בדבר חשש מראית עין, אך עדיף לעבור על איסור קל של חשש מראית עין במכירה ולמנוע על ידי כך חשש חילול שבת באיסור דאוריתא, וכך הוא כותב:

16. ראה שו"ת שואל ומשיב מהדורה א חלק ב סימן סו, המביא את תשובתו של ר' שלמה קלוגר, וכותב עליו: "והנה לולא ראיתי זאת כתוב לא האמנתי לדברים אלו, והנה מ"ש אם אפשר למוכרו גם על ימות החול שרי נפלאתי על זה שהרי מכל מקום יש חשש שמא יאמרו שהישראל שוכרו ורק משום פסידא גדולה כמו במטבע הוא דשרי." עוד הוא כותב שם לשואל שהסתמך על ספר החיים של ר' שלמה קלוגר: "ויפה כתב שכ"כ בספר החיים שהרי רק ספר החיים פתוח לפניו ולא ספרי החיים והמתים, שאם היה מעיין בראשונים ובאחרונים לא היה מוציא דבר זה מפיו."

17. שו"ת שואל ומשיב, מהדורה א חלק ב סימן סז.

18. שו"ת שואל ומשיב מהדורה א חלק ב סימן סט. ואמנם הוא מסייג תשובתו ואומר שהיות שבמקומו של השואל אסרו הרבנים מכירה זו - גם הוא אינו פוסק להם כך למעשה. וראה גם דבריו במהדורה א חלק ב סימן לא. מקרה נוסף בו השתמש השואל ומשיב בהיתר המכירה מובא לקמן בסמוך לציון להערה 27, עמ' 141.

"בנידון דידן, שידוע לנו שרבים נכשלים בזה, והוי אונסים ממש שצריך להתיר להם איסור קל לפי שעה... דכל לינצל מאיסור חמור מותר לעבור על איסור קל ואין צריך לזה בית דין, ולכן בודאי שרי מכירה."¹⁹

ר' חיים מצאנז מנסח באותה תשובה גם שטר מכירה, בזו הלשון:

"אני חתום מטה מכרתי או השכרתי מקום פלוני בכך וכך לשנה לגוי פלוני עם כל הזכויות שיש לי באותו מקום. וכל זכות שיש לי במקום - בהמות מכרתי או השכרתי להגוי הנ"ל בעד סך פלוני וגם הבהמות שלי כך וכך מכרתי לו בעד כך וכך. והתבואה שיש לי ושאר כלים השייכים למקום שהם שלי מכרתי להגוי הנ"ל בעד סך פלוני, ולקחתי על כל זה דהראן (=סוג מטבע) סך פלוני, והמותר זקפתי במלוה שנתחייב הגוי ליתן לי בתורת רבית כל צרכי ביתי ולהנהגתי כמו עד עתה, וגם כשאצטרך לפעמים הסוסים לצרכי מחויב ליתן לי בלי עיכוב בעד שכר המתנת המעות... ואני מחייב עצמי נגד הגוי להיות אפוטרופוס על כל הנ"ל ולעסוק בעסק הנ"ל הכל לטובתו על הצד היותר טוב, ואם יצטרך להגוי הנ"ל עוד מעות לקנות איזה דבר לצורך הגט מחויב אני להלות לו ולעשות שליחותו לקנות עבורו ולמכרו לו לרשותו, והמעות שאתן על המכר הזה יהא הלוואה לנכרי הנ"ל. וסוף זמן שכירות המקום, או לזמן פלוני, אחשוב עם הגוי, ואם יהיה ריוח הוא שלו, ואם חס ושלום הפסד - ישלים מכסו. ועל החשבון נתן לו הגוי נאמנות שאהיה נאמן נגדו בדיבור הקל, ורק גם אני אהיה באמנה, ואם אקח מעות שלא לצורך פרנסת ביתי כפי הנהוג עד עתה, ולצורך מלבושי כנהוג - את המותר שאקח מהעסק יוכתב בחשבון צדק ולנכות לגוי מהחוב."

יש להדגיש שבהיתרו של ר' חיים מצאנז מדובר במכירה לצמיתות ולא ליום השבת בלבד, כאשר היהודי הופך מבעלים של הנכס - לאפטרופוס שלו. הטעם לנוסח זה של השטר הוא רצונו של בעל הדברי חיים שהשטר יועיל לכל הדעות.²⁰

19. שו"ת דברי חיים חלק א או"ח סימן ז. בדבריו שם הוא מוסיף שיתכן שהיות שההיתר נתפרסם אין בכך גם חשש מראית עין. בפתיחה לתשובה הוא מתאר את המציאות הכלכלית בתקופתו, מציאות ששמשה רקע לתשובתו, וכך הוא כותב: "דע לך ידידי שמעולם לא עלה על לבי להתיר נגד המפורש בש"ע והש"ס לאיסור מפני מראית עין... ולכן לא התרתי לשום אדם בהיתר מכירה. אך זה לא כביר כאשר ניתן החירות ליהודים לשבת בכל מקומות שירצו ורבו שוכרי הגוטי והרבה קנו גוטר והיה גודל חילול שבת בעוה"ר ואעפ"כ מנעתי את עצמי מהתיר למכור או להשכיר לנכרי. אך שמעתי שבגלל לבוב הותר הדבר ע"י גדול הדור... ואחרי רועי כי יצא הדבר בהיתר מגדולי הדור ונהגין כן כמעט בכל מדינותנו סמכתי גם אני על זה..."

ברם, למרות האמור לעיל, מעורר הסכם המכירה מספר קשיים הן בנוגע לתוקפו ההלכתי והן בנוגע להשלכות העלולות לנבוע מן השימוש בו. הקשיים העיקריים הינם:

א. כאשר מדובר על "דבר שלא בעולם", כגון זכיון לספק שירותים, או כל מקרה אחר בו אין בשעת המכירה רכוש מוגדר אותו מוכר היהודי לגוי, אין אפשרות על פי ההלכה לבצע את המכירה.²¹ אמנם יש הסוברים שבענין זה יועיל הפקר, דהיינו שהיהודי יסלק עצמו מן העסק אותו הוא מעונין למכור לגוי, ואף שהגוי עדיין לא קנהו, לא תחשב המלאכה כמלאכת היהודי.²²

ב. כאשר המכירה היא לשבת בלבד, עלול להיות הדבר אסור מחשש מראית עין והערמה, וכן מחשש שמא יביא הדבר לכך שכל בעלי החנויות יחזיקו חנויותיהם פתוחות בשבת, ובסופו של דבר יעסקו בעצמם במסחר בשבת.²³

דוגמא בולטת לבעייתיות שבמכירה, במיוחד כאשר קיים חשש מראית עין, ניתן למצוא בדבריו של ר' שלמה קלוגר שאף, שכפי שהבאנו לעיל, התיר להשתמש במכירה, הרי שבנסיבות בהן היה חשש מראית עין אסר זאת בחריפות, וכפי שכתב באחת מתשובותיו:²⁴

"נדון למכור הרחיים שבעיר המושכר לישראל וגם הסוסים לעשות בהם מלאכת טחינת המצות בפרהסיא. תשובה. ישתקע הדבר ולא יהיה נאמר כי נעשה מומר לחלל שבתות בפרהסיא כי הנה היתר מכירה לא מהני רק היכי דהוי בצינעא לא מה דהוי בפרהסיא דיש לחוש למראית עין. ואפילו באבלות דרבנן כתבתי בתשובה שאינו מותר במכירה לישב בחנות בפרהסיא והוכחתי כן בכמה ראיות ומכל שכן בשבת החמור ורק בפסח שאני דהכל עושים כן ויש הרבה בזה הוי גלוי לכל דהוי דרך מכירה וליכא מראית עין, אבל בדבר דאינו לרבים רק ליחיד ודאי שייך מראית עין."

20. ראה שו"ת דברי חיים חלק ב או"ח סימן כט.

21. ראה ט"ז סימן תנ ס"ק ו.

22. ראה פרי מגדים אשל אברהם סימן רמד ס"ק יז. משבצות זהב סימן תנ ס"ק ו. בבאור דברי המשבצות זהב כתב מו"ר הגרז"נ גולדברג שנראה שאין כוונתו להפקר במובנו הרגיל, שהרי אדם איננו יכול להפקיד דבר שאינו ברשותו, אלא כוונתו שמסתלק, דהיינו שאינו רוצה לזכות, וזה מועיל לדבר שלא בא לעולם.

23. ראה מגן אברהם סימן רמד ס"ק יח. שו"ת האלף לך שלמה או"ח סימן צט. שו"ת שואל ומשיב מהדורה א חלק ב סימן סו. שו"ת חלקת יעקב לרב יעקב בריש חלק ג סימן כט וסימן לב. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן סד.

24. שו"ת האלף לך שלמה חלק אורח חיים סימן קב. בגדרי חשש מראית עין נעסוק לקמן בפרק נפרד.

מן הטעם הזה אסר בתשובה אחרת מכירה לנכרי של בית חרושת לתה על מנת שניתן יהיה להפעילו בשבת:

”ע”ד מה שנהגו בק”ה להיות עושים טהעע ומוכרין לאחרים ובשבת עושין ע”י נכרי ומוכרין הבית. לא יפה עושים דמכירה הוי הערמה ונהי דמותר בדרבנן היינו אם אינו ניכר להדיא אבל אם ניכר להדיא הערמה דהבעלי בתים דרים שם ומשתמשין בהבית ודאי אסור ולא מהני המכירה וחלילה לעשות כן גם דעת הריטב”א הובא בארעא דרבנן דמה דע”י נכרי הוא רק שבות הוי רק דרך מקרה אבל בקביעות הוי איסור תורה כן ה”נ כיון דבכל שבת עושין הוי איסור תורה ולא מהני מכירה בערמה”²⁵:

על פי סיום דבריו, יש לאסור את המכירה לא רק מחשש מראית עין כי אם מדינא, וכך גם עולה מדבריו בתשובות נוספות.²⁶ את הסתירות שבבפסקיו בסוגיא זו יש להבין לאור חששו של ר' שלמה קלוגר מהתפשטות היתר המכירה באופן שיביא ל”זילותא דשבת”, חשש שמחמתו נטה, בנסיבות מסוימות, לפסוק כדעת המחמירים ולא להתיר את המכירה.²⁷

גם ר' חיים מצאנו לא התיר את השימוש במכירה כאשר ראה שהדבר עלול לגרום למכשולים, ובנסיבות אלו סרב לשלוח עותק משטר המכירה שניסת, והיה אף מוכן להכריז שחזר בו מן ההיתר.²⁸

אכן נראה, שאף לדעת המחמירים, החששות שמנינו לעיל קיימים רק כאשר מדובר במכירה של נכס שאיננו מיועד למכירה, ומכירתו נעשית לצורך עבודה בשבת בלבד. כך יהיה למשל במכירה של חנות, של מפעל וכדו'. במקרים אלו עלול להיות חשש מראית עין והערמה והשימוש בהיתר המכירה עלול אף לגרום לכך שיהודים יעסקו בשבת במסחר. אולם, כאשר מדובר במכירת חפצים שממילא מיועדים למכירה - אלא שבמקום שהיהודי ימכור אותם ישירות לצרכנים בשבת, הוא מוכר אותם לגוי בערב שבת והגוי מוכר אותם לצרכנים בשבת - נראה שאין לחשוש לקשיים דלעיל. במקרים אלו המכירה לגוי היא מכירה גמורה אשר נעשית מתוך גמירות דעת, והרי

25. שו”ת האלף לך שלמה חלק או”ח סימן קלא. וראה גם שם סימן קא.

26. ראה שו”ת האלף לך שלמה חלק או”ח סימן קד שם כותב ר' שלמה קלוגר: ”שאלתו במחזיקי הפאסט קבלתי עלי שלא להתערב ידי בשום היתר בשבת ובפרט בנדון מכירת הבהמות בשבת דהוי איסור תורה ובשל תורה ל”מ המכירה דהוי הערמה כדעת התב”ש והוא עיקר”.

27. ראה יעקב כ”ץ, גוי של שבת עמ' 130, ומה שהביא שם בשם ספרו של ר' שלמה קלוגר ובחרת בחיים הכותב, בשונה מדבריו בספר החיים, שאין לעשות מן המכירה מנהג להיתר, ומוסיף: ”אף שבספר חיים כתבנו לחלק בזה, מ”מ אין לסמוך על זה במקום דאושי מילתא וזילותא דשבת.”

28. שו”ת דברי חיים חלק ב או”ח סימן ל.

זה דומה לסיטונאי אשר איננו משווק את תוצרתו ישירות לצרכן אלא עושה זאת דרך קמעונאי.

ראיה להבחנה זו ניתן להביא מדבריו של האגרות משה אשר מחד לא רצה להתיר מכירת עסק לגוי לצורך שבת, אך, כפי שנראה להלן, התיר מכירה לגוי, לצורך שבת, של אוכל במסעדה:²⁹

השאלה שנשאל האגרות משה עסקה בבעל מסעדה הפתוחה בשבת לצורך שומרי מצוות אשר שלמו לו עוד מערב שבת,³⁰ אלא שלאותה מסעדה נכנסים בשבת גם גויים וכן מחללי שבת מישראל אשר בעל המסעדה אינו יכול להאמינם שישלמו לו לאחר השבת. על כן מעונין בעל המסעדה להעמיד גוי אשר יגבה את הכסף מן הסועדים שאינם שומרי שבת. בתשובתו מציע ר' משה פינשטיין את ההצעה הבאה:

"בעל הרעסטאראן (=מסעדה) ימכור בערב שבת כל הסעודות שמכין יותר מכפי הצורך לו עבור הקבועים אצלו ששלמו מערב שבת, לפי השערתו עבור אלו שיבואו בשבת, להנכרי שיהיו שלו בין שימכרם בין לא ימכרם והריוח יהיה כולו להנכרי וכן אם יזדמן שיהיה הפסד הוא לנכרי, ויהיה זה בלא שום הערמה אלא קנין ממש... ומכיון שיהיו של הנכרי מסתבר שיהיה היהודי רשאי להניח להנכרי למכור את שלו למי שיבואו לקנות ממנו אף שהוא ברעסטאראן שלו..."³¹

ר' משה פינשטיין מדגיש בדבריו, שההיתר שהציע מבוסס על כך שהמדובר הוא במקום צורך גדול. עוד הוא מוסיף כי בכדי למנוע חשד שהגוי מוכר את האוכל בשליחותו של בעל המסעדה, יתלה בעל המסעדה מודעות, וכן יאמר בעל פי כי הוא

29. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן סד. וראה גם הגהות חתם סופר על השולחן ערוך סימן רמג סעיף א הכותב שלא התירו מכירה אלא בבהמה, ובתלוש, ובהפסד מרובה ודיעבד, אבל לכתחילה ובשדה מחוברת - לא.

30. בנוגע לאפשרות זו של תשלום ורכישת תלושים מראש ראה גם לקמן בסמוך לציון להערה 21 שבעמ' 194 ואילך.

31. הצעה זו איננה חדשה: כבר בשו"ת שואל ומשיב (מהדורה א חלק ב סימן סו) הביא ש"מנהג בכל ישראל שמוזגי יי"ש שמחזיקים נכריות למכור בשבת ומוכרין לה היי"ש והשכר ואין פוצה פה." השואל ומשיב שם מוסיף שהיתר זה פשוט יותר משום שהגוי עוסק במכירה שהיא מלאכה שאינה אסורה בשבת מדאוריתא.

הערת הגרז"נ גולדברג: אם הגוי משתמש בכלים שעושים בהם מלאכה, כגון הנייר שכותב עליו החשבון וכד', נראה לאסור, אא"כ בעל המסעדה ימכור לגוי לגמרי כמות של נייר וכן את שאר המכשירים בהם הגוי משתמש.

מאכיל אך ורק את אלו שהזמינו אוכל לפני שבת, ומי שלא עשה כן יפנה אל הגוי "אולי הוא הכין בעדם משלו".³²

בהתאם לשיטה זו מתיר הרב זילברשטין לאדם שמכוננתו התקלקלה והיא נחוצה לו מאוד למחרת השבת כדי להוביל בה מצות לפסח או ד' מינים, למכרה לגוי ולומר לו שאם תהיה מתוקנת אחר השבת אולי יקנה ממנו ביום ראשון בתוספת ריוח.³³ בלא המכירה היה אסור ליהודי לתת את המכוננת לגוי בערב שבת ולומר לו שהוא מעונין שתהיה מתוקנת מיד לאחר השבת, שהרי אמירה זו כמוה כאמירה לעשות מלאכה בשבת.

המכירה לגוי יכולה להיות גם מכירה על תנאי, באופן שאם יתקיים התנאי תחול המכירה כבר מערב שבת. על כן מתיר ר' משה פינשטיין ליהודי המעונין למכור את מניותיו לכשיגיעו למחיר מסויים אף אם יהיה זה בשבת, להתנות עם הגוי מערב שבת שאם המניות תגענה בשבת לסכום זה - תהינה מכורות לו כבר מערב שבת. באופן זה, אם המניות אכן תגענה לסכום המבוקש יהיה רשאי הגוי למכרם שהרי הוברר שהמניות היו בבעלותו כבר מערב שבת. לעומת זאת, אם המניות לא תגענה לאותו סכום הרי שהוברר שהן עדיין שייכות ליהודי והגוי לא ימכרם.³⁴ את המכירה לגוי יש לבצע לכתחילה על ידי קנין כסף ומשיכה.³⁵ כמו כן ניתן להשתמש לענין זה בקנין חצר.³⁶

32. ר' משה פינשטיין מחלק בתשובתו שם בין מקרים של השכרה לגוי או נתינת מלאכה בקבלנות אשר אותם אסרו לעיתים חז"ל מחשש מראית עין בהתאם לגדרים בהם נדון להלן, לבין מקרים של מכירה לגוי אשר אותם לא מצאנו שאסרו חז"ל מחשש מראית עין. אכן גם במקרים של מכירה צריך היהודי להמנע ממעשה שיגרום לחשד כלפיו, אלא שלצורך זה די בפרסום העובדה שהגוי אינו שליחו של היהודי.

33. הרב זילברשטין, מלכים אמניך פרק ט הערה כא.

34. שו"ת אגרות משה אורח חיים ג סימן מד. וראה גם לקמן בסמוך לציון להערה 67 עמ' 83 ובהערה שם. בשאלת ההיתר להתנות מערב שבת תנאי אשר קיומו בשבת יגרום לחלות הקנין ראה לקמן הערה 3 בעמ' 189.

35. ראה שער הציון סימן רמד ס"ק לו. באור הלכה סימן רסו סעיף א ד"ה נותן. משנה ברורה סימן תמח ס"ק יז. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק שני סוף סימן סד. אם לא יכול לעשות את שני הקנינים יקנה במשיכה לחוד, ואם גם זה איננו יכול יקנה בכסף באופן שהנכרי ישלם ליהודי את כל התמורה עבור החפץ הנקנה.

36. על פי זה ניתן להציע הצעה מעשית העשויה להקל על הקנין: בעל המסעדה יתן לגוי חבילה של שקיות ניילון או של תבניות חד פעמיות וכו', ואותם יקנה במשיכה שהוא הקנין העיקרי, ולחומרא יתן לו הגוי גם כסף עבור החבילה. אח"כ כשיהיו לבעל המסעדה ארוחות מוכנות, כל מנה שרוצה שהגוי יקנה יכניסה לשקית ניילון או לתבנית חד פעמית מתוך החבילה של הגוי.

בנוסף על הבעיות שהועלו לעיל, מעורר הסכם המכירה מספר שאלות:
א. האם לשם הגדרת המכירה כ"מלאכת הגוי" יש צורך בהעברה מוחלטת של הבעלות או שמא די בכך שהגוי יקבל אחריות מוחלטת על החפץ שניתן לו.
ב. מה יהיה הדין כאשר המכירה איננה תקפה על פי "דינא דמלכותא", כגון כאשר מדובר במכירת מקרקעין אשר נעשתה בלא רישום בפנקס המקרקעין - כנדרש על פי החוק.
בשאלות אלו נדון להלן.

2. קבלת אחריות מוחלטת

נחלקים הראשונים בשאלה, האם די בקבלת אחריות על ידי הגוי, בכדי להפקיע את איסור שביתת בהמתו, המחייב את היהודי לדאוג לכך שבהמה השייכת לו לא תעשה מלאכה בשבת. דעות הראשונים הובאו על ידי הבית יוסף³⁷ הכותב:

"ישראל שהשכיר שוורים לעכו"ם לחרוש בהם וחורש בהם בשבת. זה שאלו לרש"י ויש שהיו מתירים אם העכו"ם קבל עליו אחריות מיתה וגזילה וגניבה ויוקרא וזולא כי עתה הם עליו נכסי צאן ברזל, ויש שהיו אוסרים אעפ"כ, כיון דאין העכו"ם יכול למכרה אם ירצה נקראת בהמת ישראל בכל מקום וישראל מצווה על שביתת בהמתו."

שתי הדעות הללו הובאו גם בשולחן ערוך³⁸.

אף שמחלוקת זו עוסקת באיסור שביתת בהמתו, מסתבר שניתן ללמוד ממנה גם לעניננו, שהרי, אם בכל הנוגע לאיסור תורה של שביתת בהמתו סוברת הדעה

לחילופין, ניתן גם להשתמש בשקיות גדולות המסוגלות להכיל מערך שלם של ארוחות בשקית אחת. את הארוחות הללו יקנה הגוי על ידי קנין חצר - שכליו של קונה קונים מדין חצר, ואפילו הגוי איננו נמצא במסעדה די בכך שהמקנה נתן זכות במסעדה להחזיק שם את השקיות או התבניות, ובאופן כזה כליו של קונה קונים ברשות המקנה. אמנם, הנחלת שבעה פקפק בקנין חצר של גוי, מכל מקום העלה הקצות החושן שגוי קונה בחצר. שקיות הניילון הללו נחשבות כחצר המשתמרת אף שהיו בבית ישראל, וכמו שכתב הנה"ב ס"ק ג. כל זה על פי דברי מו"ר הגר"י גולדברג.

עוד הוסיף הגר"י גולדברג בענין זה, שאם האוכל מונח בכלים של מתכת או זכוכית, אז אם יקנה לגוי על ידי חצר יצטרך גם להקנות כלים אלו שהאוכל מונח שם וא"כ יצטרכו טבילה אחר השבת, זולת אם ישאיר הכלים שיהיו שייכים לגוי וישתמש בהם הישראל בתור שאלה מהגוי.

37. בית יוסף סוף סימן רמו.

38. שולחן ערוך סימן רמו סעיף ד.

הראשונה שדי באחריות מוחלטת של המחזיק בחפץ בכדי להגדירו כבעליו, כל שכן שנאמר זאת בנוגע לאיסור דרבנן של עשית מלאכת ישראל על ידי גוי³⁹.

להלכה למעשה פסק הרמ"א כדעת המתירים, ואילו בדעתו של השולחן ערוך להלכה נחלקו הדעות, ועל כן כתבו האחרונים שלכתחילה יש להחמיר בכך⁴⁰.

אמנם, מסתבר שבענינו בו מדובר באיסור דרבנן, ניתן לסמוך על דעת המקילים⁴¹. אכן, האפשרות להסתפק בקבלת אחריות בכדי להגדיר את המחזיק בחפץ כבעליו, מותנית בכך שהאחריות תכלול גם מקרים של התיקרות או הוזלה ואין די בקבלת אחריות על אונסים בלבד⁴².

3. המשמעות ההלכתית של דרכי הקנין על פי החוק

התיחסות למעמדה של מכירה התקפה על פי חוק המדינה אך איננה תקפה על פי דין תורה מצויה בדברי הפוסקים הדנים באופן בו יכול יהודי השותף עם גוי להקנות לגוי את חלקו בשותפות, על מנת שהגוי יוכל לעשות באותו חלק מלאכה בשבת. בענין זה מציינים הפוסקים את דברי השולחן ערוך חושן משפט - העוסק בדיני מכירת מקרקעין בין גוי ליהודי⁴³. השולחן ערוך שם⁴⁴ מפרט את דרכי הקנין התקפים בין גוי ליהודי אך מוסיף שכל זה כאשר אין "דינא דמלכותא":

39. מבאור הגר"א סימן רמו סעיף ד ד"ה ויש אומרים משמע שזו מחלוקת עקרונית הנוגעת לכל ענין בו נדרשת בעלות. ואולם בשו"ת שואל ומשיב מהדורה א חלק א סימן רפט כתב שהמחלוקת הינה רק בנוגע לאיסור שבת. וראה גם שו"ת מנחת יצחק חלק א סימן עב שלמד במפורש ממחלוקת זו לענינו.

40. ראה שולחן ערוך סימן רמו סעיף ה וברמ"א שם. מגן אברהם ס"ק טו. משנה ברורה ס"ק לב ובשער הציון שם ס"ק לו. וראה בשו"ת פנים מאירות חלק א סימן י שכתב שאף שהמחבר הביא את דעת המתירים תחילה אין הלכה כמתירים.

41. ראה שו"ת שאילת דוד או"ח ד. וגם המשנה ברורה סימן רמו ס"ק לב שכתב שראוי לצאת גם דעת המחמירים, ונימק זאת בכך שלדבריהם יש בזה חשש דאורייתא, ומכאן שבחשש דרבנן ניתן לסמוך לכתחילה על המקילים.

42. שהרי בקבלת אחריות על אונסין נחשב המחזיק כשואל ולא כבעלים. ראה רמב"ן יבמות סו ע"ב ד"ה נהי נמי. רשב"א שם ד"ה נהי נמי. ריטב"א שם ד"ה ותסברא. קרן אורה שם ד"ה נהי דמחייב. שער הציון סימן רמו ס"ק כד. וראה גם הגהות רעק"א שם סעיף ה ד"ה קנאה העכו"ם. שו"ת שואל ונשאל חלק ה או"ח סוף סימן כח.

43. מגן אברהם סימן רמה ס"ק ז. משנה ברורה שם ס"ק יד.

44. שולחן ערוך חושן משפט סימן קצד סעיף ב.

"במה דברים אמורים, במקום שאין משפט ידוע למלך, אבל אם דין אותו המלך ומשפטו שלא יזכה בקרקע אלא מי שכתוב בשטר או הנותן דמים וכיוצא בדברים אלו - עושים כפי משפט המלך."

מכאן יש ללמוד שגם לענין שבת יש תוקף לחוק המלך.

ראיה לכך ניתן להביא גם מדיני מכירת חמץ לגוי, שם נפסק בנוגע לסוגי קניינים בהם נהגו הסוחרים:

"כל מקום ומקום כפי מנהג הסוחרים חשיב הדבר כקנין ע"פ דין תורה ושפיר יש להקנות גם החמץ בקנין זה."⁴⁵

הלכה זו עוסקת אמנם בקנין שנעשה על פי מנהג הסוחרים ולא בקנין שתוקפו נובע מכח החוק, אך מסתבר שהוא הדין גם בקנין הנובע מ"דינא דמלכותא"⁴⁶. אכן, לענין מכירת חמץ נפסק כי ראוי שלא להסתמך לכתחילה על קנין זה לבד ויש לצרף לו גם קניינים שתוקפם נובע מדין תורה,⁴⁷ אך נראה שלענין שבת שם אין מדובר באיסור תורה ניתן להקל יותר.⁴⁸

האמור לעיל עוסק בקניינים שמקורם לא בדין תורה אלא בחוק, וכפי שהבאנו נראה שלענין שבת ניתן לסמוך עליהם. שאלה נוספת קיימת במקרה הפוך בו מדובר בקניינים שתקפים על פי דין תורה אך אינם תקפים על פי חוק - כגון מכירת מקרקעין בלא רישום בפנקס המקרקעין. בשאלה זו נחלקו הדעות בין הפוסקים. יש

45. משנה ברורה סימן תמח ס"ק יט.

46. ראה באור הלכה סימן תמח סעיף ג ד"ה בדבר מועט. פ"ג משבצות זהב סימן תנ ס"ק א. מדברי הבאור הלכה הנ"ל יש להעיר על מה שכתב מו"ר הגר"נ גולדברג (קובץ תחומין יב תשנא עמ' 290) בדעת החת"ס הסובר שקנין סיטומטא מועיל מדאוריתא, שדבריו אמורים רק בקנין הנובע ממנהג הסוחרים ולא ממנהג הנובע מהחוק. על פי הבאור הלכה הנ"ל דעת החת"ס הפוכה, והוא סובר שקנין שהוא בדיניהם עדיף מסיטומטא - עיי"ש. בענין זה ראה גם כת"ר א עמ' 382 - מנהג הנובע מחקיקה.

47. באור הלכה שם, שער הציון שם אות נב.

48. כך יש להוכיח מן העובדה שבשונה מהלכות פסח, בהלכות שבת לא הודגש שאין להסתמך לכתחילה על קנין זה. וראה גם שדי חמד חמץ ומצה סימן ט שכתב שכל הספק בשאלת תוקפו ההלכתי של קנין שמקורו ב"דינא דמלכותא" הוא רק במקומות בהם יש אפשרות ליהודי לכפות על הגוי התדיינות על פי דין תורה, אולם במקום בו יכול הגוי לכפות על היהודי התדיינות על פי "דינא דמלכותא" בודאי שיש תוקף הלכתי גם לקנין הנובע מ"דינא דמלכותא". כיום, אין אפשרות ליהודי לכפות על הגוי התדיינות בבית דין רבני ועל פי דברי השדי חמד יהיה איפא לכו"ע תוקף הלכתי לקנין התקף על פי חוק.

הסוברים שכאשר המכירה חלה על פי דין תורה, היא תקפה אף שאין לה תוקף על פי החוק, ויש המפקפקים בכך.⁴⁹

ג. משלוח מכתבים בערב שבת

משלוח מכתב בשבת עלול להיות כרוך באיסור הוצאה מרשות לרשות, איסור יציאה מחוץ לתחום ועוד. על כן אסור ליהודי לומר לגוי, אפילו בערב שבת, לשלוח עבורו מכתב בשבת, וכפי שנאמר בבריתא⁵⁰:

”אין משלחין איגרת ביד נכרי ערב שבת אלא אם כן קצץ לו דמים”.

ההיתר המובא בבריתא, במקרה שקצץ לו דמים, נובע מכך שבאופן זה עושה הגוי את המלאכה בשבת ”אדעתא דנפשיה” - בכדי לקבל את שכרו, ולא לשם מילוי

49. ראה שו”ת חת”ס או”ח סימן קיג. שדי חמד חמץ ומצה סימן ט. שו”ת שרידי אש חלק ב סימן כא. וראה גם במקורות שהביא בסידור פסח כהלכתו חלק א עמ’ קכו. בספר סידור פסח כהלכתו שם כתב שלדעת החת”ס המכירה תקפה ”אפילו שאין המכירה חלה על פי חוקי המדינה”. אולם המעיין בתשובת החת”ס יראה שדבריו אמורים רק בכגון בו שטר המכירה תקף אף על פי חוקי המדינה אלא שעל פי החוק יש לשלם תחילה מס ולהחתיים את השטר בחותמת של המלך. החת”ס מציין שכאשר המכירה נעשית לשם מניעת איסור חמץ וויתר המלך על הצורך בהחתמת השטר ועל כן המכירה תקפה. מכאן שאין ראיה מדברי החת”ס לכך שהמכירה תהיה תקפה גם בעסקאות בהן קובע החוק שאין כל תוקף למכירה כל עוד נעשתה שלא על פי החוק, או בעסקאות בהן לא פטר החוק את הצדדים מתשלום האגרה. עם זאת, גם על פי החוק ברגע שהצדדים חתמו על הסכם מכירה והסכם זה נכנס לתוקף הרי הם מחוייבים לבצע את העברת הבעלות, ומסתבר שמרגע זה ואילך הם מתייחסים לממכר כאילו עבר כבר לבעלותו של הקונה, אף שעדיין לא בוצעה הפרוצדורה הנדרשת על פי חוק. יתכן, איפא, שכאשר הדבר מלווה גם בקנין התקף על פי דין תורה יחשב הדבר על פי ההלכה כמכירה גמורה. יש לציין שבמקרים רבים מתעכב רישום דירות בפנקס המקרקעין למשך תקופה ארוכה ובאופן מעשי נחשב הקונה גם בתקופה זו כבעל הדירה אף שעל פי חוק יש לו בדירה באותה תקופה רק זכות קניה ולא בעלות. עוד יש להוסיף שלדעת השדי חמד שם, אם כתבו בשטר המכירה במפורש שהצדדים מסכימים שהמכירה תועיל אף אם אינה תקפה על פי ”דינא דמלכותא” - הרי שהמכירה תקיפה. שאלה זו נוגעת גם להיתר מכירת הקרקע לגוי בשנח השמיטה, וגם שם נחלקו הדעות בין הפוסקים: יש שטענו שאין תוקף למכירה שאינה רשומה בטאבו ויש שכתבו שאין לחשוש לכך, ראה במקורות שבחוברת מדריך שמיטה לחקלאים, בהוצאת הרבנות הראשית לישראל ומכון התורה והארץ, תשנ”ד, בעמ’ 107.

50. בריתא שבת יט ע”א.

רצונו של היהודי. מכאן, שאם היהודי אומר לגוי במפורש שרצונו שהמכתב ישלח בשבת, יהיה הדבר אסור אף אם קצץ לו דמים, וכפי שנפסק בשולחן ערוך⁵¹:

”שולח אדם אגרת ביד אינו יהודי ואפילו בערב שבת עם חשיכה, והוא שקצץ לו דמים, ובלבד שלא יאמר לו שילך בשבת.”

קציצת הדמים איננה מועילה לא רק במקרה בו היהודי אומר במפורש לגוי לשלוח את המכתב בשבת, אלא אף במקרה בו אינו אומר לו זאת במפורש, אך מצווה אותו להביא את המכתב ליעדו תוך פרק זמן קצר המחייב את הולכת המכתב גם בשבת.

אכן, בנסיבות אלו בהן אין אמירה מפורשת לשלוח את המכתב בשבת, יש המתירים את משלוח המכתב, אם הדבר נעשה לפני ערב שבת.

מקור הדברים הוא בתוספתא⁵² בה נאמר:

”אין משלחין איגרות ביד גוי בערב שבת וברביעי ובחמישי מותר”

דין זה לא הוזכר על ידי הרי”ף והרמב”ם וכן לא הובא להלכה בשולחן ערוך, אך פוסקים אחרים הביאוהו⁵³, והכריע הרמ”א שניתן לסמוך על דעה זו “אם צריכים לכך”.

לפוסקים כדעת הרמ”א מותר איפא, בשעת הצורך, לשלוח על ידי גוי, ביום חמישי או קודם לכן, מכתב או סחורה ולסכם עמו שהמשלוח יגיע ליעדו בתחילת השבוע שלאחר מכן - וזאת אף אם ברור שלשם כך יעשה הגוי מלאכות הכרוכות בחילול שבת.

היתר נוסף למשלוח המכתב הינו כאשר הגוי הולך ממילא אל הנמען, וכפי שפוסק השולחן ערוך⁵⁴:

”אם העכו”ם הולך מעצמו למקום אחר, וישראל נותן לו אגרת מותר בכל גוונא.”

51. שולחן ערוך סימן רמז סעיף א.

52. תוספתא שבת פרק יד הלכה י. (פרק יג הלכה יא במהדורת ליברמן)

53. רא”ש שבת פרק א סוף סימן לו. ר”ן שבת ז ע”א בדפי הרי”ף ד”ה גרסינן. רמ”א סימן רמז סעיף א. דין זה מובא גם בתשובות הגאונים בשם רב כהן צדק, אך על פי גרסתו שם בתוספתא, אם המדובר הוא במשלוח “בים הגדול שהוא דרך רחוקה מאוד” יהיה הדבר מותר רק עד יום רביעי בשבוע, ולא עד יום חמישי.

54. שולחן ערוך סימן רמז סעיף ה.

על פסקו של השולחן ערוך מקשה המגן אברהם, מה בכך שהגוי הולך מעצמו, הלא סוף סוף הוא עושה כמה ממלאכות שבת עבור היהודי בשעה שהוא נושא את מכתבו, ויש איפא לאסור זאת. על כן הוא מבאר שהשולחן ערוך עוסק בכגון שקיימת אפשרות להגיע אל היעד עוד טרם כניסת השבת, ובכגון זה אף אם הגוי יחליט לעשות זאת בשבת, הוא נחשב כמי שעושה זאת "אדעתא דנפשיה".⁵⁵ אכן, גם לדעה זו הבעייתיות היא רק במקרה בו היהודי מבקש מהגוי להוליך לו את המכתב, כגון במכתב אקספרס או בחבילה וכדו', אולם פשוט שמותר לשלשל לתיבת הדואר מכתב רגיל אף אם הגוי ישלחהו בשבת.⁵⁶

יש המפרשים את דברי השולחן ערוך כפשוטם, ומתירים, במקרה של גוי ההולך מעצמו, לשלוח את המכתב עם הגוי, אף בנסיבות בהן אין אפשרות להגיע בזמן אל היעד בלא חילול שבת. לשיטתם, יהיה כדין גוי ההולך מעצמו, גם דין דוור אשר על פי הסכם העבודה שלו חייב בכל מקרה ללכת במסלול קבוע מראש.⁵⁷ בהסבר שיטתם יש לומר, שבמקרים בהם הגוי הולך ממילא, אין הוא נראה בהליכתו שליח של היהודי, ועל כן לא אסרו זאת חכמים. על פי שיטת המקילים יתכן שכך יהיה גם במלאכות אחרות בהן הגוי עושה את עיקר המלאכה ממילא, אף שיש תוספת מסויימת שנעשית עבור היהודי.⁵⁸

מכל מקום, מסתבר שגם לדעת המקילים, ההיתר הוא רק בכגון זה בו היהודי אינו אומר במפורש לגוי לעשות את המלאכה בשבת, אלא מטיל עליו משימה שידוע שמחייבת חילול שבת, אך אמירה מפורשת לעשות מלאכה בשבת תהיה אסורה לכו"ע, שהרי באופן זה ודאי נראה הגוי כשלוחו של היהודי.

בהתאם לכך פוסק בשו"ת חלקת יעקב⁵⁹ כי מותר לשלוח בערב שבת מכתב אקספרס על מנת שיגיע ליעדו בשבת - אם הגויים המטפלים במכתבים עושים

55. מגן אברהם סימן רמז ס"ק ח. משנה ברורה שם ס"ק יח. שולחן ערוך הרב שם סעיף יב.

56. משנה ברורה סימן רמז ס"ק ג. הרב זילברשטין, מלכים אמניך פרק ח סעיף י.

57. שו"ת שבות יעקב חלק ב סימן מב. וכן משמש גם דעת הגר"א סימן רמז סעיף ה.

58. ראה שולחן ערוך הרב סימן רמז בקונטרס אחרון אות ב שהוכיח כנגד שיטת המקילים, מכך שמצאנו שבמלאכת בישול אסרו להוסיף גם ע"י נכרי, והתירו רק לצורך מילה. מכאן שלמד שטעמם של המקילים הוא שסוברים שהיות שזו רק הוספה על המלאכה אין להחמיר בה. ובעצם הוכחתו של השולחן ערוך הרב יש לדחות, שמה שמצאנו שהתירו רק לצורך מילה זו אמירה מפורשת בשבת עצמה, אך כאן מדובר בערב שבת ולא באמירה מפורשת ויתכן שבכך התירו בכל מקרה. וראה גם בערוך השולחן סימן רמז סעיף יא שכתב שטעם ההיתר הוא שכיון שהוציא את האגרת מרשותו לפני שבת נחשב כאילו הפקירו מבעוד יום ושוב אין זה חפץ של ישראל. עפ"י דבריו לא ניתן ללמוד ממקרה זה גם לגבי מקרים אחרים.

59. הרב יעקב בריש שו"ת חלקת יעקב חלק א סימן סה.

ממילא את מלאכת המשלוח גם עבור גויים ששלחו מכתבים אחרים. מאידך אין לשלוח בערב שבת מכתב אקספרס - אם הגוי המביא את המכתב עושה את המלאכות הקשורות במשלוח במיוחד עבור היהודי השולח, משום שמשלוח המכתב בנסיבות אלו כמוהו כאמירה מפורשת לעשות מלאכה בשבת.

אמנם, גם כשמדובר במכתב אקספרס מיוחד יש צד להיתר - מחמת שזוהי אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר, כפי שיבואר להלן.

ד. הפעלת הגוי באמצעות גוי אחר

לדעת בעל החוות יאיר⁶⁰ איסור אמירה לגוי קיים רק כאשר היהודי אומר לגוי לעשות בעצמו מלאכה, אך אין בכלל זה איסור לומר לגוי שאמר לגוי אחר לעשות מלאכה מלאכה.

דבריו של החוות יאיר אינם מוסכמים על כל הפוסקים, אך ניתן לסמוך עליהם במקום הפסד גדול.⁶¹ בשו"ת חתם סופר כתב, שהמחלוקת אודות חידושו של החוות יאיר, הינה רק כאשר האמירה לגוי נעשית בשבת עצמה, אך אם האמירה היא בחול, אף שהאמירה עצמה אסורה, אין ראייה לאיסור גם אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר.⁶²

על פי דברי החתם סופר יש מקום להתיר, במקום צורך גדול והפסד מרובה, לשלוח בחו"ל מכתב דחוף או מברק מערב שבת, אעפ"י שמשלם באופן מיוחד לדואר כדי שישלחו את המכתב בשבת, ואף שהדוור עושה את כל המלאכה אך ורק עבור היהודי. הטעם לכך הוא שזוהי אמירה דאמירה שהרי היהודי השולח איננו מדבר ישירות עם הדוור עצמו אלא עם פקיד הדואר וזה האחרון הוא האומר לדוור לשלוח את המכתב בשבת.⁶³ כמו כן יש מקום להקל, במקום צורך גדול והפסד מרובה,

60. שו"ת חוות יאיר סימן נג. ועיי"ש שכל זה בתנאי שהדבר לא נעשה בדרך של מקח וממכר או משא ומתן. ועל כן לא ניתן להשתמש בהיתר זה אם היהודי מזכיר לגוי תשלום כספי, לשון שכירות או כל לשון אחרת שנשמעת כמקח וממכר או משא ומתן. הזכרת לשונות אלו אסורה מחמת הפסוק "ממצוא חפצך ודבר דבר" האוסר על היהודי לעסוק בשבת בעסקיו.

61. ראה משנה ברורה סימן שז ס"ק כד. בנוגע לשאלה מה מוגדר כהפסד גדול ראה להלן בסמוך לציון להערה 88 בעמ' 65 ובהערה שם.

62. שו"ת חתם סופר אורח חיים תשובה ס"ד"ה וגדולה מזו. וראה גם שו"ת שבות יעקב חלק ב סימן מב. ומסתבר שעל פי החתם סופר תותר במקרה כזה גם אמירה שיש בה לשון שכירות או מקח וממכר שהרי איסור "ממצוא חפצך ודבר דבר" נאמר רק בשבת עצמה ולא בערב שבת.

63. ראה שו"ת שבות יעקב חלק ב סימן מב. הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב חלק א סימן סה. שמירת שבת כהלכתה פרק לא סעיף כ. הרב זילברשטין, מלכים אמניך, פרק ח סעיף י. היתר זה קיים כאשר המלאכות הקשורות בהעברת המכתב יעשו על ידי גויים בלבד, ולא על ידי יהודים,

למסור מערב שבת מודעה לפרסום בעתון של גויים, אף שברור שהעתון יודפס בשבת, שהרי מוסר המודעה איננו מדבר ישירות עם המדפיס אלא עם הפקיד במחלקת המודעות של העיתון.⁶⁴

מקרה נוסף בו נעשה שימוש בהיתר זה הוא המקרה הבא, בו קהילה בחו"ל יכולה היתה לשחוט רק בערב יו"ט והיה הכרח שהסטונאי הנכרי ישלח את הבשר הכשר במשאית שלו ליהודים בעלי האטליזים בעיצומו של היום טוב. בעל בצל החכמה השיב שמאחר וזהו מקום הפסד גדול מאוד, לכן מותר לבעלי האטליזים לומר לסטונאי שהוא ישלח את הפועלים שיביאו את הבשר ביו"ט, שהרי זו "אמירה דאמירה", אלא שאם אפשר ידקדק לא לומר לנכרי במפורש שישלחנו ביו"ט.⁶⁵

ה. פעילות הנחוצה לשם מניעת הפסד גדול

1. כללי

שאלת גדרי ההיתר לומר לגוי בערב שבת לעשות מלאכה בשבת, כאשר מדובר במקום הפסד, נדונה בפוסקים סביב האפשרות להשכיר לגוי בקבלנות את זכות גבית המכס השייכת ליהודי. בענין זה עוסק המרדכי⁶⁶ האומר:

"פסק רבינו מאיר על אודות היהודים הקונים מכסים ושוכרין להם נכרי לקבל מכס בשבת, ונראה דבקיבולת מותר, דבית הלל מתירים עם השמש ליתן עורות לעבדן⁶⁷ אע"ג דמלאכה דאוריתא היא, אבל בשכירות אסור... ואם תמצוי לומר שיש לחלק בין הנך שאין ישראל קובע מלאכתו לנכרי לעשות רק בשבת ובנידון זה שקובע לו ליטול המכס בשבת, מכל מקום נראה להביא ראיה להתיר דתנא⁶⁸ נותן כיסו לנכרי, דמשום פסידא שרי ליה רבנן, דאי לא שרי ליה אתי לאתויי ד' אמות ברשות הרבים, הכא נמי

ועל כן אסור לשלוח מברק מחו"ל לישראל בערב שבת אם יש חשש שיהודי בארץ יחלל שבת בהעברתו - ראה שמירת שבת כהלכתה פרק לא הערה סב בשם הגרש"ז אויערבך.

64. ראה דברי הרב משה טורעצקי, שו"ת ישיב משה, סימן יג. אולם יש שאינם מסתמכים על היתר זה, ראה להלן בסמוך לציון להערה 71 בעמ' 84.

65. הרב בצלאל שטרן, שו"ת בצל החכמה, חלק ג סימן צח. הרב זילברשטין, מלכים אמניך פרק ח סעיף יא. ועיי"ש עוד שעדיף, אם אפשר, שהנכרי יכניס את הבשר לבית קירור שלו - בכדי למנוע חשש מראית עין. ואולם ראה בענין זה גם רמ"א סימן שז סעיף כב.

66. מרדכי שבת פרק ראשון סימנים רמו-רמז.

67. משנה שבת יז ע"ב.

68. משנה שבת קנג ע"א.

לא שנא, וכל שכן להציל מידם, דאי לא שרי ליה יפסיד כל חובו בדיחווי
כלשהו, אבל לישב אצל הנכרי מקבל המכס אסור...”

בשונה ממקרה רגיל של מסירת עבודה לגוי בקבלנות, מקרה בו נדון להלן, בנדון זה מגלה היהודי דעתו במפורש כי הוא מעונין שהמלאכה תעשה על ידי הגוי בשבת עצמה. רבינו מאיר מתיר זאת תוך הסתמכות על שני נימוקים: האחד, החשש שכבר נדון לעיל,⁶⁹ שאם לא נתיר זאת יבוא היהודי בעצמו לעבור על איסור תורה, והשני, הצלת ממונו מיד הנכרים.

גם כשקיימים שני נימוקים אלו, אין רבינו מאיר מתיר העסקת פועל גוי כשכיר יום, כי אם רק נתינה בקבלנות או באופן אחר בו נהנה הגוי מן הרווחים המופקים בשבת.⁷⁰

בנוגע לאפשרות לומר לגוי לעשות זאת בחינם נראה שהדבר תלוי במחלוקת השולחן ערוך והרמ"א. לדעת השולחן כאשר הגוי עושה את המלאכה בחינם הרי זה כאילו קצץ לו שכר על המלאכה, משום שאנו מניחים שהסכמתו לעשות את המלאכה בחינם נובעת מטובה שעשה לו היהודי קודם לכן. על פי השולחן ערוך יהיה מותר אם כן, בנסיבות בהם עוסק רבינו מאיר, לומר לגוי בערב שבת לעשות לו בחינם מלאכה האסורה מן התורה. הרמ"א לעומת זאת, מבחין בין מקרה בו קצץ היהודי את שכרו של הגוי לבין מקרה בו הגוי עושה את המלאכה בחינם, ולדעתו אסור לכתחילה לומר לגוי לעשות את המלאכה בחינם אלא אם כן היוזמה לכך באה מן הגוי.⁷¹

יש שכתבו, עפ"י הנימוק הראשון, שהיתר זה נאמר רק כאשר המלאכה שיעשה הגוי הינה כזאת שאילו יהודי היה מבצעה היה עובר על איסור תורה, אך אם המלאכה אסורה רק מדרבנן אין היתר לתתה לגוי.⁷² אולם להלכה כתבו הפוסקים שיש להתיר זאת גם כאשר מדובר במלאכה האסורה מדרבנן. הטעם לכך הוא, שבכל מקרה טוב יותר שיעשה איסור דרבנן קל של אמירה לגוי ולא יעבור על איסור חמור יותר - אף שהוא איסור דרבנן. עוד כתבו הפוסקים, שההיתר במקרה זה נאמר אף

69. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 37 בעמ' 38.

70. משנה ברורה סימן רמד ס"ק לה.

71. ראה שולחן ערוך סימן רמז סעיף ד וברמ"א שם. שולחן ערוך סימן רנב סעיף ב וברמ"א שם.

72. משנה ברורה סימן רמד ס"ק ל"ב על פי דברי הבית יוסף שם.

לסוברים שלא הותרה אמירה לגוי במקום הפסד,⁷³ וזאת מן הטעם השני שמביא המרדכי - שיש בכך הצלת ממונו מיד הגויים.⁷⁴

בדברי רבינו מאיר לא נאמר במפורש האם ההיתר נאמר רק במצב של דיעבד, כאשר היהודי כבר קנה את המכס ויש לתקן תקנה כדי שלא יפסיד את כספו, או שמא מותר גם לכתחילה ליהודי לקנות את המכס, משום שבשעת הקניה אינו עובר כל איסור, ומשהגיעה שבת הרי המכס כבר קנוי לו, ויש להצילו מהפסד. בשולחן ערוך מכל מקום, נפסק דין זה להלכה בלא הגבלה רק למצב של דיעבד, ומשמע א"כ שמתיר זאת לכתחילה,⁷⁵ וכן כתב במפורש בערוך השולחן,⁷⁶ שהוסיף שאם לא נתיר זאת "ינעלו כל העסקים בפנינו ואי אפשר לעמוד בזה."

בהתאם לכך, מתיר ר' משה פינשטיין, להשתמש בגוי על מנת למנוע הפסדים העלולים להגרם לבעל בנק אם ימנע מלהפעילו בשבתות וימים טובים. חששו של בעל הבנק נובע מן הנהוג בין הבנקים שכאשר אחד מהם מקבל צייק המשוך על בנק אחר, הם פונים אל אותו בנק על מנת לוודא שניתן לכבד את הצייק. אם אותו בנק אינו מורה לבנקים הפונים אליו שלא לכבד צייק מסוים, הם רשאים לכבדו ואותו בנק יתחייב לשלם להם תמורתו אף אם לצייק אין כיסוי. בעל הבנק חושש איפא שבאותם ימים בהם לא יפעיל את הבנק, יכבדו הבנקים האחרים גם צייקים שאין להם כיסוי, וההפסד הכספי יפול על הבנק.

ר' משה פינשטיין מתיר לבעל הבנק להשתמש בגוי אשר יענה לבנקים הפונים אליו, בתנאי שאותו גוי יעשה את המלאכה לא כשכיר יום אלא כקבלן העושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה". על כן, כותב האגרות משה, על בעל הבנק לסכם עם הגוי שעל כל צייק בו הוא מטפל יקבל סכום מסויים אשר יתווסף לדמי השכירות הקבועים אותם הוא מקבל.

במקרה זה, כמו גם במקרים אחרים בהם מדובר בעסקים גדולים, מתיר ר' משה פינשטיין אף להכנס לכתחילה לעסק תוך הסתמכות על כך שהעסק יופעל בשבת על ידי נכרי אשר יפעילו "אדעתא דנפשיה"⁷⁷.

73. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 49 בעמ' 41. לשיטה זו לא הותרה האמירה במקום הפסד אף לא בערב שבת - ראה שו"ת הריב"ש סימן שפז.

74. ט"ז סימן רמד ס"ק ו. מגן אברהם שם ס"ק יז. משנה ברורה שם ס"ק לב ושער הציון שם אות לב.

75. ראה בית יוסף סימן רמד ושולחן ערוך שם סעיף ו.

76. ערוך השולחן סימן רמד סעיף טז.

77. שו"ת אגרות משה או"ח ד סימן נג. ולענין הגדרת אי היכולת להכנס לעסקים כהפסד ראה גם שו"ת זכרון משה סימן ה. וראה גם שו"ת הר צבי או"ח א סימן קכ.

אף, שכאמור, נאמר היתר זה בנסיבות בהן ניתן לראות את הגוי כמי שעושה הגוי את המלאכה "אדעתא דנפשיה", מצאנו שהתירו בשעת הדחק אמירה לגוי בערב שבת - אף כשידוע שהגוי עושה זאת עבור היהודי בלבד. היתר זה מופיע בשו"ת שאילת יעב"ץ⁷⁸ העוסק בתשובתו ביהודי המעוניין לשלוח בשבת חבילה של אבנים טובות. השאילת יעב"ץ מתיר ליהודי לומר לגוי מערב שבת לשלוח את החבילה, למרות שהגוי השליח יצטרך בעצמו למלא טפסים בדואר, וזאת משום שהמדובר בשעת הדחק ובהפסד מרובה.⁷⁹ ומכל מקום מוסיף השאילת יעב"ץ שטוב יותר שהיהודי יקצוץ מערב שבת את שכרו של הגוי ואז יהיה הדבר מותר משום שהגוי עושה זאת "אדעתא דנפשיה".⁸⁰

בהתאם לכך מתיר הרב זילברשטין ליהודי למנות עורך דין שייצג אותו במשפט המתנהל בשבת בפני ערכאות של גויים - באם לא ניתן לדחות את המשפט ליום חול.⁸¹ אכן, גם הרב זילברשטין מוסיף שטוב יותר שלא להסתמך על היתר זה בלבד, ועדיף שהיהודי יצוה לגוי שיאמר לגוי אחר שימנה את עורך הדין.

2. הגדרת "הפסד"

הראיה שהביא רבינו מאיר לדבריו עוסקת במקרה בו אם לא נתיר את האמירה לגוי יפסיד היהודי את כספו, ומכאן שהיתר זה קיים רק במקרים של הפסד ולא במקרים של מניעת רווח. על כן לא ניתן להשתמש בהיתר זה על מנת לאפשר תוספת רווח על ידי העבודה בשבת, ומה שהתירו במכס הוא משום שההתחייבות לשלם את המכס נוצרה עוד קודם השבת, ואם לא יפעיל היהודי את המכס יפסיד את הכסף שכבר חייבים לו.⁸² כך, למשל, כאשר לקוחות מתניס חתימת חוזה עם היצרן בכך שיספק להם סחורה שבעה ימים בשבוע, ואם לא יספק להם סחורה גם בשבת לא ירכשו ממנו סחורה כלל, אין היצרן רשאי להשתמש בהיתר זה - משום שאין זה

78. שו"ת שאילת יעב"ץ חלק ב סימן קלט.

79. בנוגע להגדרת "הפסד מרובה" ראה לקמן הערה 88 בעמ' 65.

80. פירוט בענין זה ראה להלן בפרק נפרד.

81. מלכים אמניך, פרק ו עמ' ק, על פי השערי תשובה סימן שז אות ג. בדבריו שם מציין הרב זילברשטין שבמקום הפסד מסתמכים על הדעות הסוברות שכתובה בלועזית איננה אסורה מן התורה, ואם כן מינוי עורך הדין מהווה אמירה לגוי באיסור דרבנן. מדבריו משמע שבאופן זה הוא מבאר גם את דברי השאילת יעב"ץ, אך המעיין בתשובתו של השאילת יעב"ץ יראה שבהיתרו איננו מזכיר כלל את האפשרות שכתובה בלועזית אסורה מדרבנן.

82. שו"ת מהרש"ל סימן ק. שו"ת פנים מאירות חלק א סימן לח. וראה גם ביאור הלכה סימן רמד סעיף ו ד"ה דבמקום פסידא.

בגדר הפסד אלא רק מניעת רווח.⁸³ ואולם, יש הכותבים כי לעיתים גם מניעת רווח עשויה להחשב כהפסד מרובה.⁸⁴

יש הכותבים, שבכדי להגדיר האם נחשב הדבר למקום הפסד יש לבדוק כל יום בפני עצמו, ואף אם בסך הכל יהיה המקום ריווחי גם ללא עבודה בשבת, אם בשבת עצמה עולות ההוצאות על ההכנסות נחשב הדבר להפסד.⁸⁵ על פי שיטה זו, נראה שניתן להגדיר היום כמעט כל מצב של מניעת רווח כהפסד, שהרי בעל העסק משלם מיסים, שכירות, והוצאות קבועות אחרות המתפרסות על פני כל השנה, וללא רווחים בשבת, יהיו לו ביום זה הוצאות בלבד.⁸⁶

אכן, גם כשמדובר במקום הפסד, אין מתירים זאת בכל מקרה אלא רק ב"הפסד גדול".⁸⁷ הפוסקים לא הגדירו במדויק מה נחשב לענין זה כ"הפסד גדול", ונראה שהדבר משתנה ממקרה למקרה בהתאם לעלות הכספית של הנזק לעומת יכולתו הכלכלית של האדם בו מדובר.⁸⁸

83. שו"ת יהודה יעלה אורח חיים סימן סב. ואמנם הוא כותב שיש להניח שגם אם לא יספק סחורה בשבת לא יבטלו עמו את החוזים ויתכן שאילו היה ביטול החוזה וודאי היה מגדיר זאת כהפסד. זאת ועוד, בתשובתו שם הוא מוסיף: "וגם יש לחוש לחילול השם בני"ד... ומה גם בדור פרוץ כהיום בעוה"ר." יתכן שמחמת מציאות זו נטה להחמיר, ובמיוחד שגם בתשובות אחרות בולטת גישתו המחמירה. וראה מש"כ לקמן בשם הרב פראנק.

84. ראה שו"ת הר צבי יו"ד סימן קיג שם כתב הרב פראנק בנוגע לאיסור יין נסך: "אעפ"י שזה כמו מניעת הריוח, מ"מ בזמנינו קשה מאד למצוא מקור לפרנסה ויש לדון דהוי כהפסד מרובה." וראה גם ש"ך יורה דעה סימן רמב, קיצור בהנהגת הוראות איסור והיתר, אות ג, שכתב, שאף אם מפסיד כל הריוח, כיון שאין מפסיד בקרן אין זה נחשב הפסד מרובה, וראה שו"ת אגרות משה יורה דעה א סימן יז שדייק מדבריו שאם מפסיד אפילו קצת מן הקרן נחשב כהפסד מרובה משום שמצרפים לזה גם את הפסד הריוח.

85. ראה מגן אברהם סימן רמד ס"ק יח, ומש"כ בלבושי שרד על דבריו. באור הלכה סימן רמד סעיף ו ד"ה דבמקום פסידא. ואולם ראה מאמרו של הרב ישראל רוזן, שותפות עיסקית עם מחללי שבת, תחומין יב תשנ"א, עמ' 403, אשר כתב שניתן לסמוך על היתר זה גם במניעת ריוח, וצ"ע בדבריו.

86. ראה יד אפרים על דברי המגן אברהם סימן רמד ס"ק י"ח. וראה גם משנה ברורה סימן שם ס"ק לה.

87. ט"ז סימן רמד ס"ק ו. וראה גם משנה ברורה שם ס"ק לה. כך עולה גם מתוך טעמו של רבינו מאיר, שהרי רק במקום הפסד גדול קיים החשש שאם לא נתיר לו לומר לגוי יבוא לעשות זאת בעצמו ויעבור על איסור חמור יותר.

88. במשנה ברורה הובאו אמנם מספר מקרים בהם התירו אמירה לגוי בהתבסס על כך שהמדובר בהפסד גדול: בהלכות צידה בשבת פוסק המשנה ברורה (משנה ברורה סימן שטז ס"ק נז) שאם היו לאדם עופות אשר יצאו בשבת החוצה והוא חושש שמא יגנבו, מותר לומר לאינו יהודי לצוד

בשו"ת יהודה יעלה⁸⁹ הגביל את ההיתר רק למקרים בהם המלאכה מוטלת על היחיד אך אם המלאכה מוטלת על הרבים או על הציבור אין להתיר זאת משום שהציבור אינם חשודים על כך שאם לא נתיר להם את האיסור הקל של נתינת המלאכה לגוי יעברו על איסור חמור יותר. על פי זה נראה לכאורה שלא יהיה ניתן להתיר באופן זה הפעלת שבת של חברה ציבורית שבבעלות יהודים ובודאי שלא חברה ממשלתית, שהרי אף שיגרם הפסד מאי הפעלתה לא יפול הפסד זה על כתפיו של אדם אחד אלא על הציבור⁹⁰. אלא שלא מצאנו הגבלה זו בדבריהם של פוסקים אחרים. זאת ועוד, מסתבר שאם מדובר במצב בו ההפסדים מאי הפעלתה של החברה בשבת יגרמו נזק כבד לכלכלת המדינה באופן שיפגע ביישוב ארץ ישראל, ניתן יהיה להתיר גם את הפעלתה של חברה ציבורית או ממשלתית על ידי גויים בהתאם לגדרים שבפרק זה⁹¹.

אותם. עוד פוסק המשנה ברורה בהלכות צידה (סימן שטז ס"ק לג), שכאשר ישנו דג אשר קיים לגביו חשש שעומד למות ולזהם המים, מותר לומר לגוי להוציאו - אם הוצאתו כרוכה באיסור דרבנן בלבד. הפסד נוסף, שהוגדר כהפסד גדול הינו הפסד השומן הצף על פני החלב כאשר הוא מיועד לעשיית חמאה. גם כאן התירו אמירה לגוי באיסור דרבנן על מנת למנוע את ההפסד (משנה ברורה סימן תקי ס"ק כג). אולם נראה שגם במקרים אלו עשוי הדבר להשתנות מתקופה לתקופה וממקום למקום. יש שרצו להגדיר "הפסד גדול" לענין זה כהפסד של יותר משישית, וזאת על פי דברי הנחלת שבעה שהובאו בפתחי תשובה יורה דעה סימן לא ס"ק ב. אולם לדעת הרב זילברשטיין, מלכים אומניד פרק ו הערה ד, אין ללמוד משם לנדוננו, משום ששם המדובר הוא במקרים בהם הדבר מותר מעיקר הדין אלא שמחמירים לאוסרו במקום שאין הפסד, ואילו בנידוננו המדובר הוא בדבר האסור מן הדין והשאלה היא מהו ההפסד שבו נתיר את האיסור. עוד יש להוסיף שגם בפתחי תשובה שם הביא מתשובת הר הכרמל שחולק על הנחלת שבעה וסובר "דאין לזה דבר קצוב כלל והכל לפי ראות עיני המורה ולפי העת והזמן ולפי האדם שההפסד הוא שלו". וראה גם שו"ת אגרות משה יורה דעה א סימן יז שכתב: "והעיקר לע"ד בזה לפי האדם והזמן. ובודאי זה שלא ירויח איזה ימים למחיתו באיש עני יש ג"כ להחשיב הפסד גדול כי יפסיד בהוצאות ובפרט אם יש מסים וארנוניות עליו... ולכן תלוי זה רק לפי ראות עיני המורה."

89. שו"ת יהודה יעלה חלק א או"ח סימן נז.

90. ואולם צריך עיון האם ההבחנה שבין יחיד לרבים תקפה גם במציאות ימינו בה, לצערנו, חלק גדול מן הציבור עדיין אינו שומר שבת. יש מקום גדול לומר שבמציאות של היום, גם כשמדובר ברבים, אם לא נמצא להם דרך להיתר יש חשש גדול שיעברו על איסור חמור יותר. בנוסף, יתכן שהפוסקים שלא הזכירו חילוק זה שבין יחיד לציבור אינם מסכימים עם עיקר דבריו של בעל יהודה יעלה. וראה גם דברינו לעיל הערה 83 בעמ' 65 אודות גישתו המחמירה בעניינים אלו של ר' יהודה בן ישראל אסאד מחבר שו"ת יהודה יעלה.

91. ראה שו"ע סימן שו סעיף יא ובמגן אברהם שם ס"ק י"ט. ואמנם שם מדובר על קניית בית בארץ ישראל אך ראה בספר ילקוט יוסף חלק רביעי הלכות שבת כרך א סימן רמג סעיף א ובס"ק א שם

שהסתמך גם על דין זה בכדי להתיר העסקת גויים בקטיף פרחים ליצוא בשבת, ועיי"ש במקורות שמביא. וראה גם בשו"ת שאילת יעבץ חלק ב סימן קלט שהשוה בין ההיתר משום הפסד להיתר משום ישוב ארץ ישראל וכתב בהקשר למקרה בו המנעות משימוש בגוי היה כרוך בהפסד: "עלה בדעתי לדמות דבר זה למ"ש רז"ל הקונה בית בא"י שכותבין עליו אונו אפילו בשבת כדאיתא בגיטין (ח) וב"ק (פ) ומובא בא"ח (סימן ש"ו) הכי נמי איכא למימר, משום פסידא לא גזרו." וראה בשו"ת הריב"ש סימן שפז שבאר שהסיבה שהתירו דוקא משום ישוב ארץ ישראל היא משום שישוב ארץ ישראל "אינה מצוה לשעתה, אלא מצוה המתקיימת לעולם. ומצוה ותועלת לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד כותים." דומה שנימוק זה של הריב"ש תופס בכל מה שנוגע לחיזוק קיומה של מדינת ישראל. כך עולה גם מדברי החיד"א בשו"ת יוסף אומץ סימן יט אשר האריך בחובת החזקתם של בני ארץ ישראל על ידי יהודי הגולה וכתב בהקשר לכך: "ועוד אמרתי אגלה דכתב הרמב"ם סוף פ"ה מקדוש החדש דמה שאנו חושבין ר"ח והמועדות בח"ל אנו סומכין על חשבון בני א"י וקביעותם וכו' והוסיף בספר המצות עשין קנ"ג שאם יעדרו ח"ו בני ישראל מארץ ישראל חשבונינו לא יועיל כלום בשום פנים וכו' עיי"ש וא"כ חיובא רמיא על כל בני ח"ל להשתדל שיהיו ישראל בא"י דאם לא ח"ו יהיו בני גולה בלי ר"ח ומועדים שב מידיעתו... ובר מן דין כמה החמירו רז"ל משום ישוב ארץ ישראל עד שהתירו לכתוב בשבת בערכאות של גוים ולקנות בית בא"י מן הגוי בשבת וחותרם ומעלה בערכאות כמ"ש בשי"ע א"ח סימן ש"ו משפטו ושאתו... מי האיש החפץ חיים יחזיק ביד עניי א"י ומפליא לעשות משום ישוב הארץ אשר ה' דורש אותה." הרי שכתב שהדאגה לבסוסם הכלכלי של היהודים בארץ ישראל היא בכלל ישוב ארץ ישראל. ועיין גם בשו"ת פסקי עוזיאל סימן כ שדן בהיתר חליבה בשבת והזכיר בהקשר לכך את מה שהתירו משום ישוב ארץ ישראל. ומכל מקום את הטעם של ישוב ארץ ישראל הבאנו כאן רק כסניף לאמור לעיל בעמ' 66 בהערה 90 ועיי"ש שיתכן ויש להתיר במקום הפסד גם ללא טעם זה.

פרק ד: פעילות כלכלית בשבת מיוזמתו של הגוי

א. כללי

1. מלאכה שעושה הגוי בחפציו

בדרך כלל, אין היהודי חייב למחות בגוי העושה מיוזמתו מלאכה בשבת, בחפץ השייך לו. המקור לכך הוא בדין המובא במשנה במסכת שבת¹, ונפסק להלכה ברמב"ם ובשולחן ערוך², ובו נאמר:

"נכרי שבא לכבות אין אומרים לו כבה ואל תכבה מפני שאין שביתתו עליהן."

בהסבר הדין כתב רש"י:

"שאינן שביתתו של נכרי עליהן, דישראל אינו מוזהר על שביתתו של נכרי שאינו עבדו."

על פי דברי המשנה, כתבו הרא"ש והמרדכי³, שאם נכרי מלקט בשבת עשבים (של הפקר או עשבים השייכים לגוי⁴) ומאכיל בהמת יהודי, אין היהודי זקוק לומר לו אל תלקט, והוסיף הרא"ש שדבר זה הוא משום "דנכרי אדעתא דנפשיה קעביד", דהיינו שכונתו של הגוי איננה לעשות את המלאכה עבור היהודי אלא עבור עצמו, בכדי להרויח, ומשום כך אין צורך למנוע בעדו מלעשות זאת. עם זאת, הוסיפו הראשונים, שהתנאי להיתר זה הוא שהיהודי לא יערים ולא יתכנן מראש לעשות את המלאכה על ידי נכרי.

נחלקים הראשונים בשאלה האם היתר זה נאמר גם כאשר ידוע שהגוי עושה את המלאכה עבור היהודי. מדברי הרא"ש משמע, שאם היהודי איננו מערים, אין הוא חייב למחות בגוי אף אם יודע שהגוי עושה את המלאכה עבורו. לעומת זאת, מדברי

1. שבת קכא ע"א.

2. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה ד. שו"ע או"ח סימן שלד סעיף כה.

3. רא"ש שבת פרק טז סימן יב. מרדכי שבת שם אות תו.

4. שולחן ערוך הרב סימן שכה סעיף כ. בדין מלאכה הנעשית בחפץ השייך ליהודי נדון להלן.

המרדכי משמע שאם היהודי יודע שהגוי עושה את המלאכה עבורו חייב למחות בידו.⁵

להלכה פוסק השולחן ערוך⁶:

"אם ליקט אינו יהודי והאכיל לבהמת ישראל בשבת, אין צריך למחות בידו לפי שעה, אבל אם רגיל בכך צריך למחות."

בדברי השולחן ערוך לא מפורשת דעתו במחלוקת הרא"ש והמרדכי, ונחלקו בכך האחרונים.⁷

מחלוקת זו היא רק במקרה בו היהודי נהנה מן המלאכה הנעשית על ידי הגוי, אך אין חולק על כך, שאם היהודי איננו נהנה מן המלאכה, והגוי עושה את המלאכה בחפץ השייך לו, אין היהודי חייב למחות בגוי - אף שעושה את המלאכה עבורו. על כן, אין היהודי חייב למחות בגוי המדליק עבורו נר, אם היהודי איננו מתכוין להשתמש לאורו של הנר, והנר שייך לגוי.⁸

2. מלאכה הנעשית בלא תמורה כספית בחפץ השייך ליהודי

האמור לעיל עוסק במקרה בו החפץ שבו נעשית המלאכה איננו שייך ליהודי. נחלקים הראשונים בשאלה האם כך יהיה הדין גם כאשר מדובר בחפץ השייך ליהודי. מקור המחלוקת הוא בדברי הירושלמי בו נאמר⁹:

"נתן כליו לכובס, ובא ומצאו עובד בו בשבת - אסור. א"ר יודן וימר ליה דלא תעבוד (=וצריך שיאמר לעכו"ם שלא יעבוד בו בשבת), א"ר יודן... הוא דתימר בטובת הנאה, אבל בשכיר בעבידתיה הוא עסיק. (=דין זה הוא רק כאשר העכו"ם עושה את העבודה בחינם, אבל אם עושה זאת בשכר - בשביל עצמו הוא עובד, בכדי לקבל את שכרו, ולכן אין צורך למחות בו כאשר רואהו עובד בשבת.)"

5. ראה רא"ש ומרדכי שם. מגן אברהם סימן שכה ס"ק ל. וראה גם שו"ת הרשב"א חלק א סימן נט (הובאו דבריו בבית יוסף סוף סימן ש"ד) ממנו משמע שסובר כרא"ש.

6. שולחן ערוך סימן שכה סעיף יג.

7. לדעת המגן אברהם סימן שכה ס"ק ל סובר השולחן ערוך כמרדכי, ואילו לדעת המשנה ברורה בשער הציון שם אות עג סובר השולחן ערוך כרא"ש.

8. שולחן ערוך סימן רעו סעיף ד ברמ"א. מגן אברהם שם ס"ק יג, יד. משנה ברורה שם ס"ק לו לו.

9. מגן אברהם סימן שכה ס"ק ל. שולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון סוף אות ה.

ירושלמי שבת פרק א הלכה ט.

הירושלמי מחייב, איפא, למחות בגוי העושה מעצמו מלאכה בשבת בחפץ של יהודי, אם עושה את המלאכה בחינם.

הראשונים¹⁰ מביאים את דעתו של רבינו שמחה, שעל פי דברי הירושלמי, אסר להניח לגוי להדליק בשבת אש מעצים של יהודי, אף אם כוונתו היא לצורך עצמו. לדעתו, גם כאשר הגוי עושה את המלאכה מעצמו, אם זו נעשית בחפץ של יהודי היא מוגדרת כמלאכת ישראל, וזאת מחמת העובדה שעל הגוי לקבל את רשותו של ישראל להשתמש בחפציו. רבינו שמחה מבאר שיש לחלק בין דין זה לבין ההיתר להניח לגוי לכבות מעצמו דליקה בשבת, וכך הוא אומר:

”ולענין מכבה שיידך לומר נכרי אדעתיה דנפשיה קעביד, אבל להבעיר מעצי ישראל צריך ליטול רשות מבעל העצים, ואם ראה ישראל ושתק, אדעתיה דישראל קעביד, כיון שהעצים של ישראל כאומנים שעושים למלאכה בשביל ישראל... ויש ללמדו שהשפחות אין רשאות לעשות מלאכות בבית ישראל.”

לדעת רבינו שמחה, כאשר מדובר בחפץ של יהודי, גם אם היהודי שותק בשעה שרואה את הגוי עושה מלאכה בחפציו, השתיקה במקרה זה כמוה כציווי מפורש לעשות מלאכה. רק בדליקה, אשר מפניה מותר להציל את חפציו של אדם גם ללא בקשת רשות, לא תתפרש שתיקתו של בעל החפץ כציווי מפורש, שהרי אין צורך בציווי זה, וממילא לא יחשב הגוי המכבה כמי שעשה מלאכת ישראל.

עם זאת, מתוך הנימוק שמביא רבינו שמחה לדבריו, משמע שהאיסור הוא רק כאשר היהודי שותק בשעה שראה את הגוי עושה את המלאכה בחפציו, אולם אם הוא מחה בידו של הגוי והגוי המשיך בכל זאת במלאכה לא תוגדר המלאכה כמלאכת ישראל ומותר יהיה ליהודי להניח לגוי להמשיך לעשותה.

ראשונים אחרים חולקים על רבינו שמחה ומתירים להניח לנכרי להדליק בשבת אש מעצים השייכים ליהודי, אם עושה זאת לצורך עצמו.¹¹ לדעתם, כאשר עושה הגוי את המלאכה מעצמו, אף שהיא נעשית בחפץ של יהודי מוגדרת המלאכה כמלאכת הגוי ואין כל איסור להניח לגוי לעשותה.

נראה שראשונים אלו מבחינים בין דין הירושלמי, בו מדובר על בגדים של יהודי שנמסרו לכובס, אשר עצם כיבוסם נעשה על פי ציווי של יהודי, אף שלא צוה לעשות

10. רבינו שמחה, הובאו דבריו בהגהות מיימוניות הלכות שבת פרק ו' אות ו' ובהגהות מרדכי שבת פרק א' אות תנב.

11. הגהות מיימוניות הלכות שבת פרק ו' אותיות ה' ו' בשם ספר התרומה סימן רנב.

זאת דוקא בשבת, לבין מלאכות אחרות שעושה הגוי עבור עצמו בחפציו של יהודי, אשר ניתן להגדירן כנעשות "אדעתא דנפשיה".

להלכה, הביא השולחן ערוך¹² את דינו של הירושלמי המחייב למחות בגוי אשר קיבל על עצמו לעשות בחינם מלאכה בחפץ של יהודי - אם היהודי ראהו עובד בשבת. עם זאת, לא מבוארת דעתו של השולחן ערוך במחלוקת רבינו שמחה והראשונים האחרים.

בשולחן ערוך הרב הכריע במפורש כחולקים על רבינו שמחה, ופסק שאם הגוי עושה מלאכות בשבת מעצמו ולצרכו, אף שעושה זאת בחפץ של היהודי, אין היהודי חייב למחות בידו. לדעתו, אין צורך, למשל, למחות בגוי המבשל בשבת בשר השייך ליהודי - אם עושה זאת עבור עצמו או עבור גוי אחר.¹³ אמנם, אם הגוי עושה את המלאכה בחפץ של היהודי עבור היהודי, חייב היהודי למחות בידו. על כן, אם הגוי מלקט עשבים של היהודי ורוצה להאכיל את בהמתו של היהודי, חייבים למחות בידו.¹⁴

3. מלאכה הנעשית בשכר בחפץ השייך ליהודי

על פי הירושלמי שהובא לעיל, אם הגוי עושה את המלאכה בביתו ובשכר, אף אם עושה זאת בחפץ של היהודי, אין היהודי הרואהו עובד בשבת חייב למחות בו. דין זה של הירושלמי נפסק להלכה.¹⁵

12. שולחן ערוך סימן רנב סעיף ב.

13. ראה שולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון אות ה ד"ה וז"ש, ושם סימן שז סעיף לה. וכן משמע גם מן העובדה שהפוסקים דנו לאסור אמירה לגוי במקרה זה, כפי שהובא לעיל בסמוך לציון להערה 16 בעמ' 34, ומכאן שללא אמירה לא יהיה בכך איסור. ואמנם, אם הישראל נהנה ממלאכתו אלו בשבת עצמה יהיה הדין שונה - כפי שיבואר להלן. עוד יש להדגיש שההיתר הוא רק כאשר אין חשש מראית עין. בגדרי חשש זה נדון בפרק נפרד.

וראה גם בסימן שה סעיף כא שם פסק השולחן ערוך: "גבינות שעושות השפחות מעצמן מחלב של ישראל, מותר כיון שאינו אומר להן שיעשו." והקשו האחרונים מדוע אין צריך למחות בידן כשעושות בשל ישראל. (ראה מגן אברהם שם ס"ק יד, משנה ברורה שם ס"ק עג) והנה, אם נבאר שהשולחן ערוך פוסק כחולקים על רבינו שמחה ניתן לבאר פסק זה ולהעמידו באופן שהשפחות עושות את הגבינות עבור עצמן. ואמנם בשולחן ערוך הרב בסימן רנ"ב שם כתב שהמדובר הוא שהשפחות עושות את הגבינות עבור היהודי ועל כן נשאר האחרונים בצ"ע על פסק זה.

14. שולחן ערוך הרב סימן שכה סעיף כ.

15. בית יוסף סימן רנב ד"ה ומה שהתנה. משנה ברורה שם ס"ק כב.

בהסבר החילוק שבין גוי העושה את מלאכה בחינם לבין גוי העושה את המלאכה בשכר הובאו שני טעמים:

רבינו שמחה, המחייב למחות בגוי העושה בשבת מלאכה בחפץ של יהודי - אפילו עושה זאת עבור עצמו, מבאר שהירושלמי אינו מצריך למחות בגוי העושה את המלאכה בשכר משום שעל פי דין אין היהודי רשאי, במקרה זה, למנוע מן הגוי לעשות את המלאכה, שהרי ההסכם שביניהם מחייב את בעל הבית היהודי לאפשר לגוי לעשות את המלאכה בכל עת שיחפוץ. על כן לא תתפרש שתיקתו של היהודי בנסיבות אלו כציווי מפורש לגוי לעשות מלאכה בשבת.¹⁶ אכן, לשיטה זו צריך לומר, שבמקרים בהם יש להניח שהגוי ישמע ליהודי, יהיה היהודי חייב למחות אף שהגוי עושה את המלאכה בשכר.

לעומתו, הראשונים הסבורים שאין צורך למחות בגוי העושה בשבת מלאכה בחפץ של יהודי עבור עצמו, מבארים שזהו גם הטעם לכך שאין חובה למחות בגוי העושה מלאכה קבלנות בשכר. לדעתם, ההיתר שלא למחות בגוי נובע מכך שהגוי "אדעתא דנפשיה קא עביד"¹⁷, והרי הוא נחשב כמי שעושה את המלאכה עבור עצמו.

להלכה, נקטו הפוסקים כדעת החולקים על רבנו שמחה, ובארו שהסבר דינו של הירושלמי הוא, שכאשר קצץ לגוי את שכרו, נחשב הגוי כעושה את המלאכה עבור עצמו.¹⁸ על כך הוסיף בשולחן ערוך הרב, שגם כאשר הגוי עושה את המלאכה בחפץ של היהודי ועבור היהודי, עשוי הוא להחשב כמי שעושה את המלאכה לצרכו, אם הנאתו של הגוי מן השכר שיקבל עבור מלאכתו עולה על ההנאה הנגרמת ליהודי מעשייתה של המלאכה בשבת.¹⁹

ישנם מקרים נוספים, בהם תחשב המלאכה לכו"ע כמלאכת הגוי ויהיה מותר ליהודי להניח לגוי לעשותה - אף שהיהודי הינו הבעלים של הרכוש בו נעשית אותה

16. רבינו שמחה, הובאו דבריו בהגהות מרדכי שבת פרק א אות תנב. לדעת רבינו שמחה דומה דין זה בטעמו לאיסור הקיים, לדעתו, להניח לגוי לעשות מלאכה בחפץ של היהודי - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 10 בעמ' 70.

17. ראה פני משה על הירושלמי שם. שולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון אות ה ד"ה וז"ש.
18. בית יוסף סימן רנב ד"ה ומה שהתנה. ב"ח שם ד"ה ומותר. מגן אברהם שם ס"ק ט. שולחן ערוך הרב שם קונטרס אחרון אות ה. משנה ברורה שם ס"ק כב. ויתכן שגם מכאן ראייה שאין פוסקים להלכה כרבנו שמחה. וע"ע במגן אברהם שם שהקשה הלא בשכר ולא קצץ דינו חמור יותר מאשר בחינם, ועל כן העמיד שהמדובר בקצץ. ובמשנה ברורה שם ס"ק כא, כתב שמותר אף אם התנה עמו מראש שיקבל שכר ולא פירש כמה. וראה גם בשער הציון שם ס"ק יח.

19. שולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון אות ה ד"ה וז"ש. וראה גם שם סעיף ה.

מלאכה. המדובר הוא במקרים בהם הגוי איננו פועל של היהודי, אלא עוסק במלאכה מכח הסכם כדוגמת הסכם קבלנות, אריסות, שכירות, חכירות ועוד. במקרים אלה מוגדר הגוי כבעליה של המלאכה היות שהוא הקובע כיצד ומתי לעשות את המלאכות באותו רכוש שקיבל לידי, וכלשונו של הריטב"א²⁰: "כיון דאוגריה גוי ועליה רמיא, מלאכה דידיה חשיבא." אמנם, על פי דיני הקנינים לא ניתן להקנות את המלאכה, שהרי אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם או דבר שאינו ברשותו, אלא שהיות שהאיסור הוא מדרבנן משום שהגוי נראה כשלוחו, "י"ל דלענין מחזי כשלוחו באבילות ושבת דמדרבנן עשאוהו כאילו אותו דבר קנוי לו"²¹. בפרטיהם של הסכמים אלו נדון להלן.

ב. סוגים שונים של הסכמים

1. הסכם קבלנות

הסכם קבלנות הוא הסכם בו מקבל עליו הפועל, אשר בנדוננו הוא הגוי, עשיית מלאכה מסויימת תמורת סכום קצוב שנקבע עבור מלאכה זו. שלא כבהסכמי האריסות, השכירות או החכירות, בהסכם קבלנות מקבל בעל הבית את מלא הרווחים מן העבודה ובכך דומה הסכם זה להסכם שכירות פועלים רגילה. אלא שבשונה משכירות פועלים רגילה, במקרה של קבלנות השכר המשולם אינו עבור ימי העבודה של הפועל אלא עבור המלאכה אותה קיבל על עצמו לעשות. היתר נתינת מלאכה לגוי בקבלנות מבוסס על המשנה במסכת שבת²² בה נאמר:

20. ריטב"א עבודה זרה כא ע"ב ד"ה הרי אמרו.

21. שולחן ערוך הרב סימן רמג מהדורה בתרא. ולסוברים שמלאכת גוי אסורה מן התורה יש לומר שכאשר הגוי עושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה", אין המלאכה מוגדרת כמלאכת הגוי ועל כן אין זה כלול באיסור המובא במכילתא. לא ניתן להסביר היתרים אלו בכך שהיהודי אינו אומר במפורש לגוי לעבוד בשבת שהרי מן המכילתא עולה שאסור להניח לגוי לעשות מלאכתו של יהודי אף כשהגוי עושה אותה מעצמו, וע"כ שיש להסביר שבמקרים אלה המלאכה אינה מוגדרת כמלאכת ישראל. ובאמת בסמ"ג ל"ת עה שהובא בב"י סוף סימן רמד רצה להוכיח מן ההיתר לתת בקבלנות שדרשת המכילתא היא אסמכתא בלבד, אך בשו"ת מהר"ח אור זרוע סימן ל כתב שאף שדרשת המכילתא היא דרשה גמורה ומלאכת גוי אסורה מן התורה, מכל מקום כאשר הגוי "בדנפשיה קא טרח" מותרת מלאכתו מן התורה. וע"כ צריך לומר כמו שכתבנו שבמקרה זה אין מלאכתו מוגדרת כמלאכת ישראל.

22. שבת יז ע"ב. וראה תוספות שם ד"ה אלא אם כן. רשב"א שבת יט ע"א ד"ה הא דתנן.

"בית שמאי אומרים אין נותנין עורות לעבדן ולא כלים לכובס נכרי אלא כדי שיעשו מבעוד יום, ובכולן בית הלל מתירין עם השמש."

ההיתר לתת מלאכה בקבלנות מבוסס על כך שהגוי עושה את המלאכה בשבת "אדעתא דנפשיה", דהיינו בכדי לקבל את שכרו²³, ולא עבור יהודי.

מכאן, שמותר ליהודי למסור את מכוניתו למוסך של גוי בערב שבת אף שעלול להיות שהנכרי יתקן אותה בשבת, בתנאי שלא יאמר ולא ירמוז לו שיתקן אותה בשבת, וגם שיקצוץ לו דמים ידועים עבור התיקון ולא ישלם לו כשכיר יום.²⁴

מטעם זה מותר גם ליהודים להפליג בשבת בספינה השייכת ליהודים אך כל עובדיה הם גויים. במקרה זה משיטים הגויים את הספינה בשבת "אדעתא דנפשיה" ולא עבור היהודים, שהרי גם הם מעוניינים להגיע למקום היעד מוקדם ככל האפשר.²⁵

על פי עיקרון זה מתיר ר' משה פינשטיין להעסיק סוכני מכירות גויים אשר תפקידם למכור תעודות ביטוח בזמנם החופשי, ללא שעות עבודה קבועות או ימי עבודה קבועים, והם עושים זאת לעיתים גם בשבת. וכך הוא כותב²⁶:

"ובענין שבת הנה אלה ק"פ הנכרים פקדי שדה שמוכרים תעודות אחריות של אינשורענס וגובים מהם הממון, מכיון שאין להם שעות קבועות וימים קבועים הם עדיפי מקבלנים, ורשאים לעבוד במכירת תעודות האינשורענס מתי שירצו."

הסכם קבלנות יכול, באופן עקרוני, להיות לא רק הסכם קבלנות למלאכה, בו מקבל הגוי על עצמו סיומה של מלאכה מוגדרת, אלא גם הסכם קבלנות לזמן. בהסכם מסוג זה מקבל הגוי על עצמו, תמורת סכום קצוב מראש, הפעלת מפעל או עסק אחר במשך תקופת זמן מוגדרת, כאשר הגוי הוא הקובע כיצד ובאיזה אופן להפעיל את העסק²⁷, ואילו את הרווחים המופקים מקבל היהודי.

23. ראה רש"י שבת יט ע"א ד"ה אלא אם כן קצץ. ר"ת בתוספות שבת יז ע"ב ד"ה אין נותנין, ובתוספות עבודה זרה כא ע"ב ד"ה אריסא, שבאר שכשם שאומרים "אריסותיה קעביד" כך אומרים "קבלנותיה קעביד".

24. הרב זילברשטיין, מלכים אמניך פרק ט הלכה יב.

25. שו"ת אגרות משה אורח חיים ב סימן סג, ובתנאי שלא החל בהפלגה בשלושת הימים הסמוכים לשבת - ראה שולחן ערוך אורח חיים סימן רמח.

26. שו"ת אגרות משה יורה דעה ב סימן סג.

27. זאת, בשונה משכירות פועלים רגילה, בה אומר הישראל לפועלו הגוי באופן ישיר מה לעשות וכיצד.

מבחינת הלכות שבת הסכם זה הוא בעייתי יותר, שהרי, היות שכאן אין המלאכה קצובה מראש, מרוויח בדרך כלל היהודי מכל יום עבודה נוסף של הגוי, ונמצא שהרוויח גם מעבודתו של הגוי בשבת. בשאלה האם מותר ליהודי למסור מלאכה לגוי גם באופן זה, נדון לקמן.

2. הסכם אריסות

הסכם אריסות הינו הסכם על פיו הפועל העובד ברכושו של בעל הבית מקבל כשכר אחוז מסוים מן הרווחים שירוויח בעבודתו. בגמרא במסכת עבודה זרה²⁸ נחלקו ר' שמעון בן גמליאל ור' שמעון בן אלעזר בשאלה האם מותר לאדם לתת שדהו לגוי באריסות, באופן שהגוי יעבוד בשדה בשבת: ר' שמעון בן גמליאל מתיר משום ש"אריסא אריסותיה קעביד" דהיינו שהוא עוסק באריסותו לצרכו הוא, כדי לקבל את חלקו ברווחים, ולא לצורך היהודי, ור' שמעון בן אלעזר אוסר משום שהשדה נקראת על שמו של ישראל ויש חשש מראית עין שיחשדו שהגוי עושה את המלאכה בשליחותו. להלכה פסקו הראשונים כר' שמעון בן גמליאל²⁹. אמנם גם לדעת ר' שמעון בן גמליאל קיים לעיתים חשש מראית עין ועל כן מודה ר' שמעון בן גמליאל שאסור לתת לגוי מרחץ באריסות כאשר הגוי יעבוד במרחץ בשבת. בגדרי חשש מראית עין נדון לקמן.

3. הסכם שכירות

הסכם שכירות הינו הסכם בו השוכר, אשר בנדונו הוא גוי, מקבל את כל הרווחים מן הדבר המושכר, והוא משלם סכום קבוע לבעל הבית היהודי. דינו של הסכם זה כדין הסכם אריסות, והדבר נלמד בקל וחומר: אם במקרה בו היהודי מקבל חלק מרווחי הגוי מעבודתו בשבת אנו מתירים, מחמת שהגוי "אדעתא דנפשיה קעביד", כל שכן במקרה בו כל הרווחים הינם של הגוי.³⁰

הסכם שכירות הוא אחד הפתרונות השכיחים שהובאו בפוסקים בכדי להתמודד עם בעית העסקים הדורשים עבודה שבעה ימים בשבוע. על פי הסכם זה משכיר היהודי

28. עבודה זרה כא ע"ב.

29. ר"ת ור"י בתוספות שם ד"ה אריסא.

30. ר"ן עבודה זרה דף ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ומהא, ושבת דף מו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ומהא שמעין. הגהות אשרי שם פרק א סימן כד. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה טו. שולחן ערוך סימן רמג סעיף ב. משנה ברורה הקדמה לסימן רמג.

לגוי את העסק על כל מרכיביו בערב שבת, כאשר את הרווחים מקבל הגוי ואילו היהודי מקבל סכום קבוע מראש³¹.

כאשר עורכים הסכם כזה יש להקפיד על כמה עניינים³²:

א. השכרת העסק לגוי תחל זמן מה לפני כניסת השבת ותסתיים זמן מה לאחר
לאחר צאת השבת - בכדי שלא תהיה בהשכרה חשש שכר שבת.³³

ב. את הסכם השכירות יש לכרות באמצעות קנין התקף על פי ההלכה. אם מדובר
בחנות, מפעל וכד' יש להשתמש בקנין כסף משום ששכירות קרקע נקנית לגוי
בכסף.³⁴

ג. יש לנהל רישום מדויק של רווחי השבת על מנת לאפשר חישוב של הרווחים
השייכים לגוי. אכן, רשאי הגוי, במידה וירצה בכך, לוותר על החישוב המדויק
ולהסתפק באומדנא.³⁵

את דמי השכירות שחייב הגוי לשלם עבור שכירות העסק לשבת, יכול הוא לפרוע
בצורת שעות עבודה שיתן לבעל העסק בימות החול. ניתן איפא לעשות את הסכם
המכירה עם גוי העובד כבר כפועל אצל בעל העסק, כאשר בעל העסק יקזז משכרו
של הפועל את דמי השכירות בהם מתחייב הפועל עבור שכירת העסק לשבת.

יש להבדיל בין הסכם מסוג זה לבין הסכם מכירה בו עסקנו לעיל³⁶. הבדל זה מבואר
בדבריו של בעל אבני נזר³⁷ הכותב:

"שם שוכר - שמשלם עבור פעולת הבהמה. וכן שוכר לפירות נותן שכר מה
שהקרקע מוציאה הפירות... וכן שוכר בית נותן שכר מה שדר בו או ראוי
לדור בו... משא"כ מוכר שקונה הקרקע לפירות אינו נוטל שכר הוצאת
הפירות רק דמי הקרקע לפירות".

31. שו"ע סימן רמד סעיף ו. שו"ת רב פעלים חלק ג או"ח סימן כא.

32. על פי שו"ת אגרות משה אורח חיים ד סימן נה.

33. בענין שכר שבת נרחיב להלן.

34. להבדיל ממכירת קרקע לגוי הטעונה שטר, ראה שולחן ערוך חושן משפט סימן קצד סעיף א
ברמ"א, ולקמן בסמוך לציון להערה 25 בעמ' 141. בענין קנינים התקפים על פי "דינא דמלכותא"
ראה לעיל בסמוך לציון להערה 43 בעמ' 55 ואילך.

35. זוהי שיטתו של ר' משה פינשטיין לעיל 76 הערה 32, הסובר שגם אם הגוי מוכן להסתפק באומדנא
מכל מקום חייבת להיות אפשרות לחישוב מדויק של רווחי השבת השייכים לגוי. אולם יש
החולקים על כך - ראה הרחבה בענין זה להלן בסמוך לציון להערה 17 שבעמ' 138 ואילך.

36. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 25 שבעמ' 36.

37. שו"ת אבני נזר חלק חו"מ סימן כה, ועיי"ש שמביא נפק"מ ממוניות להבחנה זו.

4. הסכם חכירות

הסכם חכירות הוא הסכם על פיו החוכר מתחייב לתת לבעל הבית סכום קבוע מראש מן הפירות ללא תלות בשאלה מהי כמות הפירות שתהיה. הסכם חכירות דומה להסכם שכירות אלא שבהסכם שכירות משלם השוכר את דמי השכירות בכסף ואילו בהסכם חכירות הוא משלם זאת בפירות³⁸. מכאן שדין הסכם חכירות הינו כשל כהסכם שכירות.

ניתן איפא להשכיר לגוי עסק בערב שבת, ולקבוע שאת דמי השכירות הקבועים ישלם הגוי מתוך התוצרת של עבודתו בשבת. בהתאם לכך התירו להשכיר לגוי לפני שבת מפעל ליצור זכוכית, כאשר הגוי יעסוק במשך השבת ביצור הזכוכית וישלם את דמי השכירות באמצעות כלי הזכוכית הגמורים. במקרה כזה נהנה היהודי מפירות הפעלת המפעל בשבת, אף שבמשך השבת היה המפעל מושכר לגוי³⁹.

5. נתינת מעות לגוי לשם ביצוע עסקאות

בהסתמך על ההתרים שהובאו לעיל, שמקורם בדברי המשנה והתלמוד, התירו הגאונים נתינת מלאכה לגוי גם במקרה נוסף. מקרה זה הובא להלכה ברמב"ם⁴⁰ הכותב:

"הנותן מעות לגוי להתעסק בהן, אף על פי שהגוי נושא ונותן בשבת, חולק עמו בשכר בשוה, וכן הורו כל הגאונים."

בטעם ההיתר הובאו שני הסברים עיקריים. המגיד משנה⁴¹ כתב:

"שהרי אין המלאכה הזאת מוטלת על ישראל לעשותה, שנאמר שהגוי עושה שליחותו, וכן אין העסק ניכר ממי הוא."

לעומתו כתב הכלבו⁴²:

38. תוספתא דמאי פרק ו הלכה ב. נחלקו הראשונים בשאלה האם תשלום זה הוא דוקא מפירות הקרקע החכורה או גם ממקום אחר, ראה: רי"ף בבא מציעא תחילת פרק תשיעי. שיטה מקובצת שם דף קד ע"א ד"ה הנך. רמב"ם הלכות מעשר פרק ו הלכה יג, ושם הלכה יא. ריטב"א מועד קטן דף יא ע"ב ד"ה האריסין. ואכמ"ל.

39. שו"ת פנים מאירות חלק א סימן לח.

40. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה יח.

41. מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה יח, הובא גם בבית יוסף סימן רמו ד"ה וכתב עוד.

42. כל בו הובא גם בבית יוסף סימן רמו ד"ה וכתב עוד.

"לפי שאין אותו שכר אלא שכר מעותיו, והוא כשכירות כלים שאין לנו שבתת כלים."

בשו"ת אגרות משה⁴³ כותב ר' משה פינשטיין שקיימת נפקא מינה להלכה בין שני הטעמים במקרה בו היהודי נתן לגוי את המעות להתעסק בהן תמורת שכר קצוב לשנה, כאשר את כל הרווחים מקבל היהודי. לטעמו של הכלבו תהיה אסורה נתינת המעות באופן זה, משום שאין זה דומה לשכירות כלים, שהרי בשכירות כלים נהנה השוכר מרווחי הכלי והמשכיר מקבל תשלום קצוב מראש, ואילו כאן מקבל הגוי שכר קצוב והנותן נהנה מן הרווחים. לדעת הכלבו תהיה מותרת איפא נתינת המעות רק כאשר הגוי ינהה מן הרווחים והיהודי יקבל תשלום קצוב מראש.

לטעמו של המגיד משנה, לעומת זאת, תהיה מותרת נתינת המעות גם כאשר היהודי נהנה מן הרווחים משום שהוא אינו קובע כיצד להתעסק במעות, ועל כן נחשב הגוי לבעליה של המלאכה. האגרות משה מדמה זאת להיתר לתת לגוי מלאכה בקבלנות אף שיעסוק בה בשבת, היתר הקיים למרות שהיהודי הוא הנהנה מרווחי המלאכה והגוי מקבל שכר קצוב, משום שהגוי הוא המוגדר כבעליה של המלאכה⁴⁴.

להלכה פוסק השולחן ערוך⁴⁵ כטעמו של המגיד משנה, ומכאן, שתהיה מותרת נתינת המעות לגוי גם כאשר היהודי נהנה מן הרווחים. על פי זה מותר ליהודי לכתוב צייק בערב שבת כשהתאריך הוא בשבת והוא משוך על בנק של גויים, באופן שהנכרי יוכל, אם ירצה, לגבות את הצייק בשבת ולהעלות רבית ליהודי גם עבור השבת.⁴⁶

6. רכישת מניות בחברה המתנהלת ע"י גויים

ההיתר לתת מעות לגוי על מנת שיתעסק בהם, משמש יסוד להיתר ליהודי להשקיע כספים לשם הקמת חברה אשר תופעל על ידי גויים בשבת: כמו בנתינת מעות, כך גם במקרה זה, היהודי משקיע אמנם את הכסף ומשתתף בחלק מן הרווחים, אך הגוי הוא הקובע כיצד להפעיל את העסק.

43. שו"ת אגרות משה או"ח חלק ד סימן נד.

44. ועיי' שבאר שלטעם הכל בו, ההיתר לתת בקבלנות מבוסס על כך שלישאל אין רווח מעבודתו של הגוי בשבת. וראה בגדרי טעם זה עוד להלן.

45. שולחן ערוך סימן רמה סעיף ד.

46. הרב עבדאללה סומך, שו"ת זבחי צדק, חלק ג סימן נח. הובאו דבריו על ידי הרב זילברשטין, מלכים אמניך, פרק ט הערה א. המדובר הוא, כמובן, באופן בו אין בעית שכר שבת. בענין שכר שבת ראה לקמן בפרק נפרד.

בהתאם לכך מתיר ר' משה פינשטיין⁴⁷ ליהודי לקנות רוב מניות בחברה העובדת בשבת, כאשר מנהלי החברה הם גויים. ר' משה פינשטיין מבאר, שאף שהיהודי מחזיק ברוב המניות, אין הוא נחשב כבעליה של המלאכה שהרי מנהלי החברה ולא בעלי המניות הם המחליטים על אופן הפעלתה של החברה. וכך הוא כותב:

"אבל למה שכתבתי מותר להגאונים שהוא כטעם המגיד משנה שנקט השולחן ערוך אף בשכר קצוב לשנה, מאחר שכל ההתעסקות הוא על הנכרי והישראל אינו אומר לו שום דעה איך להתעסק בהעסק, כעובדא זו שהמנהלים עושין רק לפי דעתם כל זמן שהם מנהלים ואין צריכין לשמוע לו אם ירצה שיעשו באופן אחר. וגם אף אם יש לו רשות לצוות שיעשה הנכרי כמו שירצה נמי מותר כשמניח להנכרי שיעשה רק על דעתו דהא בנתן לנכרי מעות להתעסק בהם הרי בסתמא הוא יכול לצוות לו איך לעשות ומ"מ כיון שהעסק נעשה שרק הנכרי לבדו יתעסק בו לפי דעתו והישראל יקיים תנאי זה ולא יאמר כלום להנכרי מותר, מהטעם שהנכרי הוא הבעלים על המלאכה שזהו טעם היתר האריכות והקבלנות, שזה מותר."

זוהי גם דעתו של המנחת יצחק⁴⁸ הכותב:

"כמו כן בנדון המניות, אף שכל בעל מניות שותף כפי ערך המניות, מ"מ כיון שיש ג"כ שותפים נכרים, וגם מנהלי העסק, המה נכרים, ואין המלאכה מוטלת על הישראל, ואין העסק ניכר ממי הוא, והא"י אדעתא דנפשי עביד, ליכא בזה משום לתא דשבת."

ג. הסכם בנסיבות המחייבות עבודה בשבת

נחלקים הפוסקים בשאלה, האם מותר לתת לגוי מלאכה, ללא ציווי מפורש לעשותה בשבת, כאשר מדובר בנסיבות בהן ברור שהמלאכה תעשה בשבת. מקור המחלוקת הוא בדברי ההגהות מיימוניות⁴⁹ הכותב:

"אסור ליתן לנכרי מעות בערב שבת שיקנה לו למחר ביום השוק, כי יש שליחות לנכרי לחומרא, ולא דמי לכלל הני דשרו ב"ה עם השמש⁵⁰, ולא דמי

47. שו"ת אגרות משה או"ח חלק ד סימן נד, ואולם באבן העזר חלק א סימן ז אסר לקנות "לקנות מדה מרובה כ"כ עד שיתחשבו בדעתו", וצ"ע.

48. שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן א. בתשובתו שם מבואר שדין זה איננו תלוי בשאלה האם על פי ההלכה יש לראות חברה בע"מ כאישיות משפטית נפרדת.

49. הגהות מיימוניות הלכות שבת פרק ו אות ב.

למסירת כתבים ביד נכרי⁵¹, דכולהו אדעתא דנפשיהו קעבדי, ואם ירצה לא יעשה למחר, ודמי לפוסק לשבות ואין שובת⁵², אבל הכא אי אפשר אלא למחר ביום השוק, ולא התירו לומר לגוי לעשות צרכיו אלא למי שהחשיך בדרך משום בהילת ממונו.... שמואל בן רבינו ברוך.”

בהסבר דברי ההגהות מיימוניות כותב הבית יוסף⁵³:

”וני”ל דיום השוק לאו דוקא, אלא אורחא דמילתא נקט, והוא הדין דאפילו אינו יום השוק, כיון שהוא אומר לקנות לו בשבת, אסור. וזהו עיקר החילוק, דבהנך אינו אומר לו שיעשה בשבת.”

על פי הסברו של הבית יוסף, נראה שרק כאשר היהודי אומר לגוי במפורש לקנות בשבת יש לאסור, אך אם היהודי אינו אומר לו במפורש לקנות בשבת, אף שיום השוק הוא בשבת, אין בכך כל איסור⁵⁴.

זוהי גם דעתו של ר' אברהם בן הרמב”ם, אשר נשאל⁵⁵:

”שאלה: ילמדנו רבנו במקום אחד השוק בשבת ואינם מוכרים ואינם קונים בו אלא ביום השבת ורצה היהודי לשלח גוי לקנות בשבילו מן העיר הזאת או למכור בשבילו. יורנו אדוננו. תשובה: אם שלח את הגוי מלפני השבת ולא פרש לו שיקנה ביום השבת הרי זה מותר ואפילו שיקנה הגוי ביום השבת.”

וכך משמע שסוברים גם ראשונים נוספים⁵⁶.

להלכה פוסק השולחן ערוך⁵⁷ לאיסור רק במקרה בו אמר היהודי במפורש לגוי לקנות לו בשבת:

50. שבת יז ע”ב, הובא לעיל בסמוך לציון להערה 22 בעמ’ 73.

51. שבת יט ע”א

52. שבת יט ע”א

53. בית יוסף סימן שז ד”ה אסור לשכור

54. כך למד בדבריו המגן אברהם סימן שז ס”ק ג.

55. שו”ת רבי אברהם בן הרמב”ם סימן נא.

56. ראה רא”ש בבא מציעא פרק ז סימן ו, הובא לעיל 43 בסמוך לציון להערה 2, אשר הביא את דברי רב סעדיה גאון שאסר רק אמירה מפורשת, ומהרא”ש עצמו שם נראה שמתיר אף אמירה מפורשת קודם השבת, וא”כ כל שכן שיתיר נתינת מעות ללא אמירה מפורשת אף אם יום השוק בשבת.

57. שולחן ערוך סימן שז סעיף ד.

"מותר לתת לאינו יהודי מעות מערב שבת לקנות לו, ובלבד שלא יאמר לו קנה בשבת."

הלכה דומה מובאת בשולחן ערוך⁵⁸ גם ביחס למכירת סחורה :

"מותר לישראל ליתן סחורה לאינו יהודי למכור, אם קצץ לו שכר, ובלבד שלא יאמר לו מכור בשבת."⁵⁹

מן העובדה שהשולחן ערוך לא השמיע חידוש גדול יותר, שנתנית המעות אסורה אף ללא אמירה מפורשת, אם יום השוק הוא בשבת, ניתן לדייק שלדעתו, אין במקרה זה כל איסור, בהתאם להבנתו בדברי ההגהות מיימוניות. כך פוסק גם בשו"ת בית

58. שולחן ערוך סימן רמה סעיף ה.

59. האחרונים השוו בין שתי ההלכות, וכתבו, שאף שלגבי נתינת המעות לא הזכיר המחבר את התנאי של קצץ, הרי לדינא גם בנתינת המעות יש צורך בתנאי זה, כמו בנתינת הסחורה - ראה משנה ברורה סימן שז ס"ק יד. אלא שלעני"ד זהו דוחק שהרי א"כ מדוע לא הזכיר המחבר תנאי זה?! ובאמת בבאור הגר"א שם ד"ה וכן מותר כתב שבנתינת מעות מדובר בלא קצץ, אלא שהוא מעמיד זאת במקרה בו יש אפשרות לקנות ולמכור גם מבעוד יום. אך גם זה נלע"ד דוחק, שהרי, אם מדובר בשני הסימנים בנסיבות שונות, בסימן רמה בנסיבות בהן אין אפשרות לקנות אלא בשבת, ובסימן שז בנסיבות בהן יש אפשרות לקנות גם מבעוד יום, מדוע לא הזכיר השולחן ערוך הבדל זה?! מחמת קושי זה, היה נלע"ד, אלמלי דברי הפוסקים, שיש לחלק בין נתינת מעות לבין נתינת סחורה. מעות נתנים בד"כ להוצאה. הנותן אינו מקפיד שהמקבל ישתמש דוקא במטבעות הספציפיות אותן נתן, ועל כן רשאי המקבל להשתמש במטבעות שקיבל ככל שיחפוץ, ולבצע את הקניה עבור הנותן במטבעות אחרות. מכאן שהאחריות במקרה של נזק שיארע למעות מוטלת על המקבל, וניתן לראות אותו כבעלים על המעות הללו. בנתינת סחורה, לעומ"ז, אין המקבל יכול לעשות בסחורה ככל העולה על רוחו, ועל כן האחריות מוטלת על הנותן. יתכן איפא, שבנתינת מעות, גם ללא קציצה, אין המלאכה מוגדרת כמלאכת ישראל שהרי הגוי עושה אותה במעות הנחשבות כשלו. לעומ"ז בנתינת סחורה, המדובר בסחורה השייכת ליהודי ועל כן אלמלי הקציצה תחשב המלאכה כמלאכת ישראל. על פי זה מובן מדוע הביא השולחן ערוך בסימן שז רק את החלק הראשון בדינו של הסמ"ג, החלק העוסק בנתינת מעות, ולא הביא את החלק השני ממנו משמע שמוותרת גם מסירת בגדים ללא קציצה - ראה בית יוסף שם סוף ד"ה ואסור לומר לו. לגבי מכירת בגדים הביא השולחן ערוך את דינו של הסמ"ק החולק על הסמ"ג ומצריך קציצה - כמובא בבית יוסף שם. וראה גם מש"כ בענין זה לעיל בסמוך לציון להערה 11 בעמ' 46.

יהודה⁶⁰ המוסיף שהיות שאיסור האמירה לגוי הוא מדרבנן יש לפסוק הלכה כדברי המיקל⁶¹.

הפוסקים הללו לא חלקו בדבריהם בין מלאכות האסורות מן התורה לבין מלאכות האסורות מדרבנן, ומדבריהם משמע שמותר יהיה למסור לגוי קודם השבת אף מלאכה האסורה מדאוריתא, אף בנסיבות בהן ברור שהיא תעשה בשבת. יש מהפוסקים המקילים יותר כאשר מדובר באיסור דרבנן, וסוברים שמותר ליהודי אף לומר במפורש לגוי לעשות בשבת בקבלנות מלאכה האסורה באיסור דרבנן.⁶²

למרות האמור לעיל, מחמירים בענין זה כמה מנושאי כליו של השולחן ערוך⁶³ ומפרשים את דברי ההגהות מיימוניות באופן שונה. הם מבארים שלדעת ההגהות מיימוניות אסורה נתינת מעות לגוי כשיום השוק בשבת גם אם אין היהודי אומר לגוי במפורש לקנות בשבת, משום שניסבות כאלו כמוהן כאמירה מפורשת לגוי לקנות בשבת.

אמנם נחלקו הפוסקים בהקיפו של איסור נתינת המעות כאשר יום השוק בשבת: יש הסוברים שהאיסור הוא מוחלט⁶⁴ ויש הסוברים שהאיסור הוא רק לתת בערב שבת אך ביום ד' או ה' מותר⁶⁵.

גם לדעת האוסרים, האיסור הינו רק כאשר אין אפשרות לקנות אלא בשבת, אך אם קיימת אפשרות לקנות בימות החול אף שאפשרות זו היא דחוקה יותר, מותר לתת לגוי את המעות, ובלבד שלא יאמר לו במפורש לקנות בשבת. על פי זה יש הרוצה לומר, שאף שאסור לומר לגוי מערב שבת שימכור או יקנה מניות בשבת, מותר לומר לו שרשאי למכור או לקנות בזמן שיגיעו למחיר רווחי באופן שהדבר יהיה כדאי

60. שו"ת בית יהודה או"ח סימן מד. וראה גם בשו"ת מנחת יצחק חלק א סימן עב שהבחין בין מקרה בו הישראל אומר לגוי במפורש לעבוד בשבת לבין מקרה בו אין אומר לו אף שתנאי העבודה מחייבים זאת.

61. אך עיי"ש שהדגיש שהמדובר הוא דוקא כאשר הישראל קצץ לגוי את שכרו עבור ההתעסקות במעות.

62. משנה למלך הלכות שבת פרק ו הלכה ט בדעת הבית יוסף סימן רמד ד"ה ומ"ש רבנו וה"מ בתוך התחום. וראה גם פלפולא חריפתא על הרא"ש בבא מציעא פרק ז סימן ה אות ט.

63. מגן אברהם סימן שז ס"ק ג. ט"ז שם ס"ק ג. משנה ברורה שם ס"ק טו.

64. אליהו רבה סימן שז. לבושי שרד על דברי המגן אברהם שם ס"ק ג. משנה ברורה שם ס"ק טו.

65. מגן אברהם סימן שז ס"ק ג. ערוך השולחן שם סעיף טו. וצ"ע בדברי ערוך השולחן שכתב בטעם ההיתר במקרה זה "דכיון שעתה כמה ימים קודם שבת הלא ביכולתו למכור ולקנות קודם שבת", וקשה, הלא המדובר הוא שאין אפשרות לקנות אלא בשבת. ואולי כוונתו שהגוי יכול ליסוע לעיר אחרת ולקנות שם, וצ"ע.

עבור היהודי - אף שקיימת אפשרות שהיה זה בשבת.⁶⁶ ומכל מקום אסור לומר לגוי מערב שבת למכור את המניות לכשיגיעו למחיר מסויים. במקרה זה, היות שעל פי תנאי השליחות מחוייב הגוי למכור את המניות בעת שיגיעו למחיר הרצוי אף אם יהיה זה בשבת, הרי זו כאמירה מפורשת למכור את המניות גם בשבת, ולכשימכור הגוי את המניות, לא יחשב איפא כמי שעושה זאת "אדעתא דנפשיה".⁶⁷

על פי שיטת האוסרים, אין לתת לגוי מלאכה בקבלנות סמוך לכניסת השבת, ולומר לו שהוא זקוק לה מיד עם צאת השבת. כך למשל, אוסרים הם לשלוח בערב שבת מכתב בדואר, אף אם הוא מופעל על ידי גויים, כאשר היהודי מתנה שהמכתב יגיע ליעדו עד ליום ראשון, אם ידוע שאין אפשרות להגיע לאותו יעד אלא אם כן ילך הגוי בשבת.⁶⁸

בהתאם לכך, אוסר הנודע ביהודה⁶⁹ לתת לגוי עסק הפועל בכל ימי השבוע, כגון חנות הפתוחה בכל יום, אף כאשר היהודי אינו אומר לו במפורש לפתוח את העסק בשבת, שהרי ברור שכוונתו של היהודי שהגוי יעבוד גם בשבת:

"דלא שיך לומר דלא איכפת לישראל אם מוכר היום או למחר, דודאי אכפת ליה שימכור היום וגם למחר, והרי זה דומה ליום השוק הקבוע בשבת שאסור ליתן לנכרי דבר למכור אפילו לא יאמר לו למכור בשבת,

66. מלכים אמנים פרק ט הערה לט בשם הרב חיים היילפרין בקונטרס קול התורה תשי"ג, על פי הט"ז סימן שז ס"ק ג. הרב זילברשטיין נשאר על כך בצ"ע ומסיק שבמקום שהנכרי מקבל רווחים מהמכירה על פי אחוזים - מותר.

67. שו"ת אגרות משה אורח חיים ג סימן מד. וצ"ע מה תהיה דעתו של ר' משה פינשטיין במקרה בו עסק הרב חיים היילפרין (שהוא בעל הדעה המתירה - כמובא בהערה הקודמת). היה מקום לומר, שאמירה לגוי למכור את המניות לכשהדבר יהיה כדאי עבור היהודי, כמוה כאמירה למכור את המניות לכשיגיעו לסכום מסוים, ועל כן לדעת ר' משה פינשטיין יהיה גם זה אסור. מאידך, נראה יותר שיש לחלק בין המקרים. במקרה בו דן ר' משה פינשטיין, היות שהיהודי הזכיר במפורש את הסכום, הרי שברגע שיגיעו המניות לסכום זה מחוייב הגוי למכרם ואי הוא נחשב כמי שעושה זאת אדעתא דנפשיה. לעומת זאת, במקרה בו דן הרב חיים היילפרין, היהודי אינו מזכיר סכום אלא רק אומר לגוי שימכור לכשהדבר יהיה כדאי. במקרה זה משאיר היהודי בידי הגוי את שיקול הדעת האם למכור בשבת או לא - שהרי יתכן שמחיר המניות ימשיך לעלות וכדאי יותר ליהודי שלא למכרם בשבת. היות שבמקרה זה נותר שיקול הדעת בידיו של הגוי, הרי שאם יחליט למכור בשבת יחשב כעושה זאת אדעתא דנפשיה - גם לשיטת ר' משה פינשטיין.

68. מגן אברהם סימן רמז ס"ק ב. משנה ברורה שם ס"ק ד. ט"ז סימן שז ס"ק ג. שולחן ערוך הרב סימן רנב סעיף ד. משנה ברורה סימן רנב ס"ק ט"ז ובשער הציון שם ס"ק טז.

69. שו"ת נודע ביהודה תנינא או"ח כט.

דסתמא כפירושו... ולדעתי חנות קבועה יותר הוי כאומר לו למכור בכל יום אפילו בשבת".⁷⁰

מטעם זה אוסר גם בשו"ת חלקת יעקב⁷¹ ליהודי למסור מודעה לעיתון נכרי לשם פרסומה בשבת:

"כיוון שהישראל מתנה בפרוש דצריך להיות נדפס על יום השבת דוקא, וידעינן ודאי דמודעא הנקראת בשבת לעולם נדפסת בלילה שלפניו, אף שלפי דעת ישראל היה יכול להיות קודם השבת, מכל מקום כיון דידעינן דהדבר כך מוכרח, הוי כאילו אומר לו בפרוש להדפיס בשבת".⁷²

מכל מקום, למעשה יש גם הפוסקים בענין זה לקולא, ובודאי כאשר מדובר במקום הפסד גדול.⁷³ דוגמא לפסיקא לקולא ניתן להביא ממקרה בו אדם מסר מונית למוסד בערב שבת, ובעל המוסד ידע שהמונית נחוצה מאוד ליהודי ביום ראשון, ועל כן הוא רצה לתקנה בשבת. הרב זילברשטין נטה להתיר זאת, ונימוקו: היהודי לא התנה עם הגוי במפורש לעבוד בשבת ומה שהנכרי ממחר זהו לטובת עצמו כדי שהיהודי יבוא אליו פעם נוספת.⁷⁴

אפשרות נוספת להקל בנדוננו הינה במקרה אמנם יום השוק רק בשבת אך היהודי אומר לגוי מלפני השבת "קנה לי חפץ זה אך לא בשבת". במקרה זה יש מקום להקל למרות שידוע שכוונתו של היהודי הינה שהגוי יראה שאין אפשרות אחרת ועל כן יקנה לו בשבת.⁷⁵

70. מדבריו אלו משמע שבחנות קבועה יהיה איסור גם לשיטת הבית יוסף.

71. הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב חלק א סימן סה.

72. אכן, כל זה רק בנסיבות בהן אין אפשרות להדפיס את המודעה קודם השבת, אך כאשר מערכת העיתון יכולה להדפיס את המודעה הזו גם מלפני השבת, אף שבפועל אינה עושה זאת, יהיה דבר מותר, משום שבנסיבות אלו נחשב הנכרי כמי שעושה את המלאכה "אדעתיה דנפשיה" - ראה הרב זילברשטין, מלכים אמניך פרק ח הערה י.

73. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 66 שבעמ' 61 שאפילו אמירה מפורשת בערב שבת התירו במקום הפסד גדול, וכ"ש בנידון דידן. בשאלה מה מוגדר כהפסד גדול ראה לעיל בסמוך לציון להערה 88 בעמ' 65 ובהערה שם.

74. הרב זילברשטין, מלכים אמניך, פרק ט סעיף יב. כסניף להקל מצרף הרב זילברשטין גם את דעת הבית יהודה שהובאה לעיל בסמוך לציון להערה 60 שבעמ' 82.

75. ראה דברי הרב בצלאל שטרן, שו"ת בצל החכמה, חלק ג תשובות קג קד, הובאו דבריו במלכים אמניך פרק ט הערה לג.

יש להדגיש כי דיוננו בפרק זה איננו מתייחס לשאלת ההיתר לומר לגוי שיאמר לגוי אחר לעשות מלאכה. בשאלה זו עסקנו כבר לעיל,⁷⁶ והאמור שם ניתן לישום גם במקרים המובאים בפרק זה.

ד. הגדלת רווחי היהודי בעקבות עבודת הגוי בשבת

כפי שהבאנו לעיל, נחשב הגוי כמי שעושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה", רק אם היהודי לא ציווהו במפורש לעשות את המלאכה בשבת.

בהקשר לתנאי זה, יש לדון בשאלה, האם מותר ליהודי לאפשר לגוי לעשות בשבת את המלאכה שהוטלה עליו, גם במקרים בהם עבודת הגוי בשבת מגדילה את רווחיו של היהודי, או שמא יהיה הדבר אסור, משום שבנסיבות אלה יחשב היהודי כמי שציווה במפורש את הגוי לעבוד בשבת.

בענין זה מבחינים הפוסקים בין שני מצבים עיקריים:

א. כאשר לגוי אין כל הנאה מתוספת העבודה בשבת - כגון בהסכם קבלנות לזמן קצוב מראש.

ב. כאשר גם הגוי נהנה מכך שאינו מפסיק את מלאכתו בשבת - כגון בהסכם קבלנות למלאכה.

פרטי הדינים בשני מצבים אלו יפורטו להלן:

1. הסכם קבלנות לזמן בלא הנאה לגוי מעבודתו בשבת

הסכם קבלנות לזמן קצוב מראש הוא הסכם על פיו מתחייב הגוי להפעיל עסק - בדרך כלל עסקים של הספקת שרותים שונים - למשך זמן קצוב, ובתמורה הוא מקבל סכום קבוע מראש. בסוג זה של הסכמים מקבל הגוי את שכרו ללא תלות בשאלה מה היו פירותיו של העסק, דהיינו כמה הרויח בפועל מהפעלתו. במקרים אלו, אין על כן לגוי כל הנאה מכך שעבד גם בשבת.

דוגמא לכך היא הסכם על הפעלת מרחץ בקבלנות למשך זמן קצוב: נחלקים הראשונים בשאלה האם מותר לתת לגוי מרחץ בקבלנות לפרק זמן קצוב, באופן שהמרחץ יופעל על ידו גם בשבת והיהודי יקבל את הרווחים המתקבלים מהפעלתו. רבים מהראשונים אוסרים זאת, משום שבמקרה זה נהנה היהודי מן הרווחים

76. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 63 בעמ' 60 ואילך.

הנובעים מהפעלת המרחץ בשבת⁷⁷. אולם, יש מן הראשונים שמתירים את נתינת המרחץ גם באופן כזה. לדעתם, יש לדמות מקרה זה להסכם אריסות, אשר בו מותרת עבודת הגוי בשבת אף שליחודי נגרמת הנאה מכך⁷⁸.

ההלכה במחלוקת זו נפסקה כדעת האוסרים⁷⁹, אך יש הכותבים שהאיסור איננו מדינאי אלא רק מחשש מראית עין, שיחשדו שהגוי הינו שכיר יום של היהודי⁸⁰. יש המתירים זאת במקום הפסד גדול⁸¹, אך להלכה פסק המשנה ברורה שלא כדעתם⁸².

מקרה נוסף של הסכם קבלנות לזמן מובא ברמב"ם, הפוסק בהלכות שבת⁸³:

"וכן השוכר את הגוי לימים הרבה מותר אע"פ שהוא עושה בשבת. כיצד? כגון ששכר הגוי לשנה או לשנים שיכתוב לו או שיארוג לו, הרי זה כותב ואורג בשבת, ומותר כאילו קצץ עמו שיכתוב לו ספר או שיארוג לו בגד שהוא עשה בכל עת שירצה. והוא שלא יחשוב עמו יום יום."

לדעת הרמב"ם, מותר איפא להניח לגוי לעבוד בשבת כאשר הוא נשכר לתקופת זמן קצובה מראש, אף אם המלאכה אינה קצובה מראש.

גם כאן חלוקות הדעות, ולדעת הראב"ד יש לאסור במקרה זה. לדעתו, יש להבחין בין הסכם קבלנות למלאכה ספציפית, בה המלאכה קצובה מראש ואין זה משנה ליהודי באיזה יום הגוי מבצעה, לבין הסכם קבלנות לזמן, כדוגמת נידונו, בו כל יום עבודה נוסף מביא תועלת נוספת לבעל הבית, ועל כן אין להתירו.

להלכה הכריע השולחן ערוך כדעת הרמב"ם⁸⁴.

77. ר"ן עבודה זרה דף ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ומהא. וראה גם תוספות עבודה זרה כא ע"ב ד"ה אריסא בשם ר"ת. ר"ן שבת דף מ"ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ולענין.

78. ב"י סימן רמג ד"ה ומ"ש, בשם מהרי"א. וראה גם ב"ח סימן רמג ד"ה הילכך.

79. מגן אברהם סימן רמג ס"ק ב. משנה ברורה שם ס"ק י.

80. ט"ז סימן רמג ס"ק א, ב, עפ"י הבנת הלבושי שרד שם ד"ה הכלל העולה. ואולם במשנה ברורה שם כתב שגם לדעת הט"ז יש בכך איסור מדינאי משום שהישראל מקפיד על הגוי שלא יתבטל ממלאכתו. וראה בענין זה עוד לקמן.

81. פמ"ג סימן רמד באשל אברהם ס"ק יז עפ"י הבנת המשנה ברורה בשער הציון שם ס"ק לג. לדעתו כלול היתר זה בהיתרו של המרדכי להשכיר את המכס לגוי - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 66 בעמ' 61. היתרו של המרדכי נפסק להלכה בשולחן ערוך סימן רמד סעיף ו. בנוגע לשאלה מה מוגדר כהפסד גדול ראה לעיל בסמוך לציון להערה 88 בעמ' 65 ובהערה שם.

82. ראה משנה ברורה סימן רמד ס"ק לב בשם החיי אדם.

83. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה יב.

84. שולחן ערוך סימן רמד סעיף ה. את דברי הרמב"ם הביא בסתם ואת דברי הראב"ד בשם יש אומרים ומכאן שדעתו לפסוק כרמב"ם.

בהסבר דעת הרמב"ם נחלקים הפוסקים : יש הכותבים שהרמב"ם עוסק בכגון שאין ליהודי כל הנאה מכך שהגוי עובד דוקא בשבת. לדעתם, מדובר במקרה בו הגוי שכור לכתוב, לארוג, או לעשות מלאכה מוגדרת אחרת כל אימת שיתבקש לעשות זאת על ידי היהודי, כאשר בשעה שאין היהודי זקוק למלאכות אלו יושב הגוי בטל⁸⁵. במקרה זה, הם מבארים, אין היהודי מרויח מעבודת השבת שהרי הגוי יכול היה לעשות אותה מלאכה גם בזמנו הפנוי בימות החול. אחרים סוברים, שמדובר אף כשיש ליהודי הנאה מכך שהגוי עובד בשבת, כגון שהגוי שכור מלכתחילה לעבוד ברציפות⁸⁶. עם זאת, גם לדעתם מדובר באופן שהיהודי אינו מקפיד אם הגוי יבטל יום עבודה אחד, ועל כן גם הם אוסרים לשכור את הגוי למלאכה אשר לא ניתן להשלימה במועד ללא עבודה בשבת⁸⁷.

יש המבארים, שמחלוקת פוסקים זו קשורה למחלוקת בדין המרחץ שהובא לעיל: הסוברים לעיל שנתנית מרחץ אסורה מדינא, משום שהיהודי נהנה ממלאכת השבת, יאסרו גם כאן בכל מקרה בו מרויח היהודי מעבודת הגוי בשבת, ואילו הסוברים שנתנית המרחץ בקבלנות אסורה רק משום מראית עין, יסברו שבנידונו, היות שהמדובר במלאכות הנעשות בצנעא בתוך הבית, יש להתיר אף שהיהודי נהנה מעבודתו של הגוי בשבת⁸⁸.

ברם, הנודע ביהודה⁸⁹ כותב, שגם האוסרים מדינא נתנית מרחץ בקבלנות, יתכן שיתירו במקרה שהביא הרמב"ם, אף כשהיהודי עשוי להרויח מעבודת הגוי בשבת. הוא מבאר שבדינו של הרמב"ם ניתן להתיר משום שהנאתו של היהודי איננה וודאית, שהרי יתכן שבאחד מימות החול לא תהיה לגוי כל עבודה, ואלמלי היה הגוי עובד בשבת, היה היהודי מטיל עליו באותו יום פנוי את העבודה שעשה בשבת. במרחץ לעומת זאת, אף אם יהיה המרחץ פנוי בימות החול, אין הדבר בשליטתו של היהודי, ואין הוא יכול להביא ביום אחר את הרוחצים המעוניינים לרחוץ דוקא בשבת. מכאן, שעבודת הגוי במרחץ בשבת גורמת ליהודי רווח וודאי, אותו לא יכול היה להפיק בימות החול, ועל כן תהיה נתנית המרחץ במקרה זה אסורה אף לשיטת הרמב"ם.

85. מגן אברהם סימן רמד ס"ק יד, ובהתאם לכך באר את דברי הרמ"א שם - ראה מגן אברהם שם ס"ק טז.

86. ט"ז סימן רמד ס"ק ה. וראה משנה ברורה שם ס"ק כד.

87. ראה גם שו"ת פנים מאירות חלק א סימן לח.

88. כ"כ הלושי שרד סימן רמד על הט"ז ס"ק ה, ועל המגן אברהם ס"ק יד.

89. נודע ביהודה תנינא או"ח סימן לח. בהתאם לשיטתו כתב בדגול מרבבה שדברי הרמ"א בסימן רמד סעיף ה אינם מוכרחים. עיי"ש.

קיימות, איפא, שלוש שיטות במקרה בו אין הגוי נהנה מתוספת העבודה בשבת ואילו היהודי מרוויח מכך:

יש האוסרים זאת בכל מקרה⁹⁰, יש המתירים אם הדבר נעשה בצנעא ואין חשש מראית עין⁹¹, ויש המתירים במקרה בו הנאתו של היהודי איננה וודאית, דהיינו, כאשר יתכן והיה יכול להפיק רווחים זהים ללא עבודת השבת⁹².

הדעה האחרונה, שהיא דעתו של הנודע ביהודה התקבלה גם על ידי פוסקים נוספים⁹³, וכן הכריע למעשה גם ר' משה פינשטיין. בשו"ת אגרות משה⁹⁴ נשאל ר' משה פינשטיין אודות נתינת עסק להפעלתו של הגוי תמורת שכר קצוב, כאשר כל רווחי העסק יהיו של היהודי. בתשובתו הוא מתיר ליהודי להנות מרווחי הפעלת העסק בשבת, בתנאי שהמדובר בעסק אשר באופן תיאורטי ניתן להשביתו יום אחד בשבוע, אלא שהמפעיל הגוי מעדיף להפעילו בשבת ולסגורו באחד מימי השבוע האחרים⁹⁵.

2. הסכם קבלנות הכולל רווחים לגוי מעבודתו בשבת

בשונה מהסכם קבלנות לזמן קצוב מראש, בהסכם קבלנות למלאכה מותנה שכרו של הקבלן בכך שבעל הבית יקבל את פירותיה של אותה מלאכה. כך הוא הדבר למשל, כאשר נשכר קבלן לבנות בנין, או לתפור בגד. בשני המקרים הללו לא יקבל הקבלן את שכרו אם לא השלים את הבית או תפר את הבגד, וכן הוא במקרים רבים נוספים של קבלנות. בהסכם קבלנות מסוג זה, היות ששכרו של הגוי מותנה

90. דעת המגן אברהם לעיל הערה 85, בעמ' 87.

91. דעת הטי"ז לעיל הערה 86 בעמ' 87.

92. דעת הנודע ביהודה לעיל הערה 89 בעמ' 87.

93. ראה שו"ת שואל ומשיב מהדורה א חלק ב סימן סו.

94. שו"ת אגרות משה או"ח ד סימן נא.

95. כתבנו שדברים אלו הם כשיטת הנודע ביהודה, משום שמסתבר שלדעת האוסרים כל אימת שליהודי יש הנאה ממלאכת השבת, יהיה אסור גם בכה"ג להנות מרווחי השבת, שהרי, באופן מעשי, לא יכול היה היהודי במקרה זה לדרוש מן הגוי את הפעלת העסק ביום אחר במקום בשבת, ונמצא שהרויח מעבודת השבת. עוד יש לציין כי ר' משה פינשטיין הסביר היתר זה באופן שונה מאשר הנודע ביהודה. על פי הסברו, כאשר מדובר במלאכה שלא ניתן, אף לא באופן תיאורטי לעשותה בימות החול - כגון הפעלת מרחץ בו לא ניתן להביא את הרוצים לרחוץ בשבת, לימות החול - אין היהודי נחשב כבעליה של אותה מלאכה, ועל כן אינו יכול להעבירה אל הגוי. לעומת זאת, כאשר מדובר במלאכה שניתן באופן תיאורטי לעשותה גם בימות החול, יכול היהודי להעביר את הבעלות עליה אל הגוי, ומשהעביר את הבעלות רשאי הגוי לעסוק במלאכה זו כראות עיניו, ולהפעיל את העסק בזמנים הנראים לו.

בהשלמת המלאכה, ומשישלים את המלאכה יוכל לקבל מלאכה נוספת, נהנה הוא בדרך כלל מעבודתו בשבת, שהרי יש בה בכדי לאפשר לו להקדים את קבלת שכרו ואת האפשרות להתחיל במלאכה אחרת.⁹⁶

במקרים אלו, בהם נהנה הקבלן הגוי מעבודתו בשבת, נחלקים האחרונים בשאלה האם תהיה מותרת נתינת המלאכה לגוי כאשר גם היהודי נהנה מעשייתה של המלאכה בשבת. בעל שו"ת פנים מאירות אוסר זאת⁹⁷, אלא אם כן המדובר במקום הפסד⁹⁸. לעומתו, כותב הנודע ביהודה⁹⁹ שהדבר מותר אפילו לדעת הראב"ד שהובאה לעיל. הוא מבאר, שכוונת הראב"ד אינה לאסור בכל מקרה בו יש ליהודי הנאה מעבודתו של הגוי בשבת, כי אם רק במקרים בהם לגוי אין כל הנאה מעבודה זו. לדעת הנודע ביהודה מותרת במקרה זה נתינת המלאכה לגוי אף כאשר ברור שהיהודי מקפיד על כך שהגוי יעבוד גם בשבת, כגון כאשר מדובר בחנות הפתוחה שבעה ימים בשבוע, וסגירתה בשבת תגרום בודאי להפסד¹⁰⁰. עם זאת, ברור שגם לדעתו, אסור לומר לגוי במפורש לעבוד בשבת, וכן אין לשוכרו ליום השבת בלבד, שהרי זה כאמירה מפורשת לעבוד בשבת¹⁰¹.

סיוע לשיטתו של הנודע ביהודה ניתן למצוא בתשובתו של המהרש"ל¹⁰² המתיר ליהודי לשכור פועלים בקבלנות לתקופת זמן קצובה, כאשר שכרם של הקבלנים

96. כתבנו שכך הוא המצב בדרך כלל, משום שיתכנו גם הסכמי קבלנות למלאכה בהם לא תהיה לגוי הנאה מהקדמת סיומה של המלאכה, כגון כאשר מדובר במלאכות אשר אינן מזדמנות בכל יום - ראה שו"ת נודע ביהודה תנינא או"ח סימן לח.

97. שו"ת פנים מאירות חלק א סימן לח.

98. כדן מכס - ראה שולחן ערוך סימן רמד סעיף ו ומגן אבהם שם ס"ק יז ובפמ"ג. וראה גם בשער הציון שם ס"ק לג.

99. נודע ביהודה תנינא או"ח סימן לח.

100. ראה שו"ת נודע ביהודה תנינא או"ח סימן כט. וכן נראה שסובר גם ר' משה פינשטיין, ראה שו"ת אגרות משה או"ח ד סימן נא.

101. ראה שולחן ערוך סימן רנב ב, ורק במקום הפסד התירו לקבוע לגוי מלאכתו לשבת - ראה שער הציון סימן רמד ס"ק לג. שו"ת אגרות משה או"ח חלק ב סימן סד, ושם יו"ד חלק ב סימן סג. לדעת הנודע ביהודה יש איפא להבחין בין מקרה בו מקפיד היהודי שהגוי יעבוד גם בשבת, בו לא יהיה איסור אם יש לגוי הנאה מעבודת השבת, לבין מקרה בו היהודי מצווה את הגוי באופן ישיר לעבוד בשבת - בו יהיה איסור אף אם הגוי נהנה מכך. לדעת בעל פנים מאירות, לעומת זאת, אין להבחין בין שני המקרים הללו. לדעתו, הקפדת היהודי על כך שהגוי יעבוד בשבת, כמוה כציווי מפורש לגוי לעשות כן.

102. שו"ת מהרש"ל סימן ק והביאו דבריו כמה מן הפוסקים. ראה מגן אברהם סימן רמד ס"ק יז, שולחן ערוך הרב שם סעיף כ. משנה ברורה שם ס"ק לב ובשער הציון ס"ק לג.

נקבע בהתאם לכמות התוצרת אותה ייצרו במפעל, וזאת אף אם יעבדו בשבת. במקרה זה, נהנה היהודי מן העובדה שהמפעל מייצר גם בשבת, אך הדבר מותר משום שהקבלנים הגויים עושים עבודה זאת "אדעתא דנפשיהו" - על מנת לקבל את שכרם. אמנם, לדעת בעל פנים מאירות, תשובתו של המהרש"ל עוסקת במפעל שאיננו עובד במשך 24 שעות ביממה שבעה ימים בשבוע, ועל כן ניתן באופן תיאורטי להשלים את עבודת השבת בימי החול לאחר שעות העבודה המקובלות. במקרה זה אין ליהודי הנאה מכך שהגוי עובד דוקא בשבת ועל כן גם הוא מודה שיש להתיר¹⁰³.

בהתאם לשיטת הנודע ביהודה, מציע החתם סופר סוג של הסכם קבלנות לזמן אשר יאפשר את עבודת הגוי בשבת גם כאשר יש ליהודי הנאה מכל יום נוסף של הפעלת העסק. על פי הצעתו יסכם היהודי עם הגוי שבתמורה להפעלת העסק מספר מסוים של ימים יקבל סכום מסוים, כאשר היהודי לא יקפיד עם הגוי על התקופה על פניה יתפרסו אותם ימים¹⁰⁴.

באופן דומה מתיר ר' משה פינשטיין¹⁰⁵ לערוך עם הגוי הסכם אשר יאפשר ליהודי שהינו ספק של שירותים לקבל בשבת הזמנות טלפוניות לשירותים שהוא מספק. וזה נוסח ההסכם אותו הוא מציע:

"זכרון דברים שהותנו בין מר יהודה ישראלי ובין מרת נכרית בדבר מה שמרת נכרית הנ"ל מקבל מאנשים הזמנות לנקיון ומוסרת למר יהודה ישראלי הנ"ל.

א. שמר יהודה ישראלי הנ"ל נתן לה רשות בחנותו שתוכל לקבל שם הזמנות שיתנו לה בשכר א' דולאר (=דולאר אחד) לחודש וכבר שלמה בעד שנה.

ב. שמרת נכרית הנ"ל אינה רשאה למסור ההזמנות שתקבל לשום אדם אלא למר יהודה ישראלי הנ"ל.

103. ובאמת המעיין בתשובת המהרש"ל יראה שהזכיר את העובדה שהגוי שובת ביום ראשון, אלא שמדבריו משמע שזוהי רק סברה נוספת להקל וההיתר איננו מבוסס רק עליה. וראה גם תשובת החתם סופר לקמן הערה 104 בעמ' 90.

104. ראה שו"ת חתם סופר או"ח סימן נט. ואמנם בהמשך תשובתו מציין החתם סופר כי במקרה שבא לפניו מדובר במציאות בה הגוי לא עבד ביום ראשון וע"כ יכול היה באופן תיאורטי לעשות את מלאכת השבת ביום ראשון, ונמצא ש"אין לישראל שום הנאה ממלאכת שבת". בנסיבות אלו יהיה הדבר מותר גם לשיטת בעל פנים מאירות, אלא שמדברי החתם סופר משמע שסברא זו באה רק לחזק את ההיתר, והוא היה מתיר גם אילו היהודי היה נהנה מעבודת הגוי בשבת.

105. שו"ת אגרות משה אורח חיים ד סימן נו.

ג. שמר יהודה ישראלי הנ"ל צריך ליתן לה בעד כל הזמנה טו (=חמשה עשר) סנט.

ד. מר יהודה ישראלי הנ"ל ערב לה שיהיה לה מזה לא פחות מחמשה דולאר לשבוע, ובאם יהיה יותר שייך לה והחשבון יהיה בכל ארבעה שבועות, שאם יהיה לה פחות מעשרים ישרלים לה ואם יהיה יותר יהיה לה ולא יוכל להחשיבם לה על שבועות האחרים. וכל זה נעשה ברצון הטוב משני הצדדים ובתקיעת כף ובקגא"ס."

הסכם אריסות בנוי מלכתחילה באופן שהאריס חולק עם בעל הבית ברווחים. מכאן שמותר יהיה לתת לגוי עסק באריסות - אף שהיהודי נהנה מהפעלת העסק בשבת - שהרי הגוי המפעיל את העסק הינו שותף ברווחים.¹⁰⁶

בהתאם לכך מתיר הרב זילברשין לפתוח בשבת תחנת דלק אשר בבעלותו של היהודי, אך מושכרת לגוי המשתתף עם היהודי ברווחי התחנה.¹⁰⁷

ה. הקמת חברה בניהולו של גוי

האמור לעיל מהווה בסיס לאפשרות פתרון לבעיית מפעלים או עסקים החייבים לעבוד שבעה ימים בשבוע - על ידי הקמת חברה שתנהל על ידי גויים.

חברה החייבת לשווק תוצרתה לחו"ל ולמכור או לספק שרות בחו"ל גם בשבת, יכולה להקים חברת בת אשר תעסוק בכל הכרוך בשיווק לחו"ל. את חברת הבת יפעילו מנהלים ועובדים שאינם יהודים, ואף שאת מניותיה תחזיק חברת האם שמנהליה יהודים - לא יהיה בכך איסור.

כך תוכל לנהוג גם חברה החייבת להפעיל פס יצור במשך כל ימי השבוע. פס היצור יופעל על ידי חברת בת נפרדת בניהולו של אינו יהודי, אשר תתחייב לספק את המוצר במחיר הקרוב למחיר הקרן אל חברת האם אשר תעסוק בהמשך היצור או בשיווק.

במקרים אלו אמנם נהנה היהודי מן המלאכה הנעשית על ידי הגוי בשבת, שהרי בלא העבודה בשבת לא יוכל העסק להתקיים מבחינה כלכלית. אך, כפי שהובא לעיל, אם הגוי מרוויח גם הוא מתוספת העבודה בשבת - ניתן להתיר זאת. יש על כן

106. משנה ברורה הקדמה לסימן רמד.

107. מלכים אמניך עמי תקטו. הרב זילברשטין מציין שההיתר נאמר רק אם התחנה נמצאת מחוץ לתחום, היא משרתת נהגים גויים ולא נהגים יהודים, ושם ישראל אינו נקרא עליה. במקרים אחרים עלול הדבר להאסר מחשש "מראית עין" או "לפני עיוור". בשני עניינים אלו נעסוק לקמן.

לקבוע כי מנהליה הגויים של חברת הבת יקבלו חלק מרווחי החברה. השתתפות זו ברווחים אפשרית הן באמצעות נתינת חלק ממניות חברת הבת למנהליה הגויים של החברה, והן על ידי קביעה מפורשת בהסכם עם חברת הבת ששכרם של המנהלים יורכב גם מאחוז מסויים מרווחי הברה.¹⁰⁸

פתרון זה לבעיית העבודה בשבת, מובא בשו"ת מלמד להועיל¹⁰⁹ המתיר ליהודי להקים בית מסחר שינוהל על ידי גוי, ויעסוק בשבת במסחר במניות עבור לקוחותיו של יהודי אשר איננו רשאי לסחור במניות בשבת.¹¹⁰ וכך הוא כותב:

"הנה יסוד בית המסחר שהנכרי עוסק בו תמיד והוא (=היהודי) יקח קצת מן הריוח בקבולת (פראצענטע = אחוזים) מותר בפשיטות, מטעם דהוי כאריס ואריסותיה קעביד..."

ר' דוד צבי הופמן בעל מלמד להועיל מדגיש, שאף שנתינת המעות לגוי היא זאת המאפשרת לו לסחור בשבת, אין בדבר כל איסור. הטעם לכך הוא, שהכסף ניתן להוצאה על ידי הגוי, והיות שהגוי יכול לעשות בכסף כרצונו נחשב הגוי, ולא היהודי, כבעל המעות.¹¹¹

גם המנחת יצחק אישר פתרון מסוג זה. המנחת יצחק¹¹² נשאל אודות חוה חקלאית המצויה בבעלותו של יהודי והמספקת חלב לערים הסמוכות, אשר לשם הפעלתה יש צורך בעשיית מלאכות רבות הכרוכות בחילול שבת. הפתרון שהוצג בפני המנחת יצחק היה כדלהלן:

108. ראה גם מלכים אמניך פרק ט הערה לו. היה מקום לומר, שכאשר מדובר ביהודי המקיים חברה אשר תפעל בניהולו של הגוי, ניתן יהיה למסור לחברת הבת גם מלאכות אשר מן ההכרח לעשותן בשבת. הטעם לכך הוא, שהיות שעל פי החוק אין בעלי המניות מתערבים בניהול השוטף של החברה, הרי אף אם נתייחס אל היהודים המחזיקים במניות כאילו אמרו במפורש למנהל הגוי לעסוק במלאכה בשבת, אין כל משמעות לאמירתם, שהרי המנהל הגוי איננו חייב לציית להם והוא רשאי לנהל את החברה כראות עיניו (ראה שו"ת אגרות משה או"ח חלק ד' סימן נד). על פי סברה זו היה הדבר מותר אף בלא שהגוי שותף ברווחים, ובמיוחד, שכפי שהבאנו לעיל, יש המתירים זאת גם כאשר לא מדובר בחברה - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 54 בעמ' 80 ואילך. אלא שבפוסקים לא מצאנו שכתבו זאת ועל כן לא הסתמכנו על כך.

109. שו"ת מלמד להועיל חלק א (או"ח) סימן לג.

110. ההצעה במלואה הובאה לעיל בסמוך לציון להערה 5 בעמ' 44.

111. שו"ת מלמד להועיל חלק א (או"ח) סימן לד. וראה דברינו לעיל בסמוך לציון להערה 11 בעמ' 46.

112. שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן לג.

"ליסד חברה חדשה, אשר תשכור את המכונות ואת הבית שם מטפלים בחלב. תקנה את מכונות המשא ותמנה ותפטר פועלים. החברה הזאת תתחייב לקנות את כל החלב משעת החליבה, שפועלי החברה יחלבו לתוך כליה של החברה. והחברה הזאת תמכור את החלב למחלבות תחת שמה החדש. לחברה הזאת יהיה מנהל נכרי, שיהיה גם שותף וגם יקבל אחוזים מן הרווח. וגם בעל הפארם יהיה שותף ויתנה תנאי שהנכרי יעבוד בשבת והוא יום אחר כמבואר בשו"ע."

המנחת יצחק מקבל, באופן עקרוני¹¹³ את ההצעה וכותב:

"הצעתו, ליסד חברה חדשה, היא נכונה ביותר, למעט ההערמה והמראית עין בכל מה דאפשר".

113. אכן הוא מעיר שיתכן שיש לאסור זאת משום שיש בכך גרימה לקנין שיחול בשבת. בענין זה נדון בפרק נפרד.

פרק ה: חשש מראית עין

א. "שם ישראל" על המלאכה

1. כללי

כפי שהבאנו לעיל, כאשר הגוי עוסק במלאכה בשבת "אדעתא דנפשיה", אין מלאכתו מוגדרת כמלאכת ישראל שאסור שתעשה בשבת אף על ידי גוי. אולם, למרות זאת, עדיין עלול הדבר להיות אסור מחשש מראית עין - שהרואים יסברו שהגוי הינו פועל העושה את המלאכה בשבת בשליחותו של היהודי. אכן, במקום הפסד גדול אין חוששים, לעיתים, למראית עין.¹

חשש מראית עין שייך רק במלאכה הנעשית ע"י גוי, אך לא במלאכה הנעשית בשבת באופן אוטומאטי - בלא מעורבות או נוכחות אדם. בנסיבות אלו לא יהיה חשש מראית עין אף כאשר היהודי עומד בסמוך למקום המלאכה ושומר מפני גניבה, ובלבד שאיש לא יכנס למקום בו מתבצעת המלאכה עצמה.²

חשש מראית עין קיים רק כאשר רואים את הגוי עובד בשבת, והוא אינו קיים כאשר רואים בשבת את תוצאות מלאכתו בלא לראותו עובד. על כן, למשל, במקרה בו יהודי מסר לגוי מודעת פרסום בעתונות בלא שקבע עמו את זמן הפרסום, לא יהיה איסור בכך שהגוי יפרסם את המודעה על דעת עצמו בשבת, ואין לחשוש שיסברו שהיהודי אמר לו להדפיס ולפרסם זאת בשבת.³

המקור לחשש מראית עין הוא בבריתא במסכת עבודה זרה בה נאמר:⁴

1. ראה בית יוסף סימן רמד ד"ה ומ"ש רבינו. משנה ברורה סימן רמד ס"ק לב. שו"ת מהריט"ץ חלק א סימן רמד. שו"ת רב פעלים חלק ג-או"ח סימן כא. לדעת הבית יוסף כלול היתר זה בדברי המרדכי אשר התיר השכרת המכס לגוי - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 66 שבעמ' 61. דין זה נפסק להלכה בשו"ע סימן רמד סעיף ו. בשאלה מה מוגדר כהפסד גדול ראה לעיל בסמוך לציון להערה 88 שבעמ' 65 ובהערה שם. וראה עוד לקמן בסמוך לציון להערה 23 שבעמ' 98.

2. ראה שו"ת קול מבשר חלק א סימן יא. שו"ת היכל יצחק או"ח סימנים יט - כה.

3. ראה דברי הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב חלק א סימן סה, ולקמן הערה 50 שבעמ' 127.

4. עבודה זרה כא ע"ב.

"רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא ישכור אדם מרחצו לעובד כוכבים מפני שנקרא על שמו ועובד כוכבים זה עושה בו מלאכה בשבתות ובימים טובים".

כפי שעולה מדברי הברייתא, חשש מראית עין קיים רק במלאכה אשר נקרא עליה שמו של ישראל.

מלאכה עשויה להחשב כמלאכה ששם ישראל עליה אף אם היא נעשית הרחק ממקום מגוריו של היהודי בעל המלאכה,⁵ ובלבד שמצויים יהודים המתגוררים בעיר בה נעשית המלאכה או בעיר סמוכה לה.⁶

בשאלה אילו מלאכות יכללו בהגדרת "מלאכה ששם ישראל עליה" יש להבחין בין מלאכה הנעשית בקרקע או במחובר לקרקע, לבין מלאכה הנעשית במטלטלין.

2. מלאכה הנעשית במטלטלין

ביחס למלאכה הנעשית במטלטלין פוסק השולחן ערוך⁷:

"מלאכת פרהסיה אפילו במטלטלין, כגון ספינה הידועה לישראל דינה כמו מלאכת מחובר."

מלאכה הנעשית בספינה של יהודי נחשבת, איפא, כמלאכה הנעשית בדבר ששמו של ישראל עליו. כך גם תוגדר מלאכה הנעשית לשם פרסומת, כגון הדפסה בשבת של מודעות פרסומת, אם על גבי אותה פרסומת מצויין שמו של היהודי.⁸ דוגמא נוספת למלאכה המשתייכת לקטגוריה זו הינה נסיעה במכונית אשר רשום עליה באופן בולט כי היא שייכת לחברה שבבעלות יהודית.⁹

אכן, לא ברור אלו מלאכות נוספות יכללו בקטגוריה זו, ונחלקים בשאלה זו הפוסקים, הראשונים והאחרונים:

יש אומרים שרק חפץ שעל פי אופיו, מכנים אותו הכל "חפץ של פלוני", נכלל בכלל זה. על פי שיטה זו, "אין נקרא דבר ששם ישראל נקרא עליו רק ספינה בלבד, שאי

5. כך מוכח מסימן רמד סעיף א שם אוסר השולחן ערוך - על פי הגמרא במועד קטן יב ע"א - מלאכת ישראל, אף אם נעשית מחוץ לתחום מגוריו של היהודי, אם יש חשש שיהודים יראו זאת בשבת.

6. ראה לבושי שרד סימן רמג על ה"ז ס"ק ג.

7. שולחן ערוך סימן רמד סעיף ד.

8. ראה דברי הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב חלק א סימן סה. וראיה לכך ניתן להביא מדברי המגן אברהם סימן רמז ס"ק ב האומר שבמשלוח בשבת של מכתב שכתבו ישראל יש חשש מראית עין משום שניכר בו כתב ידו של ישראל, וכן הביא להלכה גם במשנה ברורה שם ס"ק ה.

9. ראה הרב זילברשטין, מלכים אמניך, פרק ט סעיף יב.

אפשר לה להעשות אלא בפרהסיא, ומחמת כן הכל יודעים וקורין אותה ספינה של פלוניי".¹⁰

לשיטה זו יסודות כבר בדברי הראשונים הכותבים כי רק כאשר ידוע מיהו בעליו של החפץ נחשב הדבר כדבר ששמו של ישראל עליו.¹¹ אכן לדעת הרמב"ן, לא רק ספינה תחשב כדבר ששמו של ישראל עליו אלא אף חמורו או גמלו של היהודי משום שגם בדברים אלו ידועה זהותם של הבעלים.¹² מכל מקום, על פי שיטות אלו מותר לכובס הנכרי לכבס את בגדיו של היהודי גם בפרהסיא משום שזהותו המדוייקת של בעל הבגדים אינה ידועה.¹³

אחרים חולקים על האמור לעיל, וסוברים שכל מלאכה הנעשית בדבר השייך ליהודי, כגון כיבוס בגדים השייכים ליהודי, נחשבת כמלאכה ששמו של ישראל נקרא עליה. לדעתם, רק מלאכה הנעשית עבור יהודי בדבר שעדיין לא שייך ליהודי, כגון עשיית מנעלים חדשים עבור יהודי, תחשב כמלאכה שאין שמו של ישראל עליה. על פי שיטה זו, טעם ההיתר לתת מערב שבת כביסה לכובס נכרי המכבס בקבלנות,¹⁴ הוא משום שהגוי עושה את המלאכה בביתו, אך אם הגוי היה עושה מלאכה זו בפרהסיא היה הדבר אסור משום ששמו של ישראל על בגדיו.¹⁵

10. שולחן ערוך הרב סימן רמד קונטרס אחרון אות ג בשם שו"ת תודת שלמים חלק ב סימן ד. ואפשרות זו הביא המגן אברהם סימן רנב ס"ק י בכדי לישב את הסתירה בין פסק השו"ע בסימן רנב סעיף ג לפסקו בסימן רמד סעיף ד'. אולם המגן אברהם אינו מקבל חילוק זה.

11. רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה נתיב שנים עשר חלק שנים עשר. רמב"ן עבודה זרה כא ע"א ד"ה אבל.

12. רמב"ן עבודה זרה כא ע"א ד"ה אבל. את דבריו מבסס הרמב"ן על סוגית הבבלי במסכת מועד קטן יב ע"א שהשוותה בין איסור מלאכה בשבת לאיסור מלאכה של האבל. ובאבל ודאי האיסור הוא רק במלאכה כזו שידוע ששייכת לפלוני האבל. ושמה הראשונים החולקים על כך נוקטים לעיקר את שיטת הירושלמי שבת פרק א הלכה ח שלא הוזהר בין איסור מלאכה בשבת לאיסור מלאכה לאבל. בסוגיות הבבלי והירושלמי נעסוק להלן. וראה גם בשולחן ערוך הרב שם שנשאר בצ"ע בשאלה זו.

13. משנה ברורה סימן רנב ס"ק כה בשם תוספת שבת.

14. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 22 שבעמ' 73.

15. כך מדייק שולחן ערוך הרב סימן רמד קונטרס אחרון אות ג מדברי תוספות שבת יז ע"ב ד"ה אין, רא"ש עבודה זרה פרק א סימן כג, ר"ן עבודה זרה דף ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ומהא. וכן כתב במגן אברהם סימן רנב ס"ק י. ואמנם יש הסוברים שאף ששם ישראל על הבגדים מותר כיבוסם אף בפרהסיא משום שידוע שמנהג כל בני העיר לתנם בקבלנות - ראה חיי אדם הלכות שבת כלל ג סעיף י. וראה בענין זה עוד לקמן.

עוד נחלקים הפוסקים בשאלה האם חפץ יוגדר, בהתאם לשיטות השונות, כחפץ ששמו של ישראל עליו, גם כאשר מיעוט האנשים יודעים זאת או רק כאשר רבים יודעים זאת:

רוב הפוסקים סבורים שבמלאכת תלוש גם אם מקצת יודעים שזו מלאכת ישראל עדיין אין בכך משום חשש מראית עין.¹⁶ אולם יש המחמירים וסוברים שדי בכך שהדבר יהיה ידוע למקצת בני"א בכדי להגדירו כחפץ ששמו של ישראל עליו.¹⁷

3. מלאכה הנעשית במקרקעין

ביחס למלאכה הנעשית במקרקעין, קובעת ההלכה כי "סתם מחובר (=לקרקע) הוי כאילו ידוע ומפורסמת שהיא של יהודי".¹⁸ נחלקו הפוסקים בשאלה האם ישתנה הדין במקרה בו ידוע שאין שם ישראל על המלאכה.

הרמב"ם והשולחן ערוך¹⁹, לא חילקו בין מקרה בו שמו של ישראל נקרא על מלאכת המחובר לבין מקרה בו אין שמו של ישראל נקרא על המלאכה. מלשונם הסיקו האחרונים, שלדעתם, בשונה ממלאכת תלוש, מלאכת מחובר תחשב בכל מקרה כמלאכה שנקרא עליה שמו של ישראל משום שהיא מפורסמת ביותר וחשש מראית העין בה גדול יותר.²⁰

על דברי המחבר חולק²¹ הרמ"א אשר הביא את דעת הכל בו המתיר גם במלאכת מחובר אם לא מפורסם שהיא של יהודי.

להלכה למעשה כותבים רוב הפוסקים שניתן להקל כדעת הרמ"א בדבר תלוש העתיד להיות מחובר, כגון מלאכת סיתות האבנים לבנין, ובמיוחד שיתכן וגם

16. מגן אברהם סימן רמד ס"ק ב על פי דברי השולחן ערוך שם סעיף א' שאין חשש מראית עין כאשר "אין מכירים הכל שזו המלאכה הנעשית בשבת של ישראל היא". משנה ברורה סימן רמד ס"ק ד.

שולחן ערוך הרב סימן רמד סעיף ה. מגן אברהם שם ס"ק ב.

17. ראה חיי אדם הלכות שבת כלל ג סעיף א שכתב שכל ששלושה יודעים זאת הרי זה נחשב כמפורסם. וראה גם מחצית השקל סימן רמד ס"ק ב בשם עולת שבת.

18. לשון המשנה ברורה סימן רמד ס"ק ה'.

19. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה יד. שולחן ערוך סימן רמד סעיף א'. דבריהם יובאו להלן בסמוך לציון להערה 63 שבעמ' 106.

20. שולחן ערוך הרב סימן רמד סעיף ב. מחצית השקל סימן רמד ס"ק ב.

21. כך משמע מלשונו של הרמ"א שלאחר דברי המחבר הביא דעה זו בשם יש אומרים וכך פרשו רוב הפוסקים. אולם בפמ"ג סימן רמד באשל אברהם ס"ק יב כתב שיתכן שאין מחלוקת בין המחבר לרמ"א, ומה שהרמ"א הביא דבריו בשם יש אומרים הוא משום שלא נמצא דבר זה ברוב הפוסקים.

המחבר מודה לכך. לעומת זאת, בדבר מחובר ממש, כגון בניית הבית עצמו, יש להחמיר ולחשוש לחשש מראית עין אף אם ידוע שאין שם ישראל על המלאכה.²² זאת ועוד, לדעת ערוך השולחן²³ לא התירו במלאכת מחובר ממש אף במקום הפסד משום ש"שם הפרסום רב מאוד שהכל רואים שהבעלי מלאכות עושים כל היום מלאכות גמורות, ולא דמי לקבלת מכס."

למרות דברים אלו, לעיתים גם מלאכת מחובר לא תחשב כמלאכה ששמו של ישראל עליה. המדובר הוא במקרה בו המלאכה נעשית במקום המצוי בבעלותו של גוי, והיהודי שכר ממנו את המקום ונתנו לגוי באריסות. במקרה זה יחשב המקום כמקום שאין שמו של ישראל עליו. כך פוסק בענין זה הרמ"א:

"אם אין המרחץ או התנור של ישראל, רק שכרם מעכו"ם וחזר והשכירם לעכו"ם שרי, דאין שם הישראל נקרא עליו."²⁴

בפוסקים מבואר עוד שאף אם היהודי קנה את המקום מהגוי, אם נתנו לגוי מיד לאחר הקניה, יחשב המקום כמקום שאין שמו של ישראל עליו.²⁵

דינים אלו נאמרו בנוגע למלאכה הניתנת באריסות, וצ"ע האם כך יהיה הדין גם במלאכה הניתנת בקבלנות.²⁶

22. ראה משנה ברורה סימן רמד ס"ק יח ובמקורות שמביא בשער הציון שם ס"ק יט, כ. ובשולחן ערוך הרב סימן רמד בקונטרס אחרון אות ד מחמיר גם בתלוש העתיד להיות מחובר, וסובר שרק בדיעבד, אם כבר סיתת את האבנים, יש להתיר לשקעם בבנין.

23. ערוך השולחן סימן רמד סעיף יז. והביאו בשו"ת הר צבי או"ח סימן קכ.

24. רמ"א סימן רמג סעיף ב. ונחלקים הפוסקים האם דין זה הוא רק כאשר נתנו מיד לגוי, או גם אם חלף זמן בין מועד שכירת המקום על ידי היהודי לבין מועד נתינתו לגוי לשם הפעלתו - ראה משנה ברורה סימן רמג ס"ק יד. בבאור הלכה שם ד"ה וחזר.

25. בית יוסף סימן רמג ד"ה כתוב בשם תשובת הגאונים. משנה ברורה שם ס"ק יב.

26. ראה שערי תשובה סימן רמד ס"ק ה שדן באפשרות לאפשר לקבלן גוי לבנות בית כנסת בשבת, וכתב על זה ש"יש צד היתר שקנו קרקע מהנכרי ועדיין לא נקרא שם ישראל עליו, ולכן יש היתר שימכרו הכל, הקרקע והצריף לבנין לנכרי..." הרי שהתיר בקבלנות רק בצרוף מכירת הקרקע והדרוש לבנין לגוי, וגם זה רק בצרוף העובדה שהמדובר בבנין בית כנסת, וקיים חשש שאם לא יאפשרו לגוי לבנותו בשבת יתכן ותבטל הבניה. ואולם עיי"ש שבבית כנסת יש גם צד להחמיר משום שבשלב מתקדם של הבניה כבר ניכר על פי מראהו שזהו בית כנסת שנבנה עבור יהודים.

ב. מלאכה הנעשית בפרהסייה בתוך תחום שבת

1. הסכמי אריסות שכירות וחכירות²⁷

כאמור לעיל, אסורה נתינת מרחץ לגוי באריסות מחשש מראית עין. בשונה ממרחץ, מותרת על פי ההלכה נתינת שדה באריסות.²⁸

בהסבר ההבדל שבין שדה למרחץ כתבו רבים מן הראשונים שהוא נעוץ בכך ששדה רוב העולם נותנים באריסות ואילו במרחץ הרגילות היא לשכור פועלים המקבלים שכר קצוב. על כן בשדה אין חשש מראית עין משום שהרואה את הגוי עובד בשבת יאמר שהוא אריס. במרחץ, לעומת זאת, קיים חשש מראית עין משום שהרואה את הגוי עובד בשבת יחשוב שעושה את המלאכה בשליחותו של היהודי. על פי שיטה זו ישתנה הדין בהתאם לתקופה ולמקום: כל דבר שרוב בני אדם באותו זמן ובאותו מקום נותנים באריסות לא יהיה בו חשש מראית עין, ואילו בדבר בו רוב הסכמי העבודה הם הסכמי שכירות פועלים רגילה תהיה אסורה עבודת גוי בשבת אף בהסכם אריסות.²⁹ על פי הסבר זה, מסתבר גם שלא יהיה חשש מראית עין במקרים בהם נהג היהודי כבר בעבר במשך מספר שנים להשכיר את העסק לגוי ולא לשכור פועלים לעבוד בו.³⁰

יש מן הראשונים שבארו את ההבחנה שבין מרחץ לשדה באופן אחר. עפ"י הסברם, נעוץ ההבדל בכך שבשדה מקבל הפועל חלק מן הפירות ועל כן אין בכך איסור, ואילו במרחץ מקבל הפועל מעות, וקיים חשש שיחשדו שהפועל הינו שכיר יום. לדעתם, למרות שבשונה משכירות פועלים, בהסכם אריסות משתנה סכום המעות בהתאם לרווחים, עדיין דומה הדבר לשכירות פועלים האסורה. על פי שיטה זו,

27. בכל מקום בו מוזכרת בפרק זה "אריסות" הכוונה היא גם לשכירות וחכירות שדינם דומה. לשם הקיצור לא נציין זאת במפורש בכל פעם.

28. ראה לעיל הערה 28 בעמ' 75.

29. רמב"ן עבודה זרה כא ע"א ד"ה אבל. רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב שנים עשר חלק שנים עשר. רא"ש שם פרק א סימן כה. ר"ן שם דף ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ולענין פורני. מגיד משנה בדעת הרמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה טו.

30. דעת רב האי, הביאו הרמב"ן עבודה זרה כא ע"א ד"ה אבל, והרא"ש שם פרק א סימן כה, על פי פירוש הבית יוסף סימן רמג ד"ה כתב הרמב"ן. על פי דעה אחרת בראשונים, כאשר העסק ניתן לגוי לשנים רבות כגון שלוש או לארבע שנים, הרי זה דומה למכר ועל כן אין חשש מראית עין אף בדבר שאין דרכו בהשכרה - דעת רב האי על פי פירוש המהרי"א שהביא הבית יוסף שם.

תהיה אסורה נתינת מרחץ באריסות אף במקום בו רוב הסכמי העבודה הם הסכמי אריסות.³¹

השוואה זו שבין אריסות ושכירות פועלים אינה מוסכמת על הכל: יש שכתבו שהדמיון לשכירות פועלים קיים רק בהסכם קבלנות בו מקבל הגוי שכר קצוב, אך לא באריסות, בה, אף שהגוי מקבל מעות, אין זה שכר קצוב אלא שכר המשתנה בהתאם לרווחים מן העבודה.³² על פי שיטה זו, יש מקום לאסור נתינת מלאכה בקבלנות, אך אין לאסור נתינת מרחץ באריסות, אף שהגוי מקבל מעות בשכרו, ובלבד שרוב הסכמי העבודה אינם הסכמי שכירות פועלים.

להלכה פסק השולחן ערוך כדעה הראשונה וזו לשונו:³³

”אפילו מרחץ או תנור אם השכירם שנה אחר שנה ונתפרסם הדבר על ידי כך שאין דרכו לשכור פועלים אלא להשכירם, וכן אם מנהג רוב אנשי אותו המקום להשכירם או ליתנם באריסות, מותר להשכירם לאינו יהודי או ליתנם לו באריסות.”

במקרים בהם הסכמי האריסות והסכמי שכירות הפועלים הרגילה שכיחים במידה זהה נחלקים הפוסקים: יש האוסרים,³⁴ ויש המתירים, אלא אם כן הסיבה לכך שאין נותנים דבר זה באריסות היא משום שאין זה משתלם מבחינה כלכלית שאז יהיה חשש מראית עין אף במחצה על מחצה משום שהרואים יניחו שהאדם אינו משכיר את רכושו באופן שיגרם לו הפסד.³⁵

31. בית יוסף סימן רמג ד"ה כתבו. הבסיס להבחנה זו הוא בהבחנה שבין אריסות לקבלנות שתובא לקמן בסמוך לציון להערה 43 שבעמ' 102.

32. ב"ח סוף סימן רמג בדעת הר"ם שיובא לקמן בסמוך לציון להערה 43 שבעמ' 102. וכן משמע שסובר גם הרמב"ן שהובא שם, שאף שבאר את חשש מראית העין בקבלנות כפי שבאר הר"מ, באר שחשש מראית העין במרחץ הוא משום שאין סתמו עומד לאריסות.

33. שולחן ערוך סימן רמג סעיף ב. וראה גם משנה ברורה שם ס"ק ח.

34. כך משמע מדברי הרמב"ן עבודה זרה כא ע"א ד"ה אבל שכתב ששהיתר בשדה הוא משום "שכל השדות לאריס הן עומדות", והאיסור במרחץ הוא משום "שאין סתמו עומד לאריסות". וכן כתב בבאור הלכה סימן רמג ד"ה שכן,

35. אגרות משה אבן העזר חלק א סימן לה ענף א. על פי דברי הר"ן שבת מו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה גרסינן בעבודה זרה שכתב שהטעם שאין נותנים מרחץ באריסות הוא משום "שהוצאותיו מרובות ושכרו מועט". לדעת האגרות משה הוסיף הר"ן טעם זה משום שעל פיו יש לאסור במרחץ אף במחצה על מחצה, אך כאשר טעם זה לא קיים יש להתיר במחצה על מחצה ואולי אף במיעוט הרגיל.

2. הסכם קבלנות

המקור לחשש מראית עין בהסכמי קבלנות, הוא בדברי שמואל בגמרא במסכת מועד קטן³⁶ שם הוא אומר:

"מקבלי קיבולת בתוך התחום אסור, מחוץ לתחום מותר."

בדברי שמואל לא מפורש שהוא עוסק באיסור נתינת מלאכה לגוי בשבת, ולדעת ר"ת שמואל אינו עוסק באיסורי שבת אלא בדינו של האבל³⁷. לדעת ר"ת אין סיבה לאסור נתינת מלאכה לגוי בקבלנות יותר מאשר באריסות, שהרי בשניהם הגוי עושה את המלאכה אדעתא דנפשיה³⁸. אולם, דברי ר"ת לא התקבלו על דעתם של רוב הראשונים אשר כתבו ששמואל מתייחס בדבריו לאיסורי שבת, ואוסר את עשיית המלאכה על ידי הגוי בקבלנות, מחשש מראית עין. למעשה, גם ר"ת עצמו החמיר על עצמו כדעתם³⁹. וכך גם נפסק להלכה בשולחן ערוך⁴⁰.

מדבריו של שמואל, שלא חילק בין מלאכה שדרך לתת בקבלנות לבין מלאכה שדרך לשכור בה פועלים, כפי שחילקה הגמרא בנוגע לאריסות, משמע, לכאורה, שסובר שחילוק זה נאמר רק באריסות ולא בקבלנות, ונחלקו בענין זה הראשונים.

שורשה של המחלוקת נעוץ בשאלה מהו הנוסח המדויק של חשש מראית העיין הקיים בהסכם קבלנות. הר"ן⁴¹ כתב, שבקבלנות, היות "שהבעלים נוטלים כל הפירות, מיחזי להו לאינשי כשכיר יום". הרמב"ם⁴² לעומת זאת כתב שהחשש בקבלנות הוא "מפני הרואים שאינם יודעים שפסק".

36. מועד קטן יב ע"א.

37. ר"ת מובא בתוספות שבת יז ע"ב ד"ה אין. תוספות עבודה זרה כא ע"ב ד"ה אריסא. תוספות מועד קטן יב ע"א ד"ה אמר שמואל. רא"ש עבודה זרה פרק א סימן כג.

38. ולדעתו זהו אף קל וחומר: אם באריסות התיירו, אף שחלקו של הישראל משביח מכל יום עבודה נוסף, ויש לישראל הנאה מכך שהגוי עובד בשבת, כל שכן שיש להתייר בקבלנות בה אין לישראל כל הנאה מכך שהגוי עבד דוקא בשבת. ובטעמו של ר"ת ראה גם שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן לה ענף א.

39. ראה ר"ן עבודה זרה ו' ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ומהא, ובמקורות לעיל הערה 37 שבעמ' 101.
40. שולחן ערוך סימן רמד סעיף א. ומכל מקום להלכה נפסק, שבדיעבד, ניתן לסמוך על שיטת ר"ת ולהתייר להשתמש בבית או באבנים אשר נעשתה בהם מלאכה בשבת - ראה ב"ח תחילת סימן רמד; מגן אברהם שם ס"ק י; משנה ברורה שם ס"ק כ.

41. ר"ן עבודה זרה דף ו' ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ומהא.

42. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה יד. וכן הוא בשולחן ערוך, ראה לקמן בסמוך לציון להערה 63 שבעמ' 106.

מדברי הראשונים דייקו הפוסקים שהם חלוקים בשאלה האם מותר לתת לגוי מלאכה בקבלנות כאשר מדובר בדבר שדרכו בקבלנות:

לפי טעמו של הר"ן, אסורה נתינת המלאכה לגוי גם במקרה זה. הטעם לכך הוא, שהיות שהגוי אינו נוטל חלק ברווחים, אף שמדובר בדבר שדרכו בקבלנות, עדיין דומה הדבר לשכיר יום. בכך שונה הסכם קבלנות מהסכם אריסות בו נוטל הגוי חלק מן הרווחים ועל כן אין בו חשש שיסברו שהמדובר שכיר יום. לשיטה זו תהיה אסורה נתינת המלאכה אף במקרה בו ידוע ומפורסם שהגוי הינו קבלן, משום שכאמור, כל עוד מקבל הגוי שכר קצוב במעות, קיים חשש מראית העין.⁴³

לפי טעמו של הרמב"ם, לעומת זאת, אין מקום לאסור נתינת המלאכה לגוי בקבלנות במקרה בו מדובר בדבר שדרכו בקבלנות, ובודאי שאין לאסור זאת כאשר ידוע ומפורסם שהגוי הוא קבלן. במקרים אלו מניחים, או אף יודעים הרואים שהגוי הינו קבלן, ועל כן לשיטת הרמב"ם אין בדבר חשש מראית עין.⁴⁴

לשאלת דין מלאכת קבלנות במקום שדרכו בקבלנות, חשיבות גדולה בכל הנוגע למלאכת בנין בזמננו, באשר כיום רוב מלאכת הבנין נעשית על ידי קבלנים ולא על ידי שכירי יום.⁴⁵

להלכה למעשה נחלקו בדבר הפוסקים: דעת הט"ז לאסור בכל מקרה נתינת מלאכה לגוי בקבלנות,⁴⁶ בין בשדה ובין בבנין. אולם דעת המשנה ברורה, שבקבלות שדה

43. רמב"ן עבודה זרה כ"א ד"ה אבל. הר"ם מובא בתוספות עבודה זרה כ"א ע"ב ד"ה אריסא.
44. ראה פרי מגדים סימן רמד במשבצות זהב אות ב, ובאשל אברהם אות ד. וכן דעת הריטב"א עבודה זרה כא ע"ב ד"ה הרי אמרו, ומועד קטן יא ע"ב ד"ה האריסין. וראה בבאור הלכה סימן רמד א ד"ה או לקצור שהביא ראשונים נוספים שנחלקו בדבר.
45. ראה ט"ז סימן רמד ס"ק ב. וראה בבאור הלכה שם ד"ה או לקצור שכתב, שכאשר נהוג שאדריכל הבנין הוא קבלן והעובדים תחתיו הם שכירי יום, יש להבחין בין שני מצבים: אם דרכו של בעל הבית היהודי לשכור לעיתים באופן ישיר את העובדים שכירי היום, יהיה דין המלאכה כדבר שדרכו בשכירי יום. לעומת זאת, אם דרכו של בעל הבית שלא להתערב בשכירות הפועלים, והוא משאיר את שכירות הפועלים לשיקול דעתו הבלעדי של האדריכל, יהיה דין המלאכה כמלאכה בדבר שדרכו בקבלנות. עפ"י פשוט שמלאכת בנין הבתים כיום נחשבת כדבר שדרכו בקבלנות.
46. ט"ז סימן רמד ס"ק ב, וראה גם בלבושי שרד שם. דברי הט"ז יובאו להלן בסמוך לציון להערה 66 שבעמ' 107. ואולם באגרות משה אורח חיים ג סימן לה כתב שגם לדעת הט"ז יהיה הדבר מותר "במקום שידוע שכמעט כל הבונים הוא ע"י קבלן יהודי." לדעתו, אוסר הט"ז רק במקום בו הסכמי קבלנות והסכמי שכירות יום מצויים באופן שווה.

"לא נוכל למחות ביד המקילין", ואילו בקיבלות בית יש לעיין למעשה.⁴⁷ לדעת המשנה ברורה, כאשר מדובר בשדה, יש לצרף לדעות המקילות כאן, גם את הסוברים שבכל מקרה מותרת נתינת מלאכה בקבלנות כאשר מדובר בדבר שדרכו באריסות. דיון בשאלה זו יובא להלן.⁴⁸

לעומתם, מוכיח האגרות משה, מלשון השולחן ערוך⁴⁹ אשר העתיק את לשון הרמב"ם, ומן הרמ"א אשר לא הגיה על דבריו, שלדעתם מותרת קבלנות בנין במקום שדרכו בקבלנות, ועל כן יש, לדעתו, להתיר זאת מעיקר הדין⁵⁰. אמנם הוא מוסיף שלכתחילה יש להחמיר בדבר מחמת החשש בזלזול באיסורי שבת, אך בדיעבד, אם התנה עם קבלן גוי שלא יעבוד בשבת, אך זה לא עמד בהתחייבותו אין היהודי מחוייב להפסיד ממון מחמת זה.

שאלה נוספת בה דנים הפוסקים בהקשר לכך נוגעת לאפשרות להעסיק גוי בקבלנות על מנת שיפנה את האשפה מן הרחובות בשבת. יש האוסרים זאת משום שזו מלאכת קבלנות במחובר האסורה אף כאשר דרך המלאכה להעשות בקבלנות. לעומתם יש המתירים זאת משום שסוברים ש"בשל רבים ליכא חשדא"⁵¹. על פי דעת המתירים יש הכותבים שפנוי האשפה על ידי גויים יהיה מותר אף שעושים זאת ברכב השייך לעיריה. הטעם לכך הוא, שהגויים משתמשים ברכב "אדעתיה דנפשיה" שהרי מבחינתו של היהודי הם רשאים לפנות את האשפה בכתפם ללא שימוש ברכב.⁵²

47. באור הלכה סימן רמד סעיף א ד"ה או לקצור. וכן נראה שסובר גם המגן אברהם שם ס"ק ה עפ"י הבנת הפרי מגדים שהובא לעיל הערה 44 בעמ' 102, ומדבריו משמע שהתיר בשדה אף לכתחילה. וראה בספר מלכים אמניך פרק א הערה כד שהביא תשובת ר' חיים עוזר בעל האחיעזר שכתב: "כשבכל המדינה אין שם אחד שנותן מלאכת הבית בשכירות יום, רק בקבלנות, ואין שום חשש מראית עין מפני שהכל יודעים שהוא בקבלנות, וגם הבנין רחוק מבית ישראל ואין הרואים יודעים שהוא מלאכת בעל הבית, יש לצדד להקל ולסמוך על דברי כמה מחברים שצדדו להקל בשעת הדחק." על דברים אלו מעיר הרב זילברשטיין, שהיום יש שלטים המעידים על כל בית למי שהוא שייך, וגם ישנם הרבה מקרים של נסיעות הכרורות בפקוח נפש, ועלולים יהודים לראות את הקניה בשבת. וצ"ע בדברי הרב זילברשטיין מדוע הזכיר רק נסיעות לצורך פיקו"י ולא הזכיר שבעוונותינו נוסעים יהודים בשבת גם ללא פיקוח נפש. ומכל מקום המשנה ברורה הסתפק להתיר אפילו במקום בו עלולים יהודים לראות את המלאכה.

48. ראה לקמן בסמוך לציון להערה 62 שבעמ' 106.

49. שולחן ערוך סימן רמד סעיף א, דבריו יובאו להלן בסמוך לציון להערה 63 שבעמ' 106.

50. אגרות משה אורח חיים ג סימן לה. ועי"ש שנשאר בצ"ע על הבאור הלכה.

51. ראה מגן אברהם סימן רמד ס"ק ח. באר היטב שם ס"ק ה.

52. הרב יהושע ארנברג, שו"ת דבר יהושע, חלק ג סימן עא.

על פי סברא זו ש"בשל רבים ליכא חשדא", יש הרוצים להתיר גם בניית בית כנסת בשבת בקבלנות על ידי גוי אם יש חשש שללא העבודה בשבת תתבטל כליל הבניה.⁵³

3. הסכם קבלנות במלאכה שדרכה להנתן בקבלנות בלבד

במלאכה שדרך לתיתה בקבלנות בלבד, אין כל חשש שיחשדו שהקבלן הינו פועל העובד כשכיר. אף על פי כן, יש מהפוסקים שכתבו שגם במלאכה כזו קיים חשש מראית עין. דיונם של הפוסקים בשאלה זו נסוב על מלאכת תלוש, כגון נתינת בגדים לכובס וכדו', אשר בה כל ההסכמים אינם הסכמי שכירות פועלים אלא הסכמי קבלנות.

מדבריו של שמואל⁵⁴, שלא חילק בין סוגים שונים של מלאכות, משמע שגם במלאכה אשר דרך לתיתה בקבלנות בלבד קיים חשש מראית עין. דברים מפורשים אודות חשש מראית עין הקיים גם במלאכת תלוש מצויים בתלמוד הירושלמי האומר:⁵⁵

"אומנין עכו"ם שהיו עושין עם ישראל, בתוך ביתו של ישראל אסור, ובתוך בתיהם מותר. א"ר שמעון בין לעזר: במה דברים אמורים בקיבלות, אבל בשכר יום אסור. במה דברים אמורים (=שקיבלת מותרת בביתו של הנכרי) בתלוש מן הקרקע, אבל במחובר לקרקע אסור, ובעיר אחרת בין כך בין כך (=בין בתלוש ובין במחובר) מותר".

מבואר בראשונים, שישנו הבדל בין חשש מראית העין הקיים במלאכות שעשויות להינתן גם בשכירות פועלים, לבין חשש מראית העין הקיים במלאכות הניתנות בקבלנות בלבד. במלאכות מן הסוג השני, חשש מראית העין אינו שהרואה יאמר שהגוי הינו שכיר יום, כי אם חשש שהרואה יאמר שהיהודי נתן לגוי את המלאכה בשבת עצמה.⁵⁶

על פי זה, כתב בשולחן ערוך הרב⁵⁷, יהיה הבדל בין חשש מראית עין במלאכת מחובר העשויה להינתן גם בשכירות פועלים, לבין חשש מראית עין במלאכת תלוש הניתנת בקבלנות בלבד: מלאכות מן הסוג הראשון יהיה אסור להניח לגוי לעשות בשבת בקבלנות אף אם הוא התחיל לעסוק במלאכה לפני שבת. לעומת זאת,

53. ראה שערי תשובה סימן רמד ס"ק ה.

54. לעיל בסמוך לציון להערה 36 שבעמ' 101.

55. ירושלמי שבת פרק א הלכה ח.

56. רש"י מועד קטן יב ע"א ד"ה מקבלי.

57. שולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון אות ה.

במלאכות מן הסוג השני, תהיה אסורה עשייתן בקבלנות בשבת רק אם הגוי התחיל לעסוק במלאכה בשבת עצמה, שהרי אם הגוי התחיל במלאכה קודם השבת לא יחשדו ביהודי שנתן לו את המלאכה בשבת עצמה.

ברם, יש מן הראשונים הסוברים שבמלאכת תלוש שדרך לתיתה בקבלנות בלבד אין כלל חשש מראית עין, וחשש זה קיים רק במלאכת מחובר אשר דרך לעשותה גם בשכירי יום. ראייה לשיטתם הם מביאים מדברי המשנה המתירה לתת בערב שבת כלים לכובס על מנת שיכבסם בקבלנות,⁵⁸ וזאת, לדעתם, אף אם הכובס יכבסם בפרהסיה, ואף אם הכלים מפורסמים בבעליהם.⁵⁹ כך גם פסק להלכה החיי אדם הכותב:⁶⁰

”ואמנם נ”ל דבדברים שידוע שמנהג כל בני העיר ליתן בקבלנות, כמו כלים לכובס וכלי עגלה וכיוצא בו, אעפ”י שידוע שהוא של ישראל והנכרי עושה במקום מפורסם כגון ברחוב - מותר, דלא גרע ממרחץ ותנור.”

על פי זה מותר למסור מכונית לתיקון במוסך של גוי, אף שהגוי יתקן את המכונית בשבת - גם אם ניכר שהמכונית שייכת ליהודי, שהרי בימינו מפורסם לכל שמוסך עובד בקבלנות.⁶¹

4. הסכם קבלנות בדבר שדרכו באריסות

כפי שהבאנו לעיל, הסכם אריסות מותר בדבר שדרכו באריסות, ואילו הסכם קבלנות אסור, לחלק מן השיטות, גם בדבר שדרכו בקבלנות. נחלקו הפוסקים בשאלה האם הסכם קבלנות יהיה מותר בדבר שדרכו באריסות.

יש מהראשונים שכתבו, שבמקום בו הותרה נתינת מלאכה לגוי באריסות, תותר גם נתינת המלאכה בקבלנות. לדעתם, כאשר יעבוד הקבלן הגוי בדבר שדרכו באריסות, לא יחשוד הרואה שהגוי הינו שכיר יום, אלא יניח שהמלאכה ניתנה לו באריסות

58. הובא לעיל בסמוך לציון להערה 22 שבעמ' 73.

59. ריטב”א מועד קטן יא ע”ב ד”ה האריסין בשם יש אומרים. והסוברים שגם במלאכה זו יש חשש מראית עין מבארים שהמשנה באה לומר שמותר למסור לכתחילה מלאכת תלוש לגוי ואין לחשוש שמא יעשה מלאכה זו בשבת בפרהסיה. ואמנם, אם עשה את המלאכה בפרהסיה, תהיה חובה, לשיטה זו, למחות בו - ראה שולחן ערוך הרב סימן רנב סעיף ח.

60. חיי אדם הלכות שבת כלל ג סעיף י.

61. הרב זילברשטין, מלכים אמניך, פרק ט הערה כא. ועיי”ש שמצדף כטעם להיתר גם את דברי הבאור הלכה סימן רנב סעיף ג ד”ה טוב להחמיר הכותב שלכתחילה אינו צריך לחשוש שהגוי יעשה זאת בשבת.

המותרת, ועל כן לא יהיה בכך חשש מראית עין. על פי שיטה זו, יהיה איסור נתינת מלאכה בקבלנות רק במלאכת בנין וכד' אשר אותה אין דרך לתת באריסות, אך שדה יהיה מותר לתת אף בקבלנות היות שהדרך לתיתה באריסות⁶².

ראשונים אחרים חולקים וסוברים שחשש מראית עין בנתינת המלאכה בקבלנות קיים גם בדבר שדרכו לתת באריסות, כגון במלאכת השדה. כשיטתם פוסק השולחן ערוך הכותב⁶³:

"לפיכך הפוסק עם העכו"ם לבנות לו חצירו או כותלו או לקצור לו שדהו, אם היתה המלאכה במדינה או בתוך התחום אסור לו להניח לעשות לו מלאכה בשבת מפני הרואים שאינם יודעים שפסק."

הטעם לחילוק בין נתינת המלאכה באריסות המותרת בדבר שדרכו באריסות, לבין נתינת המלאכה בקבלנות האסורה, הוא, שבקבלנות, אם יברר הרואה את העובדות, ימצא שהגוי מקבל מעות בשכרו, ואינו נוטל חלק בפירות ועל כן יחשוד שהוא שכיר יום. באריסות, לעומת זאת, אם הרואה יברר את העובדות, יגלה שהגוי נוטל חלק בפירות, וידע שאינו שכיר יום של היהודי⁶⁴.

מן הטעם הזה יש שכתב שאף המתירים נתינת מלאכה בקבלנות בדבר שדרכו בקבלנות, יאסרו נתינת מלאכה בקבלנות בדבר שדרכו באריסות. הסיבה לכך היא, שבמקרה הראשון, כשיראו שאינו נוטל מן הפירות יסברו שהוא קבלן - בהתאם למנהג הרוב. לעומת זאת, במקרה השני, כאשר יחקרו ויראו שהוא אינו נוטל חלק בפירות יסברו שהוא שכיר יום ולא יאמרו שהוא קבלן, שהרי אין דרך לתת מלאכה זו בקבלנות.⁶⁵

אחרים כתבו, שהחילוק בין ההיתר לתת מלאכה באריסות בדבר שדרכו באריסות לבין האיסור לתת מלאכה בקבלנות בדבר שדרכו באריסות הוא, שבאריסות, היות שהגוי נוטל חלק בפירות, ניתן לתלות את מלאכתו בשני צדדי היתר: א. שהוא עובד באריסות, ב. שהוא עובד עבור עצמו, ורק בצד אחד לאיסור - שהוא שכיר יום, ועל כן אין בכך חשש מראית עין. לעומת זאת, כאשר מדובר בקבלנות, היות שהגוי אינו

62. תוספות ישנים שבת יח ע"א. רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב שנים עשר חלק שנים עשר. ר"ן עבודה זרה דף ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ומהא שמעין, בשם יש מי שדחה ואמר. מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה טו בשם יש מי שכתב. ב"ח סימן רמד ד"ה ומ"ש בשם התוס' והרא"ש עבודה זרה סוף פרק ראשון, סה"ת סימן רכא, סמ"ג דף יט.

63. שולחן ערוך סימן רמד סעיף א. וכן הוא ברמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה יד.

64. בית יוסף סימן רמד ד"ה ומ"ש. מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה טו. מגן אברהם סימן רמד ס"ק ה.

65. ראה עין הגליון (מודפס בספרי השולחן ערוך עם ר' עקיבא איגר) סימן רמד על הטי"ז ס"ק ב.

נוטל חלק בפירות, ברור לכל שהוא אינו עושה את המלאכה עבור עצמו, ונותר רק צד אחד להיתר - שהגוי עובד בקבלנות, וכנגדו צד אחד לאיסור - שהוא שכיר יום ועל כן קיים כאן חשש מראית עין.⁶⁶

5. בעיר שאין בה יהודים

כאשר מדובר במלאכה הניתנת בקבלנות קיים חשש מראית עין אף אם היא נעשית בעיר שאין בה יהודים אחרים, משום שעדיין עלולים לראות את המלאכה אורחים שיזדמנו למקום וכן בני ביתו של בעל המלאכה.⁶⁷

לדעת חלק מן הפוסקים, שונה הוא המצב כאשר מדובר במלאכה הניתנת באריסות. לדעתם, במלאכת אריסות, אף שיש לחשוש למראית עין מצידם של אורחים, אין לחשוש למראית העין של בני ביתו של בעל המלאכה.

מקורם של הדברים הוא בדברי הרמ"א הפוסק בנוגע למלאכת אריסות:⁶⁸

"וכן אם יש מרחץ בבית דירה, ואין רוחצין במרחץ רק אותן שבביתו, והם יודעים ששכרו עכו"ם - שרי".

מדברי הרמ"א עולה, כי אף אם בני ביתו של בעל המלאכה רואים את המלאכה, אין בכך חשש מראית עין, משום שאותם בני בית יודעים גם כי הגוי העוסק במלאכה עושה זאת באריסות. לדעת הפוסקים הללו נאמר היתר זה רק בהסכם אריסות ולא בהסכם קבלנות, משום שבקבלנות, היות שהגוי אינו חולק עם היהודי בפירות אלא מקבל כסף קצוב מראש, קיים חשש שאף בני ביתו ושכניו של היהודי יסברו שהגוי הינו פועל ולא קבלן.⁶⁹

66. ט"ז סימן רמד ס"ק ב.

67. רמ"א סימן רמד סעיף א.

68. רמ"א סימן רמג סעיף ב, ומקורו במרדכי (שבת פרק כל כתבי אות תיא) בשם ר"ח. וראה מה שהקשה על לשון הרמ"א במגן אברהם שם ס"ק ג.

נחלקו הפוסקים האם היתר זה קיים גם כאשר רוחצים במרחץ השכנים היודעים שהמקום מושכר לעכו"ם, ואילו (שם) ההיתר הוא רק כאשר רוחצים במרחץ השכנים היודעים שהמקום מושכר לעכו"ם, ואילו לדעת האליהו רבה (סימן רמד אות ח), היות שהמרחץ אינו נמצא בביתו של היהודי, אף אם אחרים רוחצים בו אין חשש מראית עין, משום שהרוחצים הללו אינם יודעים שהמרחץ שייך ליהודי. וראה מה שתמה עליו בשער הציון שם אות י"ח.

69. מגן אברהם סימן רמד ס"ק ז עפ"י הרמ"א סוף סימן רמג. אליהו רבה סימן רמד ס"ק ג. וראה גם מגן אברהם סימן רמד ס"ק ב.

פוסקים אחרים סוברים שאין לחלק בענין זה בין מלאכת אריסות למלאכת קבלנות, ובשניהם יש להחמיר.⁷⁰

יש לציין, כי חשש אורחים שהזכרנו קיים רק כאשר המלאכה נעשית בביתו של היהודי או במקום הידוע ששייך ליהודי, אך אם היא נעשית במקום אחר אין לחשוש למראית עין מצידם של האורחים. במקרה זה, אף אם האורחים יסברו שהגוי עובד כשכיר, לא ידעו שהמלאכה שייכת ליהודי.⁷¹

מכאן, שלדעות הסוברות שבמלאכת אריסות אין חשש מראית עין מצידם של בני ביתו, תהיה מותרת נתינת המלאכה במקרים בהם המלאכה נעשית במקום שאין ידוע ששייך ליהודי.⁷²

ג. מלאכה הנעשית בפרהסיה מחוץ לתחום שבת

המקור להבחנה, לענין חשש מראית עין, בין מלאכה הנעשית בתוך התחום, לבין מלאכה הנעשית מחוצה לו, הינו בתלמוד הבבלי⁷³ שם נאמר:

"אמר שמואל, מקבלי קיבולת בתוך התחום אסור חוץ לתחום מותר. אמר רב פפא, ואפילו חוץ לתחום לא אמרן אלא דליכא מתא דמקרבא להתם, אבל איכא מתא דמקרבא להתם - אסור."

להשפעת מיקומה של המלאכה על מידת חשש מראית העין קיימת התיחסות גם בתלמוד הירושלמי בו נאמר⁷⁴:

"אומנין עכו"ם שהיו עושין עם ישראל, בתוך ביתו של ישראל אסור, ובתוך בתיהם מותר... במה דברים אמורים (=שקיבולת מותרת בביתו של הנכרי) בתלוש מן הקרקע, אבל במחובר לקרקע אסור, ובעיר אחרת בין כך בין כך (=בין בתלוש ובין במחובר) מותר."

על אף הדמיון שבין מקורות הירושלמי והבבלי, ניכר הבדל ביניהם: הירושלמי חילק בין מלאכה הנעשית בעיר למלאכה הנעשית מחוץ לעיר, ואילו הבבלי חילק בין מלאכה הנעשית בתוך התחום למלאכה הנעשית מחוץ לתחום.

70. ט"ז סימן רמד ס"ק ג.

71. ראה מגן אברהם סימן רמד ס"ק ד. לבושי שרד סימן רמד על ה"ט"ז ס"ק ג. שו"ת נודע ביהודה קמא סימן יב, ותנינא סימן לח.

72. שהרי במקרים אלו אין גם חשש מראית עין מצידם של אורחים.

73. מועד קטן יב ע"א

74. ירושלמי שבת פרק א הלכה ח.

נראה שהבדל זה שבין הירושלמי לבבלי נעוץ בשוני הקיים בטעם הדין בין שני התלמודים:

בטעם דינו של הירושלמי כתב הפני משה⁷⁵ שבעיר אחרת "מותר לפי שאינו ידוע שהמלאכה של ישראל היא". לעומת זאת, בהסבר דינו של הבבלי כתבו הראשונים שמחוץ לתחום מותר "שאין שם ישראל שיראה את הפועל כשהן עושין בשבת".⁷⁶ על פי הירושלמי מבוסס איפא ההיתר על כך שמחוץ לעירו של בעל המלאכה לא ידוע שזוהי מלאכתו, ואילו על פי הבבלי מבוסס ההיתר על העובדה שמחוץ לתחום אין יהודים אשר יראו את המלאכה נעשית בשבת. בהסבר דעת הבבלי יש להוסיף, שאף שהבאנו לעיל⁷⁷ שבמלאכת מחובר חוששים לאורחים הבאים מחוץ לעיר, מכל מקום כאשר אין יהודים בתוך התחום אין גם חשש לאורחים יהודיים, כי מסתמא אורחים יהודיים מוכנים לשבות רק אצל יהודים.⁷⁸

מכאן נובעת נפק"מ נוספת בין הבבלי לירושלמי - במקרה בו המלאכה נעשית מחוץ לעירו של היהודי אך בתוך התחום של יהודים אחרים. על פי הירושלמי יהיה מותר לתת את המלאכה בתנאים אלו, שהרי הרואים לא ידעו שזו מלאכת ישראל, ואילו הבבלי אוסר זאת במפורש מחמת החשש שיהודים עלולים להגיע לאותו מקום ולראות את חילול השבת.

להלכה פסק השולחן ערוך⁷⁹ כשיטת הבבלי, וזו לשונו:

"ואם היתה המלאכה חוץ לתחום וגם אין עיר אחרת בתוך תחומו של מקום שעושין בו מלאכה - מותר".⁸⁰

75. פני משה ירושלמי פרק א הלכה ח ד"ה בעיר אחרת

76. לשון הרמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה יד. וכן הוא ברבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב שנים עשר חלק שנים עשר, ואמנם מדבריו משמע שסובר שאין בכך מחלוקת בין הבבלי לירושלמי. וראה גם דעת ר"י בתוספות עבודה זרה כא ע"ב ד"ה אריסא. רא"ש עבודה זרה פרק א סימן כג.

77. לעיל בסמוך לציון להערה 67 שבעמ' 107.

78. מגן אברהם סימן רמד ס"ק ח. ובשו"ת נודע ביהודה או"ח א סימן יב כתב שזהו דוחק ובאר שהטעם שאין חוששים לאורחים הבאים מחוץ לתחום הוא, שאורחים אלו, אף אם יראו את המלאכה נעשית בשבת, לא ידעו שמלאכה זו היא מלאכת ישראל. וראה גם שו"ת מהרש"ל סימן ק.

79. שולחן ערוך סימן רמד סעיף א.

80. וצ"ע האם היתר זה שייך גם כיום כאשר אמצעי התקשורת המפותחים מאפשרים מידע מידי על המתרחש בכל מקום בעולם. במצב זה אף אם המלאכה נעשית מחוץ לתחום יש להניח שיהודים יוכלו לדעת שהיא נעשתה בשבת. וראה גם בלבושי שרד סימן רמד על המגן אברהם ס"ק ח שכתב שבמלאכה הנעשית מחוץ לתחום אין חשש שבני ביתו יחשדו בו משום ש"לא יודיעם כלל ולא

ד. מלאכה הנעשית בביתו של הגוי

על פי הירושלמי שהובא לעיל, מותרת מלאכת תלוש בביתו של הגוי. דינו של הירושלמי נפסק להלכה בשולחן ערוך הכותב:⁸¹

”מותר ליתן בגדיו לכובס נכרי ועורות לעבדן סמוך לחשיכה... והוא שלא יאמר לו לעשות בשבת וגם שיעשה העכו”ם המלאכה בביתו.”

מלאכת תלוש המותרת בביתו של הגוי כוללת גם מלאכות הנעשות בדבר שידוע ומפורסם שהוא של יהודי, משום שגם בדברים אלו, כאשר נעשית המלאכה בביתו של הגוי, לא ניכר שהמלאכה היא של יהודי.⁸²

בניגוד למלאכת תלוש, מלאכת קבלנות במחובר אסורה, על פי הירושלמי, בתוך התחום, אף בביתו של הגוי. ”מלאכת מחובר” האסורה בביתו של הגוי, כוללת, על פי הירושלמי, לא רק מלאכות הנעשות בדבר המחובר בפועל לקרקע, אלא אף מלאכות הנעשות במה שעתיד להיות מחובר לקרקע, כגון סיתות אבנים לבנין וכדו’.⁸³ כמו כן נכללות בגדר מלאכת מחובר גם מלאכות אשר אינן קשורות לבנין בתים אך נעשות בדברים המחוברים לקרקע כגון טחינה בריחיים.⁸⁴

לא ברור מתוך דברי הירושלמי מדוע יש להחמיר במלאכת הנעשות בדבר העתיד להיות מחובר, גם בביתו של הגוי. יש שכתב שהדבר נובע מהפרסום שיש במלאכה זו, פרסום הקיים על פי הירושלמי, גם כאשר המלאכה נעשית בביתו של הגוי. אמנם בשעה שהגוי מסתת את האבנים בביתו אין המלאכה מפורסמת, אך כאשר ישקע

ידעי”. ספק האם סברה זו שייכת גם בתנאים היום. ושמה היות שאין אנו גוזרים גזירות חדשות היום, אין לאסור מה שהותר במפורש בשו”ע.

81. שולחן ערוך סימן רנב סעיף ב.

82. רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב שנים עשר חלק שנים עשר. באור הלכה סימן רמד סעיף א ד”ה בצינעה, על פי הסברו מבאר הבאור הלכה את העובדה שהירושלמי והשולחן ערוך הזכירו רק את ההיתר לגוי לעשות את המלאכה בביתו, ולא ציינו שהדבר עשוי להיות מותר גם ברשות הרבים.

83. תוספות עבודה זרה כא ע”ב ד”ה אריסא. רא”ש עבודה זרה פרק ראשון סימן כג. פני משה וקרובן העדה שם, שאל”כ לא שייך לדבר על מלאכת מחובר בביתו של הגוי. ובשולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון אות ה כתב שאל”כ לא היו חכמים חולקים על ר’ שמעון, שהרי מחובר ממש נחשב תמיד כברשות ישראל. ואולם ראה במרדכי שבת פרק ראשון סימן רמ”ז שהסתפק בזה. וראה גם ב”ח סימן רמד ד”ה ואפילו.

84. ט”ז סימן רמד סוף ס”ק ב.

את אותם אבנים בבנין יתפרסם הדבר למפרע⁸⁵. דעה אחרת סוברת, שלדעת הירושלמי, היות שמלאכת מחובר הינה בדרך כלל מפורסמת, לא חילקו חכמים בגזירתם, והחמירו אף במלאכה שאינה מפורסמת, משום "לא פלוג"⁸⁶. יש מן הראשונים שכתבו שדין זה הינו בגדר של "חומרא בעלמא" ומן הדין אין כל חשש במלאכה הנעשית בביתו של הגוי בדבר העתיד להיות מחובר⁸⁷.

הרמב"ם לא הזכיר כלל את האיסור לעשות בביתו של הגוי מלאכה בדבר העתיד להיות מחובר. השולחן ערוך⁸⁸ לעומת זאת, הביא איסור זה להלכה, וזו לשונו:

"לפסול האבנים ולתקן הקורות אפילו בביתו של עכו"ם אסור, כיון דלצורך מחובר הוא, ואם עשו כן לא ישקעם בבנין."

בגלל החידוש שבדבר, הגביל בעל הנודע ביהודה את האיסור, רק למקרה בו האבנים הם של יהודי, וכך הוא כותב:

"ונלע"ד דאיסור זה הוא כשהאבנים והקורות הם של ישראל, ונתנם לאומן גוי לסתתם ולתקנם. אבל אם הגוי מסתת אבנים שלו ומתקן קורות שלו שהישראל עשה עמו קיבולת על הכל, והבררה עוד ביד הגוי לסתת אחרים ולהחזיק אבנים אלו לעצמו, אפילו עושה האומן לצורך ישראל, אפ"ה מותר..."⁸⁹

ה. מלאכה הנעשית בביתו של היהודי

על פי הירושלמי שהובא לעיל⁹⁰, אין להניח לגוי לעשות מלאכה בביתו של היהודי אף אם עושה זאת "אדעתא דנפשיה". בהתאם לכך פוסק השולחן ערוך להלכה⁹¹:

85. ראה שולחן ערוך הרב סימן רמד בקונטרס אחרון אות ב. וקצ"ע בדבריו, שהרי אף שיתפרסם למפרע שמלאכת סיתות האבנים היא של ישראל, הרי אין סיבה שיתפרסם שהאבנים סותו דוקא בשבת, וא"כ לא צריך להיות בכך חשש מראית עין.

86. לבושי שרד סימן רמד ס"ק ט.

87. רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה נתיב שנים עשר חלק שנים עשר. וראה גם ב"י סימן רמד ד"ה ומ"ש רבינו. ובב"ח שם ד"ה ואפילו.

88. שולחן ערוך סימן רמד סעיף ב.

89. דגול מרבבה סימן רמד סעיף ב.

90. לעיל בסמוך לציון להערה 74 שבעמ' 108.

91. שולחן ערוך סימן רמד סעיף ה. וכן פסק בסימן רנב סעיף ב - הובא לעיל בסמוך לציון להערה 81 שבעמ' 110.

”אם שכר אינו יהודי לשנה או לשנים שיכתוב לו או שיארוג לו בגד הרי זה כותב ואורג בשבת... והוא שלא יחשבו עמו יום יום ולא יעשה המלאכה בבית ישראל”

הטעם לאיסור הוא, שבמקרה שהמלאכה נעשית בביתו של היהודי ניכר שזו מלאכת ישראל, וקיים חשש שהרואים יחשדו שהגוי הינו שכיר יום ולא קבלן. אף במלאכה שדרכה להנתן בקבלנות בלבד עדיין נראה הדבר כאילו הגוי עושה זאת בשליחותו של יהודי.⁹² זאת ועוד, כאשר המלאכה נעשית בביתו של היהודי, הרי אף אם המדובר במקום בו דרך לעשות מלאכה זו בקבלנות, עדיין יש חשש לאורחים אשר אינם מכירים את מנהג המקום, וכשיראו שהגוי עושה מלאכה בביתו של היהודי יחשדו שהוא שכיר יום.⁹³ כמו כן, כאשר המלאכה מתבצעת בפני היהודי, יש חשש שהיהודי יסייע לגוי במלאכתו.⁹⁴

ברם, למרות זאת, מצאנו שני סוגי מקרים בהם התירו להניח לגוי לעשות בשבת מלאכה בביתו של יהודי.

הסוג האחד הוא כאשר הגוי עושה את המלאכה עבור עצמו ויש לו ממנה הנאה מידיה. במקרה זה, אין חשש שיחשדו שעושה זאת עבור היהודי, היות שרואים שהגוי נהנה מן המלאכה. על כן מותר לגוי להדליק בשבת נר עבור עצמו אף בביתו של היהודי,⁹⁵ ומשמע שהדבר מותר אף אם הנר הוא של היהודי.⁹⁶

סוג המקרים השני הוא כאשר הגוי עושה את המלאכה בחפץ השייך לו. המלאכות האסורות בביתו של היהודי הן רק מלאכות אשר ניתנו לגוי על ידי היהודי בשכירות, בקבלנות וכדו', וכל שכן מלאכות הנעשות בשל יהודי לשם הנאתו המיידית של היהודי, כגון הדלקת נר מעצים של יהודי עבור היהודי, אך אין בכלל האיסור

92. שולחן ערוך הרב סימן רנב סעיף ה. וראה גם שם סימן רמד קונטרס אחרון אות ג. משנה ברורה סימן רנב ס"ק יז.

93. ראה שו"ת נודע ביהודה תנינא או"ח סי' לח. בענין חשש מראית עין מצידם של אורחים ראה גם לעיל בסמוך לציון להערה 67 שבעמ' 107.

94. ראה שו"ת שואל ומשיב מהדורה א ח"ב סימן סו.

95. הגהות מרדכי שבת פרק כל כתבי סימן תס"ב. ט"ז סימן רע"ו סס"ק ה'. משנה ברורה שם ס"ק לו.

96. שהרי התירו לשפחה להדליק את הנר בשבת לצורך הדחת הכלים כמובא בט"ז לעיל, ומסתמא עושה זאת בנר של היהודי ולשם הדחת כליו של היהודי - שולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון אות ה. ועיי"ש שכתב שאין להקל במלאכה אחרת, אך מסתבר שכדין הדלקת הנר יהיה גם דין מלאכות אחרות אשר לגוי יש מהן הנאה מידיה,

מלאכות שהגוי עושה מלכתחילה בשל עצמו.⁹⁷ על כן אין צורך למחות בגוי העושה מלאכה בחפץ השייך לו, בביתו של היהודי, אף אם עושה זאת עבור היהודי, וכל שכן אם עושה זאת עבור עצמו.⁹⁸ מטעם זה יכול היהודי להקנות, מערב שבת, את החפץ בו תעשה המלאכה, בקנין גמור לגוי, והגוי יהיה רשאי לעשות מלאכה מעצמו בחפץ זה אף בביתו של היהודי.⁹⁹

ו. מלאכה האסורה מדברי חכמים

האחרונים דנים בשאלה האם חשש מראית עין, עפ"י גדריו דלעיל, שייך גם במקרים בהם הגוי עושה בשבת מלאכות האסורות רק מדרבנן.

לדעת הנודע ביהודה,¹⁰⁰ אין לאסור מחשש מראית עין מלאכות האסורות מדרבנן. הוא מבאר כי היות שעצם האיסור לתת לגוי בקבלנות, קודם השבת, מלאכות האסורות מדרבנן הוא בבחינת חידוש, אין להרחיבו, מחשש מראית עין, גם במקרים נוספים. וכך הוא כותב:

"ומעתה אומר אני, כיון שחידוש הוא, אין לך בו אלא חידוש, שהאמירה בעצמה אסורה, אבל לחוש גם משום חשדא שיחשדו שהישראל צוה - לא חיישינן. 0 דודאי אף שיחשדוהו, לא יחשדו אותו שאמר בשבת, שהרי הנכרי יושב כל ימות השבוע, ויחשדוהו שאמר לו בתחילת השנה או בעת שהושיבו, ולכן לא חיישינן בזה לחשדא."

ואמנם הנודע ביהודה סייג את דבריו וכתב שהם נאמרים להלכה ולא למעשה.

מדבריו של הנודע ביהודה משמע שסובר שההיתר נאמר רק במקרים בהם הגוי החל בעבודתו במשך השבוע, אך אם הגוי מתחיל בעבודתו בשבת יהיה הדבר אסור מחשש מראית עין אף כאשר מדובר במלאכה האסורה מדרבנן. אולם, מדברי הפרי

97. שולחן ערוך הרב סימן רנב קונטרס אחרון אות ה בדעת החולקים על רבינו שמחה.

98. ורק אם הישראל רוצה להנות ממלאכתו של הגוי עליו למחות תחילה בגוי - שולחן ערוך סימן רעו סעיף ד ברמ"א. מגן אברהם שם ס"ק ד וס"ק יד. משנה ברורה שם ס"ק לז. ואמנם בשולחן ערוך סימן שכה סעיף א פסק כי אין לתת בשבת לנכרי חפצים כאשר ידוע שהנכרי יוציאם לרשות הרבים, אפילו אם החפצים של הנכרי משום "שהרואה אינו יודע שהחפצים של עכו"ם" - משמע לכאורה שחשש מראית עין קיים גם כאשר האמת היא שהמלאכה אינה נעשית בשל ישראל, אלא שכתב שם המגן אברהם ס"ק ד שהחשש הוא רק משום שהישראל הוא הנותן את החפץ לגוי, ואם הגוי לקח זאת מעצמו, לא יהיה בדבר משום חשש מראית עין.

99. סימן רנב שער הציון ס"ק יז.

100. שו"ת נודע ביהודה או"ח תנינא סימן כט.

מגדים¹⁰¹ משמע שסובר שאין חשש מראית עין במלאכה האסורה מדרבנן אף כאשר הגוי התחיל במלאכתו בשבת.

בשו"ת שואל ומשיב¹⁰² הגביל היתר זה וכתב, שאף כאשר המלאכה עצמה אסורה רק מדרבנן, עשוי להיות בנתינתה לגוי חשש מראית עין אם קיים חשש, שבמקרה של תקלה וכד' יבואו לעשות מלאכות דאוריתא.

ז. מלאכה הנעשית בחברה בע"מ

הקמתה של חברה בע"מ עשויה גם היא לפתור לעיתים את בעית מראית העין. לדעת ר' משה פינשטיין, גם כאשר יהודי מחזיק ברוב מניותיה של חברה, אם מנהלי החברה ועובדיה הם גויים עשויה המלאכה להחשב כמי שלא נקראת על שמו של ישראל. וכך הוא מבאר את הדברים:

"אם ידוע דדרך החברות הוא שהמנהלים עושים הנהלת העסק רק על דעת עצמן ואין צריכין לשמוע כלום אף למי שיש לו רוב המניות, הרי נמצא שאף אם ידעו שרוב המניות הוא של ישראל נמי ידעו שנמסר להם ממנו לנהל העסק רק על דעתם, שלכן אף שמסתבר שישמעו לו כשיאמר להם, הרי הוא כשמיעה לאיש אחר שנותן עצה טובה ולא כשמיעה לבעלים שזה אינו מגרע מבעלות המנהלים על המלאכה דהנהלת העסק, וגם לבד זה הא ניכר וידוע לכל מזה שבעצמו אינו מנהל שמאיזה טעם אינו רוצה להתערב באופן הנהלת העסק וסומך לגמרי על המנהלים שיעשו רק על דעתם."¹⁰³

יש להדגיש שהיתרו של ר' משה פינשטיין לא יהיה שייך במקרים בהם שמה של החברה מעיד על היותה בבעלות של יהודים. במקרה זה עשויים להיות אנשים

101. פרי מגדים משבצות זהב רמד ס"ק א.

102. שו"ת שואל ומשיב מהדורה א חלק ב סימן סו.

103. שו"ת אגרות משה או"ח ד סימן נד. יש להדגיש שדברים אלו וכן מה שיובא להלן בנוגע לחברה אינו קשור לשאלה האם ההלכה מכירה בחברה כאישיות משפטית נפרדת, והדברים רלוונטיים גם אם לא נראה את החברה, מבחינת ההלכה, ככזו.

פרק ה: חשש מראית עין

שידעו, עפ"י שמה של החברה, כי היא בבעלותו של יהודי, אך הם לא ידעו כי היא מתנהלת על ידי גויים, ויהיה בדבר חשש מראית עין.

פרק ו: שימוש בצרכים אישיים המסופקים ע"י גוי בשבת

א. התחשבות בזהותם של רוב אנשי העיר

במשנה במסכת מכשירין¹ נאמר:

"עיר שישראל ונכרים דרים בה והיה בה מרחץ מרחצת בשבת, אם רוב נכרים - רוחץ מיד, ואם רוב ישראל - ימתין כדי שיחמו החמין, מחצה למחצה - ימתין כדי שיחמו החמין. ר' יהודה אומר באמבטי קטנה אם יש בה רשות רוחץ בה מיד."

על פי דברי המשנה, מותר ליהודי להנות מן המרחץ שחימם הנכרי בשבת, אם רוב אנשי העיר הם נכרים, או, לדעת ר' יהודה, אף כאשר רוב העיר הם יהודים - כאשר מדובר באמבטי קטנה, ובתנאי שהמלכות או אדם חשוב מצויים בעיר, שאז יש להניח שהמרחץ חומם עבורם.

משנה זו הובאה בגמרא במסכת שבת² שם הוזכר גם מקרה דומה נוסף:

"נר הדלוק במסיבה, אם רוב נכרים - מותר להשתמש לאורה, אם רוב ישראל - אסור. מחצה על מחצה - אסור."

דינים אלו מבוססים על הכלל על פיו הגוי עושה את מלאכתו "אדעתא דרובה". על כן, במקרה שרוב אנשי העיר הם גויים, אנו מניחים שהמלאכה לא נעשתה עבור היהודים, ומותר איפא ליהודים להנות ממנה אפילו בשבת. מכאן שכאשר מוכח שהגוי מדליק את הנר לצרכו, כגון שהוא עצמו קורא לאור הנר שהדליק, יהיה מותר להנות ממנו בשבת אפילו אין רוב גויים במקום. אכן יש מן הראשונים שכתבו, שבמקרה זה תהיה מותרת ההנאה ממלאכת הנכרי, רק כאשר מספר היהודים והגויים בעיר שווה, אך ראשונים אחרים כתבו שהיתר קיים אף כאשר רוב אנשי העיר הם יהודים.³ מכל מקום, היתר זה להנות ממלאכה שעושה גוי לצרכו גם כשאין רוב גויים, הוא רק במלאכות כגון הדלקת הנר וכד' בהן "נר לאחד נר למאה", אך לא במלאכות בהן קיים חשש שמא הגוי ירבה במלאכה עבור היהודי.⁴

1. מסכת מכשירין פרק ב משנה ה.

2. שבת קכב ע"א

3. ראה רשב"א שבת קכב ע"א ד"ה רבא אמר. ראש שם פרק טז סימן יד. בית יוסף סימן רעו ד"ה ישראל שאמר, בשם רש"י. מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ד.

4. ראה רשב"א שם.

דינים אלו נפסקו להלכה בשולחן ערוך, וזו לשונו:

"ישראל ואינו יהודי שהסיבו יחד והדליק אינו יהודי נר, אם רוב אינם יהודים, מותר להשתמש לאורו. ואם רוב ישראל, או אפי' מחצה על מחצה, אסור. ואם יש הוכחה שלצורך אינו יהודי מדליקה, כגון שאנו רואים שהוא משתמש לאורה, אע"פ שרוב ישראל, מותר."⁵

נחלקו הפוסקים בשאלה, האם ההיתר להנות מנר שהדליק הגוי לצרכו נאמר דוקא כאשר הדליקו לצורך עצמו בלבד, או גם כאשר הדליקו לצרכו ולצורך היהודי.⁶ להלכה פסק בענין זה המגן אברהם⁷ שאם הגוי עשה את המלאכה לצורך שניהם - אסור, ואילו לדעת המשנה ברורה⁸ הסומך להקל בהדליק לצורך עצמו ולצורך ישראל אין למחות בידו.

שאלה נוספת קיימת במקרה בו הגוי אינו מדליק את הנר עבור עצמו, אלא מדליקו עבור שני אנשים אחרים שהאחד מהם הוא יהודי והשני הוא גוי. התייחסות לשאלה מעין זו מצאנו בענין גוי שליקט פירות ביו"ט עבור יהודי וגוי, שם פסק הרמ"א⁹:

"מחצה על מחצה או שידוע שליקט לצורך שניהם - אסור."

האיסור להנות מפירות שליקט הגוי ביו"ט עבור יהודי וגוי נאמר גם בעיר שרובה גויים.¹⁰ אמנם, מדברי הבית יוסף עולה שבמקרה בו הגוי מלקט עבור יהודי וגוי מותר ליהודי להנות מן הפירות - אם המדובר בעיר שרובה גויים, אך הכרעת המשנה ברורה היא שאין להתיר זאת לכתחילה.¹¹

דין זה עוסק בליקוט פירות בהם קיים חשש שמא הגוי ירבה במלאכה עבור היהודי, אך יש מקום לומר שבמלאכות בהם חשש זה לא קיים, כגון בהדלקת הנר בו "נר

5. שולחן ערוך סימן רעו סעיף סעיף ב. וראה גם סימן שכו סעיף יג.
6. ראה בית יוסף סימן רעו ד"ה ואיתא מה שהביא בשם הירושלמי ומה שכתבו על כך הראשונים.
7. מגן אברהם סימן רעו ס"ק ו. וכן פסק בשולחן ערוך הרב שם סעיף ז.
8. באור הלכה סימן רעו סעיף ב ד"ה ואם יש הוכחה. וכן פסקו החיי אדם כלל סג סעיף ו. ערוך השולחן סימן רעו סעיף ח.
9. רמ"א סימן תקטו סעיף ו.
10. משנה ברורה שם ס"ק נח.
11. ראה באור הלכה סימן רעו סעיף ב ד"ה ואם יש הוכחה. שער הציון סימן תקטו אות עב, ועיי"ש שמסיק שניתן להקל כאשר מצטרף לזה ספק נוסף.

לאחד נר למאה" יודה גם הרמ"א שמותר ליהודי להנות ממלאכה שעשה הגוי עבור גוי אחר ועבור יהודי.¹²

אכן, בשו"ת אגרות משה כתב להתיר לא רק במקרה בו הגוי עושה את המלאכה עבור עצמו ועבור היהודי, אלא גם במקרה בו הוא עושה את המלאכה עבור גויים אחרים ועבור יהודים - אף אם היהודים הם הרוב, בתנאי שאותה מלאכה בדיוק היתה מתבצעת גם אלמלי היו היהודים במקום. דבריו של ר' משה פינשטיין נאמרו בהקשר להיתר להשתמש בחשמל שיוצר בשבת על ידי גויים, בעיר שרובה יהודים. וכך הוא כותב בענין זה:¹³

"להשתמש במה שעשו נכרים בשבת, מכיון שבחשמל ממש אף בנכרים מועטים הרי צריכין לתקן כל מכוונת החשמל שבעיר, אף רק בשביל בית אחד כמו לכל העיר, אין לאסור לישראלים אף שהם המרובים..."

מדבריו עולה שההתחשבות ברוב העיר היא רק במלאכות בהן ככל שכמות האנשים מתרבה כך המלאכה מתרבה, או במקרים בהם ברור שהגוי עושה את המלאכה עבור הרוב בלבד. אך במקרים בהם המלאכה איננה תלויה בכמות האנשים, והגוי עושה אותה עבור כל בני העיר, מותר ליהודים להנות ממנה גם בעיר שבה מיעוט נכרים. לדבריו צריך לומר, שבמרחץ, בו ראינו שמתחשבים ברוב הרוחצים, קיים חשש שהגוי יחמם מים נוספים עבור היהודים, להבדיל מהספקת החשמל בה יש צורך להפעיל את כל המכוונות גם בשביל הספקת החשמל למיעוט הנכרים.¹⁴

12. ראה אליהו רבה סימן רעו סעיף ב אות ז שכתב שאין להביא ראייה מסימן תקטו משום ששם קיים חשש שמא ילקט יותר בשביל היהודי, ואילו בהדלקת נר - "נר לאחד נר למאה". וכבר הבאנו לעיל את דברי הרשב"א שכתב במפורש שההיתר במקרה שהגוי עושה בשביל שניהם הוא רק במקום בו אין חשש שמא ירבה.

13. שו"ת אגרות משה אורח חיים ד סימן סד. וקצ"ע בדבריו, שהתיר אפילו בעיר שרובה יהודים, שהרי מה שהתיר הבאור הלכה (סימן רעו סעיף ב ד"ה ואם יש הוכחה) אפילו ברוב יהודים הוא רק במדליק לצרכו ולצורך יהודי וגם זאת התיר בלשון מסוייגת שאין למחות ביד הסומך להקל בזה, ומנין להתיר אף בהדליק לצורך גוי אחר ויהודי?! ושמה סובר ר' משה פינשטיין שיש לחלק בין הדלקת נר שנעשית בדרך כלל עבור אדם אחד או עבור מספר קטן של אנשים, ועל כן יש מקום לדון עבור מי היה עיקר ההדלקה, לבין תיקון ברשת החשמל שמטבעו נעשה עבור כל אנשי העיר כאחד, ועל כן ברור שבכל מקרה נעשה התיקון עבור כולם במדה שווה. עוד יש לומר שר' משה פינשטיין מסתמך בתשובתו גם על כך שעובדי חברת החשמל הגויים נהנים גם כן מהחשמל שהם עצמם מספקים. לעצם ההיתר להשתמש בחשמל שיוצר בשבת ע"י גויים או ע"י יהודים הובאו באחרונים גם טעמים אחרים, ואכמ"ל.

14. כן כתב בילקוט יוסף סימן שז ס"ק עז. אלא שצ"ע שהרי גם בהספקת החשמל ככל שצריכת החשמל עולה כך יש צורך להפעיל מכוונות נוספות. אכן, ניתן לומר שאין כאן חשש שמא ירבה

ב. מלאכה הנעשית עבור יהודים

במשנה במסכת שבת¹⁵ נאמר:

"נכרי שהדליק את הנר, משתמש לאורו ישראל, ואם בשביל ישראל
אסור."

על פי דברי המשנה אסור ליהודי להשתמש בנר שהודלק עבורו בשבת על ידי נכרי. מתוך דברי הגמרא הוכיח המרדכי¹⁶ כי אף אם הגוי לא אמר במפורש שעושה זאת עבור יהודי, אם רוב הנמצאים הם יהודים, נחשב הדבר כאילו עשה זאת עבורם, ואין אומרים בזה שהגוי "אדעתא דנפשיה קעביד". היות שההיתר שלא למנוע מן הגוי לעשות בשבת מלאכת ישראל מבוסס על כך שהגוי "אדעתא דנפשיה קעביד", הרי שבמקרה זה לא רק שיהיה אסור ליהודי להנות מן הנר שהודלק, אלא אף תהיה חובה למנוע מן הגוי לעשות זאת לכתחילה.

דין זה, סותר, לכאורה את הדין שהובא לעיל,¹⁷ על פיו מותר להניח לגוי ללקוט עשבים בשבת ולהאכיל את בהמת היהודי. בישוב הסתירה שבין המקרים כתב המרדכי:

"ואע"ג דתניא נר הדלוק במסיבה, אם רוב ישראל אסור, אע"פ שלא אמר
שבשביל ישראל עושה אסור, התם שאני לפי שגופו נהנה מן האיסור, אבל
לבהמתו שרי"¹⁸

המרדכי לא חילק בדבריו בין אם העשבים או הנר הם של הגוי לבין אם הם של היהודי, ומכאן משמע שסובר, שבכל מקרה בו הגוי עושה מלאכה שגופו של היהודי נהנה ממנה בשבת, על היהודי למחות בידו, אף אם המלאכה נעשית בחפציו של

עבור היהודי, משום שהפעלת המכונות נעשית באופן אוטומטי ותפקידו של האדם הוא רק לפקח על פעולתן התקינה של המכונות, אך אם כך הוא הדבר, אין צורך בסברתו של האגרות משה שהרי בכל אופן אין היהודי נהנה ממלאכת הגוי. ויתכן שדבריו של האגרות משה אמורים רק במקרים בהם היתה תקלה בהספקת הזרם, כגון שחוט חשמל נקרע וכדו', שאז אכן יש צורך לתקן את התקלה ללא תלות בכמות צריכת החשמל. בענין זה ראה גם דברינו להלן בסמוך לציון להערה 80 שבעמ' 134.

15. שבת קכב ע"א.

16. מרדכי לעיל הערה 3 שבעמ' 68.

17. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 6 שבעמ' 69.

18. וכן כתב במשנה ברורה סימן שכה ס"ק עא וסימן שלד ס"ק סא. עיקרון זה, אם כי לא בהקשר של ליקוט עשבים ע"י גוי, נאמר גם ע"י ראשונים נוספים: ראה תוספות שבת קכב ע"א ד"ה ואם. שו"ת הרשב"א חלק א נט.

הגוי. הטעם לכך הוא, שכאשר גופו של היהודי נהנה מן המלאכה, אנו מניחים שכונת הגוי לעשות את המלאכה לשם הנאת היהודי ולא "אדעתא דנפשיה"¹⁹.

אמנם, במקרים מסויימים קיימת הבחנה גם בענין זה בין אם המלאכה נעשית בחפץ של היהודי לבין אם היא נעשית בחפץ של הגוי. ההבחנה תהיה במקרים בהם הגוי עושה מלאכה שיש בה בכדי לגרום הנאה לגופו של היהודי, אך היהודי מחליט שלא להנות ממלאכה זו. במקרים אלו, אם המלאכה נעשית בחפץ של היהודי - חייב הוא למחות בגוי, אך אם המלאכה נעשית בחפץ של הגוי - אינו חייב למחות בו.

על כן, גוי המתכוין להדליק את הנר בשבת עבור היהודי, חייב היהודי למחות בו, אף אם הנר שייך לגוי,²⁰ ורק אם המחאה לא הועילה יהיה רשאי להנות מן הנר. אולם, אם אין כוונתו של היהודי להשתמש בנר, כגון שמעונין לצאת מן החדר, יהיה חייב למחות בגוי רק אם הנר שייך ליהודי, אך אם הנר שייך לגוי לא יהיה מחוייב למחות בו.²¹

ג. מלאכה הנעשית עבור הגוי ע"י מכירו של היהודי

בגמרא במסכת שבת²² מובאת ברייתא בה נאמר:

19. ואף שגם כאן יודע הגוי שירוויח במה שעושה, צריך לומר שבמקרה זה, בו היהודי נהנה מגוף המלאכה ואילו הנכרי נהנה רק משכרה, נחשבת הנאתו של היהודי גדולה יותר מהנאתו של הגוי, ועל נחשב הגוי כמי שעושה את המלאכה עבור היהודי. שולחן ערוך הרב סימן רעו סעיף א. וראה גם דברינו לעיל בסמוך לציון להערה 19 שבעמ' 72.

20. הטעם לכך הוא, שאם נתיר לו להנות לכתחילה ממלאכתו של הגוי יש חשש שיבוא לומר לו במפורש לעשות זאת - תוספות שבת קכב ע"א ד"ה ואם בשביל.

21. לגבי החובה למחות בגוי אף כשאין כוונתו להשתמש בנר אם הנר של היהודי ראה מגן אברהם סימן רעו ס"ק ד, ה, יד. לגבי החובה למחות בגוי רק כשכוונתו להשתמש בנר - כאשר הנר של הגוי ראה מגן אברהם שם ס"ק יג. וראה גם משנה ברורה שם ס"ק יא שכתב: "אם נזדמן לישראל שראה בעת שהאינו יהודי רוצה להדליק בשבילו או לעשות המדורה, צריך למחות, כיון שהנר והעצים של ישראל, ואפילו אם דעת הישראל לצאת אח"כ לחדר אחר שלא יהנה מהנר גם כן צריך למחות". ובשמירת שבת כהלכתה פרק ל הערה קלד תמה על דברי המשנה ברורה מדוע הזכיר שהנר והעצים של ישראל, הרי כיון שעושה בשביל היהודי יש לאסור בכל מקרה. על פי דברינו ניתן לישוב שהמשנה ברורה מתכוין למקרה בו מתכוין היהודי לצאת מן החדר ולא להשתמש בנר, ובאופן זה חייב למחות רק אם הנר של היהודי.

22. שבת קכב ע"א

"נכרי שליפט עשבים - מאכיל אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל - אסור.
מילא מים להשקות בהמתו - משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל -
אסור. במה דברים אמורים - שאין מכירו, אבל מכירו - אסור."

על הסיפא של הברייתא המחלקת בין גוי המכיר את היהודי לבין גוי שאיננו מכירו,
מקשה הגמרא מן המשנה שם בה נאמר:

"מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו באין בספינה, ועשה נכרי כבש לירד בו,
וירדו בו רבן גמליאל וזקנים."

הרי שאף שהנכרי הכיר את רבן גמליאל, לא נמנע רבן גמליאל מלהנות בשבת
ממלאכתו של הנכרי.

בישוב הקושי הובאו בגמרא שני תירוצים: אביי מבאר שבמשנה מדובר שהגוי עשה
את המלאכה שלא בפניו של רבן גמליאל ועל כן אף שהיה מכירו היה מותר להנות
ממלאכתו. רבא מבאר שאף שהגוי עשה את המלאכה בפניו של רבן גמליאל, מותר
היה לו להנות ממלאכה זו, משום ש"נר לאחד נר למאה", ועל כן אין כל חשש שהגוי
יוסיף למלאכה לצורך היהודי. לדעת רבא האיסור להנות ממלאכה שעשה גוי
המכיר את היהודי נאמר רק במלאכות כגון בישול, תלישת עשבים וכד', בהן יש
חשש שהגוי ירבה במלאכה עבור היהודי.

בדברי אביי לא מבואר מדוע הוא מתיר להנות ממלאכת הגוי כאשר הוא עושה את
המלאכה שלא בפני היהודי.

המגן אברהם דייק מרש"י.²³ שסיבת ההיתר היא, שכאשר הגוי עושה את המלאכה
שלא בפני היהודי אין הוא מתכוין ליהודי ועל כן אין חשש שמא ירבה בשבילו. עפ"י
הסבר זה, במקרים בהם ידוע שהגוי אינו מתכוין ליהודי, כגון כשהגוי סבור
שהיהודי אינו נזקק למלאכה, יהיה מותר להנות ממלאכתו אפילו עשה בפניו של
היהודי. מאידך, כאשר הגוי יודע שהיהודי זקוק למלאכה, יהיה אסור להנות
ממלאכתו אף אם עשה שלא בפני היהודי, שהרי ברור שכוונתו היתה ליהודי

לעומת זאת, הרשב"א כתב "ומיהו ודאי מודה לאביי דכל שלא בפניו אפילו לאפושי
בשל ישראל שרי", משמע שלדעת אביי אף שידוע שהגוי התכוין ליהודי והוסיף
במלאכה עבורו - אם עשה זאת שלא בפני היהודי מותר היהודי להנות מכך.²⁴ נראה

23. מגן אברהם סימן שכה ס"ק כח עפ"י רש"י קבב ע"א ד"ה שלא בפניו. וראה בבאור הלכה שם
סעיף יא ד"ה אם מכירו שתמה על דברי המגן אברהם.

24. ובהערות המהדיר על הרשב"א שם בהוצאת מוסד הרב קוק כתב על דברים אלו של הרשב"א:
"נראה דיש כאן ט"ס, וצ"ל: דכל שאינו מכירו אפי' בפניו, ואפי' במידי דאיכא לאפושי בשביל
ישראל וכו' וכו'. וכ"ה בר"ן עיי"ש". על פי דברי המהדיר אין ללמוד מהרשב"א להתיר שלא בפניו

שלשיטתו סיבת ההיתר כאשר המלאכה נעשית שלא בפני היהודי היא שבמקרה זה אין חשש שהיהודי יאמר לגוי לעשות את המלאכה עבורו.²⁵ כמו כן אין במקרה זה חשש משום מראית עין, שהרי כשהיהודי איננו במקום, אין ניכר שהגוי מרבה במלאכה בשביל היהודי.

שיטה שלישית סוברת שאבוי מתיר להנות ממלאכה שעשה מכירו של היהודי שלא בפניו אף אם הגוי יודע שהיהודי זקוק למלאכה, אך אם ידוע שהגוי הרבה בשביל היהודי אסור ליהודי להנות מכך בשבת.²⁶

בדברי רבא לא מבואר האם הוא חלוק על אבוי או רק מוסיף על דבריו, ונחלקו בכך הראשונים. יש שכתבו שרבא חלוק על אבוי, ולדעתו במלאכות שאין אומרים בהם "נר לאחד נר למאה" יהיה אסור להנות ממלאכתו של הגוי המכיר את היהודי, אף אם עשאן שלא בפניו. ויש שכתבו שרבא מסכים עם תרוצו של אבוי, אלא שהוא מוסיף הסבר נוסף. למחלוקת זו השלכה ישירה לפסק ההלכה באשר על פי כללי הפסיקה, ההלכה במחלוקת אבוי ורבא היא כרבא.²⁷

כאשר מרבה בשביל היהודי. אלא שצ"ע בדברים אלו, שאם אלו הם דברי הרשב"א מדוע פתח הרשב"א את דבריו במילים: "ומיהו ודאי מודה לאבוי", והלא בענין ההיתר בפניו מכירו לא חידש אבוי דבר. כל חידושו של אבוי הוא להתיר אפילו במכירו אם המלאכה נעשית שלא בפניו. ואף הר"ן שאליו מפנה המהדיר, כאשר באר שרבא מודה לאבוי התייחס למקרה של מכירו שלא בפניו, ולא למקרה של אינו מכירו בפניו, עיי"ש.

25. ראה רשב"א שבת קכב ד"ה הא דתניא שבאר שהאיסור להנות ממלאכה שעשה הגוי עבור היהודי בשבת היא מחשש שמא יאמר לו לעשות כן. וכ"כ הרשב"א בחידושו לביצה כד ע"ב ד"ה אמר רב פפא. ועיי"ש מה שכתב על רש"י שפרש שטעם האיסור הוא כדי שלא יהנה ממלאכת יו"ט. עפ"י יתכן שרש"י והרשב"א בסוגייתנו חלוקים בהתאם לשיטתם. רש"י סובר שהטעם הוא שלא יהנה ממלאכת שבת ובה יש לאסור אף שלא בפניו כל עוד עשה זאת בשביל היהודי, ואילו הרשב"א סובר שהטעם הוא שלא יאמר לגוי, ועל כן אין לאסור שלא בפניו אך אם מרבה במלאכה בשביל היהודי. בענין שיטות הראשונים בזה ראה גם סימן תקטו א ובבאור הלכה שם ד"ה ויש מחמירין.
26. פרי מגדים בדעת הט"ז סימן שכה ס"ק יא.
27. הכסף משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ג כתב שלדעת הר"ף והרמב"ם חלוק רבא על אבוי והלכה כרבא. וכ"כ בבית יוסף סימן שכה ד"ה ומ"ש אבל. לעומ"ז המגיד משנה שם כתב שיתכן ולדעת הר"ף והרמב"ם מודה רבא לאבוי. ראשונים נוספים הסוברים שרבא מודה לאבוי הם: הרשב"א קכב ע"א ד"ה רבא אמר. ר"ן שם, ריטב"א שם ד"ה אמר אבוי. וראה סיכום שיטות הראשונים בענין זה בבאור הלכה סימן שכה סעיף יא ד"ה אם מכירו.

להלכה נפסק שמותר להנות בשבת ממלאכה שעשה גוי מכירו של היהודי עבור עצמו, במלאכות שאין בהן חשש שמא ירבה עבור היהודי, כגון הדלקת הנר.²⁸ לעומת זאת, במלאכות בהן קיים חשש שמא ירבה בשבילו אסר המשנה ברורה להנות ממלאכה שעשה מכירו של היהודי, אף שעשה זאת שלא בפניו, אם הגוי יודע שהיהודי זקוק למלאכה.²⁹ אולם, בערוך השולחן האריך להתיר גם בכגון זה, ובכך ללמד זכות על "מנהג רבים מישראל שהולכים למכיריהם אינם יהודים בשבת לשתות חמים והמה מקורבים ומכירים זה את זה."³⁰ ומכל מקום כל זה רק כאשר מדובר בגוי המכיר את היהודי, אך לכו"ע מותר להנות ממלאכה שעשה גוי שאינו מכיר את היהודי עבור עצמו, אף במלאכות בהן קיים חשש שמא ירבה. על כן, יהודי שהגיע לבית קפה של נכרים שמבשלים בו בדרך כלל רק לצורך נכרים, והנכרי הרתיח את המים לפני בואו של היהודי, מותר ליהודי לשתות מים אלו בשבת.³¹

ד. הנאת אכילה במלאכה הנעשית עבור הגוי

יש מהראשונים הסוברים, שהנאת אכילה עשויה להיות חמורה יותר משאר הנאות, ויש לאסור אותה, גם כאשר היא נעשית עבור הגוי.

לשיטתם, קיימים מספר טעמים להחמרה בהנאת אכילה:

א. איסור מוקצה - כאשר מדובר במאכל שלא היה ראוי כלל בשעת כניסת השבת. איסור זה קיים, למשל, בפירות שהיו עדיין מחוברים לעץ בבין השמשות של כניסת שבת, ונלקטו רק בשבת. יש האומרים שגם פת שנאפתה בשבת אסורה

28. שו"ע סימן רעו סעיף א ובמשנה ברורה שם ס"ק ח. שו"ע סימן שכה יא ובמשנה ברורה שם ס"ק סח.

29. ראה משנה ברורה סימן שכה ס"ק סו שכתב שכן משמע שסובר המחבר, וכ"כ הגר"א שם סעיף יא ד"ה אבל אם מכירו. והטעם שאסר זאת רק כאשר הגוי יודע שהיהודי זקוק למלאכה הוא עפ"י שיטת הט"ז שבאר שרק באופן זה נחלקו אב"י ור"ב, אך אם הגוי אינו יודע אף ר"ב יתיר שלא בפניו. ולדעת המגן אברהם אף אב"י לא התיר כאשר הגוי יודע שהיהודי זקוק למלאכה. עוד כתב במגן אברהם שם, שהאיסור הוא רק בדברים שצריכים לו תדיר שאז יש חשש שירבה בשבילו לשבת הבאה, אבל בדברים שאין צריך תדיר כגון בגד פשתן וכד', אם עשה שלא בפניו מותר, שאין חשש שירבה בשבילו לשבת הבאה.

30. ערוך השולחן סימן שכה סעיפים יט - כא.

31. שמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיף מח, דין זה של המשנה ברורה, וכן דברי ערוך השולחן דלעיל, נוגעים גם לשאלה נוספת - האם מותרת הנאת אכילה ממלאכה שעשה הגוי עבור עצמו. בשאלה זו נדון להלן.

משום מוקצה היות שהקמח ממנו נעשתה הפת לא היה ראוי לאכילה בכניסת שבת.³²

ב. איסור נולד - כאשר מדובר במאכל שהשתנה מצורתו כפי שהיתה לו בכניסת שבת, כגון, חיטים שנטחנו בשבת.³³

ג. חשש שאם נתיר הנאת אכילה, יאמר היהודי לגוי לעשות את המלאכה. חשש זה קיים דוקא בהנאת אכילה משום שאדם להוט ביותר אחר הנאה זו - יותר מאשר אחר הנאות אחרות.³⁴ טעם זה שייך בכל הסוגים של הנאת האכילה.

ד. כאשר מדובר במלאכות שקל לעשותן, כגון תלישת פירות, קיים חשש, שאם נתיר להנות ממלאכה שעשה הגוי, יבוא היהודי לעשותה בעצמו. גם כאן מבוסס החשש על כך שאדם להוט ביותר אחר הנאת אכילה.³⁵

ראשונים אחרים סוברים שאין להחמיר בהנאת אכילה יותר מאשר בהנאות אחרות, ואין גם לחשוש לאיסור מוקצה, אלא רק במקרים בודדים כגון בפירות שהיו מחוברים בערב שבת, אך לא בפת שנאפתה בשבת.³⁶

להלכה פסק השולחן ערוך בנוגע לאכילת פת שנאפתה ע"י גוי בשבת:

"פת שאפה אינו יהודי לעצמו בשבת, יש אוסרים ויש מתירים; ובשעת הדחק או לצורך מצוה, כגון סעודת ברית מילה או לצורך ברכת המוציא,

32. רא"ש ביצה פרק שלישי סימן יז בשם ר"ת. דין זה נוגע לשאלה העקרונית האם יש איסור מוקצה בדברים המצויים ברשותו של הגוי. ראה: ירושלמי שבת פרק א הלכה ז "אין העכו"ם צריך הכין". בהסבר הירושלמי ראה חדושי הר"ן שבת קכב ע"א ד"ה עשה כבש. ברמ"א סימן שי סעיף ב פסק: "י"א דאין הכנה שייך בשל אינו יהודי ואפילו גרוגרות וצמוקים שבידו מותרים." וראה שם במשנה ברורה ס"ק יג שהביא בשם הבית מאיר והגר"ז שתמהו על פסק זה, ובאר הגר"ז שהמדובר בגרוגרות וצמוקים "דחזו ולא חזו". וראה חזון איש או"ח מד ס"ק ח שכתב שדבר שהיה מחובר בכניסת שבת ונתלש בשבת נחשב מוקצה גם אם היה אצל גוי. ובערוך השולחן סימן שי סעיף ד כתב שדין זה שאין מוקצה אצל גוי נאמר רק במאכלים שבחול מותר ליהודי לאוכלם.

33. תוספות עבודה זרה סו ע"ב ד"ה אמר רבא. ריטב"א שבת קכב ע"א ד"ה נכרי שהדליק.

34. ראה ספר התרומה הלכות שבת סימן רמז. סמ"ק מצוות התלויות בשבת עמ' שב.

35. תוספות שבת קכב ע"א ד"ה ואם.

36. ראה רשב"א שבת קכב ע"א ד"ה הא דתניא. חידושי הר"ן שם ד"ה עשה כבש. מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ג. בית יוסף סימן שכה ד"ה וא"א ז"ל כתב. ועיין בב"ח שם ד"ה א"י שצד דגים, שאף שקמח שאפאו אינו נחשב, לשיטה זו, מוקצה משום שגמרו בידי אדם, פירות מחוברים נחשבים ודאי למוקצה גם לשיטה זו. וראה גם תוספות ביצה ג ע"א ד"ה גזירה, שרבינו אליעזר ממיץ אכל מליח שצאלו נכרי מעצמו בשבת.

פרק ו: שימוש בצרכים אישיים המסופקים ע"י גוי בשבת

יש לסמוך על המתירים. הגה: אבל אסור ליתן לו מעות מערב שבת, ושיתן לו הפת בשבת, דאז אדעתא דישראל קא עביד.³⁷

לעומת זאת, בסוג אחר של הנאת אכילה פסק השולחן ערוך:

"אינו יהודי שצד דגים או ליקט פירות לעצמו, אסורים לישראל; ואפילו ספק אם לקטן או צדן היום, אסורים בו ביום; אבל לערב מותרים מיד, אפי' אם ודאי לקטן וצדן היום."³⁸

בהסבר הדינים השונים כתבו האחרונים, שהשולחן ערוך מחמיר בצידה ובלקיטת פירות משום איסור מוקצה הקיים בהם, ולא קיים, לדעתו, בפת. סיבה נוספת להחמרה בצידה ובלקיטת פירות היא, שבמלאכות אלו קיים חשש שאם נתיר את ההנאה יאמר היהודי לגוי בשבת לעשותן, או אף יעשה זאת בעצמו בשבת, משום שהוא להוט אחר אכילה.³⁹

עפ"י האמור לעיל, אוסר המחבר לאכול בשבת פירות שנלקטו ע"י גוי בשבת, ומתיר בשעת הדחק לאכול פת שנאפתה ע"י גוי בשבת.

אלא, שבהלכות יום טוב, פסק, לכאורה, השולחן ערוך באופן שונה, וזו לשונו שם⁴⁰:

"לומר לחנוני לתת לו ביצים או אגוזים או שאר מיני מאכל ומשתה, דינו ביו"ט כמו בשבת... וכן קמח שנטחן היום, בעיר שרובה אינם יהודים, מותר ליקח ממנו דאדעתא דאינו יהודי טחני ליה; והוא הדין ליקח ממנו פת שאפה בו ביום."

בישוב הסתירה כתב המגן אברהם⁴¹ שיש לחלק בין הלוקח מן החנווני, בו עוסק השולחן ערוך בהלכות יו"ט, לבין הלוקח מגוי שאינו חנווני - עליו מדובר בהלכות שבת. הוא מבאר, שבהלכות שבת אוסר המחבר לכתחילה לקחת פת שאפאה הגוי בשבת, מחשש שמא יאמר לגוי לאפותה, ובחנווני לא קיים חשש זה משום שבלאו הכי עושה למכור.⁴²

37. שולחן ערוך סימן שכה סעיף ד. וראה שם בט"ז ס"ק ג ובבאור הלכה ד"ה לעצמו, שדנו בשאלת האיסור מדין פת עכו"ם.

38. שולחן ערוך סימן שכה סעיף ה.

39. ט"ז סימן שכה ס"ק ד. משנה ברורה שם ס"ק כא, כב. וראה גם בטעמים השונים מדברי הראשונים שהובאו לעיל בראש הסעיף.

40. שולחן ערוך סימן תקיז סעיף א.

41. מגן אברהם סימן תקיז ס"ק ב.

42. ראה גם פרי מגדים משבצות זהב סימן שכה ס"ק ג.

אולם, אחרונים אחרים כתבו שיש לחלק בין שבת ליו"ט, ורק ביו"ט סמך המחבר על דעת המקילים. לשיטתם, כאשר מדובר בשבת, אין להקל אף לא בלוקח מן החנווני.⁴³

האוסרים לקחת בשבת פת אף מן החנווני, התייחסו בדבריהם רק לפת, ולא לתבשילים אחרים בהם אין חשש מוקצה. בתבשילים אלו, הקלו האחרונים יותר. וכך כותב בשולחן ערוך הרב:⁴⁴

"וכל זה בפת, אבל נכרי שבישל לעצמו מדברים שאין בהם משום בישולי נכרים, אין בהם משום מוקצה לדברי הכל, אפילו הן פירות שאינן נאכלים חיין ולא היו ראויים כלל בין השמשות, לפי שאין אומרים מתוך שהוקצה בין השמשות הוקצה לכל השבת כולה אלא בדבר שמקצה אותו האדם מדעתו ודחאו בידיים, כגון תבואה שטחנה ועשאה קמח, אבל לא בדבר שהוא מוקצה בעל כרחו של אדם."

להלכה, התירו האחרונים לאכול בשבת דבר שאין בו משום מוקצה, אשר בושל בשבת ע"י גוי במסעדה או בית קפה אשר רוב האוכלים בו הם גויים, בתנאי שהאוכל לא בושל במיוחד עבור היהודי.⁴⁵

ה. מלאכה הנעשית בקבלנות

נחלקים הראשונים בשאלה האם האיסור להנות בשבת עצמה מן המלאכה שעשה הגוי, נאמר גם כאשר הוא עושה מלאכה זו בקבלנות, תמורת שכר קצוב מראש. המדובר הוא במקרים בהם החליט הגוי על דעת עצמו לעשות את המלאכה בשבת, והיהודי מעוניין להנות ממנה כבר באותה שבת.

הרי"ן⁴⁶ כותב, שאם הגוי סיכם עם היהודי על עשיית בגדים בקבלנות, והחליט על דעת עצמו לעשות בגדים אלו בשבת, רשאי היהודי ללוש את הבגדים באותה שבת. הרי"ן מוסיף שדין זה אינו דומה לאיסור להנות בשבת מנר שהדליק הגוי, משום

43. ראה שער הציון סימן תקיז אות ד.

44. שולחן ערוך הרב סימן שכ"ה סעיף ז.

45. ראה שמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיף מח ובהערה קעה שם. ואמנם השמירת שבת כהלכתה התייחס למשקה כגון תה או קפה, אך עפ"י דברי השולחן ערוך הרב מסתבר שכך יהיה גם בתבשילים אחרים כגון פירות או ירקות שבושלו בשבת. אכן כל זה בתנאי שאין לאסור זאת מצד בישולי עכו"ם. וראה גם דברינו לעיל בסמוך לציון להערה 31 שבעמ' 123.

46. ר"ן שבת ז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה ובכולן.

ששם עושה הגוי את המלאכה "אדעתא דישראל", ואילו כאן עושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה".

מדבריו משמע, שבכל מקרה בו הגוי עושה את המלאכה כקבלן, אף כאשר מדובר על הדלקת הנר, יחשב כמי שעושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה" ולא "אדעתא דישראל", והיהודי יהיה רשאי להנות מן המלאכה באותה שבת.⁴⁷

לעומתו, כותבים רבים מהראשונים, שגם כאשר הגוי הוא קבלן אשר שכרו הוסכם מראש, יהיה אסור ליהודי להנות מפירות המלאכה או להשתמש בהם באותה שבת בה היא נעשתה.⁴⁸

לשיטתם יהיה אסור ליהודי ללבוש בגדים שעשה הגוי באותה שבת, אף אם עשה זאת בקבלנות, כשם שאסור ליהודי להנות בשבת מנר שהדליק האור באותה שבת.

להלכה, נחלקו המחבר והרמ"א בענין גוי שעשה בגדים בשבת. המחבר פוסק בשולחן ערוך:⁴⁹

"כל שקצץ אע"פ שיעשה הא"י מלאכה בשבת, מותר לישראל ללבוש הכלי בשבת עצמה, דכל שקצץ, אדעתיה דנפשיה קא עביד."

פסק זה הוא כשיטת הר"ן המתיר להנות בשבת עצמה מן המלאכה שעשה הגוי בקבלנות. הרמ"א, לעומת זאת, מביא את דעת החולקים על הר"ן, וכך הוא כותב:

"ויש אוסרין ללבושו כל שידוע שהא"י גמרו בשבת (הג"א פ"ק דשבת ומהרי"ל וב"י בשם רוקח), וצריך להמתין במ"ש בכדי שיעשה, והכי נהוג לכתחלה, אם לא שצריך אליו בשבת שאז יש להקל..."

לדעת הרמ"א יהיה מותר ללבוש את הבגד בשבת רק במקרה בו אין ליהודי בגד אחר לשבת.⁵⁰

47. כן הבין בדבריו הב"ח סימן רנב ד"ה כתב הר"ן. וכן הוא באליהו רבה סימן רנב ס"ק ט. וראה גם בקרבן נתנאל שבת פרק טז על הרא"ש סימן יב אות ק שכתב להוכיח כי "יש קצת היתר להמון שמשלמים לנכרי שכר שימוש בשבת."

48. הגהות מרדכי פרק ראשון סימן תנד. סמ"ג יט ע"ד. הגהות אשרי שבת פרק א סימן לו. הגהות מיימוניות הלכות יו"ט פרק ב אות ל. וראה גם ב"ח (סימן רנב ד"ה כתב הר"ן אמתניי) שכתב שזוהי דעת רוב הראשונים.

49. שולחן ערוך סימן רנב סעיף ד.

50. באור הלכה סימן רנב ד"ה שצריך. ומכל מקום, לכונ"ע אין אוסרים את לקיחת הבגד מהגוי בשבת מחשש מראית עין, שכשיראו את היהודי לוקח את הבגד בשבת מהגוי, יבואו לחשוב שאמר לו לעשותו בשבת. מכאן ראה למש"כ לעיל בסמוך לציון להערה 3 שבעמ' 94, שחשש מראית עין נאמר רק במקרים בהם רואים את הגוי עוסק בפועל במלאכה ששם ישראל עליה, אך לא אסרו

דין זה של המחבר והרמ"א, סותר, לכאורה את פסקם בדין נכרי שהדליק נר בשבת, שם נפסק בשולחן ערוך:⁵¹

"אינו יהודי שהדליק את הנר בשביל ישראל, אסור לכל, אפילו למי שלא הודלק בשבילו. הגה: ואין חילוק בזה בין קצב לו שכר או לא קצב, או שעשאו בקבלנות או בשכירות, דהואיל והישראל נהנה ממלאכה עצמה בשבת, אסור בכל ענין (הג"א פ"ק דשבת וב"י בשם סמ"ג וסה"ת)."

בניגוד לדין הקודם, בדין זה אוסר המחבר להנות מן המלאכה שעשה הגוי בשבת אף אם עשה זאת בקבלנות.⁵² גם דברי הרמ"א כאן אינם תואמים את דבריו בדין הקודם, משום שכאן אין הוא מיקל אפילו בשעת הצורך.

בישוב הסתירה הוזכרו בפוסקים מספר אפשרויות, מהן ניתן ללמוד על גדריו של האיסור להנות ממלאכה שעשה הגוי בקבלנות בשבת.

יש האומרים כי האיסור להנות ממלאכה, נאמר רק כאשר הגוי עושה את המלאכה בבית היהודי או לפניו, אך, כאשר המלאכה נעשית בקבלנות בביתו של הגוי, יהיה מותר ליהודי, לדעת המחבר, להנות ממנה בשבת עצמה. על פי זה מובן שמותר להנות מן הבגדים שעשה הגוי בשבת, שהרי מלאכה עשיית הבגדים לא נעשתה בביתו של היהודי או בפניו, אך אסור להנות מנר שהודלק בשבת, משום שמלאכה ההדלקה נעשית בפניו של היהודי.⁵³

המשנה ברורה, לעומת זאת, מבאר כי האיסור קיים גם כאשר הגוי עושה את המלאכה שלא בפני היהודי, אלא שהוא נאמר רק כאשר כוונת הגוי היא שהיהודי ינהנה מן המלאכה עוד בשבת. אולם, אם אין כוונתו של הגוי שהיהודי ינהנה מן המלאכה דווקא בשבת, והוא עושה מלאכה זו בקבלנות, נחשב הגוי כמי שעושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה", ומותר, לדעת המחבר, להנות ממנה בשבת. על פי זה, מבוסס ההיתר להנות מן הבגדים שנעשו בשבת, על כך שאין זה משנה לגוי מתי ינהנה היהודי מבגדים אלו, זאת בניגוד להדלקת הנר שם מדליק הגוי את הנר על מנת שהיהודי ינהנה ממנו בשבת.⁵⁴

מחשש מראית עין במקרים בהם אין רואים את הגוי עובד כרגע אך עלולים לחשוב שעבד קודם לכן.

51. שולחן ערוך סימן רעו סעיף א.

52. שהרי משמע שאין הוא חולק על הרמ"א שבאר שהדברים אמורים גם כאשר הגוי עושה את המלאכה בקבלנות.

53. אליהו רבה סימן רמד ס"ק א.

54. משנה ברורה סימן רנב ס"ק כט, בדעת המגן אברהם שם ס"ק יא.

על פי דברי המשנה ברורה, מותר⁵⁵ ליהודי להנות ממלאכה שעשה הגוי בשבת בקבלנות, רק אם ברור שגם אלמלי היה היהודי נהנה מן המלאכה בשבת עצמה, לא היה נמנע הגוי מלעשותה בשבת.⁵⁶

האחרונים עוסקים במקרים נוספים בהם עשה גוי מלאכה בקבלנות, ודנים בשאלה האם יש לדמות מקרים אלו לגוי שהדליק את הנר בשבת או לגוי שעשה בגדים: אחד מהמקרים הללו הוא מקרה בו היהודי סיכם עם הגוי שיספק לו אוכל, תמורת סכום קצוב מראש, כאשר מועד האספקה נקבע עד לערב שבת. אלא שהגוי התעכב והביא את האוכל בשבת עצמה.

המגן אברהם⁵⁷ מסתפק האם יש לאסור, במקרה זה, על היהודי להנות מהאוכל בשבת: מחד, יש לדמות את המקרה למקרה של גוי שהדליק את הנר בשבת שהרי בשני המקרים הללו ניתן לומר שכוונתו של הגוי שיהודי ינהה בשבת עצמה מן המלאכה. מאידך, יש לדמות מקרה זה למקרה של גוי שעשה בגדים בשבת, שהרי - בשונה מהנאה מנר שהודלק בשבת, האפשרות רק בשבת משום שלמחרת הנר כבר לא ידלק - מן האוכל שהובא בשבת ניתן להנות גם לאחר השבת, כשם שניתן להנות מן הבגדים גם לאחר השבת, ועל כן יתכן שאין הגוי מתכוין שהיהודי ינהה מן האוכל דוקא בשבת.

מה שהסתפק בו המגן אברהם, פשט להיתר החיי אדם⁵⁸ הכותב שבמקרה זה נחשב הגוי עושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה" ולא כמי שעושה אותה עבור היהודי.

יש לציין שספקו של המגן אברהם ודברי החיי אדם הם רק במקרה כגון זה, בו סוכם עם הגוי מראש על הספקת הסחורה בקבלנות, אך אם הגוי הביא סחורה למכור בעיר שרובה יהודים, ודאי שאין היתר להנות מסחורה זו בשבת.⁵⁹

55. לדעת המחבר בכל מקרה ולדעת הרמ"א רק לצורך שבת - כנ"ל.

56. הגדרה זו הובאה בשולחן ערוך הרב רנב"א, ונראה שזוהי גם כוונת המשנה ברורה בדבריו.

57. מגן אברהם סימן תקטו ס"ק ג.

58. ראה חיי אדם הלכות יום טוב כלל ק סעיף ט. ואמנם למעשה הוא מתיר לאכול זאת רק במוצאי יו"ט ראשון משום שהאוכל אסור באיסור מוקצה.

59. שהרי במקרה זה ברור שהגוי מעונין שהיהודי יקח את הסחורה כמה שיותר מוקדם, משום שברגע שיקח אותה יתחייב לשלם תמורתה, משא"כ כאשר מדובר בגוי המביא סחורה על פי הסכם קבלנות, שם מובטח שכרו של הגוי בין אם היהודי יקח את הסחורה בשבת ובין אם יקח זאת למחרת השבת - ראה משנה ברורה סימן תקטו ס"ק א, ובאור הלכה שם ד"ה דורון לישראל. ונראה שכך סובר גם החיי אדם - ראה חיי אדם הלכות יום טוב כלל ק סעיף י שהתיר רק בהביא לעיר שרובה נכרים, ומה שהתיר שם בסעיף ט נראה שכוונתו למקרה שהגוי הביא את הסחורה למכור עוד לפני שבת, עיי"ש. וצ"ע בדברי הבאור הלכה שכתב שהחיי אדם התיר במקרה זה.

לדעת המשנה ברורה,⁶⁰ לעומת זאת, פשוט שיש לדמות את דין ההנאה מן האוכל שהובא בשבת בקבלנות, לאיסור ההנאה מן הנר שהודלק בשבת, משום שבשני המקרים כוונתו של הגוי היא שהיהודי יהנה מן המלאכה בשבת. מכל מקום נראה שגם לדעת המשנה ברורה יש לאסור רק במקרה זה בו סיכם היהודי מראש עם הגוי על הספקת האוכל עד ערב שבת והגוי התעכב, שאז יש להניח שהגוי סבור שהיהודי מעוניין באוכל לצורך שבת, ולשם כך הזדרז להביא את האוכל בשבת. אך, אם היהודי לא הגביל את הגוי להספקה עד ערב שבת, אלא קבע לו זמן של שבועיים או חודש וכד', והגוי מיוזמתו בחר להביא את האוכל בשבת שבתוך פרק הזמן הזה, והאוכל ניתן לאכילה גם לאחר השבת, מותר יהיה לאכול ממנו בשבת עצמה משום שבמקרה זה ברור שהגוי עשה זאת הגוי "אדעתא דנפשיה", ולא לשם כך שהיהודי יאכל ממנו בשבת.⁶¹

בהתאם לכך התירו ליהודי שקנה מנכרי רהוט והתנה עמו שיביאם באחד מימי החול - אלא שהנכרי התאחר ונסע והביאם בשבת - להשתמש ברהיטים אלו בשבת. במקרה זה אין בשימוש משום הנאה ממלאכת הנכרי משום שהנכרי מתכוין לטובת עצמו - לשמור על שמו הטוב שהוא דייקן ומקיים מה שמבטיח.⁶²

ו. הגדרת השימושים האסורים

1. הנאה - לרבות שימוש

הבאנו לעיל⁶³ את דברי הראשונים שהתירו ליהודי שלא למחות בגוי המאכיל את בהמתו של היהודי בשבת משום שאין גופו של היהודי נהנה מכך. על דברים אלו הקשה הקרבן נתנאל⁶⁴ מן המשנה במסכת שבת⁶⁵ בה נאמר:

"מילא מים להשקות בהמתו... ואם בשביל ישראל אסור"

מדברי המשנה רוצה הקרבן נתנאל להוכיח שאף כאשר אין גופו של היהודי נהנה אסור להשתמש במים שמולאו בשבת ע"י הגוי עבור היהודי.⁶⁶

60. באור הלכה סימן תקטו סעיף א ד"ה דורון לישראל.

61. כל זה בתנאי שהאוכל אינו אסור באיסור מוקצה - ראה שולחן ערוך סימן תקטו סעיף ב.

62. הרב זילברשטיין, מלכים אמניך פרק ט סעיף ג.

63. לעיל בסמוך לציון להערה 3 שבעמ' 68.

64. קרבן נתנאל שבת פרק טז ברא"ש סימן יב אות ק.

65. שבת קכב ע"א.

אלא שבאר בעל המשנה ברורה,⁶⁷ שיש להבחין בין המקרה בו עוסק היתרם של הראשונים לבין דברי המשנה. הראשונים עוסקים במקרה בו הנכרי הוא המאכיל את בהמתו של היהודי, והיהודי איננו עושה דבר. במקרה זה כתבו הראשונים שהיות שגופו של היהודי איננו נהנה מן ההאכלה אין צורך למחות בגוי העושה זאת. בדין המשנה לעומת זאת, מדובר שהיהודי הוא המשקה את בהמתו מן המים ששאב הגוי. במקרה זה, היות שהיהודי משתמש בעצמו במים אלו, אף שהוא משתמש בהם שלא לצרכו אלא לצורך בהמתו - עצם השימוש במים מוגדר כהנאת גופו ועל כן אין לעשות זאת.

מכאן שכל שימוש בפירותיה של מלאכה שעשה הגוי בשבת, בין אם השימוש נעשה לצורך גופו של היהודי ובין אם השימוש נעשה לכל צורך אחר, יחשב כהנאה ממלאכתו של הגוי - האסורה בשבת עצמה.

2. הנאות האפשריות גם ללא מלאכת הגוי

הבאנו לעיל⁶⁸ את הדין האוסר ליהודי להשקות בהמתו בשבת ממים שמולאו עבורו על ידי גוי. על כך כתב ר"ת בתוספות,⁶⁹ שהאיסור הוא דוקא להשקות בהמתו של יהודי מן המים הללו, אך היהודי עצמו ראשי לשתות את המים. טעם הדבר הוא, שהיהודי עצמו יכול היה לרדת לתוך הבור ולשתות מן המים, והיות שהיתה לו אפשרות לשתות בהיתר את המים - לא אסרו לו אותם בשתיה. בבהמתו, לעומת זאת, אין אפשרות להוריד את הבהמה לבור, ועל כן השקית הבהמה תחשב להנאה ממלאכת הגוי ותאסר.

על שיטת רבינו תם חלוקים רבים מהראשונים. לדעתם, אסור ליהודי לשתות מן המים אותם מילא הגוי, משום שעדיין הוא נהנה מכך שיכול לשתות את המים במקומו ללא צורך לרדת לבור.⁷⁰

66. הקרבן נתנאל תירץ שבהאכלת בהמתו של ישראל יודע הגוי שיקבל שכר משא"כ במילוי מים. עפ"י תרוץ זה כתב ש"ש קצת היתר להמון שמשלמים לנכרים שכר שימוש בשבת". אך תרוץ זה הוא דחוק, שהרי מנין שעל האכלת בהמתו של ישראל יקבל הגוי שכר ועל מילוי מים עבור בהמתו של ישראל לא יקבל שכר?!

67. סימן רעו סעיף א באור הלכה ד"ה בקבלנות.

68. לעיל בסמוך לציון להערה 65 שבעמ' 130.

69. תוספות שבת קכב ע"א ד"ה משקה. וכן כתב בבעל המאור דף מו ע"א בדפי הרי"ף בשם חכמי נרבונא.

70. ריטב"א שבת קכב ע"א ד"ה מילא מים. חדושי הרי"ן שם. רי"ן על הרי"ף שבת דף מו ע"א בדפי הרי"ף ד"ה מילא בשם ר' יצחק. רא"ש שם פרק טו סימן יב.

אכן, אף לשיטת ר"ת ההיתר הוא רק כאשר היהודי יכול היה להנות ללא מלאכתו של הגוי מאותו חפץ בו נעשתה המלאכה, אך גם הוא איננו מתיר הנאה ממלאכת הגוי במקרים בהם היהודי יכול היה להנות הנאה דומה מחפץ אחר. על כן אסור אף לשיטתו להנות מנר שהדליק הגוי בשבת, אף שהיהודי יכול היה להנות הנאה דומה מן הנר שבביתו.⁷¹

מאידך, מדבריהם של המחמירים משמע שאסרו רק במקרים בהם יש הנאה מסוימת ליהודי ממלאכתו של הגוי, כגון שהוא חוסך את טרחת הירידה לבור וכדו', אך גם לשיטתם אין לאסור ליהודי להנות ממלאכת הגוי במקרים יכול היה להנות מאותו חפץ - גם ללא המלאכה - הנאה דומה ללא כל טרחה נוספת.

להלכה הביא הרמ"א את שיטת ר"ת וזו לשונו:⁷²

"ויש מקילין ואומרים דאף אם הובא דרך רה"ר לצורך ישראל, מותר לאדם לשתות מהם הואיל ואפשר לילך שם ולשתות (טור בשם ר"ת); ויש מתירין אף לכתחלה (כל בו)"

אולם במשנה ברורה⁷³ כתב שהעיקר כדעת המחמירים, וניתן לסמוך על שיטת ר"ת רק לצורך גדול או לצורך שבת.

למרות שלהלכה אין סומכים לכתחילה על שיטת ר"ת, במספר מקרים מצאנו שהתירו הנאה ממלאכה שעשה הגוי בשבת, תוך הסתמכות על כך שהיהודי יכול היה בדוחק להנות הנאה דומה גם ללא מלאכתו של הגוי. כך למשל התירו ליהודי לקרוא לאור נר שהודלק על ידי גוי בשבת, אם גם ללא הדלקת הנר יכול היה היהודי לקרוא זאת בדוחק.⁷⁴ כמו כן התירו ליהודי לאכול בשבת מאכל שחומם על ידי גוי באיסור, אם המאכל היה ראוי לאכילה גם בלא החימום.⁷⁵

נראה איפא שיש לחלק בין מקרה בו השאלה המתעוררת הינה האם לאסור על היהודי הנאה שיכול היה להנות גם בלא מלאכת הגוי בלא כל מעשה נוסף מצידו, לבין הנאה שאמנם יכול היה להנות גם בלא מלאכת הגוי אך הדבר היה כרוך במעשה ובטרחה מצדו. במקרים מן הסוג השני אנו אוסרים על היהודי להשתכר

71. ראה רא"ש שבת פרק טז סימן יב בקושייתו על שיטת ר"ת ובמה שתירץ בקרבן נתנאל שם אות ע.

וראה גם מגן אברהם סימן שכה ס"ק כד ובנתיב חיים שם.

72. שולחן ערוך סימן שכה סעיף י ברמ"א.

73. משנה ברורה סימן שכה ס"ק נו.

74. משנה ברורה סימן שז ס"ק עו.

75. רמ"א סימן רנג סעיף ה, במשנה ברורה שם ס"ק צו.

ממלאכתו של הגוי - אף אם יכול היה לטרוח ולהנות הנאה דומה גם ללא מלאכתו של הגוי - כפי שנפסק בענין מים שהובאו דרך רשות הרבים. במקרים מן הסוג הראשון, לעומת זאת, היות שביחס לאותה הנאה שיכול היה היהודי להנות גם בלא מלאכת הגוי, לא השתכר היהודי כלל ממלאכתו של הגוי, שהרי אף טרחה לא חסך ממנו, מותר יהיה ליהודי לעשות גם עתה את אותם שימושים שהיה יכול לעשות קודם למלאכתו של הגוי.

מכאן, שאסור ליהודי ליהודי להשתמש בשבת במעלית המפועלת עבורו ע"י גוי, אף שיכול היה להגיע לאותה קומה ע"י שימוש במדרגות.⁷⁶ מאידך, יהודי שהתחיל לעלות בשבת במדרגות חשוכות, ותוך כדי עלייתו הדליק הגוי עבורו את האור, מותר לו להמשיך לעלות כפי שעשה קודם להדלקת האור.⁷⁷

3. הנאה מגוף מלאכת הגוי

בספר כלכלת שבת⁷⁸ כותב שהאיסור להנות ממלאכתו של הגוי נאמר רק כאשר היהודי נהנה מגוף מלאכתו של הגוי ולא כאשר הוא נהנה מתוצאות המלאכה. הוא מחלק בין גוי שהדליק נר עבור יהודי שאין ליהודי להנות מן הנר בשבת עצמה, לבין גוי שמחט (=ניקה, הסיר את הפיח) את הנר או שפתח אגרת חתומה. בהדלקת הנר, הוא מבאר, נהנה היהודי מגוף מלאכת ההדלקה של הגוי. לעומת זאת, כאשר הגוי מוחט את הנר, אין היהודי נהנה מן המחיטה עצמה, שהרי מטרת המחיטה הוא רק להסיר את המונע המפריע להארת האור, וההנאה היא מן האור עצמו. כמו כן

76. וראה גם מלכים אמניך פרק ו הערה לא שדן במקרה בו הגוי הפעיל את המעלית לצרכו אך אחד הנוסעים היהודים ביקש בטעות מן הגוי לעצור לו בקומה הדרושה. לדעת הרב זילברשטיין במקרה זה אסור ליהודי לצאת מן המעלית באותה קומה משום שיש בכך הנאה ממלאכת הגוי. והנה הרב יעקב בריש, בשו"ת חלקת יעקב, חלק ג סימן קלז, אסר נסיעה בשבת במעלית המפועלת על ידי גוי אף אם הגוי מפעילה לצורכו. לדעתו יש לדמות זאת לנסיעה ברכבת חשמלית בשבת שאיסורה נתקבל בכל תפוצות ישראל, "דמה לי אם נוסע בקרון חשמלי לאורך ולרוחב או נוסע בקרון חשמלי למעלה ולמטה?!" אך לעני"ד נראה לחלק בין נסיעה ברכבת חשמלית שניתן ליסוע בה למרחקים ויש בכך משום עובדין דחול וכן חשש איסור תחומין, לבין נסיעה במעלית המתבצעת בתוך הבית. וראה גם שערים המצויינים בהלכה סימן קלה הערה ד וסימן עד הערה ה.

77. סיוע לסברתנו ניתן למצוא בדברי הירושלמי שבת פרק טז הלכה ט שם אומר ר' יונה "שאין מטריחין על האדם לצאת מביתו." (אף שיתכן שבהקשר בו נאמרו דבריו של ר' יונה אין הלכה כמותו - ראה דברי הבית יוסף שצויין לעיל עמ' 117 בהערה 6.) וראה גם בילקוט יוסף סימן שז ס"ק עט.

78. כלכלת שבת דיני אמירה לעכו"ם סעיף ה.

בפתיחת אגרת חתומה, גם שם אין ההיהודי נהנה מן הפתיחה עצמה אלא מתוכן האיגרת, והפתיחה הינה רק בגדר "הסרת המונע", המפריע לקריאת האיגרת.

בהקשר למחיטת הנר נפסק עוד, שאף אם תוך כדי המחיטה כיבה הגוי את הנר ולאחר המחיטה הדליקו מחדש מותר להנות מן הנר, משום שהדלקה נחשבת כנעשתה לצורכו של הגוי שהרי מחמתו כבה הנר קודם לכן.⁷⁹

על פי זה יתכן שיש להתיר להנות מזרם החשמל שחודש לאחר שתוקנה בו תקלה בו על ידי גויים, משום שגם כאן אין היהודי נהנה ממלאכת תיקון התקלה עצמה אלא מזרם החשמל הזורם לאחר התיקון, והתיקון נחשב רק כ"הסרת המונע".⁸⁰

79. באור הלכה סימן רעו סעיף א ד"ה לצרכו.

80. דברינו אלה אמורים גם במקום שאין טעמים אחרים להתיר כגון פיקוח נפש וכד'. ואף אם לשם התיקון כיבו הגויים את מפסק החשמל, ולאחר התיקון שבו והדליקוהו הרי זה דומה לגוי המדליק את הנר לאחר שגמר למחוט אותו - כנ"ל.

פרק ז: הסכם שותפות בין יהודי לגוי

א. כללי

בגמרא במסכת עבודה זרה¹ נאמר:

"ישראל ועובד כוכבים שקיבלו שדה בשותפות, לא יאמר ישראל לעובד כוכבים טול חלקך בשבת ואני בחול, ואם התנו מתחלה - מותר, ואם באו לחשבון - אסור."

המקרה בו מדובר הינו הסכם שותפות בין יהודי וגוי, על פיו עובדים היהודי והגוי כל אחד בתורו חצי יום בכל יום. במקרה זה, אסור ליהודי לסכם עם הגוי שזה האחרון יעבוד במשך כל השבת, כאשר בתמורה יחליף היהודי את הגוי באחד מימי החול. בטעם הדין כתבו הראשונים, שהיות שמלאכת חצי יום השבת מוטלת גם על היהודי, נעשה השותף הגוי העובד בשבת במקום היהודי, כמי שעושה מלאכה בשליחותו של היהודי.² עוד הוסיפו הראשונים, שמקרה זה איננו דומה להסכם אריסות עם הגוי, על פיו רשאי הגוי לעבוד גם בשבת. את ההבדל בין המקרים מבאר הרמב"ן האומר:³

"דהתם (=בשותפות יהודי וגוי) אישראל גופיה רמיא מילתא למיעבד, אבל הכא (=באריסות) אעכו"ם רמיא מילתא."

מכאן, שהאיסור הוא רק כאשר הגוי מחליף את היהודי במלאכה שהיתה מוטלת על היהודי, אך, כפי שיפורט להלן, אין זה איסור כללי האוסר על היהודי לאפשר לשותפו הגוי, באם הוא מעוניין בכך, לעבוד בשבת ולחלוק עם היהודי ברווחים.⁴

דברי הגמרא נפסקו להלכה בשולחן ערוך.⁵

1. עבודה זרה כב ע"א. דין זה מופיע, בנוסח שונה במקצת, גם בתוספתא דמאי פרק ו הלכה יג.
2. רש"י עבודה זרה כב ע"א ד"ה טול אתה חלקך בשבת. מאירי שם ד"ה ישראל וגוי. ויש שבארו שהאיסור הוא משום שהישראל נראה כנוטל שכר שבת, ראה להלן בהערה 21 שבעמ' 139.
3. לשון הרמב"ן עבודה זרה כא ע"א ד"ה אבל.
4. אלמלי דברי הפוסקים היה נלע"ד לומר שכל האיסור הוא רק כאשר היהודי והגוי קבלו את העסק באריסות וכד' שאז המלאכה מוטלת על היהודי, אך לא במקרה בו קנו את הדבר בשותפות, שאז אין על היהודי כל חובה לעסוק במלאכה. אך הפוסקים לא כתבו כך - ראה פרישה ודרישה סימן רמה אות א.
5. שולחן ערוך סימן רמה.

מתוך דברי הגמרא והראשונים מסיקים הפוסקים, שישנם מספר מקרים בהם רשאי השותף הגוי לעבוד בשבת ולחלוק עם היהודי ברווחים. מקרים אלו יובאו להלן.

ב. יצירת שותפות בימי חול בלבד

רשאים היהודי והגוי, להתנות, לפני הכניסה לשותפות, שהגוי יעבוד לבדו בשבת ויקבל את כל רווחי השבת, ואילו היהודי יעבוד לבדו באחד מימות החול ויקבל את כל רווחי אותו יום, באופן שרק בחמשה הימים הנותרים יעבדו שניהם.⁶ במקרה זה, נחשבת מלאכת השבת כמוטלת רק על הגוי וממילא אין הגוי נחשב כשלוחו של היהודי בעבודתו בשבת.⁷ אולם, אין הם רשאים להתנות לחלק את הרווחים בשווה, באופן שאם הרווחים בשבת יעלו על הרווחים ביום החול בו עבד היהודי, ישלם הגוי ליהודי את ההפרש.⁸

הסכם שותפות זה יש לעשותו לכתחילה בכתב.⁹

נחלקים הראשונים בשאלה, האם, לאחר שהתנו כדין, רשאים השותפים לחלוק את הרווחים בשווה. דעת הראב"ד שהם אינם רשאים לעשות כן. הוא מבאר, שאם בשעת החלוקה חולקים ברווחים בשווה, נמצא שהתנאי שהתנו מלכתחילה היה בגדר הערמה בלבד, ועל כן אין הוא יכול להואיל.¹⁰ לעומתו, סוברים תוספות, שהכל תלוי בהתנאה, ואם התנו, אף שבעת החלוקה חולקים בשווה - אין בכך איסור.¹¹

6. שולחן ערוך סימן רמה סעיף א. המדובר הוא כאשר היהודי והגוי שותפים בעסק באופן שווה. חלוקה מעין זו אפשרית גם כאשר הם שותפים שלא באופן שווה. כך למשל, אם ליהודי יש בעלות של 75% בעסק, ולגוי יש בעלות של 25% בעסק, יכולים לחלוק את השותפות כך שיום השבת יהיה שייך כולו לגוי, שלושה ימים מימות החול יהיו שייכים כולם ליהודי, ואילו בשלושת הימים הנותרים יהיו שותפים בהתאם לחלקו של כל אחד מהם בשותפות, ראה שו"ת אגרות משה אורח חיים ד סימן נו.

7. רש"י עבודה זרה כב ע"א ד"ה מותר.

8. מגן אברהם סימן רמה ס"ק ב. משנה ברורה שם ס"ק ד. וכן הוא בש"ך יורה דעה סימן רצד ס"ק כז, ובט"ז שם ס"ק כ.

9. שו"ת אגרות משה או"ח א סימן צ. ועיי"ש שכתב שאף אם לאחר מכן ערכו הסכם רשמי ע"י עורך דין ובו לא הופיעו התנאים שהיו בהסכם הראשון - אין בכך פסול, משום שאנו מניחים שגם ההסכם השני היה על דעת ההסכם הראשון שביניהם.

10. ר"ן עבודה זרה ז ע"א בשם הראב"ד. וכן הביא הבי"י סימן רמה מתשובת הגאונים בשם רב שרירא.

11. תוספות עבודה זרה כב ע"א ד"ה ואם. וכן הביא הבי"י סימן רמה בשם מהרי"א.

להלכה פוסק השולחן ערוך:¹²

”היכא שהתנו בתחלה, אם אח”כ בשעת חלוקה נתרצה האיננו יהודי לחלוק בשוה, מותר.”

בהסבר פסק השולחן ערוך, ובפסיקת ההלכה למעשה, נחלקים הפוסקים:

יש הסוברים, שהשלחן ערוך פוסק כשיטת תוספות, ומתיר בכל מקרה - אם התנו מראש - לחלוק את הרווחים בשוה, וכך יש לפסוק, לדעתם, למעשה.¹³

אחרים סוברים, כי יש להבחין בין מקרה בו הגוי מסכים לחלוק את הרווחים בשוה, בלא לחשב מה היו הרווחים בכל יום מימי העבודה, לבין מקרה בו נעשה חישוב מדוייק של רווחי הגוי בשבת לעומת רווחי היהודי ביום העבודה שכנגדו, ומי שנמצא שהרויח יותר, משלים לשותפו את ההפרש. לדעתם, רק במקרה הראשון, בו חלקו בסתם, מתיר השולחן ערוך, משום שהדבר נחשב כמתנה שנותן הגוי ליהודי. במקרה השני, לעומת זאת, סוברים הם, שהדבר אסור, משום שחישוב מדוייק של הרווחים ביום העבודה של הגוי ושל היהודי, והשלמת ההפרש, גורם לכך שהתנאי שהתנו מלכתחילה מאבד את משמעותו, והופך להיות כהערמה בעלמא.¹⁴

שיטה שלישית מחלקת בין שותפות בשדה לשותפות בדברים אחרים: כאשר מדובר בשותפות בשדה, נוגע התנאי רק לסדרי העבודה - עבודת הגוי בשבת, ועבודת והיהודי יום אחר כנגדו - אך לא לאופן חלוקת הרווחים, שהרי, חלוקת הרווחים מתבצעת רק בעת קצירת הפירות, ואילו עבודות האדמה נעשות במשך כל ימות השנה.¹⁵ על כן, בשותפות בשדה, אין כל סתירה בין עשיית חשבון מדוייק של הרווחים וחלוקתם בשוה, לבין התנאי שהתנו, וממילא תותר עשיית החשבון. לעומת זאת, בשותפות בדברים אחרים, כגון במרחץ וכד', מתקבלים הרווחים בכל יום עבודה בפני עצמו. על כן, בשותפות זו, נוגע התנאי גם לאופן חלוקת הרווחים: הגוי העובד בשבת יקבל את רווחי השבת, והיהודי העובד כנגד זה באחד מימי השבוע - יקבל את רווחי יום עבודתו. מכאן שעשיית חשבון מדוייק של הרווחים

12. שולחן ערוך סימן רמה סעיף ב.

13. ט”ז סימן רמה ס”ק ב. וכן פסק להלכה בערוך השולחן שם סעיף ה. וראה גם באליהו רבה שם ס”ק ב שכתב שלדינא אפשר להקל כשיטה זו.

14. ש”ך סימן רמה ס”ק ב. על פי שיטה זו, יתכן שהשולחן ערוך פוסק כראב”ד, אשר מודה שחלוקה בסתם ללא חישוב מותרת. עפ”י יתכן גם שאין מחלוקת בין תשובת הגאונים לבין המהרי”א שהובאו בהערות 10 11: תשובת הגאונים שאסרה עסקה באופן בו נעשה חישוב מדוייק של רווחי כל יום עבודה והשלמה ההפרש, ואילו המהרי”א שהתיר עסק באופן בו חולקים בסתם - ראה אליהו רבה שם ס”ק ב.

15. ראה ש”ך סימן רמה ס”ק ב, ובלבושי שרד שם ד”ה וגבי שדה.

וחלוקתם בשווה, תסתור במקרה זה את התנאי ותהפכה להערמה בעלמא, ולכן יש לאסור זאת.¹⁶

ישנם מקרים בהם מוסכם על כל הפוסקים, שהשופים שהתנו רשאים לחלוק את הרווחים בשווה. המדובר הוא במקרה בו רווחי הגוי בשבת אינם ידועים. מקור הדברים הוא בשו"ת מהרלב"ח¹⁷ הכותב:

"אם התנו בתחילה שיהא שכר השבת לגוי לבדו אם מעט אם הרבה וכו', זהו דוקא כשנודע שכר של כל יום ויום בפני עצמו, אבל כשאנו ידוע אין לחוש שמא הרווח הגוי בשבת יותר ויקרא הישראל נוטל שכר שבת."

דברי המהרלב"ח הובאו להלכה ע"י המגן אברהם והמשנה ברורה,¹⁸ אשר הביאו כדוגמא לנסיבות כאלו - שותפות בחנות. יש לציין, שנסיונות בהן רווחי הגוי בשבת אינם ידועים, יתכנו לא רק במקרה בו הסכום בו השתכר הגוי בשבת אינו ידוע, אלא גם במקרה בו סכום זה ידוע, אך סך ההוצאות עבור יום השבת איננו ידוע.

מלשון המגן אברהם והמשנה ברורה משמע, שדין זה אמור בכל מקרה בו רווחי הגוי בשבת אינם ידועים. אולם, בשו"ת אגרות משה הגביל היתר זה רק לנסיבות בהן יש אפשרות תיאורטית לבדוק את רווחי השבת, וכך הוא כותב:

"וצריך שיהיה מסחר כזה שיהיה האפשריות לידע כמה היה ביום השבת וכמה היה ביום הקבוע להישראל ואז אף אם בשעת חלוקה נתעצלו מלחשוב וחלקו בשוה משום האומדנא שמסתמא היה בשוה או שרצו למחול זה לזה מותר, אבל אם אי אפשר כלל לידע כמה יהיה ביום אחד ריוח או הפסד אסור בתנאי כזה כי הוא רק פטומי מילי בעלמא. ומה שאיתא במגן אברהם (או"ח רמ"ה) סק"ב בשם מהר"ל חביב דלא נודע בכמה השכירו בשבת כגון בחנות, אין הכוונה דבחנות אי אפשר המציאות לידע כלל דאז היה אסור, אבל צריך לומר שעכ"פ אפשר אף בחנות לידע כשיטריחו אך שבחנות קשה לידע ולכן אירע פעמים שלא נודע כמה היה הריוח ולא נאסרו בשביל זה.¹⁹

מטעם זה אסר ר' משה פינשטיין לשוחטים יהודים להכנס לשותפות עם בעלי בית מטבחיים גויים על ידי תנאי שהגויים לבדם יעבדו בשבת. המדובר היה שם בנסיבות

16. שולחן ערוך הרב סימן רמה קונטרס אחרון אות א.

17. שו"ת מהרלב"ח סימן קו.

18. מגן אברהם סימן רמה ס"ק ב. משנה ברורה שם ס"ק ו. ובשער הציון שם ס"ק ה הוסיף, שבכגון זה יכול היהודי אף לחייב את הגוי לחלוק בשווה.

19. שו"ת אגרות משה או"ח א סימן צ.

בהן מספר הגויים ומספר השוחטים היהודים לא היה זהה, ועל כן, לדעת ר' משה פינשטיין, אם הגויים לבדם עובדים בשבת, צריכים היהודים לעבוד לבדם בימות החול שיעור יחידת זמן אשר היחס בינה לבין יום השבת שווה ליחס שבין היהודים לבין הגויים בשותפות. יחידת הזמן הזו עשויה להיות מורכת משעות ומדקות, והיות שאין דרך לרשום את ההכנסות ביחידות זמן של שעות, אלא רק ביחידות זמן של ימים, נמצא שלעולם לא יוכלו היהודים והגויים לחשב במדויק את רווחיהם בזמן בהם עבדו בנפרד, ועל כן לשיטתו יש לאסור זאת.²⁰

פוסקים אחרים חולקים על ר' משה פינשטיין וסוברים שדינו של המהרלב"ח יכול להאמר גם כשמדובר בנסיבות בהן לא ניתן לדעת כמה הרוויח הגוי במלאכתו בשבת.²¹

זאת ועוד, נראה שגם ר' משה פינשטיין אמר את דבריו רק במקרים בהם הרווחים מתקבלים בכל יום עבודה בנפרד, אך במקרים בהם הרווחים אינם מתקבלים ביום העבודה עצמו אלא מאוחר יותר, מותר יהיה גם לשיטתו להשתתף עם הגוי על ידי התנאה, אף שאין אפשרות לדעת את רווחי יום השבת. ראייה לכך ניתן להביא מדין שותפות בשדה שכאמור לעיל הותרה על ידי התנאה אף שאין אפשרות לדעת מה תרמה עבודתו של הגוי בשבת לעומת עבודתו של היהודי בימות החול, שהרי פירות השדה מתקבלים רק מאוחר יותר, וכמובן אין אפשרות לדעת כמה השפיע כל יום עבודה בנפרד על יבול הפירות.

20. שו"ת אגרות משה או"ח ב סימן סה. אכן, כיום לא שייכת סברא זו משום שמקובל להשתמש במחשבים ובקופות רושמות באמצעותן ניתן לדעת במדויק באיזו שעה ואף באיזו דקה התקבל כל תשלום שהוא. בהנחתו של ר' משה פינשטיין על פיה יש לחלק את הימים בהתאם ליחס שבין היהודים והגויים בשותפות נדון להלן.

21. הרב אליעזר וולדנברג, שביתת הים פרק יט, הובא בתחומין יב תשנא עמ' 414 בעמ' 423. נראה שבשורש המחלוקת עומדת השאלה מהו עיקר טעמו של האיסור בנדוננו: לדעת המהרלב"ח, יסוד האיסור הוא קבלת שכר שבת, וכפי שכותב בתשובתו שם: "אם לא התנו מתחלה, אלא שאחר שנשתתפו אומר טול אתה חלקך בשבת ואני בחול - זה אסור... מאחר שיש לגוי חלק בשותפות ואינו נמנע מעשות בה מלאכה על כורחו של ישראל, עדיין יש איסור כשלוקח הוא יום החול כנגד השבת **שהרי לוקח שכר שבת שלא בהבלעה**..." ואילו כאשר התנו: "הרי הגוי נתחייב בעבודת השדה בשבתות, והישראל נסתלק ממנה ואין הגוי שלוחו **ואין הישראל נוטל בדרך זה שכר שבת**." על כן, לשיטתו, רק כאשר ידוע השכר שהרוויח הגוי בשבת יהיה בכך איסור נטילת שכר שבת. ר' משה פינשטיין, לעומת זאת, מבאר כראשונים שכתבו שטעם האיסור הוא משום שהגוי נראה כשלוחו של היהודי. עפ"י שיטה זו, תפקיד התנאי הוא להגדיר את מלאכת השבת כשייכת לגוי. לשם כך, סובר ר' משה פינשטיין, יש צורך באפשרות לדעת מהו רווח מלאכת השבת, שאם לא כן, אין כל משמעות לנתינת מלאכת השבת לגוי.

כאמור לעיל, לדעת ר' משה פינשטיין, במקרה של שותפות בה אחוז היהודים ואחוז הגויים איננו זהה, חייבת החלוקה להעשות בהתאם לחלקם היחסי של היהודים והגויים בשותפות. לא ברור על מה מסתמך ר' משה פינשטיין בדבריו, שהרי מסברא נראה שהשותפים רשאים להתנות ביניהם כל תנאי שיחפצו בנוגע ליחידת הזמן שיקבלו היהודים בתמורה לכך שהגויים עובדים בשבת. ובאמת מדברי הרמב"ם בתשובה עולה, שאף אם מספר היהודים והגויים בשותפות איננו זהה, יכולים הם להסכים ביניהם שהגויים כולם יעבדו לבדם בשבת, והיהודים כולם יעבדו לבדם יום אחד בשבוע.

הרמב"ם נשאל את השאלה הבאה:²²

"לינהר לן עינין בחברת בני אדם בחנות, ומלאכת כולם שוה, צרפי כסף, אך יש יהודים ויש ביניהם גויים, והתנו ביניהם כי ריוח יום הששי ליהודים ויום השבת לגויים..."

השאלה נשאלה בסתם, והיא איננה מתייחסת איפא דוקא למקרה בו מספר היהודים והגויים בשותפות זהה. בתשובתו כותב הרמב"ם:

"יהיה ריוח יום שבת לגוי ויום שישי לישראל לבד, ושאר הימים יחלקו ביניהם, כי תמיד יחלקו ימי השבוע חמשה ימים לבדם ו-ב' ימים לבדם, יום אחד לישראל כנגד יום השבת. ואף אם יהיו הכלים של היהודים יכולים הגויים לעשות מלאכתן בהם בשבת."

על פי תשובתו של הרמב"ם, רשאים היהודים והגויים, בכל מקרה, לקבוע כי יום השבת יהיה לגויים ואחד מימי החול ליהודים, ללא תלות ביחס שבין מספר היהודים למספר הגויים בשותפות. נראה שזוהי גם דעתו של הרב וולדינברג.²³

אם לא התנו בשעה שנשתתפו, יכולים לבטל את השיתוף ולחזור ולהשתתף מחדש בהתנאה כנ"ל. ביטול השותפות יעשה ע"י מכירת הנכס לאדם אחר וקניה ממנו מחדש בתנאים החדשים.²⁴ אם המדובר בשותפות בקרקע או בדבר המחובר לקרקע,

22. תשובות הרמב"ם סימן קכד.

23. הרב אליעזר וולדינברג, שביתת הים פרק יט. וראה גם מאמרו של הרב ישראל רוזן, תחומין יב תשנא בעמ' 406. יתכן שגם ר' משה פינשטיין לא התכוין לומר שחובה עליהם לחלוק בהתאם ליחס היהודים והגויים בשותפות, כי אם שמסתמא יחלקו באופן זה, שהרי יש להניח שהם מעוניינים שגם לאחר החלוקה ישאר כל אחד מן השותפים עם חלק זהה בשותפות.

24. שולחן ערוך סימן רמה סעיף ג.

צריכה המכירה צריכה להעשות לכתחילה באמצעות שטר.²⁵ אכן נראה, שאם מפחדים השותפים למכור את הקרקע בשטר מחשש שהקונה יסרב למוכרה להם חזרה, יכולים, בשעת הדחק, להתנות שהמכירה תהיה תקפה בכסף בלבד ולמכרה בכסף ללא שטר. עוד נראה שבענין זה ניתן יהיה לסמוך גם על כל קנין אחר התקף על פי החוק.²⁶

אפשרות נוספת העומדת בפניו של היהודי הינה למכור לגוי לשבת את חלקו בעסק.²⁷

בכדי לאפשר ביצוע עסקאות שהטיפול בהם עורך מספר ימים יכולים היהודי והגוי להתנות ביניהם שאם הגוי החל עסקה ביום השייך לו - יסיים היהודי את העסקה ביום העבודה השייך לו. מאידך, עליהם להתנות שאם היהודי החל עסקה ביום השייך לו, הגוי לא יהיה מחוייב להמשיך את הטיפול בה בשבת - אלא אם כן יהיה מעוניין בכך. במקרה זה, יקבל הגוי את חלקו היחסי ברווחי העסקה בהתאם לעבודה שעבד בשבת.²⁸

ג. שותף גוי העובד מעצמו בשבת

בסוגית הגמרא²⁹ מובא ספק בשאלה מהו הדין במקרה בו לא התנו השותפים מתחילה, וחלקו את רווחיהם בסתם. בהסבר ספק הגמרא נחלקים הראשונים: רש"י מבאר באופן הבא:

"שקיבלו סתם, ועשו סתם עובד כוכבים בשבת וישראל בחד בשבת, ולא אמר ישראל מעולם טול אתה את השבת ואני בחול, מהו לחלוק סתם בשוה ולא יזכיר ישראל את השבת."

לשיטתו, איפא, ספקה של הגמרא הוא בנוגע לאפשרות חלוקה שווה של הרווחים, בלא התחשבות בעובדה שהגוי החליף את היהודי בשבת והיהודי החליפו באחד מימי החול.

25. כדן קניה ומכירה של קרקע לנכרי - ראה שולחן ערוך חושן משפט סימן קצד, משנה ברורה סימן רמה ס"ק יד. בענין קנין התקף על פי "דינא דמלכותא" ראה לעיל בסמוך לציון להערה 43 שבעמ' 55 ואילך.

26. ראה דברינו לעיל בסמוך לציון להערה 49 שבעמ' 57 ובהערה שם.

27. ראה שו"ת שואל ומשיב מהדורא א חלק ב סימן לא. וראה גם לעיל בסמוך לציון להערה 16 שבעמ' 48.

28. שו"ת אגרות משה אורח חיים ד סימן נו.

29. עבודה זרה כב ע"א.

רבנו ירוחם, לעומת זאת, מבאר שהמדובר בכגון שנטל הגוי את שכרו מעבודת השבת, והיהודי נטל בתמורה את שכרו מעבודת אחד מימות החול, אלא שהיהודי לא אמר במפורש שהוא נוטל את שכר יום החול כנגד יום השבת בו עבד הגוי.³⁰

הראשונים נחלקים גם בפסק ההלכה בספק זה של הגמרא. הרמב"ם³¹ פוסק לחומרא וכמוהו פוסק גם המחבר בשולחן ערוך³², וזו לשונו:

ישראל ואינו יהודי שיש להם שדה או תנור או מרחץ או רחיים של מים בשותפות, או שהם שותפין בחנות בסחורה... ואם לא התנו בתחלה, כשיבואו לחלוק נוטל א"י שכר השבתות כולם, והשאר חולקים אותו; ואם לא היה שכר השבת ידוע, יטול הא"י לבדו שביעית השכר, וחולקים השאר."

לשיטתם, בכל מקרה בו לא התנו מראש, יש לתת תחילה את שכר השבת לגוי, או, אם אין ידוע שכר השבת - יש לתת לו שביעית השכר, ורק לאחר מכן יחלקו היהודי והגוי בשווה.

הרא"ש³³, לעומת זאת, פוסק לקולא. דברי הרא"ש הובאו ברמ"א הכותב:

"ויש מתירין השכר בדיעבד אפילו לא התנו וחלקו סתם, ונ"ל דבהפסד גדול יש לסמוך עליהו."

לשיטה זו, כתבו האחרונים, ניתן יהיה להקל, הן בנסיבות המוזכרות בהסברו של רש"י, והן בנסיבות המוזכרות בהסברו של רבינו ירוחם.³⁴

30. דברי רבנו ירוחם הם בנתיב שנים עשר חלק שנים עשר, וכך באר את דבריו הבאור הלכה סימן רמה סעיף ב ד"ה וחלקו. ויש המבארים שלדעת רבנו ירוחם אם הגוי עובד מעצמו בשבת, מותר היהודי אף לומר לו "אתה נטלת את יום השבת, ואני אטול כנגדו את יום החול" - ראה פרי מגדים אשל אברהם סימן רמה ס"ק ג. לבושי שרד על המגן אברהם ס"ק ג.

31. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה יז.

32. שולחן ערוך סימן רמה סעיף א.

33. רא"ש עבודה זרה פרק ראשון סימן כה. וכן כתב בשו"ת מהרלב"ח סימן קו, ובאר זאת בהתאם לשיטתו על פיה יסוד האיסור הוא נטילת שכר שבת - עיי"ש.

34. באור הלכה סימן רמה סעיף א ד"ה וחלקו בדעת המגן אברהם שם ס"ק ג. ואולם ראה שולחן ערוך הרב סימן רמה בקונטרס אחרון ס"ק ב שכתב שהסברו של רבנו ירוחם נאמר רק בשדה בה השכר אינו מתקבל בשעת העבודה אלא בעת הקציר. אולם, כאשר מדובר בשותפים בסחורה וכדוי בה הרווח מתקבל ישירות מכל יום עבודה, אין להתיר ליהודי ליטול את רווחי עבודתו ביום החול שכנגד יום השבת בו עבד הגוי - גם אם אין היהודי אומרי במפורש שרווחים אלו הם במקום יום השבת.

בחידושי הר"ן³⁵ הוסיף, שהאיסור, לשיטת האוסרים, הוא רק כאשר על פי ההסכם מחליף היהודי את הגוי בימי החול בתמורה לכך שהגוי מחליף את היהודי בשבת. אולם, כאשר, למשל, שותפים היהודי והגוי במרחץ, ומחממים אותו יחדיו בימי החול, מותר לגוי לחמם את המרחץ לבדו בשבת, ולחלוק עם היהודי ברווחים. במקרה זה אין היהודי מחליף את הגוי בימי החול, ועל כן אין הגוי נחשב כשלוחו של היהודי אלא כמי שעושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה" - בכדי להרוויח את חלקו. דבריו של הר"ן נפסקו להלכה ע"י הרמ"א.³⁶

בהתאם לכך העלה בשו"ת שואל ומשיב³⁷ הצעה לאפשר הפעלה בשבת של מפעל ליצור שכר ע"י הפיכתו של אחד מהפועלים הגויים לשותף במפעל:

אבל מה שאני עושה בברייהויו היא כך שהאומן העושה המלאכה ומקבל שכירתו בכל שבוע או חדש תקנתי שיחשוב הישראל עמו כמה עולה לחלקו וזה יהיה על דרך השותפות על דרך משל שיחשוב שיגיע לו בשותפות אחד מאלף והוא שיתוף ויש לו לאומן הברירא אם שיקח חלקו בסוף שבוע או חדש או בסוף השנה ואם יגיע לו חלקו ברוח יותר יהיה שלו ולהפסד אינו שותף. ויעשו בערכאות שהוא שותף אף לאחד לאלף או מאה וכדומה ואז כל הדברים השייכים להברייהויו הסוסים והבהמות הכל הוא בשותפות, וא"כ העכו"ם בשלו הוא עושה ואדעתא דנפשיה עבד והישראל יוכל לכתוב שיש לו נאמנות על החשבון שלו וזה הדרך הוא נכון בלי פקפוק."

הסכם זה קובע, כי הגוי איננו פועל במפעל אלא שותף בו. כשותף הוא רשאי לעבוד במפעל מעצמו, בלא ששותפו היהודי יהיה חייב למחות בו.

על פי האמור לעיל, מותר לעורך דין יהודי להיות שותף עם גויים במשרד עו"ד, אם יסכם עם שותפיו הגויים שהוא לא יעבוד בשבת ויו"ט, ובתנאי שלא יאמר לשותפיו שיעבדו בשבת, וכן שהוא לא יידרש, מחמת שאינו עובד בשבת, לעבוד יותר בימות החול.³⁸

בהתאם לעקרונות דלעיל, מנסח בשו"ת שרידי אש³⁹ את הדוגמא הבאה להסכם שותפות עם גוי:

35. חידושי הר"ן כא ע"א ד"ה דאמרי.

36. רמ"א סימן רמה סעיף א.

37. שו"ת שואל ומשיב, מהדורה א חלק ג סימן נה.

38. שו"ת מנחת יצחק חלק ט סימן כא. הרב שמעון גרינפלד, שו"ת מהרשי"ג או"ח סימן מה. הרב

זילברשטיין, מלכים אמניך פרק י הערה לד.

39. שו"ת שרידי אש חלק ב סימן כא.

"א' ישראל פלוני ועכו"ם פלוני שותפים בכל העסק. ישראל מקבל, למשל, תשעים וחמשה אחוזים מכל הריוח שבכל חמשת ימי השבוע (ב' ג' ד' ה' ו') והעכו"ם נוטל חמשה אחוזים מהריוח של חמשת הימים.

ב' החנות פתוחה חמשה ימים בשבוע וחלוקת הריוח כנ"ל. אם השותף העכו"ם רוצה דווקא לפתוח את החנות ביום השבת - יוכל לעשות כן. הריוח של יום השבת שייך כולו להעכו"ם. אם לא יהי אפשר לחשוב את חשבונות הריוח של הימים, או אם השותף העכו"ם לא ירצה להיכנס בחשבונות, אז מחויב ישראל לתת לו שביעית הריוח."

יש לציין, כי בעל שרידי אש התיר לסמוך על הסכם זה רק בנסיבות בהן קשיי הפרנסה היו מרובים והדבר נגע לפיקוח נפש של משפחה בישראל.

ד. שותפים המעסיקים פועלים גויים

כאמור לעיל, האיסור לומר לשותף הגוי לעבוד בשבת הוא מפני שהיהודי נראה בכך כמעמיד פועל לעשות לו עבודה בשבת. עפ"י⁴⁰ כתב המגן אברהם, יהיה האיסור קיים רק כאשר הגוי עובד בעצמו בשבת במקום שותפו היהודי. במקרה זה אכן נראה הגוי כשליחו של היהודי העושה עבורו את מלאכת השבת שהיתה מוטלת גם עליו. אולם, אם השותפים אינם עובדים בעצמם, אלא גוי אחר משתמש בעסק ומשלם דמי שכירות לבעליו, לא יהיה בכך איסור, משום שהגוי עושה זאת אדעתא דנפשיה. על כן הוא מתיר ליהודי וגוי השותפים בתנור, לקבל דמי שכירות מגויים האופים בו בשבת, ובלבד שהיהודי יקבל דמי שכירות אלו בהבלעה.⁴⁰

עפ"י⁴¹, יש להתיר גם כאשר היהודי והגוי השותפים בעסק מעסיקים פועלים גויים העובדים בו. במקרה זה, אם השותף היהודי מעוניין שהעסק יהיה סגור בשבת, והשותף הגוי מחליט מיוזמתו להעסיק את הפועלים גם בשבת, יוכל היהודי לחלוק עמו ברווחי השבת, ואין חשש שיאמרו שהפועל הגוי עובד לצורך היהודי, שהרי גם השותף הגוי נהנה מעבודה זו.⁴¹

40. מגן אברהם סימן רמה ס"ק א. וכן הוא במשנה ברורה שם ס"ק א.

41. וכן פסק בערוך השולחן סימן רמה סעיף יא. ומכל שכן שיהיה הדבר מותר לשיטת הר"ן המתיר - אף כאשר השותף הגוי עובד בעצמו בשבת - אם אופי השותפות הוא כזה שהיהודי והגוי עובדים יחדיו בימות החול, שהרי, גם בנידוננו, היהודים והגויים אינם מחלקים את העבודה ביניהם בימות החול, אלא מעסיקים במשותף את העובדים הגויים. וראה גם בשו"ת אגרות משה או"ח חלק ב סימן סה שכתב שאין לאסור זאת אף ששכרם של הפועלים הגויים משולם מכספי

כך יהיה גם במקרה של חברה שיהודים וגויים מחזיקים במניותיה, ואשר עובדיה הם גויים. גם כאן יהיה היהודי רשאי להנות מרווחי החברה מפעילותה בשבת, ובלבד שהפעלת העובדים הגויים בשבת תעשה מיוזמתם של בעלי המניות הגויים, או מיוזמתם של המנהלים הגויים, וללא כל מעורבות מצידם של בעלי המניות היהודים.

השותפות. אמנם הוא מתנה את ההיחר בכך שהשותפים היהודיים יאמרו שהם מעוניינים שהעסק יהיה סגור בשבתות ואין די בכך שיאמרו שהם עצמם לא יעבדו בשבתות.

פרק ח: שכר שבת ויו"ט

א. היקף האיסור

המקור לאיסור שכר שבת ויו"ט מצוי בדברי התוספתא¹ האומרת:

"השוכר את הפועל לשמור לו את הפרה לשמור לו את התינוק אין נותן לו שכרו של שבת, לפיכך אין אחריותו עליו בשבת. ואם היה שכיר שבת שכיר חדש שכיר שנה שכיר שבוע נותן לו שכרו של שבת, לפיכך אחריותו עליו בשבת. ואם היה שכיר שבת לא יאמר לו תן לי שכרי של שבת, אלא אומר לו תן לי שכרי של עשרה ימים"

דין זה של התוספתא נפסק להלכה ברמב"ם ובשולחן ערוך.²

מלשון התוספתא משמע שעיקרו של האיסור מוטל על בעל הבית שאסור לו להתחייב לשלם לפועל שכר שבת. עוד משמע מן התוספתא, שאף אם בעל הבית התחייב לשלם לפועל עבור כל יום עבודה -פטור הוא מלשלם לו עבור עבודתו בשבת.³ אכן, היות שבעל הבית אינו חייב לשלם לפועל עבור עבודתו בשבת, אסור גם הפועל לתבוע שכר זה מבעל הבית, ואף אם בעל הבית מוכן לוותר ולשלם, אסור לפועל ליטול שכר שבת, אלא אם כן נותן בעל הבית את השכר בדרך מתנה.⁴ על פי

1. תוספתא בבא מציעא פרק ח הלכה א, שבת פרק יח הלכה טז. דברי התוספתא הובאו גם בגמרא בבא מציעא נח ע"א, אך שם הוזכר גם מקרה של שוכר את הפועל לשמור את הזרעים.
 2. רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה כה. שולחן ערוך סימן שו סעיף ד. הרמב"ם הביא את הדין על פי נוסח התוספתא, ואילו השולחן ערוך לא הזכיר את המקרים המובאים בתוספתא אלא רק את המקרה המובא בגמרא - שוכר את הפועל לשמור זרעים.
 3. ראה ב"ח סימן שו ד"ה השוכר.
 4. פרי מגדים משבצות זהב סימן שו ס"ק ד. מסתבר ש"דרך מתנה" תחשב כאשר הסכום שיקבל הפועל לא יהיה זהה למשכורת עבור יום עבודתו, או כאשר הפועל לא יקבל כסף ממש אלא שווה כסף.
- וצ"ע בדברי התהלה לדוד הלכות שבת סימן רמג א וסימן שז שהקשה על האומר שהאיסור הוא לא רק בקבלת השכר אלא גם בנתינת השכר. ועפ"י מש"כ נראה להיפך, שיסוד האיסור הוא בנתינת השכר ואיסור הקבלה רק מסתעף ממנו. אכן יש מן הראשונים אשר לא גרסו בתוספתא המובאת בגמרא בבא מציעא "אין נותן שכר שבת" כגירסתנו, אלא "אין נוטל שכר שבת" - ראה רשב"א שבת יט ע"א ד"ה הא דאמרין, חידושי הר"ן שם ד"ה לא ישכיר, וכן נראה שגרס גם תוספות שם ד"ה לא ישכיר. וראה בענין זה עוד לקמן בהערה 16 עמ' 149.

זה, ביסודו של איסור שכר שבת לא עומד האיסור להרויח רווח כספי מיום השבת, אלא האיסור להעסיק בשבת פועלים העובדים בשכר, או לעבוד בשבת תמורת שכר.

אמנם, יש מהפוסקים שכתבו שעיקר איסור שכר שבת רובץ על המקבל, והאיסור על הנותן לתת שכר שבת, הינו רק משום לפני עיוור לא תתן מכשול - בכדי לא להכשיל את המקבל.⁵ על פי זה, לא יהיה איסור שכת שבת בנתינת שכר לנכרי עבור עבודתו (בהיתר) בשבת. במקרה זה המקבל הוא גוי שלא שייך לגביו איסור שכר שבת, וממילא גם הנותן אינו עובר על כל איסור, שהרי אינו מכשיל את הגוי המקבל.⁶ אולם, עפ"י דברינו לעיל שיש איסור עצמי בנתינת שכר שבת, יהיה אסור לשלם שכר שבת גם לגוי העושה במלאכה בהיתר בשבת.⁷

המקור שהובא לעיל לאיסור שכר שבת עוסק בפועל העובד בשבת תמורת שכר, ומכאן שיש מקום גדול לומר שאיסור שכר שבת קיים רק כאשר מדובר בשכר **עבודה** הנעשית בשבת. כך אכן כותב בשו"ת מהרש"ג,⁸ המבאר כי איסור שכר שבת, קיים רק כאשר אדם "משתכר בגופו במלאכת היתר, אבל באם גופו אינו משתכר כלום, רק כליו וחפציו משתכרין בו בשבת, לא שייך שום גזירה." מעין זה סובר ר' חיים מבריסק הכותב:

"גדר איסור שכר שבת אינו דאסור להרויח ביום השבת, אלא אם עושה מלאכה, אף דהיא מלאכה המותרת, כמו בשומר את הפרה, מכל מקום היכא דמשתכר בזה אסור לשמור משום שכר שבת והשמירה בהבלעה."⁹

5. משנה ברורה סימן שו ס"ק כא.

6. שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף נו.

7. כמקור לדבריו להיתר נתינת שכר שבת לנכרי הביא השמירת שבת כהלכתה את דברי המשנה ברורה בסימן שלד ס"ק סא. דברי המשנה ברורה נאמרו בהקשר לדין המתיר להניח לגוי לכבות דליקה בשבת. על כך כתב המשנה ברורה שהגוי "להנאת עצמו מתכוין שידוע שלא יפסיד." נראה שמכאן רצה השמירת שבת כהלכתה להוכיח שמותר לשלם לגוי שכר על מלאכתו - משום שהגוי מתכוין להנאת עצמו. ולעני"ד אין משם ראייה. א. בדברי המשנה ברורה לא נאמר שהיהודי משלם לנכרי באופן ישיר שכר על עבודתו בשבת, ויתכן שמשלם לו בהבלעה וכדו'. ב. אף אם משלם לו ישירות עבור הכיבוי, אין זה שכר שבת ממש אלא כעין שכר קבלנות, שהרי הוא משלם על פעולת הכיבוי ולא על בסיס יומי. ג. מדובר פה על מקום הפסד ואין להוכיח מכאן למקרים אחרים. וצ"ע.

8. שו"ת מהרש"ג חלק ב סימן ס.

9. חידושי הגר"ח על הש"ס שבת יט ע"א סימן יב. הדברים הובאו בשמו גם בתשובה של הגר"ז מלצר - מובא בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג סימן כח. נראה שזו גם שיטת רש"י. ראה רש"י שבת קכ ע"א ד"ה והכי קאמר שכתב: "אם פקחין הן בהלכות שבת דידיעי דכה"ג לאו שכר שבת הוא, דמעיקרא לאו אדעתא דשכר פעולה נחית... וברש"י עבודה זרה כב ע"א ד"ה אסור כתב: "דשכר שבת הוא נוטל דגלי דעתו דעובד כוכבים שלוחו היה." משני המקורות משמע שלדעת רש"י איסור

אמנם, בגמרא במסכת כתובות¹⁰ משמע לכאורה, שכל ריוח מיום השבת אסור משום שכר שבת, גם אם אינו נוגע למלאכה. הגמרא שם מבארת, כי כאשר בעל מורד על אשתו מוספים לה על כתובתה שלושה דינרים לשבוע שהם חצי דינר לכל יום מימות החול, ואין מוספים לה עבור השבת משום שבהוספה עבור יום השבת "מיחזי כשכר שבת". מכאן, לכאורה, שבכל מקרה אין לקבל תוספת כספית עבור השבת.

אלא, שיש לישב, שחז"ל לא התכוונו בדבריהם לומר שיש בכך משום איסור שכר שבת ממש, כי אם רק "מיחזי כשכר שבת", ואף שהדבר מותר מן הדין, לא רצו חז"ל לתקן מלכתחילה תקנה הנראית כשכר שבת.¹¹

ברם, למרות שכאמור, מפשט דברי הגמרא והתוספתא משמע שאיסור שכר שבת קיים רק כאשר מדובר **במלאכה** הנעשית בשבת תמורת שכר, הרי שנחלקו בדבר הראשונים, ויש הסוברים שהאיסור קיים בכל מקרה בו משתכר אדם מיום השבת - גם כאשר אין מדובר במלאכה.

הראשונים נחלקים בהסבר הבריתא המובאת בגמרא במסכת שבת¹² בה נאמר:

"לא ישכיר אדם כליו לנכרי בערב שבת, בד' ובה' מותר"

תוספות וכמוהו ראשונים נוספים, מבארים, שאיסור ההשכרה הוא משום שנראה כנוטל שכר שבת. לדעתם, המדובר הוא במקרה בו בעל הכלים משכיר את כליו לגוי לתקופה של שבוע או יותר, ואף ששכר השבת הוא בהבלעה, אוסרת התוספתא לעשות זאת בערב שבת. על פי שיטתם, אם ההשכרה היא לכל יום בנפרד, אסור

שכר שבת כאשר היהודי או שלוחו הגוי עושים מלאכה בשבת ע"מ לקבל תמורתה שכר. ראייה נוספת לכך שזו שיטת רש"י ניתן להביא מבאורו לסוגיית הגמרא בשבת יט ע"א - ראה להלן בסמוך לציון להערות 17 18 ובהערות שם. וראה גם מה שכתבו הב"ח סימן רמג ד"ה הלכך, ובאור הלכה סימן רמה סעיף ו ד"ה על כרחו בהסבר רש"י במסכת עבודה זרה.

10. כתובות סד ע"א

11. כן כתב בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג סימן כח, וכן הביא בשמירת שבת כהלכתה פרק כח הערה קי בשם הגרש"ז אויערבך. וראה גם בית יוסף אורח חיים סימן תקפה ד"ה ולא ידעתי שכתב "אלא ודאי לית ביה איסורא כלל אפילו מדרבנן, אלא דלתקן להוסיף לכתחילה לא רצו חכמים משום דהוי מיחזי לאינשי כשכר שבת." בנוגע לדעת הבית יוסף בענין זה ראה עוד לקמן בסמוך לציון להערה 23 שבעמ' 151.

12. שבת יט ע"א

להשכיר את הכלים לשבת אף מאמצע השבוע, משום שזהו שכר שבת ממש.¹³ לשיטה זו, אסורה איפא קבלת כל תמורה כספית עבור יום השבת. כך סוברים גם הרא"ש והטור אשר כתבו שאם יהודי משכיר מרחץ לגוי על בסיס יומי אסור לו ליקח שכר שבת.¹⁴

הרי"ף והרמב"ם לא הביאו את דין הבריתא להלכה. בטעם ההשמטה כתבו הראשונים, שלדעתם איסור השכרת הכלים בערב שבת איננו משום שכר שבת אלא משום איסור שביתת כלים, והיות שלהלכה נפסק שאין איסור שביתת כלים, ממילא בריתא זו איננה להלכה.¹⁵ לשיטת הרי"ף והרמב"ם משמע, איפא, שאין איסור בנטילת שכר עבור יום השבת, אלא רק כאשר המדובר בשכר עבודה - כפי שעולה מדברי התוספתא דלעיל.¹⁶

שיטה נוספת בהסבר הבריתא היא שיטת רבינו יונה.¹⁷ על פי שיטתו, הבריתא עוסקת רק בכלים שעושים בהם מלאכה, כגון ריחיים ומחרישה וכדומה. לדעתו, טעם האיסור להשכיר כלים אלו לגוי בערב שבת הוא משום שנראה כאילו הגוי עובד בשבת בשליחותו של היהודי, שהרי היהודי משתכר מן העובדה שהגוי משתמש בכלים אלו בשבת.

גם מדבריו של רבינו יונה משמע בפשטות שסובר שאין איסור שכר שבת בהשכרת כלים, אלא רק איסור מראית עין - כאשר מדובר בהשכרה בערב שבת של כלים

13. תוספות שבת יט ע"א ד"ה לא ישכיר. ר"ן שם דף ז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה גרסינן בגמרא. וראה גם לשון הריטב"א שם יט ע"א ד"ה ת"ר לא ישכיר שכתב: "ומשום שכר כליו נגעו בו שאסור לו, כמו שכר גופו שהוא אסור לו."

14. רא"ש עבודה זרה פרק ראשון סימן כה. טור סוף סימן רמג. משנה ברורה סימן רמג ס"ק ג.

15. ראה רא"ש שבת פרק ראשון סימן לו. בעל המאור שם דף ז ע"א בדפי הרי"ף. ר"ן שם.

16. כן משמע גם מדברי הרמב"ם בהלכות שבת פרק כג הלכה כד המתיר למציל מפני הדליקה ליטול שכר עמלו, משום ש"אין זה שכר שבת שהרי אין שם מלאכה ולא איסור". כן כתב גם בשו"ת מהרש"ג לעיל עמ' 147 הערה 8. יתכן שביסוד מחלוקת זו עומדת מחלוקת הראשונים שהובאה לעיל עמ' 146 בהערה 4 בנוגע לגירסת התוספתא. הרי"ף והרמב"ם גרסו בתוספתא "אין נותן שכר שבת". לשיטתם, עומד ביסודו של הדין, האיסור לתת שכר עבור מלאכה הנעשית בשבת, ועל כן הם סוברים שכאשר הנותן הוא גוי שאיננו מוזהר על נתינת שכר שבת, אין איסור ליהודי לקבל את השכר. זוהי גם גירסת רש"י, וכפי שכתבנו לעיל עמ' 147 בהערה 9 נראה שגם הוא הולך בשיטת הרי"ף והרמב"ם. לעומת זאת, הראשונים האחרים גרסו בתוספתא "אין נוטל שכר שבת", ולשיטתם, עומד ביסודו של הדין, האיסור לקבל שכר שבת. על כן הם סוברים שגם כאשר אין איסור על הנותן לתת, כגון שהוא גוי, עדיין יש איסור על המקבל לקבל שכר שבת.

17. הובא ברא"ש שבת פרק ראשון סימן לו. וכן נראה גם דעת רש"י שבת יט ע"א ד"ה לא ישכיר אדם.

שעושים בהם מלאכה, וכן למד בדבריו הרי"י אבוהב.¹⁸ אולם הטור הבין שגם לדעת רבינו יונה יש איסור שכר שבת בהשכרת כלים, והטעם שלא הזכיר זאת, משום שהבין שהבריתא עוסקת בכגון שמשכיר את הכלים בהבלעה - וכשיטת תוספות.¹⁹

השולחן ערוך הביא את שיטת הרי"ף והרמב"ם בסתם, ואת שיטת רבינו יונה על פי הבנת הטור בשם יש אומרים. וזו לשונו:²⁰

"מותר להשאיל ולהשכיר כליו לאינו יהודי, ואע"פ שהוא עושה בהם מלאכה בשבת, מפני שאין אנו מצווים על שביתת כלים. ויש אומרים דכלים שעושין בהם מלאכה כגון מחרישה וכיוצא בה אסור להשכיר לאינו יהודי בערב שבת וביום הה' מותר להשכיר לו, ובלבד שלא יטול שכר שבת אלא בהבלעה, כגון שישכיר לו לחודש או לשבוע..."

על כך הוסיף הרמ"א:

"וכן עיקר כסברא אחרונה."

על פי דברינו לעיל היה מקום לומר, כי המחבר, הפוסק להלכה כשיטת הרי"ף והרמב"ם, סובר כי אין איסור קבלת שכר שבת בהשכרת כלים לשבת, אלא רק בשכירת פועל למלאכה. אולם המשנה ברורה כתב כי גם לדעת המחבר אין להשכיר כלים לשבת אלא רק בהבלעה.²¹

18. על פי הבנת הבית יוסף סימן רמו ד"ה תנו רבנן לא ישכיר. ואולם הב"ח שם כתב על הבנה זו של הבית יוסף: "ושרי ליה מאריה דחשב על גדול בדורו תועה לטעות בדבר פשוט דאפילו בר בי רב לא יהיא טועה בהא מילתא." ולמש"כ לעיל אין זה כה פשוט שיש בהשכרת כלים איסור שכר שבת, וממילא אין כל תימה על הבנת הבית יוסף בדברי הרי"י אבוהב.

19. טור סימן רמו. וכך כתב בדעת רבנו יונה רבינו ירוחם נתיב שנים עשר חלק שנים עשר. על פי הבנה זו, סובר רבינו יונה שגם בכלים שאין עושים בהם מלאכה, יהיה איסור שכר שבת אם משכירם שלא בהבלעה. ואמנם, היה מקום לומר שאף אם יש איסור שכר שבת בהשכרת כלים, זהו דווקא בכלים שעושים בהם מלאכה. כשיטה זו יתכן שסובר הרשב"א שבת יט ע"א ד"ה שבאר שהברייתא אוסרת את השכרת הכלים משום שכר שבת, אך הוסיף שהמדובר הוא רק בכלים שעושים בהם מלאכה. בטעם הדבר נראה לומר, שכאשר הכלים משמשים למלאכה, נראה הדבר כאילו שכר היהודי לשבת את הגוי העושה מלאכה בכלים אלו, והרי זה דומה לשכירת פועל לשבת האסורה משום שכר שבת. לעומת זאת, בשכירות כלים שאינם משמשים למלאכה, לא יהיה איסור שכר שבת, משום שאין איסור בעצם קבלת תמורה כספית עבור יום השבת.

20. שולחן ערוך סימן רמו סעיף א

21. משנה ברורה סימן רמו ס"ק א. וראה שם בשער הציון שכתב שהמקור לכך הוא הבית יוסף והט"ז. והנה עיינתי בדברי הבית יוסף ולא מצאתי שאומר זאת בשיטת הרי"ף והרמב"ם אלא רק בשיטת רבינו יונה לפי הבנת הטור ורבינו ירוחם. ואמנם הט"ז אכן כתב כך במפורש אך כתב זאת

אכן, לדעת המחבר איסור שכר שבת אינו נחשב כאיסור דרבנן ממש אלא רק כענין שיש לחוש לו לכתחילה. המחבר מסתמך בכך על דבריו של רש"י אשר כתב בטעם איסור שכר שבת שהוא: "גזירה משום מקח וממכר ושכירות".²² על כך כתב בבית יוסף, שהיות שמקח וממכר בשבת אסור רק מדרבנן, לא יתכן שחכמים יאסרו שכר שבת גזירה משום מקח וממכר, שהרי זוהי "גזירה לגזירה", אלא על כרחך שאין זה איסור ממש. דבריו של הבית יוסף נאמרו בהקשר להיתר לשלם שכר עבור מתורגמן השכור לשבתות וימים טובים לשם השמעת הדרשה לרבים, וכך הוא כותב בענין זה:²³

"וטעמא כדפרישית, דכיון שאינו שוכר אותו בשבת עצמה אלא מערב שבת שוכר אותו שאין איסור בדבר אלא שיש לחוש לכתחילה היכא דאפשר, ובמקום מצוה לא חשו כלל."

להלכה למעשה פוסקים רוב האחרונים לאסור שכר שבת בכל מקרה, גם כאשר אין מדובר במלאכה אלא בהשכרת כלים, בית וכדומה, אולם, יש מהאחרונים שהסתמכו על שיטת הר"ף והרמב"ם והתירו - בהתאם לשיטתם - שכר שבת במקרים מסויימים.²⁴

גם לסוברים שיש בהשכרת כלים משום שכר שבת, יהיה זה רק כאשר השכר משולם על בסיס יומי,²⁵ אולם, אם התשלום נעשה על בסיס שבועי, חודשי וכד', הרי זה שכר שבת בהבלעה שאין בו איסור.²⁶

מסברת עצמו ולא הביא את הבית יוסף כמקור לדבריו. זאת ועוד, מלשון השולחן ערוך משמע שהצורך בכך שיטול את השכר בהבלעה נאמר רק לדעת היש אומרים שהוא שיטת רבינו יונה ולא לדעה הראשונה שהיא שיטת הר"ף והרמב"ם. ראייה נוספת לכך שלדעת המחבר אין איסור שכר שבת בהשכרה לגוי לשבת, ניתן להביא מכך שלא הביא להלכה את דינם של הרא"ש והטור שהובא לעיל בסמוך לציון להערה 14 שבעמ' 149, על פיו, בהשכרת מרחץ לגוי לימים, אין ליטול שכר שבת.

22. רש"י כתובות סד ע"א ד"ה כשכר שבת, הביאו המשנה ברורה סימן שו ס"ק טז.

23. בית יוסף אורח חיים סימן תקפ"ה ד"ה ולא ידעתי. וראה גם במהר"ם ש"ף על רש"י שם שכתב שהוא משום שמיחזי כעובדין דחול.

24. הגרא"ז מלצר התיר עפ"י נתינת שכר שבת לרופא - הובאו דבריו בשו"ת צ"ץ אליעזר חלק יג סימן כח. המהרש"ג לעיל עמ' 147 הערה 8 ישב עפ"י את "מנהג העולם שנושאים אל הצדיקים על שבת קודש ועל ימים נוראים, ולנים ומשלמים שכר לינה בעד לינת שבת ויו"ט, ומחשבים כל יום וכל לילה לבדו, ואינו עולה על לב שום אדם לחוש משום שכר שבת, וכן בהרבה מקומות וקהילות כשרות משלמין בעד המקוה שטובלין בשבת ויו"ט ואינו עולה על לב שום אדם לחוש על חשש שכר שבת."

25. מגן אברהם סימן שו ס"ק ז. משנה ברורה שם ס"ק יט. שולחן ערוך הרב סימן רמו סעיף א.

מכאן, שמותר ליהודי להשכיר מוניתו לשבת לנהג גוי באופן שהגוי נוטל את כל הרווחים והיהודי מקבל דמי שכירות קבועים, ובלבד שהגוי מבליע את דמי השכירות עבור השבת בתוך דמי שכירות שמשלם עבור חלק מימות החול. אכן, לדעת הרמ"א אין למסור את המכונית ביום שישי אלא רק ביום חמישי, ואילו לדעת המחבר נראה שמותר אף ביום שישי.²⁷ היתר זה מותנה בכך שלא יהיה בדבר משום מראית עין.²⁸

איסור שכר שבת קיים רק כאשר הכלים מושכרים לשבת. אך, אם מדובר במכירה לשבת אין בתמורה משום שכר שבת.²⁹ ואף אם המכירה אינה תקפה על פי ההלכה אלא רק על פי "דינא דמלכותא", מכל מקום היות שאין זה נראה כשכר שבת אין בכך איסור.³⁰ מסתבר שכל שכן שיש להתיר כאשר המכירה תקפה על פי ההלכה, אף שאיננה תקפה על פי "דינא דמלכותא".

לגבי דינו של שכר שבת בדיעבד, כאשר ניתן באיסור, פסק השולחן ערוך³¹:

"אם אפו אינם יהודים בתנורו של ישראל בשבת על כרחו ונתנו לו פת בשכר התנור, אסור להנות ממנו."

על פי פסקו זה של השולחן ערוך, נפסק להלכה, שמעות שהתקבלו באיסור כשכר שבת, אסורות בהנאה עולמית בין לו ובין לאחרים,³² ויש אומרים שמי שקיבל מעות בשכר שבת - אף שלכתחילה אסור היה לו לקבלם - מותר לו להנות מהם.³³

26. בגדרי שכר שבת בהבלעה ראה להלן.

27. מלכים אמניך פרק ט הערה לט. ועיי"ש שהביא מספר כף החיים רמו סעיף יא שהרבה פוסקים מחמירים כדעת הרמ"א שלא להשכיר ביום שישי.

28. ראה מלכים אמניך שם שכתב שיש להוריד מעל המונית את השלט של התחנה היהודית. לדעת הרב זילברשטין שם, חובה זו קיימת גם אם מנהג המקום שרוב בעלי המוניות משכירים או נותנים את רכבם באריסות ולא בקבלנות (ואילו במקום שאין המנהג כן אף הורדת השלט לא תועיל). אך לענ"ד נראה שבמקום שזהו המנהג אין צורך להוריד את השלט - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 33 שבעמ' 100, ועיי"ן שם בפרק כולו בגדרי חשש מראית עין. יתכן שסובר הרב זילברשטין שהיות שלצערנו מצויים כיום יהודים המחללים שבת, הרי שאם לא יוריד את השלט יחשדו שתחנת המוניות היהודית מופעלת בשבת על ידי יהודים ויש בכך משום חילול השם. וצ"ע.

29. מגן אברהם סימן רמד ס"ק יח בהסבר הרמ"א שם סעיף ו. ואולם ראה בבית יוסף סימן רמה ד"ה כתוב בהגהות אשרי שמשמע שחולק.

30. מחצית השקל סימן רמד על דברי המגן אברהם ס"ק יח.

31. שולחן ערוך סימן רמה סעיף ו.

32. מקורו של פסק זה של השולחן ערוך הוא בדברי המרדכי שבת פרק ראשון אות רמו. בב"י סימן רמה ד"ה כתוב במרדכי, כתב, שעל דין זה של המרדכי חלוק רב נטרונאי גאון, ולדעתו יהיה שכר

ב. ריבית עבור יום השבת

לשאלה שנידונה לעיל, האם איסור שכר שבת קיים רק בשכירת פועל לשבת, או גם במקרים אחרים של הפקת רווחים מיום השבת, השלכה גם לאפשרות קבלת ריבית (בדרך המותרת) עבור יום השבת.

הסוברים שאסורה כל הפקת רווחים מיום השבת, אוסרים לקיחת ריבית עבור השבת, אלא אם כן היא משולמת בהבלעה.³⁴ וכך אומר המשנה ברורה:

"אותן המלוים בריבית לאינו יהודי לשנה או לחודש, צריכים לזהר שלא להתנות עם הלוחה בסתמא שישלם לו לפי חשבון הימים שיחזיק המעות תחת ידו, דהלשון הזה מורה שכל אימת שישלם לו, ואפילו אם ישלם לו באמצע השבוע, יחשב לו הריבית לפי חשבון הימים, ולפי זה נחשב כל יום

שבת מותר בדיעבד. בהתאם לדברי הבית יוסף פסק הרמ"א בסימן רמג סעיף ב' "ואם עבר והשכירו במקום האסור, י"א ששכרו מותר, וי"א שאסור, וכן עיקר." הרמ"א הביא א"כ את שתי הדעות להלכה, אם כי פסק כדעת האוסרים, כפי שפסק המחבר בסימן רמה. אכן בב"ח סימן רמג ד"ה הלכך כתב שאין כלל מחלוקת בין המרדכי לבין רב נטרונאי גאון, ורב נטרונאי התיר שכר שבת רק בהבלעה, וכן כתב במשנה ברורה סימן רמג ס"ק טז. מכאן שמוסכם על הפוסקים שיש לפסוק כמרדכי, אם מחמת שהלכה כמותו ואם מחמת שאין מי שחולק עליו. וכן פסקו שולחן ערוך הרב סימן רמה סעיף יט. ערוך השולחן שם סעיף יח. שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף סח.

בשמירת שבת כהלכתה שם הביא ראייה לכך גם מהריטב"א עבודה זרה כו ע"ב שכתב, על דברי הגמרא המתירה למיילדת יהודיה לילד בשכר עובדת כוכבים בשבת, "ונוטלו וזורקו לים ששכר שבת אסור". וצ"ע בראייה זו, שהרי שם מתירים למיילדת לכתחילה לילד את העובדת כוכבים בשכר, ואם נתיר לה מראש להנות משכר שבת, נמצא שעובדת בשבת על מנת לקבל שכר וזהו איסור דרבנן שלא הותר אף לא במקום איבה, כמו שכתב הריטב"א שם. על כן קבעו חז"ל מראש שאסור יהיה לה להנות מן השכר, ונמצא שכאשר נגשת לעבודה לא עושה זאת לשם השכר שתקבל ובכך אין כל איסור - ראה רש"י שבת קכ ע"א ד"ה והכי קאמר שכתב: "אם פקחין הן בהלכות שבת דידעי דכה"ג לאו שכר שבת הוא, דמעיקרא לאו אדעתא דשכר פעולה נחית..." אין איפא לדמות מקרה זה, למקרה בו אדם יודע מראש שאסור לו לקבל שכר שבת, והשאלה לגביו היא רק במקרה של דיעבד, כאשר עבר וקיבל באיסור.

33. עיין בבגדי ישע על דברי המרדכי שם כתב שכוונת המרדכי רק לאסור לכתחילה לקבל שכר שבת ולא לאסור בדיעבד את השימוש בו, אך ראה בבאור הלכה סימן רמה סעיף ו' ד"ה אסור ליהנות, שנשאר על דבריו בצ"ע. ומדברי הלבוש סימן רמה סעיף ג משמע שרק אכילת הפת שאפה הגוי אסורה אך לא הנאה ממעות שכר שבת. אך באליהו רבה שם אות ז חלק עליו וכתב שגם הנאה ממעות אסורה.

34. בגדרי היתר שכר שבת בהבלעה נדון להלן.

ויום בפני עצמו, ואם כן יצטרך לבסוף לנכות לו שכר כל השבתות. אלא יתנה עמו, שאם ישלם לו באמצע השבוע, יפרע לו הרבית מכל השבוע זה או כולו, או לא יפרע לו כלל הרבית עבור שבוע זה האחרון.³⁵

איסור זה רק כאשר הותנה מראש שתשלום הרבית יהיה לפי חשבון ימים. אך אם הלוחו לחודש או לשנה, אלא שהלוח החליט לפרוע בתוך הזמן, מותר לחשב את הרבית לפי חשבון הימים. במקרה זה, היות שמתחילה לא הלוח על בסיס יומי, לא נחשבת הרבית המשולמת עבור השבת, כשכר שבת.³⁶

כל זה, כאשר מדובר בהלוואה בריבית לגוי, אך נלע"ד שכאשר מדובר בהלוואה ליהודי, על פי היתר עיסקה, לא תהיה בעית שכר שבת אף כאשר ההלוואה היא על בסיס יומי. הטעם לכך הוא, שבהלוואה על פי היתר עיסקה, אין הלוח משלם למלוה את דמי השימוש במעותיו, שהרי תשלום זה נחשב לריבית. התשלום שמשלם הלוח למלוה, הוא הריחוק שהרוויח כספו של המלוה שהיה בידו של הלוח. ריחוק זה אינו מחושב על בסיס יומי - שהרי אין כל חשיבות לתנודות שהיו בשווי כספו של המלוה בתוך תקופת ההלוואה - אלא על פי הפרש שבין שווי הכסף בשעת ההלוואה לבין שווי פירות הכסף בשעת הפירעון. אכן, בפועל, אין מחשבים הפרש זה, אלא קובעים סכום התפשרות קבוע הזהה לאחוז הרבית שנקבע להלוואה, אך גם אותו ניתן לראות כמגדיר מראש את רווחי כספו של המלוה במשך כל תקופת ההלוואה. ומכל מקום, ודאי שסכום ההתפשרות אינו מוגדר כדמי השימוש היומיים בכסף, אלא כתשלום הנועד לפטור את הלוח משבועה, ועל כן אין לראותו כשכר המשולם עבור יום השבת.³⁷

35. משנה ברורה סימן שו ס"ק יט, עפ"י המגן אברהם שם ס"ק ז.

36. שער הציון סימן שו אות יז, על פי האליהו רבה שם סעיף ד אות יד.

37. ואמנם ראה סימן רמה סעיף ד שם פסק השו"ע: "יכול ישראל ליתן לאינו יהודי מעות להתעסק בהם ואע"פ שהאינו יהודי נושא ונותן בהם בשבת חולק עמו כל השכר בשוה..." וכתב במשנה ברורה שם ס"ק יז: "ומשום מחזי שכר שבת ליכא, דהרי הוא בהבלעה." משמע שאלמלי היה זה בהבלעה היה אסור לקבל את הרווחים שהרוויח הכסף ביום השבת. אלא, שיש לחלק, ששם ידוע שהגוי נושא ונותן בכסף בשבת ועל כן הרווחים שהרוויח בשבת אסורים משום "מחזי שכר שבת". בהלוואה עפ"י היתר עסקה, לעומת זאת, אין ידוע אם ומתי סחרו בכסף, וחשוב הרווחים נעשה על פני התקופה כולה ולא על יום השבת בנפרד. בנוסף, במקרה בו עוסק השולחן ערוך מדובר שהמעות הם באחריות נותן המעות, ואילו בהלוואה עפ"י היתר עיסקה האחריות בפועל היא על הלוח, וא"כ יש לדמות זאת לפסק השולחן ערוך שם בסעיף ה: "תנור שלקחו ישראל משכון מאינו יהודי וקבל עליו האינו יהודי שמה שיעלה שכר התנור יתן לישראל בריבית מעותיו - מותר ליטול שכר שבת לפי שהוא ברשות האינו יהודי, ואין לישראל חלק בו וגם אין הישראל

מכאן, שאף אם ההלוואה עצמה היא על בסיס יומי, ה"ריבית" איננה על בסיס יומי, וממילא לא תהיה בעית שכר שבת אף אם לא יפחיתו את שכר השבתות. זאת ועוד, אם המדובר בלווה ירא שמיים, הרי יש להניח שלא סחר בכסף בשבת, וממילא הרווחים שצבר הם ריווחי ימות החול בלבד, ואין איפא כל חשש שכר שבת ב"ריבית" שישלם.

דברינו אלו אמורים אף לסוברים שכל הפקת רווחים מיום השבת אסורה משום שכר שבת. לעומת זאת, לסוברים שאיסור שכר שבת קיים רק בקבלת תמורה כספית לעבודה בשבת, פשוט שלא יהיה חשש שכר שבת לא בהלוואה בריבית לגוי ולא בהלוואה על פי היתר עיסקה ליהודי. הטעם לכך הוא, שבשני המקרים תשלום הריבית איננו עבור עבודה הנעשית בשבת, אלא, או עבור עיכוב המעות - כאשר מדובר בהלוואה בריבית לגוי, או בכדי להפטר משבועה - כאשר מדובר בהלוואה ליהודי על פי היתר עסקה.³⁸

ג. הפחתה מחוב בגין יום השבת

בגמרא במסכת כתובות שהובאה לעיל³⁹ מבואר, שבניגוד למקרה בו הבעל מורד, שאין מוסיפים לאשה על כתובתה עבור יום השבת, כאשר האשה היא המורדת מפחיתים מסכום כתובתה גם עבור יום השבת. בטעם הדבר אומרת הגמרא:

"איהי דמיפחת קא פחית לא מיחזי כשכר שבת, איהו דאוסופי קא מוספא מיחזי כשכר שבת"

על פי דברי הגמרא, רק הוספה על סכום הכתובה עבור יום השבת נראית כשכר שבת, אך הפחתה מסכום הכתובה עבור יום השבת אינה דומה לשכר שבת, אף שהבעל משתכר מכך.

מדברים אלו הסיק המגן אברהם⁴⁰ שאין איסור שכר שבת במקרה בו פוחתים לאדם מחוב עבור כל יום מימי השבוע כולל יום השבת. בספר תהלה לדוד⁴¹ הסתמך על

אומר לו לעסוק בשבת... " וכתב על כך במשנה ברורה שם ס"ק כב שבמקרה זה מותר ליטול את הרבית אף שלא בהבלעה.

38. ראה שמירת שבת כהלכתה פרק כח הערה קי שכתב כן לשיטת הגר"ח שהובאה לעיל בסמוך לציון להערה 9 שבעמ' 147.

39. לעיל בסמוך לציון להערה 10 שבעמ' 148.

40. מגן אברהם סימן שו ס"ק ז.

41. תהלה לדוד סימן שו אות ז.

דינו של המגן אברהם והציע פתרון מיוחד לבעיית שכירת חזניים לשבת. לדעתנו, ניתן לתת לחזן הלוואה מראש, ולפחות לו אח"כ מן החוב בתמורה לעבודתו כחזן בשבת.

אלא, שכבר כתב הריטב"א שאין ללמוד מהסוגיא במסכת כתובות להתיר בכל מקרה שכר שבת ע"י הפחתה מחוב, משום ששם בסוגיא אין המדובר בשכר שבת ממש אלא רק ב"מחזי כשכר שבת", וכלשונו של הריטב"א:

"אבל יש לדחות דשאני הכא דלאו משום שכר שבת פחתין ליה, ולמראית העין הוא דאיכא למיחש, וכל דפחית ליכא מראית העין, אבל כל שפוחת מחובו בפירוש לשכר שבת - אסור."⁴²

אכן, בחידושי ר' עקיבא איגר באר שכוונת המגן אברהם להתיר רק במקרים של קנס שבגיננו פותחים מחוב, אך לא במקרים אחרים של שכר שבת שאסור מן הדין ולא מחשש מראית עין בלבד.⁴³

ד. שכר שבת לשם מצוה ובמקום הפסד

התוספתא שהובאה לעיל כמקור לאיסור שכר שבת, עוסקת, לדעת רש"י, בפועל שנשכר על ידי גזבר של הקדש לצורך מצוה: שמירת הפרה היא לצורך פרה אדומה שלא תפסל. שמירת התינוקות היא כדי שהתינוקות לא יטמאו ויוכלו להתעסק בפרה אדומה, ושמירת הזרעים היא לצורך העומר.⁴⁴

מכאן ששכר שבת נאסר אף במקום מצוה.

אלא, שבגמרא במסכת פסחים משמע לא כך. הגמרא שם מביאה בריתא בה נאמר כי אין סימן ברכה בשכר מתורגמנים שעומדים לפני החכם בשבתות וימים טובים ומשמיעים את דבריו לרבים.⁴⁵ על פי דברי הגמרא, אף ששכר זה "מיחזי כשכר שבת", הוא אינו אסור מן הדין, ורק אין בו סימן ברכה.

42. חידושי הריטב"א כתובות סד ע"א ד"ה כיון דמפחת פחית. ומעין זה כתב גם באור שמח הלכות שבת פרק כד הלכה ח. וראה גם דברינו לעיל בסמוך לציון להערה 11 שבעמ' 148.

43. הגהות רעק"א על השולחן ערוך, על דברי המגן אברהם שם. ועיי"ש שהוסיף שיתכן וההיתר הוא רק בקנס בהבלעה. רעק"א אמר את דבריו מסברת עצמו ולא הביא את דברי הריטב"א. וכן משמע שסובר השולחן ערוך הרב שהביא בסימן שו סעיף י את דינו של המגן אברהם רק בנוגע לקנסות. וכן הביא בשמירת שבת כהלכתה פרק כח הערה קיט בשם הגרש"ז אויערבך. וראה גם ציץ אליעזר חלק יג סימן כח.

44. רש"י בבא מציעא נח ע"א ד"ה השוכר את הפועלים וכו'. וכן היא דעת תוספות שם ד"ה לשמור. פירוש הר"ן נדרים לו ע"א ד"ה לשמור את התינוק. תוספות שם. פירוש הרא"ש שם.

45. פסחים נ ע"ב, ורש"י שם ד"ה מתורגמנין.

מכאן יש איפא ראייה לכאורה, לכך ששכר שבת מותר במקום מצוה.

בישוב הסתירה בין המקורות, כתב הט"ז,⁴⁶ שיש לחלק בין דין התוספתא שעסק בשכירת פועל לצורך מלאכה ששייך לעשותה גם בימות החול, לבין שכירת מתורגמנים או חזנים, שזו "מצוה התלויה בשבת עצמו, ואין שייכא לימות החול". בהסבר דברי הט"ז יש שכתבו, שכוונתו, שלא אסרו שכר שבת כאשר מדובר במצוה לצורך השבת עצמה - כגון חזנים, אך אסרו שכר שבת כאשר מדובר במצוה שאינה קשורה דוקא לשבת.⁴⁷ דברי הט"ז נאמרו לסוברים ששכר שבת מותר במקום מצוה.

אכן, לענ"ד נראה לי שב את הסתירה באופן אחר: על סוגית הגמרא בפסחים קשה, לכאורה, מדוע אמרה ששכר המתורגמנים "מיחזי כשכר שבת, ולא אמרה שזהו שכר שבת שבת.⁴⁸ אלא שיש לומר שאין זה שכר שבת, היות שהתשלום אינו משולם על בסיס יומי אלא כבעין קבלנות. המתורגמן אינו מקבל כסף עבור יום השבת אלא עבור עבודת התרגום, ועל כן הדבר אסור רק משום "מיחזי כשכר שבת". לעומת זאת, הפועל השכור לשמור, מקבל שכר על בסיס יומי - עבור כל יום שמירה ועל כן נחשב שכרו לשכר שבת ממש.⁴⁹

46. ט"ז סימן תקפה ס"ק ז.

47. שו"ת יביע אומר ה אורח חיים סימן כה. וראה גם ערוך השולחן סימן שו סעיף יב.

48. ראה שפת אמת פסחים נ ע"ב ד"ה בשלמא, שכתב, שאין זה שכר שבת ממש משום שהוא משולם בהבלעה - גם עבור התרגום בימות החול. וזה הפוך מדברי הט"ז שכתב שהתרגום נעשה בשבת בלבד.

49. אילו היה המתורגמן נחשב לפועל הנשכר על בסיס יומי, היה חייב, בתמורה לשכר שמקבל, לתרגם את כל הדרשות שיאמרו באותו יום, בין מעט ובין הרבה. לעומת זאת, אם שכרו משולם כבעין קבלנות, עבור עבודת התרגום, הוא מקבל תשלום עבור כל תרגום ותרגום בנפרד, ושכרו משתנה, איפא, בהתאם למספר הדרשות שתרגם באותו יום. ומעין זה כתב בספר ראש יוסף (למהר"י אישקאפה) הלכות ר"ה סימן תקפה. וראה גם בגמרא בנדריים לו ע"א האומרת ששכרו של מלמד תינוקות המקבל שכר שימור נחשב מסתמא כשכר שבת, ואילו שכרו של מלמד תינוקות המקבל שכר פיסוק טעמים נחשב לשכר שבת בהבלעה. עיי"ש. על פי דברינו החילוק הוא, ששכר שימור משולם על בסיס יומי ואלו שכר פיסוק טעמים משולם בקבלנות. אלא ששם אין זה אפילו "מיחזי כשכר שבת" משום שלימוד פיסוק הטעמים אינו מסתיים בשבת אלא נמשך גם בימות החול. בכך מיושב מה שהקשו האחרונים על המתירים שכר שבת במקום מצוה, מדוע נאמר בגמרא שם שההיתר בשכר פיסוק טעמים הוא משום שזהו שכר שבת בהבלעה, הלא גם בלא זה יש להתיר משום מצוה - ראה בשו"ת יביע אומר או"ח חלק ה סימן כה. לדברינו י"ל שהטעם של שכר שבת בהבלעה נצרך בכדי לומר שאין בכך אפילו משם "מיחזי כשכר שבת".

עפ"י יש לומר, שמה שהתירו במקום מצוה זהו רק בשכר עבודה המשולם עבור ביצוע עבודה ספציפית, אך לא בשכר עבודה המשולם על בסיס יומי. ואולם מדברי הטי"ז משמע שמתיר במקום מצוה נתינת שכר שבת אף על בסיס יומי.⁵⁰

אמנם, כל האמור לעיל הוא רק לשיטת רש"י וסיעתו, על פיה, עוסקת התוספתא דלעיל בפועל הנשכר לצורך מצוה. אך רבים מן הראשונים פרשו, שהתוספתא עוסקת בשמירה שלא לצורך הקדש.⁵¹ על פי ראשונים אלו, אין כל מקור האוסר במפורש שכר שבת במקום מצוה, וממילא אין כל סתירה בין תוספתא זו לבין הבריתא במסכת פסחים, וניתן לומר שבמקום מצוה מותר שכר שבת בכל אופן שהוא.

להלכה, נחלקו בשאלה זו הראשונים: על דברי הגמרא במסכת כתובות שהובאה לעיל, כתב במרדכי⁵²:

"פסק הרב ר' ברוך מכאן יש לי חשש על החזנים שמשכירים אותם להתפלל בשבת. והרב ר' שמואל אומר דאין איסור דהא נותנין לו שכר לקיים המצוה להתפלל."

לדעת הרב ר' ברוך, אין איפא היתר לתת שכר שבת, גם לא במקום מצוה. לדעת צריך לומר, שהגמרא בפסחים באה רק להתיר בדיעבד שימוש בשכר שבת אם הוא כבר שולם, אך אין היא מתירה לכתחילה לשלמו.⁵³ לעומתו, לדעת הרב ר' שמואל מותר לתת שכר שבת לחזנים היות שמדובר בשכר מצוה.

טעם נוסף להתיר נתינת שכר לחזנים הובא באגודה⁵⁴ שכתב להתיר זאת משום ש"נוהגים לקיים המצוה להתפלל לפעמים בלא שכר." הרחבה של סברת האגודה

50. בישוב הקושי הובא תרוץ נוסף על פיו יש לחלק בין הכשר מצוה לבין גוף המצוה: כאשר מדובר בגוף המצוה, כגון בחזנים, ניתן לשלם שכר שבת, אולם, כאשר מדובר בהכשר מצוה, כגון בשמירת הפרה, אין לשלם שכר שבת, מקורות לכך ראה בשו"ת יביע אומר חלק ה סימן כה.

51. רשב"א בבא מציעא נח ע"א ד"ה השוכר את הפועל, בשם ר"ח. ריטב"א שם ד"ה ורמינהו. ר"ן שם ד"ה השוכר את הפועל.

52. מרדכי כתובות סוף פרק חמישי אות קפט.

53. ראה ספר כסא אליהו סימן תקפה שהביא הסבר זה בסוגיא בפסחים. ואמנם בשו"ת יביע אומר שם הקשה עליו במה שכתב שזוהי דעת הבית יוסף, אך על עצם הסברו לא קשה. וראה גם יורה דעה סימן ר"ע בבית יוסף (ד"ה ומ"ש אפילו אין לו) שכתב לגבי מכירת ספר תורה: "דכיון שאינו רואה סימן ברכה אסור הוא למוכרה", משמע שהביטוי "אינו רואה סימן ברכה" אמור גם בעניינים שיש בהם איסור. ועי' גם ט"ז סימן תקפה ס"ק ז.

54. אגודה מסכת כתובות, סוף פרק אע"פ סימן צ.

הובאה בשו"ת האלף לך שלמה.⁵⁵ בתשובתו שם, מתיר ר' שלמה קלוגר לתת לשוחטים שכר שבת, משום שבכל מקרה הם חייבים לשחוט, ואם לא יעשו זאת יסלקו אותם לגמרי מעבודתם. על כן, הוא מבאר, נחשב שכרם כמתנה בעלמא שאין בה משום איסור שכר שבת.

בשולחן ערוך כתב בענין זה בהלכות שבת:⁵⁶

"אסור להשכיר חזנים להתפלל בשבת; ויש מי שמתיר."

ברם, אף שמפסק זה משמע שהשולחן ערוך סובר שיש לאסור שכר שבת גם במקום מצוה, בהלכות ראש השנה הביא את דברי הגמרא במסכת פסחים מהם עולה שהדבר מותר מן הדין, וכך כותב שם השולחן ערוך:⁵⁷

"הנוטל שכר לתקוע שופר בר"ה, או כדי להתפלל או לתרגם בשבתות

וי"ט, אינו רואה מאותו שכר סימן ברכה."

היות שההלכה המתירה נטילת שכר שבת במקום מצוה נאמר באחרונה, יש שכתבו שכך היא דעתו של המחבר להלכה, והוא חזר בו ממה שהחמיר בהלכות שבת. זאת ועוד, היות שגם בהלכות שבת הביא את דעת המקילים בשם "יש אומרים", הרי, אף שבדרך כלל אין הלכה כ"יש אומרים", כאשר במקום אחר סתם המחבר כדבריהם, הלכה כמותם. מאידך, אחרים כתבו שדעת המחבר לאסור שכר שבת במקום מצוה, כפי שמשמע מדבריו בהלכות שבת, ובהלכות ראש השנה נקט רק את לשון הש"ס בלא להכנס לשאלה האם יש גם איסור בדבר.⁵⁸ ויש שכתבו, שלדעת המחבר, אף שמן הדין יש לאסור שכר שבת במקום מצוה, מכל מקום היות שזהו איסור דרבנן, הרי שבשעת הדחק, כגון כשאין בעל תוקע, ניתן לסמוך על המקילים במקום מצוה.⁵⁹

על דברי המחבר בהלכות שבת הוסיף הרמ"א:

55. שו"ת האלף לך שלמה סימן קלב, ואמנם הוא לא הזכיר שם את דברי האגודה.

56. שולחן ערוך סימן שו סעיף ה.

57. שולחן ערוך סימן תקפה סעיף ה.

58. בין הסוברים שהמחבר מתיר שכר שבת במקום מצוה: ספר בני חיי סימן רמה. שו"ת ובחרת בחיים (למהר"ש קלוגר) סימן פט. שו"ת שואל ומשיב חמישאה סימן כד. בין הסוברים שהמחבר אוסר שכר שבת במקום מצוה: פרי חדש סוף סימן תקפה. ספר תוספת שבת סימן שו ס"ק יב. מטה יהודה סימן תקפה. ברכי יוסף סוף סימן תקפה. ישכיל עבדי חלק ז אורח חיים יט. לדעת המקילים הצטרף גם הרב עובדיה יוסף אשר האריך להביא בשו"ת יביע אומר שם את הדעות השונות בענין זה.

59. מחצית השקל סימן שו ס"ק ח.

”ואם שכרו לשנה או לחודש, לכ”ע שרי”.

בהתאם לכך כתבו הפוסקים, שאף אם החזן יתפלל תפילה אחת בימות החול, אם המדובר בתפילה שנוהגים לתת עליה שכר, ניתן לכלול בתשלום עבור תפילות השבת גם את התשלום עבור תפילה זו, ויהיה זה שכר שבת בהבלעה המותר לכולי עלמא.⁶⁰

למעשה, כתבו הפוסקים שנוהגים להקל לשכור חזנים לשבתות לחוד ולא חוששים בזה לאיסור שכר שבת.⁶¹ כמו כן כתבו שודאי שניתן להקל כאשר מדובר בתשלום שכר שבת עבור מצוות פיקוח נפש, כגון בתשלום לרופא.⁶²

עוד מצאנו שהתירו למשגיחי כשרות ליטול שכר שבת עבור עבודתם הנחשבת כמצוה,⁶³ אף שאין זו מצוה השייכת לשבת דוקא כחזנות או קריאה בתורה, ואף שהשכר משולם על בסיס יומי. על פי זה, ודאי שמותר יהיה לשלם שכר שבת למאבטח השומר מפני פיגועים חבלניים.⁶⁴

שכר שבת הותר גם במקום הפסד גדול.⁶⁵

60. שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף סו עפ”י המשנה ברורה סימן שו ס”ק כד. בגדרי שכר שבת בהבלעה ראה להלן.

61. שו”ע הרב סימן שו סעיף יא. חיי אדם הלכות שבת כלל ס סעיף ח. משנה ברורה שם ס”ק כד. וקצ”ע על לשון השמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף סו שכתב ששאלה זו נתונה במחלוקת הפוסקים ולא הביא שהמנהג להקל בזה. אמנם, אף שהמנהג להקל הרי, כפי שפסק בשו”ע, אין בשכר זה סימן ברכה, כנ”ל.

62. פרי מגדים משבצות זהב סימן שו ס”ק ד. וראה גם שו”ת הר צבי או”ח א רד. ומשמע שמקילים בכך אף שאין זו עבודה השייכת רק בשבת. ואולם ראה במטה יהודה סימן תקפה שאסר למילדת ליטול שכר שבת משום שרק בדבר המסור לרבים כגון חזנים התירו שכר שבת במקום מצוה, אך לא בדבר המסור ליחיד.

63. שו”ת יביע אומר חלק ה או”ח סימן כה.

64. מן ההיתר לשלם לרופא אין ללמוד בהכרח להיתר לשלם למאבטח משום שיש מקום לחלק בין רופא המקבל את שכרו עבור הריפוי, לבין שומר המקבל שכר על בסיס יומי - ראה דברינו לעיל בסמוך לציון להערה 48 שבעמ’ 157. אך למתירים לשלם למשגיח אף שהתשלום הוא על בסיס יומי, ודאי שיהיה מותר לשלם גם למאבטח שיש במעשהו מצוות פיקוח נפש.

65. ראה בית יוסף סימן רמ”ה ד”ה כתוב בהגהות אשרי. ביאור הלכה סימן רמד סעיף ו ד”ה דבמקום פסידא. לדעת הבית יוסף כלול היתר זה בהיתר המובא במרדכי להשכיר את המכס לגוי - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 66 שבעמ’ 61. היתר זה נפסק להלכה בשולחן ערוך סימן רמד סעיף ו. ביחס לשאלה מה מוגדר כהפסד גדול ראה דברינו לעיל בסמוך לציון להערה 88 שבעמ’ 65 ובהערה שם.

ה. שכר שבת בהבלעה

בסיומה של התוספתא שהובאה לעיל כמקור לאיסור שכר שבת נאמר:

"ואם היה שכיר שבת שכיר חדש שכיר שנה שכיר שבוע נותן לו שכרו של שבת, לפיכך אחריותן עליו בשבת. ואם היה שכיר שבת לא יאמר לו תן לי שכרי של שבת, אלא אומר לו תן לי שכרי של עשרה ימים."

מכאן שאין איסור בנתינת שכר שבת כאשר הוא מובלע בשכר ימות החול. עם זאת, מדברי התוספתא עולה, שיש צורך בקיומם של שני תנאים על מנת שהשכר יחשב כשכר שבת בהבלעה: התנאי האחד - שהפועל לא יהיה שכיר לשבת בלבד. התנאי השני - שהפועל לא יתבע את שכר השבת בנפרד. כאשר מתקיימים שני התנאים הללו, יוכל הפועל לקבל שכר שבת, אף אם שכרו אינו משולם על בסיס חודשי. על כן, לא יהיה איסור שכר שבת במקרה בו תובע הפועל שכר עשרה ימים אשר בתוכם מצויה גם השבת.

אמנם, גם כאשר מתקיימים תנאים אלו, עדיין עלול להיות בתשלום משום איסור שכר שבת, ויש להבחין בענין זה בשלוש אפשרויות:

1. כאשר המעביד או הפועל רשאים לחזור בהם תוך תקופת השכירות.
 2. כאשר המעביד מנכה משכרו של העובד עבור כל יום העדרות.
 3. כאשר שכרו של הפועל משולם בכל יום ולא בתום החודש.
- מאידך, יתכנו מקרים בהם יהיה הפועל מושכר ליום השבת בלבד, ואעפ"כ לא יוגדר שכרו כשכר שבת. פרוט המקרים יובא להלן.

1. מעביד או פועל הרשאים לחזור בהם

מדברי הגמרא במסכת כתובות שהובאה לעיל,⁶⁶ לומד הר"ן, שאף כאשר שכר השבת מצורף לשכר ימות החול, אין זה נחשב בהכרח שכר שבת בהבלעה המותר, וכך הוא כותב:⁶⁷

"אע"ג דעל ידי הבלעה שרי, כדאמרינן בהזהב: 'אם היה שכיר שבת שכיר חודש שכיר שנה נותנין לו שכר שבת', הכא אסור משום דלא הוי הבלעה, שאין מוסיפין לכל שבת אלא מה שעולה לכל יום ויום. שאם יתפייס היום או למחר באמצע השבוע אין מצטרפין כל שבעת ימי השבוע זה עם זה."

66. לעיל בסמוך לציון להערה 10 שבעמ' 148.

67. ר"ן דף כח ע"א בדפי הרי"ף.

מכאן שבהסכם על פיו המעביד או הפועל רשאים לחזור בהם תוך תקופת השכירות, אם, במקרה של חזרה מההסכם, יחושב שכרו של הפועל בהתאם למספר הימים בהם עבד בפועל, הרי ששכר השבת לא יחשב כניתן בהבלעה, אף אם בפועל הצדדים לא חזרו בהם.⁶⁸

עם זאת, יש המבחינים בין מקרה בו יש להניח שהמעביד יחזור בו באמצע תקופת השכירות, שאז אכן יחשב השכר כשכר שבת, לבין מקרה בו, אף שהמעביד רשאי לחזור בו, מסתמא לא יעשה זאת. המקרה השני אינו דומה, לדעתם לדינו של הר"ן, ולכן יחשב בו הפועל, לדעתם, כשכיר חודש המקבל שכר שבת בהבלעה.⁶⁹

מכל מקום, ודאי שאם על פי ההסכם, מחושב שכרו של הפועל, במקרה שעבודתו הופסקה, לא על בסיס יומי אלא על בסיס שבועי וכד', הרי זהו שכר שבת בהבלעה המותר.⁷⁰ על כן לא יהיה איסור שכר שבת במקרה בו נקבע, בהסכם העבודה, שגם אם המעביד יפסיק את עבודתו של העובד באמצע החודש, ישלם לו בכל מקרה שכר חודשי מלא. מסתבר שכך יהיה אף אם באותו הסכם נקבע, שאם העובד מפסיק את עבודתו מיוזמתו, ישלם לו המעביד רק עבור הימים בהם עבד בפועל, ולא עבור החודש כולו.⁷¹

2. אפשרות נכוי מן השכר בגין יום העדרות

נחלקו האחרונים במקרה בו שכור הפועל לחודש וכד', והמעביד אינו יכול לחזור בו,⁷² אך הוא רשאי לנכות משכרו של הפועל עבור כל יום העדרות.

לדעת החיי אדם,⁷³ נחשב השכר במקרה זה כמשולם על בסיס יומי, ועל כן יהיה בכך משום איסור שכר שבת. לעומתו, סובר המשנה ברורה,⁷⁴ שהיות שהמעביד שכר את

68. מגן אברהם סימן שו ס"ק ז.

69. משנה ברורה סימן שו ס"ק כ בשם השבות יעקב, בהסבר דעת הבית יוסף סימן שז בבדק הבית, אשר דחה את דברי שבולי הלקט, עיי"ש.

70. מגן אברהם שם.

71. כך נראה מסברא, שהרי בכל מקרה פועל יכול לחזור אפילו בחצי היום, גם כאשר הוא שכיר חודש, ומכאן שאפשרות חזרתו של הפועל אינה מגדירה אותו כשכיר יום. המעביד, לעומת זאת, אינו יכול לחזור בו אם שכר את הפועל לחודש, ומכאן, שאפשרות חזרתו של המעביד עשויה להגיד את הפועל כשכיר יום, אלא אם כן מתחייב המעביד לשלם לעובד בכל מקרה שכר שבועי או חודשי וכדו'. וראה בענין זה גם להלן בסעיף הבא.

72. ואמנם הפועל בכל מקרה יכול לחזור בו שהרי פועל חוזר בו אפילו בחצי היום - ראה באור הלכה סימן שו סעיף ד ד"ה מקרי שכיר יום.

73. חיי אדם הלכות שבת כלל ס אות ח.

הפועל לחודש, והפועל קבל על עצמו לעבוד במשך כל התקופה, אין הפועל נחשב כשכיר יום אלא כשכיר חודש, וכדברי המשנה ברורה: "וכי משום שינכה לו כשלא ישמור איזה יום יתחשב כשכיר יום?!". על כן לדעת המשנה ברורה יחשב השכר במקרה זה כשכר שבת בהבלעה.

3. שכיר חודש המקבל שכרו בכל יום

כתב הרמ"א:⁷⁵

"ואם שכרו לחודש והתנה לשלם לו כל יום כך וכך מקרי שכיר יום".

לדעת האליהו רבה,⁷⁶ משמעות התנאי שהתנו ביניהם, הינה, שהעובד יקבל את שכרו מדי יום, ולא בסוף החודש כמקובל, ומכאן שיש בכך משום שכר שבת אף כאשר הפועל הינו שכיר חודש.

אולם, רוב האחרונים מפרשים, שהרמ"א מתכוון לדינו של הר"ן שהובא לעיל, על פיו אסור תשלום שכר שבת במקרה בו רשאים המעביד או העובד לחזור בהם בתוך תקופת השכירות. לדעתם, כאשר אין אפשרות חזרה בתוך תקופת השכירות, אין כל חשש שכר שבת אף אם העובד מקבל מידי יום את חלקיות שכרו היחסית.⁷⁷

4. הבלעה בתשלום עבור הכנות והוצאות

נחלקו הפוסקים בשאלה, האם שכר המשולם עבור עבודה שנעשתה בשבת, יכול להחשב כשכר שבת בהבלעה, כאשר העבודה בשבת דורשת הכנות הנעשות בימות החול. מחלוקת הפוסקים נסובה בעיקרה סביב שאלת תשלום שכר שבת לחזניים או לבעלי קריאה.

יש שכתבו, שהיות ששכרם של בעלי הקריאה או החזניים משולם גם על ההכנה והאימון הנעשים בימות החול, הרי זה שכר שבת בהבלעה המותר לכולי עלמא.⁷⁸

74. משנה ברורה סימן שו ס"ק יח ובבאור הלכה שם סעיף ד ד"ה נותן לו.

75. רמ"א סימן שו סעיף ד.

76. אליהו רבה סימן שו סעיף ד אות יד.

77. מגן אברהם סימן שו ס"ק ז. באור הלכה שם סעיף ד ד"ה והתנה.

78. ערוך השולחן או"ח סימן שו סעיף יב. שו"ת ישכיל עבדי חלק ז או"ח סימן יט. שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן כח.

מאידך, אחרים דחו זאת, וכתבו, שהשכר משולם רק על התפילה או התקיעה עצמה שאותם רואה הציבור, ולא על ההכנות.⁷⁹

בהתאם לסברת המתירים התיר הנודע ביהודה⁸⁰ תשלום עבור טבילה במקוה בשבת משום שהתשלום כולל את הוצאות עצי ההסקה של המקוה אשר נקנו בימות החול. כמו כן התירו תשלום עבור ארוח בשבת שהרי התשלום הוא גם עבור הוצאות הנקיון שלאחר השבת.⁸¹

עם זאת, הגביל הגרש"ז אויערבך את ההיתר רק להכנות שנעשו באופן ישיר לשם השבת, או להוצאות ישירות שנבעו מן השבת. על כן אין להתיר תשלום שכר שבת לבעל מקצוע, אף שרכישת המקצוע דורשת הכשרה קודמת, משום שהכשרה זו לא נעשתה ישירות לשם העבודה בשבת. כמו כן, אין להתיר השכרת חדר לשבת אף שבדמי השכירות כלולים גם הוצאות קניית החדר או בנייתו, משום שהוצאות אלו לא נועדו באופן ישיר לשם השכרתו בשבת. מאידך, אם השימוש בחדר בשבת גורם להוצאות בגין תיקונים וכד' הנעשים בימות החול, יחשב שכר השבת כמשולם בהבלעה, משום שגלום בו גם התשלום עבור הוצאות אלו.⁸²

5. הגדרת "יום"

כתב החיי אדם,⁸³ שהרוצה לשכור פועל לשבת, ראוי שיתנה עמו שיעבוד גם כמה שעות ביום שישי ובמוצאי שבת, ואז יחשב שכר השבת כניתן בהבלעה אגב העבודה בימי החול. איסור שכר שבת קיים, איפא, רק אם הגדרת יום השבת לענין השכירות זהה להגדרה ההלכתית של השבת.

על פי זה, עשויה להפתר בעית שכר שבת במקרים רבים, שהרי הגדרת יום בחיי הכלכלה והמסחר המודרניים, שונה בדרך כלל מן ההגדרה ההלכתית: פעמים רבות נחשב היום כמתחיל בחצות הלילה ולא בשקיעה החמה, וכאשר מדובר בבנקים, מתחיל "יום ערך" עם סגירת סניפי הבנק בצהריים.

79. שו"ת יביע אומר חלק ה' או"ח סימן כה, אלא שלדעתו, יש להתיר שכר שבת במקום מצוה גם שלא בהבלעה - כפי שהבאנו לעיל.

80. שו"ת נודע ביהודה אורח חיים תנינא סימן כו.

81. שו"ת האלף לך שלמה אורח חיים סימן קכה.

82. ראה שמירת שבת כהלכתה פרק כח הערות קלו, קמא.

83. חיי אדם הלכות שבת כלל ס' סעיף ח, הובא במשנה ברורה סימן שו ס"ק כא, ובשמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיפים נט - ס. וראה שם גם הערה קלד.

מכאן, למשל, שהמלווה בריבית באופן המותר, יוכל לקבל ריבית גם עבור השבת, שהרי זו משולמת בהתאם לימי הערך שאינם חופפים את זמני השבת על פי ההלכה. עם זאת, עשויה להתעורר בעיה כאשר מדובר ביום טוב הנמשך יומיים, או בשבת וחג הסמוכים זה לזה. במקרה זה, לפחות אחד מימי הערך חל כולו בשבת או ביום טוב, והריבית על יום זה עשויה להחשב כשכר שבת.⁸⁴

לדעת ר' משה פינשטיין⁸⁵ יש להבחין, לענין זה, בין שבת וחג הסמוכים זה לזה לבין יו"ט הצמוד, בחו"ל, ליו"ט שני של גלויות:

כאשר מדובר בשבת ויו"ט הסמוכים זה לזה, אסור ליהודי לקבל את הריבית עבור אחד מן הימים הללו. במקרה זה, היות שאין אפשרות להשאיר בבנק את הריבית עבור אותו יום, יתן היהודי את סכום הריבית האסורה שקיבל, לצדקה, באופן שהמקבל לא ידע מיהו הנותן, ולא תהיה ליהודי כל הנאה מכסף זה.

לעומת זאת, כאשר מדובר ביו"ט שני של גלויות, מתיר ר' משה פינשטיין את קבלת הריבית עבור שני הימים. ר' משה פינשטיין מסתמך על ההלכה על פיה בשבת ויו"ט הסמוכים זה לזה, ביצה שנולדה בזה אסורה בזה, ואילו בשני ימים טובים של גלויות - ביצה שנולדה בזה מותרת בזה. טעם ההבדל בין הדינים הוא, שבשבת ויו"ט שני הימים הם ודאי קודש, ואילו בשני ימים טובים של גלויות, הנעשים מחמת הספק, אחד מהם נחשב כחול.⁸⁶ על פי זה, גם בנדוננו מותר לקבל ריבית עבור אחד מן הימים שהוא ודאי חול, ואילו עבור היום השני תהיה מותרת קבלת הריבית כדין קבלת ריבית עבור שבת שאינה סמוכה ליו"ט - כמבואר לעיל.

על פי טעמו זה של ר' משה פינשטיין, כאשר מדובר בשני ימים טובים של ראש השנה, יהיה אסור לקבל ריבית עבור אחד מן הימים, משום ששני הימים הללו נחשבים שניהם קודש וביצה שנולדה בזה אסורה בזה.⁸⁷

אמנם, מסתבר שבעיה זו קיימת רק בחו"ל שם פתוחים הבנקים בשבתות וימים טובים, אך בארץ, בה סגורים הבנקים בימים אלו, תבוא גם בעיה זו על פתרונה: בימים אלו, בהם הבנקים סגורים, הלקוחות אינם יכולים למשוך או להפקיד כספים, וממילא לא יוכל הלקוח לקבל ריבית על השבת או היו"ט בנפרד אלא רק בצרוף משהו מימי החול, והרי זה שכר שבת בהבלעה.

84. שו"ת אגרות משה חלק או"ח ד סימן נט.

85. שו"ת אגרות משה שם.

86. ראה שולחן ערוך אורח חיים סימן תקיג סעיף ה ובמשנה ברורה שם ס"ק יג.

87. שולחן ערוך שם, ומשנה ברורה שם ס"ק יד.

פרק ט: שותפות עם יהודים מחללי שבת

שותפות בעסק עם יהודים מחללי שבת עלולה להיות כרוכה במספר איסורים: איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול", איסור "מסייע ידי עוברי עבירה", איסור הנאה מחילול שבת וכן איסור חילול שבת ע"י שליח. נדון בשאלות אלו אחת לאחת.

א. איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול"

1. כללי

בגמרא במסכת עבודה זרה¹ נאמר:

"מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר ואבר מן החי לבן נח? ת"ל 'ולפני עור לא תתן מכשול'"

וכתבו תוספות שם²:

"נראה שהוא הדין בכל שאר איסורין... ולפי זה אסור להושיט למומרים לעבודת כוכבים דבר איסור, אע"פ שהוא שלהם, כי הדבר ידוע שיאכלוהו והוא נאסר להם."

גם להלכה, הוזכר איסור לפני עיוור לא תתן מכשול בסוגים שונים של איסורים.³

היות שיש להניח, שכל אחד מהשותפים זקוק לשותפו לשם הפעלת העסק - שהרי אם לא כן לא היה נכנס לשותפות - יתכן שבעצם השתתפותו גורם היהודי שומר השבת לשותפו, לחלל שבת במלאכות הנוגעות להפעלת העסק המשותף, ונמצא עובר על איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול".

אלא, שכפי שיפורט להלן, הגבילו הפוסקים את היקפו של האיסור, ומדבריהם עולה, שבמקרים רבים לא תהיה שותפות עם יהודי מחלל שבת כרוכה באיסור "לפני עיוור".

1. עבודה זרה ו ע"ב.

2. תוספות עבודה זרה ו ע"ב ד"ה מנין.

3. ראה למשל שולחן ערוך אורח חיים סימן קסג סעיף ב. יורה דעה סימן קנא סעיף א, סימן קס סעיף א, וסימן רמ סעיף כ. חושן משפט סימן שסט סעיף א.

2. הקמת עסק חדש

בסוגיית הגמרא במסכת עבודה זרה מבואר, שאיסור "לפני עיוור" קיים רק "בתרי עברי דנהרא". בנסיבות אלו, אין האדם יכול להגיע אל דבר האיסור בכוחות עצמו, ועל כן המושיט לו את האיסור עובר על "לפני עיוור". אולם, ב"חד עברא דנהרא", כאשר ניתן היה להגיע אל האיסור גם ללא המושיט - אין המושיט עובר על איסור "לפני עיוור".⁴

נחלקים הפוסקים במקרה בו האדם אמנם איננו יכול להגיע אל האיסור בכוחות עצמו, אך אם המושיט לא יושיט לו את האיסור, יוכל הוא להשיגו על ידי אדם אחר. השאלה היא האם לדמות מצב זה ל"תרי עברי דנהרא" או ל"חד עברא דנהרא".

בנוגע לאיסור מכירה לגוי של דברים המיוחדים לעבודה זרה, פסק הרמ"א⁵:

"י"א הא דאסור למכור להם דברים השייכים לעבודתה, היינו דוקא אם אין להם אחרים כיוצא בו, או שלא יוכלו לקנות במקום אחר, אבל אם יכולים לקנות במקום אחר מותר למכור להם כל דבר, ויש מחמירין, ונהגו להקל כסברא הראשונה וכל בעל נפש יחמיר לעצמו."

על פי דברי הרמ"א, מעיקר הדין אין איסור "לפני עיוור" כאשר הגוי יכול היה לקנות את האיסור במקום אחר. אכן, לא ברור מדברי הרמ"א האם כוונתו להתיר רק במקרים בהם קיימת אפשרות לקנות מגוי, או גם במקרים בהם האפשרות האלטרנטיבית היחידה היא לקנות מיהודי אחר.

לדעת המשנה למלך,⁶ שהעובדה שניתן היה להגיע אל דבר האיסור על ידי יהודי אחר שגם הוא היה עובר על "לפני עיוור", אינה פוטרת את היהודי שהושיט בפועל את האיסור. הוא מבאר, שאין לדמות זאת להיתר המובא בגמרא ב"חד עברא דנהרא", משום ששם, בלא פעולתו של המושיט לא היה נעשה כלל איסור של "לפני עיוור", משא"כ בנידוננו, בו אלמלי המושיט, היה יהודי אחר עובר על "לפני עיוור". על פי שיטת המשנה למלך, היתרו של הרמ"א נאמר, איפא, רק במקרים ניתן להשיג את האיסור על ידי גוי שאינו מצווה ב"לפני עיוור".⁷

4. כן נקטו רוב הפוסקים להלכה, אולם יש שכתבו שלדעת הרמב"ם קיים האיסור גם שלא ב"תרי עברי דנהרא" - ראה שו"ת מלמד להועיל חלק א (אוי"ח) לד.

5. שולחן ערוך יורה דעה סימן קנא סעיף א ברמ"א.

6. משנה למלך הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה ב.

7. ראה פתחי תשובה יורה דעה סימן קנא ס"ק ב.

על דברי המשנה למלך חלוקים פוסקים אחרים⁸ הסוברים, שגם כאשר קיימת אפשרות להשיג את האיסור על ידי יהודי אחר - לא יעבור המושיט על "לפני עיוור". יש מי שכתב שיתכן שאף המשנה למלך אמר את דבריו רק במקרים בהם היהודי האחר יודע שיש במעשהו משום איסור "לפני עיוור", אך אם יש אפשרות להגיע אל האיסור על ידי יהודי אחר שאיננו יודע שיש במעשהו משום "לפני עיוור", הרי זה כ"חד עברא דנהרא" גם לשיטת המשנה למלך.⁹

ברוב השותפויות ניתן להניח, שגם אם היהודי שומר המצוות לא היה משתתף עם מחלל השבת, היה זה האחרון מוצא שותף אחר. על פי זה, אם מדובר בנסיבות בהן מחלל השבת יכול היה למצוא שותף גוי במקום שותפו שומר השבת - לא יעבור שומר השבת על איסור "לפני עיוור". לעומת זאת, אם הנסיבות הן כאלו שהשותף האלטרנטיבי שניתן למצוא הוא יהודי - הרי לדעת המשנה למלך יחשב הדבר כ"תרי עברי דנהרא", ואם לא יהיו טעמים אחרים להקל, יעבור השותף שומר השבת, בעצם שותפותו עם מחלל השבת, על איסור "לפני עיוור". לעומת זאת, לדעת החולקים על המשנה למלך, לא יעבור שומר השבת על איסור "לפני עיוור". מסתבר, שגם לדעה המקילה, יחשב הדבר כ"חד עברא דנהרא" רק במקרים בהם ידוע שישנם שותפים אלטרנטיביים, אך אם עדיין שותפים אלו אינם לפנינו, אף שיש להניח שהם ימצאו - עדיין יחשב הדבר כ"תרי עברי דנהרא" וממילא ההצטרפות לשותפות עלולה להיות כרוכה באיסור של "לפני עיוור".¹⁰

8. ראה פרוט השיטות בזה בשדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק ט, ובשו"ת יחיה דעת חלק ג סימן סז בהערה הראשונה בעמ' ריב.

9. שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן עט אות ד, על פי תוספות קידושין נו ע"א ד"ה אבל. ועיי"ש שכתב שניתן לצרף סברא זו במקרים בהם יש סברות נוספות להקל.

10. ראה שדי חמד שם בשם ערך השלחן. ואמנם הוא נימק זאת בכך ש"כל ישראל בחזקת כשרים ולא ימצא אחר שמכשילוי", ולצערנו יתכן ונימוק זה לא שייך כיום, אלא שמדברי הראשונים נראה להוכיח שגם בלא נימוקו של הערך השלחן יחשב הדבר כ"תרי עברי דנהרא": הגמרא במסכת יבמות פד ע"ב מנסה למצוא מקור לכך שנשים הפסולות לכהונה הוזהרו מלהנשא לכהנים, והקשו על כך הראשונים שם: מדוע אין הגמרא אומרת שהנשים נאסרות להנשא לכהנים מחמת איסור "לפני עיוור", שהרי בנשואיהן לכהנים הן מכשילות אותם באיסור. על קושית הראשונים הקשה הערוך לנר (שם ד"ה מדרב יהודה): "איך שייך להקשות... דדלמא צריך קרא היכי דלא קאי בתרי עברי דנהרא דיכול למצוא גרושה אחרת?" ותירץ: "לעולם מקרי לפני עור, דהא אין בידו ללקחה אם היא לא תרצה בין אותה גרושה שלקח בין אחרת, והוא לעולם כמי שקאי בתרי עברי דנהרא, ואפילו יש כאן גרושה אחרת שרוצה ללקחו מכל מקום שייך לפני עור דדלמא חפץ בה דוקא". הרי שבכל מקרה בו מותנה הדבר בהסכמה שעדיין לא נתנה, שלו או של אחר, מוגדר המצב כ"תרי עברי דנהרא". ועיי"ש שכתב זאת גם לשיטת החולקים על המשנה למלך. עפ"י דברי

עוד יש להדגיש, כי האמור לעיל עוסק במקרים בהם היוזמה לשותפות הינה של היהודי מחלל השבת. אולם, אם היוזמה היא של היהודי שומר השבת, המציע ליהודי שאינו שומר שבת להיות שותף עמו בעסק, הרי שאם הדבר יביא את השותף לחלל שבת, יהיה בכך משום איסור לפני עיוור - אף אם עומדות לפני אותו שותף אפשרויות אלטרנטיביות.¹¹

מאידך, אם היהודי שאינו שומר שבת הבטיח שלא יעבוד בשבת, והוא מוחזק כאדם שיש להאמינו - לא עבר שומר השבת על איסור "לפני עיוור" אף אף אם בסופו של דבר עבד שותפו בשבת.¹²

3. הצטרפות לעסק קיים

כאשר מדובר בהצטרפות כשותף לעסק קיים, אין השותף שומר השבת גורם בהצטרפותו לחילול השבת, שהרי חילול השבת נעשה כבר קודם לכן. אמנם, גם כאן יתכן וההצטרפות לשותפות מגדילה את נפח הפעילות העסקית וכתוצאה מכך מתגברים חילולי השבת. אכן, אם ההצטרפות לשותפות תגדיל בודאי את חילולי השבת - יהיה דינה כדין הקמת עסק חדש שנידונה לעיל.¹³ אולם, אם לא ברור שהשותפות תגדיל את חילולי השבת, והדבר הוא בגדר ספק - יהיה הדין תלוי במחלוקת הפוסקים בשאלה האם איסור לפני עיוור קיים גם במקרים של ספק.

יש מהפוסקים הכותבים, שאיסור לפני עיוור קיים רק כאשר הסיוע לעבירה יגרום בוודאות לביצוע העבירה, אולם, אם אין וודאות בכך והדבר הוא רק בגדר ספק -

הערוך לנר, גם כאשר קיימת אפשרות למצוא שותף גוי, כל עוד אין לפנינו גוי שידוע שמסכים להכנס לשותפות - נחשב הדבר כ"תרי עברי דנהרא". וראה גם שו"ת חוות יאיר סימן קפה שכתב: "דכל היכא דשרינן מפני סברא שאפשר לו להשיגו במקום אחר היינו דוקא בשישנו במציאות לרוב איך שיבוקש ובלי טורח..."

11. כן כתב הרב יצחק קופמן, הצבא כהלכה - הלכות מלחמה וצבא, תשנ"ב, עמ' רצד, בשם הגרש"ז אויערבך שדייק כן מלשון הרמב"ם.

12. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן לה. ובאם שומר השבת מסופק האם ניתן להאמין להבטחתו של מחלל השבת, הציע בשו"ת עין יצחק (חלק א - או"ח סימן יג) להתנות עמו שאם יעשה מלאכה בשבת לא יטול שכרו ממלאכה זו, ואם בכל זאת יטול - יעבור בכך על איסור גזל. על פי דברי החתם סופר (שו"ת חתם סופר חלק ששי סימן פג) גם החשוד לחלל שבת איננו חשוד לכל התורה, ועל כן אין להניח שמחלל השבת יעבוד בשבת ויטול שכר שהרי אין הוא חשוד לעבור על איסור גזל, ובודאי שאין להניח שיעבוד בשבת בלא לקבל כל תמורה.

13. אמנם, יתכן שלפי שיטה אחת בראשונים יהיה מקרה זה קל יותר - ראה לקמן הערה 18 בעמ' 171.

אין בהושטת דבר העבירה משום איסור של "לפני עוור".¹⁴ לעומתם, סוברים פוסקים אחרים, שהאיסור קיים גם במקרים של ספק.¹⁵ יש המחלקים בין סוגים שונים של ספקות: יש הכותבים, שההיתר במקרה של ספק הוא רק כאשר אין נותנים לעבריין את החפץ בו יעבור את האיסור - כגון כאשר נותנים כסף שיתכן ויקנה בו דבר איסור, אולם אם נותנים את האיסור עצמו כגון כאשר מושיטים את כוס היין לנזיר - יהיה הדבר אסור אף כאשר קיים ספק אם יעבור על האיסור.¹⁶ ויש המחלקים באופן אחר: לשיטתם יש להבחין, בין מקרים בהם יתכן שכבר בשעת קבלת דבר האיסור חשב המקבל להשתמש בו באופן המותר, שבזה לא יהיה איסור של לפני עיוור, לבין ספק עתידי, שאינו מבטל או מחליש את איסור "לפני עיוור". כך סובר למשל ר' יצחק אלחנן ספקטור, האוסר מטעם זה, לתת מעות ליהודי מחלל שבת אם קיימת אפשרות שיסחור בהן בשבת, אף שהדבר הוא רק בגדר ספק:

"א"כ ה"ה בני"ד דהוי עיקר הספק על ימים הבאים אם יעשה העסק גם ביום השבת או לא א"כ הוי הספק במידי דלהבא כיון דאין מקפיד בזה. ע"כ עדיין יש לחוש ולהחמיר בני"ד."¹⁷

מכאן, שלשיטות הסוברות שאיסור לפני עיוור לא קיים בכל מקרה של ספק, לא יהיה חשש איסור לפני עיוור בהצטרפות לשותפות קיימת אף אם קיים ספק שמא ההצטרפות תגביר את חילולי השבת. כך יהיה גם לשיטות הסוברות שספק מותר רק כאשר אין נותנים לעבריין את האיסור עצמו, שהרי בנידוננו נותן השותף כסף בלבד. לעומת זאת, לשיטות האוסרות בכל מקרה של ספק או במקרים של ספק עתידי, לא יהיה בספק הקיים בנידוננו בכדי להקל באיסור לפני עיוור.

אכן, יש לעיין בנדוננו גם בטעם נוסף. כפי שכתבנו לעיל, איסור לפני עיוור לא קיים ב"חד עברא דנהרא". יש מהראשונים שכתבו, שבמקרה כזה בו העבירה תעשה גם ללא הושטת האיסור, אין משום לפני עיוור - אף אם הושטתו לעבריין תגרום לכך

14. כן משמע מדברי ה"י סימן קנא ס"ק א. וכן כתב הרב אליעזר וולדנברג, שביתת הים פרק יט סעיף א, ושו"ת ציץ אליעזר חלק ד סימן ה פרק ג.

15. ראה פרוט שיטות המתירים והאוסרים בשדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק י, במשנת יוסף על מסכת שביעית חלק ב עמ' פד, בשו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן עט אות ג, שו"ת יביע אומר חלק ב סימן טו.

16. כן משמע מדברי הריטב"א עבודה זרה סג ע"א ד"ה אומר אדם - ראה שדי חמד שם. וכן כתב הגרש"י אויערבך, מנחת שלמה סימן לה.

17. שו"ת עין יצחק חלק א - או"ח סימן יג. ואמנם למעשה היתר שם את נתינת המעות משום שבאותן נסיבות לא היה חשש שהיהודי יסחור בהן בשבת. וכן כתב באגרות משה יורה דעה א סימן עג.

שירבה באיסור.¹⁸ על פי זה, במקרה של הצטרפות לעסק הפועל כבר בשבת, אף שיתכן וההצטרפות תגביר את חילולי השבת, לא יהיה בכך משום איסור לפני עיוור, שהרי זו הוספה על חילולי השבת הקיימים ממילא.¹⁹ אמנם, פשוט שאם קיים ספק שמא כתוצאה מההצטרפות לשותפות, יחללו את השבת יהודים נוספים אשר לא עשו זאת קודם לכן - לא ניתן להסתמך על דברי הראשונים הללו.

4. חילולי שבת שהחלו לאחר הסכם השותפות

במקרה בו בשעה שנוצרה השותפות לא עבד העסק בשבת, והוא התחיל בחילולי השבת רק לאחר מכן, קיים, בנוסף על האמור לעיל, עוד טעם להקל: יש האומרים שאין איסור לפני עיוור כאשר הסיוע נעשה ב"שב ואל תעשה". על פי שיטה זו, אף אם הכסף שהושקע על ידי שומרי השבת בעסק הוא זה המאפשר את קיומו, אין הם חייבים למשוך את כספם מן העסק משום שהם אינם עושים כל מעשה חיובי.

אכן, למעשה לא סומכים על דעות אלו כאשר מדובר באיסור לפני עיוור דאוריתא, אך יש מהפוסקים הסומכים עליהם במקרים של חשש איסור דרבנן של מסייע ידי עוברי עבירה. ויש שאינם סומכים על כך, ומחייבים במקרה כזה לפרק את השותפות ולהשתתף מחדש באופן המותר.²⁰

ב. איסור סיוע ידי עוברי עבירה

איסור "מסייע ידי עוברי עבירה", קיים אף בנסיבות בהן יעבור העבריין על האיסור גם בלא הושטתו על ידי המסייע. איסור זה הוא איסור דרבנן הנובע מחובתו של יהודי להפריש את חבירו מאיסור.²¹ מכאן, שגם אם אין איסור "לפני עיוור"

18. ריטב"א עבודה זרה ו ע"ב ד"ה ת"ל. חידושי הראה שם ב ע"א. נראה שלדעת הריטב"א ההיתר הוא רק כאשר ספק אם ירבה על האיסור, ואילו לדעת הרא"ה משמע שההיתר הוא גם כשודאי ירבה. על פי הרא"ה לא יהיה קיים איסור לפני עיוור גם במקרה בו ההצטרפות לשותפות תגביר בהכרח את הפעילות בשבת, ובלבד שלא יהיה בכך בכדי לגרום ליהודים נוספים לחלל שבת. ואולם בספר שביתת השבת שם כתב שהריטב"א התיר אפילו בודאי ירבה האיסור. וראה פרוט השיטות בענין זה בשו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן עט אות ד.

19. וכ"כ הרב וולדנברג שביתת הים שם.

20. ראה פרוט השיטות בסוגיא זו בשו"ת מלמד להועיל חלק א (או"ח) סימן לד.

21. ראה תוספות שבת ג ע"א ד"ה בבא. ראש שם פרק א סימן א. ר"ן עבודה זרה א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה מניין. וראה בשדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק ג שהביא שיש מן הפוסקים שמשמע מדבריהם שאין בכך אפילו איסור דרבנן, אך הוא מסיים: "ולפי הנראה רבני האחרונים תופסים כדעת

בהצטרפות לעסק קיים, ולעיתים - לחלק מן השיטות - גם בהקמת עסק חדש, עדיין עלול הדבר להאסר מחמת איסור "מסייע ידי עוברי עבירה".

אמנם, גם לאיסור זה יתכן וניתן למצוא מספר היתרים אשר יבואו להלן:

ההיתר האחד הוא על פי דעת הש"ך²² הסובר כי אין איסור מסייע ידי עוברי עבירה כאשר מדובר ביהודי מומר. את דברי הש"ך סייג הדגול מרבבה אשר הקשה:

"הא ודאי ישראל מומר אע"פ שחטא ישראל הוא, ואם כן מה בינו לשאר

ישראל לענין להפרישו מעבירה?"²³

על כן הוא באר, שכוונת הש"ך שהמצוה להפרישו מאיסור היא רק כשעובר בשוגג, אבל ביהודי הרוצה לעבור עבירה במזיד, אפילו אינו מומר גמור, אין יהודי אחר מצווה להפרישו, ועל כן אין לגביו איסור "מסייע ידי עוברי עבירה".

שיטות הש"ך והדגול מרבבה הובאו על ידי אחדים מן הפוסקים כסניף להיתר שותפות עם יהודים מחללים שבת - במקרים בהם ברור שבשום אופן לא ניתן למנוע את חילולי השבת.²⁴

טעם נוסף להקל בנדוננו נובע מן העובדה שהסיוע שבכניסה לשותפות נעשה קודם העבירה ולא בשעת חילול השבת עצמו. כמה מן הפוסקים כותבים, שאף שאיסור "לפני עוור לא תתן מכשול" קיים גם קודם העבירה, איסור "מסייע ידי עוברי

התוספות והרא"ש ודעמייהו דאף בדלא קאי בתרי עברי דנהרא אסור מדרבנן להושיט לחברו דבר איסור, וכנראה שכן עיקר לדינא."

22. ש"ך יורה דעה סימן קנא ס"ק ו. בבאור טעם דבריו ראה גם שו"ת אבני נזר יו"ד קכו.

23. דגול מרבבה על דברי הש"ך שם. ועיין גם בגליון מהרש"א שם שתמה על דברי הש"ך. וראה עוד בשדי חמד מערכת ו כלל כו ס"ק ג שהביא פוסקים נוספים אשר השיגו על הש"ך, וכן על הסברו של הדגול מרבבה בש"ך, ויש שכתב שאדרבה מצוה להפריש את המזיד מאיסור יותר מאשר את השוגג. ומכל מקום פשוט שגם לדעת הש"ך ההיתר הוא רק כאשר מדובר ב"חד עברא דנהרא" דהיינו כאשר גם ללא הסיוע היה המומר יכול לחלל שבת, אולם ב"תרי עברי דנהרא" - כאשר ללא הסיוע לא היה מחלל שבת, אסור בכל מקרה להביא יהודי לחילול שבת - גם כשמדובר ביהודי מומר, ראה דברי הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב, חלק ב סימן פ.

24. ראה הרב וולדנברג שביתת הים שם סעיף ב. וראה שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן עט שכתב בנוגע לנדוננו בשם "מחזה אברהם" סימן מח: "בזמנינו ששכיחי קלי הדעת, אין צריכין למחות בידם," וכתב על זה המנחת יצחק: "והיינו רק בנוגע בלמחות לקלי הדעת, אבל אין היתר לירא ושלם." ואולם מדברי המגן אברהם והמשנה ברורה משמע שחולקים על כך - ראה לקמן עמ' 185 הערה 4. וראה גם שו"ת אגרות משה יורה דעה א סימן עב. שו"ת יביע אומר חלק ב סימן טו.

עבירה" אוסר סיוע בשעת העבירה בלבד ולא קודם לכן.²⁵ כך למשל, השתמש בעל שו"ת בנין ציון בסברה זו על מנת להתיר נתינת ספר להדפסה לאומן נכרי שיש לו פועלים יהודים, אף שיש חשש שידפיסו את הספר בשבת.²⁶

אכן, יש החולקים על היתר זה, במיוחד ככל שמדובר באיסורי שבת, משום שלענין שבת קיימת חובה כבר באמצע השבוע לדאוג לשמירתה,²⁷ אך למעשה מצרפים הפוסקים גם סברה זו להיתר במקום הצורך.²⁸

לטעמים אלו, יש לצרף גם את הטעמים להיתר שהובאו לעיל בנוגע לאיסור "לפני עיוור" - העובדה שהאיסור לא נעשה בגוף הדבר אותו נותנים לעבריין, העובדה שאין וודאות שהעבירה תתבצע, וכן העובדה שהמדובר בשב ואל תעשה - במקרים בהם אכן זה כך.²⁹

נראה שמכח האמור לעיל, פשט המנהג להקל בעניין זה, בכל הנוגע לאיסור "מסייע ידי עוברי עבירה". כך למשל, כותב הרב דוד צבי הופמן בעל שו"ת מלמד להועיל:³⁰

"והנה במה שנוגע לחשש האחרון הלא מעשים בכל יום שאנשים יראים נותנים בניהם לבית מסחר יהודי שאינו שומר שבת ודי להם בזה שנותנים רשות לבנם לשבות בשבתות וי"ט, ואין פוצה פה ומצפצף לומר שהיראים שעוסקים באותו בית מסחר בחול הם מסייעים ידי עוברי עבירה. ואף שיש לומר שהיראים הללו לא עפ"י גדולי הפוסקים עשו זאת, מ"מ אני רגיל לומר הנח להם לישראל אם אינן נביאים בני נביאים הם, ובודאי עשו זאת בהיתר. וע"כ טעם ההיתר כמ"ש בעל בנין ציון, כיון שאפשר למחללי שבת להשיג משרתים עוסקים במסחרם כרצונם ואינן צריכין ליראים, ואדרבה הן עושין טובה עם היראים דמשרתים שאינם יראים יעבדו גם בשבת וי"ט, ועוד שאינם מסייעים בשעת העבירה עצמה בשבת אלא מקודם לכן בחול, ועוד בה שלישיה שהעסק שהם עושים בחול אינו דבר שודאי יגמר

25. ראה שו"ת מהרש"ם חלק ב סימן צג בשם מהר"ם שיק על תרי"ג מצות מצוה רלג אות ז. וחזר על התירו בשו"ת מהרש"ם שם סימן קפד.

26. שו"ת בנין ציון סימן טו. ואמנם בתשובתו צירף לטעמים נוספים להיתר.

27. ראה שו"ת דובב מישרים ח"ב סימן כ, וראה מה שכתב עליו בשו"ת שרידי אש חלק ב סימן יט.

28. ראה הרב וולדנברג שביתת הים שם.

29. ראה שו"ת מהרש"ם חלק ב סימן קפד. ועי"ש שהשתמש גם באפשרות שהעבריין יחזור בתשובה כטעם להגדרת המקרה כספק.

30. שו"ת מלמד להועיל חלק א (או"ח) סימן לד.

בשבת שנחשוש לומר שהם מסייעים בדבר שבדאי יעשה בו חילול שבת, ועל כן אין כאן שום איסור."

היות שהמדובר הוא באיסור דרבנן, על כן כאשר לא ברור האם הסיוע של שומרי השבת סייע לעיסקי השבת, או לעיסקי יום החול, ניתן על פי ההלכה לצאת מתוך הנחה שלא היה כאן סיוע לעיסקי השבת אלא לעיסקי יום החול. בהתאם לכך מתיר הרד"צ הופמן, לשותפים שהשקיעו כספם בעסק בשעה שהיה סגור בשבת, להמשיך ולהיות שותפים בעסק גם לאחר שהתחיל לחלל שבת. הוא מוסיף כי אף ששומרי השבת השקיעו מכספם באותו עסק, אין בהמשך השותפות משום "מסייע ידי עוברי עבירה":

"דהא המעות להוצאה ניתנו, ומכש"כ בנידון דידן דהכסף כבר מזמן רב הוא במסחר וא"א לומר דבכספים של היראים נעשה מסחר בשבת, ואדרבה בדרבנן אמרינן יש ברירה, ויכולים לתלות דבכספם של האחים היראים נעשה העסק בימות החול, ומה שנעשה בשבת נעשה בכספם של הפושעים."

ההיתר מבוסס על כך שהמעות שהושקעו בעסק על ידי שומרי השבת אינן מוגדרות כמעות שלהם, ואף אם הן יוגדרו ככאלה, ניתן על פי ההלכה לצאת מתוך הנחה שמעותיהם משמשות לעסקי ימות החול ולא לשבת.³¹

ג. הנאה מחילול שבת

שאלה נוספת המתעוררת במקרים של שותפות עם מחללי שבת, הינה, האם מותר לשותף שומר המצות להנות מן הרווחים הכספיים של העבודה שהתבצעה תוך חילול שבת.

בענין הנאה מחילול שבת, נפסק להלכה בשולחן ערוך:³²

"המבשל בשבת, (או שעשה אחת משאר מלאכות), (טור), במזיד, אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד; ובשוגג, אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם, לו מיד."

על פי הלכה זו מותר לאחרים שלא חיללו את השבת להנות במוצאי שבת מחילול השבת, וזאת אפילו אם המלאכה נעשתה עבורם.³³

31. סברה זו להיתר מצטרפת לעובדה שהמדובר הוא רק ב"שב ואל תעשה".

32. שולחן ערוך סימן שיח סעיף א.

33. משנה ברורה סימן שיח ס"ק ה. וראה גם במגן אברהם שם סוף ס"ק ב.

ברם, עדיין יש מקום לדון לאסור מצד שני טעמים:

הטעם האחד - העובדה שמחלל השבת הינו אדם הרגיל בחילולי שבת. בטעם הדבר שבמוצאי שבת מותר להנות מיד מחילול שבת שנעשה ע"י יהודי, ולעומת זאת, בחילול שבת שנעשה ע"י גוי יש צורך להמתין "בכדי שיעשה" כתב המשנה ברורה³⁴

"דלא בעינן להמתין בכדי שיעשו אלא במלאכה הנעשית ע"י א"י בשביל ישראל משום דקל בעיניו איסור דאמירה לעו"ג ויבוא לעשות כן פעם אחרת כדי שיהיה מוכן לו במו"ש מיד, אבל דבר שנעשה ע"י ישראל בידים ודאי ליכא למיחש דע"י שנתיר למו"ש מיד יבא פעם אחרת לומר לישראל לבשל לו בשבת בשביל זה, ועוד שהישראל לא ישמע לו דאין אדם חוטא ולא לו."

המשנה ברורה מציין שני נימוקים להבחנה בין דין הנאה ממעשה שבת שנעשה ע"י יהודי, לבין דין הנאה ממעשה שבת שנעשה ע"י גוי: א. קיים חשש שיהודי יאמר לגוי לעשות עבורו מלאכה בשבת, אך לא קיים חשש שיהודי יאמר ליהודי אחר לעשות עבורו מלאכה בשבת. ב. גם אם היהודי יאמר לחבירו לעשות מלאכה שבת, יש להניח שאותו חבר לא ישמע לו.

הנימוק הראשון שייך גם בנידוננו, אך ביחס לנימוק השני, יש מקום לומר שהוא איננו שייך במקרה בו מחלל השבת רגיל לעשות כן, ואכן, יש מהפוסקים שכתבו שכאשר מדובר ביהודי הרגיל לחלל שבת, יש להמתין "בכדי שיעשה"³⁵.

דין המתנת "בכדי שיעשה" אינו שייך בעסק העובד בכל ימי השבוע, שהרי, בעסק מסוג זה, הפעילות הנעשית בימות החול מתווספת לפעילות הנעשית בשבת, ואין איפא אפשרות להשלים את מלאכת השבת בימות החול. נמצא, שלדעת הפוסקים המחמירים גם ביהודי הרגיל לחלל שבת, יהיה לכאורה, אסור לשותף להנות מרווחי השבת של עסק העובד בכל ימי השבוע, ואילו בעסקים בהם ניתן להשלים את הפעילות שנעשתה בשבת גם בימות החול, יהיה צורך להמתין כשיעור הזמן בו אורכת השלמה זו.

הטעם השני לאיסור הוא על פי דברי הכתב סופר³⁶ הדן בשאלה האם מותר לקנות אוכל בפונדק המבשל בשבת. הכתב סופר פוסק לאיסור, ומבאר, שהיות שמחשבתו

34. משנה ברורה סימן שיח ס"ק ה.

35. ראה פרי מגדים במשבצות זהב סימן רעו ס"ק ה, ובאשל אברהם סימן שכה ס"ק כב, שהסתפק בדין מומר. שו"ת הר צבי אורח חיים סימן קפג שכתב שמומר "לא גרע מנכרי שעשה בשביל ישראל שאסור בכדי שיעשו." וראה גם לקמן עמ' 176 בהערה 36 מחלוקת האחרונים בהבנת הפרי מגדים.

של בעל הפונדק הינה לבשל בקביעות לאחרים, יש לקנוס ולאסור לעולם, גם לאחרים, את ההנאה מן האוכל שבושל בשבת.

מאידיך, יתכן שבנידונו, בו מדובר בשותפות עם מחללי שבת, יש מקום להתיר מטעם אחר: המשנה ברורה מבאר שאיסור ההנאה ממעשה שבת הוא רק מגוף המלאכה אך "מותר לו ליהנות מדמיה של המלאכה."³⁷ בנדונו נהנים השותפים רק מדמיה של המלאכה וא"כ לא שייך, לכאורה, האיסור.³⁸ אכן, כך פסק להקל הרב וולדנברג, אלא שהוסיף: "מן המובחר הוא אם יוכלו לשער בערך סכום הריח בממוצע המכניס במספר שש עשרה שעות החילול שבמשך החודש, ולוותר נגד זה מסכום משכורתם."³⁹

אולם, לדעת ר' משה פינשטיין אין להתיר, במקרה של שותפות עם יהודי מחלל שבת, השתתפות ברווחי העבודה בשבת - משום שהדבר נחשב להנאה מחילול שבת.⁴⁰

36. כתב סופר אורח חיים סימן נ. וראה בספר קהילת יעקב חלק ב סימן ז שכתב שגם לדעת הפרי מגדים, יהודי מומר שעשה בשבת מלאכה עבור ישראל, אסור אותו ישראל להנות מן המלאכה לעולם. ובספר מחזה אברהם לרב מנחם שטיינברג, סימן מח, כתב שלדעת הפרי מגדים רק אם היהודי ציווה למומר לעשות עבורו מלאכה אסור הוא להנות מן המלאכה לעולם, אך אם המומר עשה את המלאכה מעצמו עליו להמתין רק שיעור בכדי שיעשה.

37. משנה ברורה סימן שיח ס"ק ד.

38. היה מקום לומר שדברי המשנה ברורה נאמרו רק כאשר מחלל השבת מעוניין בגוף המלאכה, אך בעסק בו המטרה היא רווח כספי, "גוף המלאכה" הוא הרווח הכספי שלמענו מפעילים את העסק בשבת, ועל כן יהיה אסור להנות ממנו, אך ראה דברי הרב וולדנברג, שביתת הים פרק יט סעיף ג, שמסיק שמתוך שהמשנה ברורה לא חילק, משמע שסובר שבכל מקרה אין איסור להנות מדמי המלאכה.

39. הרב וולדנברג, שביתת הים שם סעיף ד.

40. שו"ת אגרות משה חלק א או"ח סימן צא. ועיי"ש שכתב, שאף שבשותפות עם גוי התיר הרמ"א, במקרה של הפסד גדול, חלוקה שווה של הרווחים, כפי שהובא לעיל בסמוך לציון להערה 33 שבעמ' 142, אין להתיר זאת במקרה של שותפות עם יהודי מחלל שבת. נראה שהטעם להבחנה בענין זה בין יהודי לגוי היא, שגוי העושה מלאכה בשבת "אדעתא דנפשיה" אין זה נחשב כלל לחילול שבת וממילא ניתן להתיר ליהודי להנות מן הרווחים של אתה מלאכה. לעומת זאת אצל יהודי פשוט שגם אם הוא מחלל שבת "אדעתא דנפשיה" נחשב הדבר לחילול שבת וממילא תחשב הנאה ממלאכה זו כהנאה מחילול שבת.

בשו"ת מלמד להועיל חלק א (או"ח) סימן לד כתב שעל השותפים שומרי השבת לדאוג לכך שלא יהנו מרווחי שבת וימים טובים, ואם אינם יודעים מהם הרווחים ינכו שישית מחלקם ברווחים, ומדבריו משמע שזהו חיוב מן הדין. כמקור לכך הביא את פסק השולחן ערוך בסימן רמה סעיף א בנוגע לשותפות בין יהודי לגוי. וצ"ע בדבריו, שהרי בשולחן ערוך שם מדובר במקרה בו חלקו ביניהם את השותפות באופן שהיהודי איננו שותף כלל בשבת ועל כן אינו יכול להנות מרווחי

ד. חילול שבת ע"י שליח

1. כללי

על הפסוק: "כל מלאכה לא יעשה בהם"⁴¹ כתב רש"י: "אפילו ע"י אחרים". והקשה על כך הרמב"ן:

"ולא הבינותי זה, שאם האחרים האלו ישראל, הם עצמן מוזהרין עליה, ואין אני מוזהר במלאכתי שלא תעשה על ידו, אלא שאם מטעה אותו באסור מוזהר עליה משום 'ולפני עיוור לא תתן מכשול', בין במלאכתו בין במלאכת העושה עצמו."

מכאן, שבשונה ממקרה בו מלאכת היהודי נעשית על ידי גוי, בו קיים איסור על היהודי להניח לגוי לעשות מלאכה זו בשבת, אין איסור מיוחד האוסר על יהודי להניח ליהודי אחר לעשות מלאכתו בשבת - פרט לאיסורים הכלליים של "לפני עיוור" ו"מסייע ידי עוברי עבירה" שנידונו לעיל. עצם בעלותו של יהודי על מלאכה אינה מחייבת אותו, איפא, למנוע מיהודי אחר לעשות מלאכה זו בשבת. זאת בשונה ממקרה של מלאכה הנעשית על ידי גוי, שם עצם הבעלות של היהודי מחייבת אותו למנוע מן הגוי לעשות מלאכה בשבת בדבר השייך לו.

אולם נראה שגם עצם הבעלות עשויה להיות סיבה לאיסור, לא מצד עצמה אלא מצד דיני שליחות הנובעים ממנה, וזאת על פי דבריו של בעל ההפלאה,⁴² אשר ישב את קושית הרמב"ן על רש"י, וכתב:

"ויש לפרש נמי הא דקאמר 'ולא יעשה חברך' שתמה הרמב"ן... י"ל נמי משום שליחות, דאף דקי"ל כששליח בר חיובא אין שליח לדבר עבירה, מכל מקום כשהוא שוגג... מחייב המשלח, ועוד נראה דאפילו במקום ששייך 'אין שליח לדבר עבירה' מכל מקום אסור לכתחילה מן התורה."

על פי דברים אלו, כאשר יהודי מאפשר ליהודי אחר לעשות מלאכתו בשבת, הרי בכך כאילו עושהו לשלוחו לחילול שבת - דבר האסור לכתחילה מן התורה, ובמקרים בהם יש שליח לדבר עבירה, יחשב חילול השבת הנעשה על ידי השליח, כאילו נעשה על ידי המשלח - בעל המלאכה.

השבת, אך בנסיבות בהן אין צורך בחלוקה, כמו בנידון דידן, יכול היהודי להנות (בהבלעה) גם מרווחי השבת משום שהגוי עושה את המלאכה "אדעתא דנפשיה".

41. שמות יב טז.

42. בספרו פנים יפות על התורה שם.

2. שליחות לדבר עבירה

כלל ידוע בהלכה קובע כי "אין שליח לדבר עבירה".⁴³ על פי כלל זה, כאשר יהודי ציווה יהודי אחר לחלל שבת - יחשב השליח ולא המשלח כמי שחילל שבת. עם זאת, ישנם מספר חריגים בהם "יש שליח לדבר עבירה". כמה מחריגים אלו, יתכן וקיימים, לדעת חלק מן השיטות, גם בנדוננו.

יש אומרים, שביסוד הדין של "אין שליח לדבר עבירה" עומדת הסברא על פיה המשלח יכול לטעון שהיה סבור שהשליח לא ישמע בקולו, ועל כן אין להאשימו בעבירה.⁴⁴ על פי סברא זו יש לומר, שכאשר השליח מוחזק לעבור עבירות, יהיה שליח לדבר עבירה, שהרי המשלח ידע שהשליח ישמע בקולו. לעומת זאת, יש הסוברים שיסודו של הכלל הוא בגזירת הכתוב ולא בסברא, ועל כן גם במחוזק לעבור עבירות "אין שליח לדבר עבירה".⁴⁵ להלכה פסק הרמ"א⁴⁶ לענין דין "מוסר":

"מי ששלח שליח למסור, אם השליח הוחזק לעשות, חייב המשלחו, ואין לומר אין שליח לדבר עבירה, הואיל והוחזק בכך."

בבאור דברי הרמ"א כתב הגר"א⁴⁷, שהיות שהשליח מוחזק למסור, אין המשלח יכול לטעון שסבר שהשליח לא ישמע לו ולכן יש לחייבו. לדעת הגר"א סובר איפא הרמ"א להלכה כי כאשר השליח מוחזק לעבור עבירות "יש שליח לדבר עבירה". לעומת זאת, פוסקים אחרים נוקטים להלכה שיסוד הכלל הוא בגזירת הכתוב וגם במחוזק לעבירות אין שליח לדבר עבירה. על כן אין הם מקבלים את דברי הרמ"א להלכה, או שמבארים שבמסור יש דין מיוחד שאין ללמוד ממנו לעבירות אחרות.⁴⁸

על פי דברי הגר"א, אם שותף שומר שבת יאפשר לשותפו הרגיל לחלל שבת, לעשות מלאכתו בשבת, עשוי שומר השבת להחשב כמי שחילל שבת באמצעות שלוחו. אמנם, כפי שיפורט להלן, הדבר יהיה תלוי באופן בו חולקה העבודה בין השותפים.

43. גמרא קידושין מב ע"ב. בבא מציעא י ע"ב. רמ"א חושן משפט סימן קפב סעיף א.

44. תוספות קידושין מב ע"ב ד"ה אמאי. סמ"ע חושן משפט סימן קפב ס"ק ב. וראה גם חידושי ר' עקיבא איגר בבא מציעא י ע"ב שבאר סברא זו באופן אחר.

45. ריטב"א קידושין מב ע"ב ד"ה שאני התם. קצות החושן סימן שפח ס"ק יב.

46. שולחן ערוך חושן משפט סימן שפח סעיף טו ברמ"א.

47. באור הגר"א חושן משפט סימן שפח ס"ק נו.

48. ראה ש"ך חושן משפט סימן שפח ס"ק סז.

סיבה נוספת לומר שיתכן ובנדוננו יש שליחות לדבר עבירה נובעת מן העובדה שהמדובר בשותפים. בגמרא במסכת בבא מציעא⁴⁹ נאמר כי שותפים שגנבו חייבים. ובאר רש"י שם, שאף שרק אחד הוציא את החפץ מרשות הבעלים שניהם חייבים משום שעשה זאת על דעת שותפו.⁵⁰ מכאן שכאשר מדובר בשותפים "יש שליח לדבר עבירה". בהתאם כך פוסק הרמ"א:

"וכן אם גנב או גזל, השותף צריך לחלוק עם חבירו (הגהות מרדכי פ' חזקת והג"מ פ"ה מה' שותפין). ואם הפסיד, ההפסד לעצמו. ודוקא אם הפסיד קודם שנודע לחבירו, אבל אם חלק הגניבה עם השותף ואח"כ בא עלילה עליו, וכן אם קנה גנבה וחלק עם חבירו ובא אחר כך עלילה, ההפסד ג"כ לאמצע, מאחר שנתרצה למעשיו."

על פי זה יש מהפוסקים הכותבים, שגם בעניני איסורי שבת, יש שליחות לדבר עבירה בשותף העושה מלאכה על דעת שותפו.⁵¹ אמנם יש החולקים על עצם הדין וסוברים שגם בשותפים קיימים דיני שליחות הרגילים.⁵²

גם לדעת הסוברים שבנדוננו עשויה להתעורר בעית שליחות לדבר עבירה, הרי אין זה בכל מקרה, והדבר תלוי באופן בו חולקה העבודה בין השותפים.

בנוגע לשותפות עם גוי, הבאנו לעיל,⁵³ שאסור ליהודי לומר לגוי "עבוד בשבת ואני אעבוד במקומך ביום ראשון", משום שהגוי נעשה כשלוחו של היהודי לעבודה בשבת, אך מותר להתנות מראש, קודם הכניסה לשותפות, שהיהודי לא יהיה שותף ביום השבת. מכאן, שגם כאשר מדובר בשותפות עם יהודי מחלל שבת, בעית השליחות תתעורר רק בהסכם מן הסוג הראשון, אך לא במקרה בו יותנה מראש שהיהודי שומר השבת איננו שותף בעסקי השבת.

ה. אופי הסכם השותפות

עמדת ההלכה בנוגע לשותפות עם יהודים מחללי שבת תלויה גם באופי ההסכם בנוגע לעבודה בשבת.

49. בבא מציעא ח ע"א

50. ואולם ראה תוספות בבא מציעא ח ע"א ד"ה ושותפים שבאר שהמדובר ששניהם הוציאו מרשות הבעלים.

51. ראה שו"ת הר צבי אורח חיים חלק א סימן קכד. שו"ת מנחת יצחק חלק ה סימן יח.

52. ראה תוספות בבא מציעא ח ע"א ד"ה ושותפים. תשובות מעיל צדקה סימן טו, מובא בפתחי תשובה חושן משפט סימן קעו ס"ק יב.

53. ראה לעיל בסמוך לציון להערה 2 שבעמ' 135.

בענין זה יש להבחין בין שני מקרים: המקרה האחד, כאשר השומר שבת עצמו נמנע מלעבוד בעסק בשבת, בעוד ששותפו שאינו שומר שבת מפעיל את העסק גם בשבת מיוזמתו, בלא ששומר השבת יציע לו לעשות זו, ובלא שמחלל השבת ידרוש משותפו תמורה כלשהי עבור עבודתו בשבת. המקרה השני הוא כאשר מחלל השבת מעונין לעבוד בשבת, אלא שהוא מבקש משותפו שומר השבת להחליפו בתמורה באחד מימי החול.

מקרה מן הסוג הראשון נדון בשו"ת חלקת יעקב.⁵⁴ השאלה שהובאה לפניו עסקה ברופא יהודי חרדי אשר היה שותף עם יהודי שאינו שומר שבת, כאשר חוק הממשלה חייב את הרופאים לעבוד שבעה ימים בשבוע. בעל החלקת יעקב נשאל, האם מותר ליהודי החרדי לסלק עצמו מן העבודה בשבת באופן ששותפו שאינו שומר שבת ישאר בעבודה לבדו.

בתשובתו, הוא דן בשאלה האם יש לאסור זאת מחשש איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול", או משום מסייע ידי עוברי עבירה, ומכריע להיתר משני טעמים: א. היהודי החרדי אינו מכשיל בידיים את שותפו אלא רק מסלק עצמו מן השותפות, בעוד שהשותף השני ממשיך בעבודתו מחמת חוק הממשלה ולא מחמת הסתלקותו של הראשון. ב. היות שהשותף מחלל שבת בכל מקרה, בין אם הרופא החרדי ישאר בעבודתו בשבת ובין אם לאו, הרי שאין כאן איסור של "לפני עיוור לא תתן מכשול", אלא רק איסור של מסייע ידי עוברי עבירה, ואיסור זה לא קיים כאשר מדובר ביהודי מומר.

אמנם, החלקת יעקב בתשובתו עסק ברופא אשר חילול השבת שלו נעשה לשם ריפוי הגויים, ובענין זה כבר כתבו הפוסקים להקל משום איבה, ויש שהתירו באופן זה אף עשיית מלאכה דאוריתא.⁵⁵ מכאן, שאין ללמוד מהיתרו שם להתיר למעשה גם במקרים אחרים של שותפות בין יהודי למחלל שבת. אך עם זאת ניתן ללמוד מן התשובה שבמקום הצורך יש בסיס בהלכה להתיר הסכם שותפות שיעשה באופן זה. בהתאם לכך התיר בשו"ת אגרות משה למי "שדחיקא ליה שעתא" להכנס לשותפות עם כובסת שאינה שומרת שבת באופן שהם יהיו שותפים בימות החול בלבד, ובאם שותפתו תבחר לעבוד בשבת, לא יהיה לשומר השבת חלק ברווחי העבודה בשבת - וכן הוא לא ישא בהוצאות הפעלת המקום בשבת.⁵⁶

54. הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב חלק ב סימן נד.

55. ראה שו"ת חתם סופר יורה דעה סימן קלא. ואכמ"ל.

56. שו"ת אגרות משה או"ח א סימן צא. ועיי"ש שכתב שאף שבכך חוסך לעצמו שומר השבת חלק מהוצאות שכירות המקום - אין זה נחשב להנאה מחילול שבת. ועיין גם בשו"ת אגרות משה או"ח

במקרה מן הסוג השני, לעומת זאת, נראה שיש לאסור, הן מחשש "לפני עיוור לא תתן מכשול" והן מחשש שליחות לדבר עבירה. חשש "לפני עיוור" קיים כאן משום שהסכמתו של שומר השבת לעבוד יותר בימות החול, היא זאת שגורמת לכך שמחלל השבת ירבה בעבודתו בשבת. בנסיבות אלו יש להניח שאלמלי היה שומר השבת מסכים להחליף את מחלל השבת באחד מימי החול, לא היה מחלל השבת מסכים להחליף את שומר השבת בשבת, והרי זה דומה ל"תרי עברי דנהרא".⁵⁷ חשש שליחות לדבר עבירה עשוי להיות קיים כאן, כפי שהוא קיים בהסכם מסוג זה הנעשה עם גוי - בהתאם למובא לעיל. הפתרון במקרה זה יכול להיות רק על ידי חלוקה מחדש של השותפות.

כך למשל, פסק בשו"ת בית היוצר לר' יואל צבי ראטה,⁵⁸ בנוגע ליהודי שומר שבת שהיה שותף במכונה אשר עבדה גם בשבת, שיבטל את השותפות, ואח"כ יחזרו להשתתף ויתנו בתחילה שחצי מהשבוע, דהיינו ימים א, ב, ג, וחצי יום ד יהיו לשומר השבת והחצי השני יהיה לשותפו מחלל השבת, וכל אחד ישלם לפועלים עבור ימי העבודה שעבדו בחצי השבוע השייך לו.⁵⁹

עוד הובא שם, שבמקרה שהדבר בלתי אפשרי, יכול שומר השבת, בשעת הדחק, להשכיר את חלקו שבשבת לגוי אשר ישלם לפועלים את שכר העבודה שלהם עבור חלקו ביום השבת, וכן יקבל את רווחי השבת בהתאם לחלקו, ובמקביל ישלם לשומר השבת סכום קצוב כדמי שכירות עבור יום זה.

ג סימן לו שהתיר זאת גם למי שהתפרנס כשכיר אך רצה להכנס לשותפות על מנת להיות עצמאי. וראה גם לעיל עמ' 176 הערה 40.

57. ומ"מ הדבר תלוי בגדרים המדויקים של איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול כפי שפורטו לעיל.

58. שו"ת בית היוצר לר' יואל צבי ראטה, אב"ד חוסט, סימן ז.

59. ואולם ראה באגרות משה או"ח חלק א סימן צא שאסר הסכם שותפות עם יהודי שאינו שומר שבת באופן שהיהודי שאינו שומר שבת יעבוד לבדו בשבת ואילו שומר השבת יעבוד לבדו באחד מימות החול. האגרות משה כתב שיש לאסור זאת משום שבהסכם מסוג זה נהנה שומר השבת מחילול השבת של שותפו שהרי הוא מקבל בתמורה לחילול השבת יום עבודה בימות החול. אך נראה שדבריו של האגרות משה אמורים רק באופן בו הם נשארים שותפים בשאר ימות השבוע, אולם אם בטלו לגמרי את השותפות - באופן בו התיר בעל שו"ת בית היוצר - יודה גם האגרות משה שהדבר מותר שהרי אין כל קשר עסקי בין עבודתו של מחלל השבת לבין עבודתו של שומר השבת.

ו. החזקת מניות בחברה המופעלת בשבת על ידי יהודים

באופן בסיסי, דין החזקת מניות בחברה המחללת שבת כדין שותפות בעסק המחלל שבת.⁶⁰ מכאן, שבעית חילול שבת על ידי שליח, שהובאה לעיל, עשויה להיות קיימת גם בנידון זה. אמנם, אחד הטעמים שהוזכרו שם לכך שיש שליחות לדבר עבירה - העובדה שהמדובר בשותפים - לא שייך בנידוננו בו השותפים עצמם אינם מחללים שבת בחברה, אך מאידך, בנידוננו יש טעם אחר להחמיר בענין זה - העובדה שחילול השבת נעשה על ידי פועלים יהודים העשויים להחשב כפועלים של בעלי המניות:

הזכרנו כבר בתחילת החיבור שיש הסוברים שכאשר מדובר בפועל יש שליחות אף לגוי.⁶¹ בפוסקים הובא, שעל פי אותן דעות, תהיה בפועל שליחות גם במקרים אחרים בהם בדי"כ אין שליחות - כגון בדבר עבירה.⁶² מכאן, שבעלי מניות בחברה המעסיקה פועלים יהודיים המחללים שבת, עלולים להחשב כמחללי שבת באמצעות שליח.

ברם, נראה שלמעשה אין לחשוש לכך. ראשית, רבים החולקים על הסוברים שגדרי שליחות הרגילים אינם שייכים בפועל, ולדעתם, גם כאשר מדובר בפועל אין שליח לדבר עבירה.⁶³ שנית, מסתבר שאין לראות את העובדים בחברה כפועלים של בעלי המניות, שהרי בעלי המניות אינם מפעילים אותם באופן ישיר, ואינם נותנים להם את הוראות העבודה.⁶⁴

60. ראה שו"ת אגרות משה חו"מ חלק ב סימן טו ששלל את האפשרות להתייחס אל החברה, לענין שבת, כאישיות משפטית בפני עצמה ואל מחזיקי המניות בה כאל פועלים של אותה אישיות משפטית. וראה גם לקמן עמ' 182 הערה 64. בענין מעמדה ההלכתי של חברה בע"מ ראה גם דרכי תשובה סימן קס סעיף ג ס"ק טו. כתר א, ריבית בתאגירים, פרק ראשון, ואכמ"ל.

61. לעיל בסמוך לציון להערה 9 שבעמ' 29.

62. ראה חכמת שלמה חושן משפט סימן קפב סעיף א.

63. ראה סמ"ע חושן משפט סימן לב ס"ק ג. שו"ת שיבת ציון סימן נג. שו"ת מהרש"ג חלק א יו"ד סימן ג (עמ' קנב).

64. וכפי שכתבנו לעיל ביחס לחברה המופעלת על ידי גויים - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 47 שבעמ' 79. ואמנם בשו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן ז התיר קניית מניות בחברה העובדת בשבת שחלק ממנהליה יהודים - רק כאשר המדובר בכמות קטנה באופן שאין בו בכדי להשפיע בפועל על פעילות החברה, אך כפי שצינו בהערה שם, בתשובה מאוחרת יותר התיר אף קניית כמות גדולה של מניות, מן הטעם שגם כשמדובר בכמות גדולה אין בעלי המניות נחשבים בעליה של המלאכה. אמנם תשובה מאוחרת זו עוסקת בחברה המופעלת ע"י גויים, אך הסברה המובאת שם מבארת גם מדוע אין חשש שליחות לדבר עבירה בקניית מניות של חברה המופעלת בשבת ע"י יהודים.

בעיה נוספת שעלולה להיות כרוכה בהחזקת מניות בחברה המופעלת בשבת ע"י יהודי הא בעית ההנאה מחילול שבת בה עסקנו לעיל. אלא שנראה שבנסיבות אלו אין איסור הנאה מחילול שבת - אף אם שווי המניות עולה עקב חילולי השבת. הטעם לכך הוא, ששווי המניות הגבוה אינו מהווה כל הנאה למחזיק המניות כל עוד איננו מוכר את המניות הללו, והמחיר הגבוה שיקבל תמורת המניות בעת שימכרם הינו הנאה עקיפה. זאת ועוד, מחיר המניות בבורסה מושפע מגורמים רבים ואין הוא תלוי רק בשווי הכלכלי של החברה, וא"כ גם אם יקבל מחזיק המניות מחיר גבוה עבור מניותיו אין זה בהכרח עקב חילול השבת.

החזקת מניות בחברה המופעלת בשבת ע"י יהודי עלולה לעיתים להיות כרוכה גם באיסור "לפני עיוור לא תתן מכשול" או איסור "מסייע ידי עוברי עבירה". גדרי איסורים הללו והנסיבות בהם לא קיימים חששות אלו נדונו לעיל בפרק זה.

פרק י: סיוע עקיף לחילול שבת

א. השאלה והשכרה למחלל שבת

השאלה והשכרה של מטלטלין או של קרקעות למחללי שבת, באופן שקיימת אפשרות שאלו ישמשו לחילול שבת, עלולה להיות כרוכה באיסור "לפני עיוור לא תתן מכשול", ו"מסייע ידי עוברי עבירה." גדרי האיסורים הללו נדונו כבר לעיל, ולדעות השונות שהובאו שם השלכה גם על פסק ההלכה בנידונו.

בשו"ת ערוגת הבושם אוסר להשכיר חנות ליהודי מחלל שבת, אם המשכיר יודע בבירור שהשוכר יפתח חנותו בשבת. לדעתו, יש בכך משום מסייע ידי עוברי עבירה, אף אם השוכר יכול היה לשכור חנות אחרת.¹

לעומתו, בשו"ת מהרש"ם² מתיר להשכיר ביתו ליהודי ספר שמגלח בשבת בפרהסיה. הוא מוסיף, שאם לא נתיר זאת, הרי תהיה אסורה כל השכרת בית ליהודים מחללי שבת שהרי הם אופים ומבשלים בביתם, שוטפים את רצפת ביתם בשבת וכדו', ולא מצאנו שאסרו זאת, "ופוק חזי מה עמא דבר".

כשיטת המקילים פסקו גם פוסקי זמננו. על כן מתיר בשו"ת יביע אומר לקנות בית שיש בו משרדים אשר חלקם עובדים בשבת, אם המדובר באופן שהשוכרים יכולים לשכור משרדים דומים אחרים, ללא טרחה, בקרבת מקום. הוא מוסיף, שאף לאחר תום חוזה השכירות של אותם משרדים, אם אין באפשרותו לשכנעם לשמור שבת, ראוי הוא להשאיר ולחדש את חוזה השכירות.³

אכן בנידונו יש לדון להתיר גם מטעם נוסף - דרכי שלום:

בנוגע להשאלת חפצים ליהודי המחלל שבת, כותב המשנה ברורה שיש להבחין בין שני מצבים: א. כאשר קיימת אפשרות סבירה שהשואל יעשה בחפץ המושאל מלאכת היתר. במקרה זה אין כל איסור בהשאלה אף אם אין וודאות שהחפץ לא

1. שו"ת ערוגת הבושם לר' משה בן עמרם גרינוולד, אורח חיים סימן נד. ועיי"ש שכותב שאין להקל על פי דברי הש"ך שהובאו לעיל. ואמנם המדובר שם שהחנות היא בבית דירתו של המשכיר, ויתכן שבנסיבות אחרות היה מיקל יותר - עיי"ש.

2. שו"ת מהרש"ם חלק ב סימן קפד.

3. שו"ת יביע אומר חלק ב או"ח סימן טו. כך פסק גם בספר פרי השדה לר' אליעזר דייטש, חלק ג סימן צז.

ישמש לחילול שבת. ב. כאשר מלאכת ההיתר אינה מצויה. במקרה זה ההשאלה אסורה, אלא אם כן יש צורך להתירה מפני דרכי שלום.⁴

דברי המשנה ברורה עסקו בהשאלת חפצים, ולא בהשכרתם. כאשר מדובר בהשכרה הנעשית על בסיס מסחרי ולא על בסיס של גמילות חסד, יש מקום לומר שלא שייך הטעם של דרכי שלום ועל כן יהיה איסור להשכיר חפצים בכל מקרה בו מלאכת ההיתר אינה מצויה. זוהי אכן דעתו של רבינו תם⁵ הסובר ש"במכר לא שייך דרכי שלום", ולשיטתו גם בהשכרה אין משום דרכי שלום.⁶ אולם, לדעת הרמב"ן,⁷ גם במכר שייך דרכי שלום: "דודאי גבי אומן כיון דלכולי עלמא מזבין ולהאי לא מזבין איכא איבה." לשיטה זו דין השכרה כדין השאלה,⁸ ואם כן דברי המשנה ברורה דלעיל יהיו שייכים גם בהשכרה. זאת ועוד, במכר יש אף מקום להקל יותר - כאשר המכירה לא נעשית על מנת לסייע לעובר העבירה אלא לשם פרנסתו של המוכר.⁹ מסתבר שטעם זה להקל שייך גם בהשכרה הנעשית על ידי המשכיר לשם השתכרותו שלו, ולא בכדי לסייע למחלל השבת.

בהקשר לערך זה של דרכי שלום ראוי להביא את דברי החזון איש המבאר את יסוד ההלכה על פיה מקילים בספק איסור "לפני עיוור":

"משום דאם באנו להחמיר בספיקות נמי נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושלום מעצמנו ומהם, והן רק ע"ה וחייבים אנחנו להחיותם ולהטיב עמם, וכל שכן שלא להרבות שנאה ותחרות בינינו וביניהם, ועוברין על 'לא תשנא' ועוד כמה לאווין שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באין להציל אותם ממנו... והלכך שקלו חז"ל בפלס עד כמה שיש להתנהג לקונסם ולמשוך ידינו מהם ושלא נגרום מכשולים יותר גדולים להם ולנו, והכריעו

4. משנה ברורה סימן שמז ס"ק ז, על פי המגן אברהם שם ס"ק ד. מדבריהם שם משמע שאיסור "מסייע ידי עוברי עבירה" קיים גם ביהודי מומר. מקור הדברים הוא במשנה שביעית פרק ה משנה ו שם נאמר: "משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחים ותנור... וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום."
5. תוספות גיטין סא ע"א ד"ה משאלת בשם ר"ת.
6. ראה דברי הרב קוק בספר שבת הארץ פרק ח הלכה ז.
7. רמב"ן עבודה זרה טו ע"ב ד"ה והא דתנן.
8. שבת הארץ שם. וראה פרוט שיטות הראשונים בענין זה בשבת הארץ שם, הוצאת מכון התורה והארץ, תשנ"ג, הערות 5-9.
9. רמב"ן גיטין סא ע"א ד"ה משאלת. וכ"כ הרשב"א גיטין סא ע"א ד"ה משאלת. אולם בשאלה האם שייך דרכי שלום במכירה חלוק הרשב"א על הרמב"ן ודעתו כר"ת.

לאסור למכרם בזמן שהוא ודאי לעבירה, ולהתיר בספק, וזו דרך הממוצעת והישרה.¹⁰

האמור לעיל עוסק בהשאלה והשכרה לאדם פרטי, אך יתכן שכאשר מדובר בהשכרה לעסק, ובמיוחד לעסק גדול, יהיה הדין שונה. מסתבר, שבעסק גדול לא שייכת הסברא של דרכי שלום, משום שפעילותו של העסק לא נעשית על בסיס אישי, וממילא ההמנעות מהשכרה לו אינה מתפרשת כפגיעה אישית. זאת ועוד, נראה שפעילותו של עסק גדול, הנעשית בפרהסיה תוך חילול שבת של עובדים רבים, מהווה חילול השם יותר מאשר חילול שבת של אדם פרטי, ועל כן דין סיוע לעסק כזה חמור יותר. ועדיין צ"ע בדבר.

עוד יש להוסיף כי השכרת חפץ לשימוש בשבת עלולה להיות כרוכה גם באיסור שכר שבת. בגדרי איסור זה עסקנו כבר לעיל, וכל האמור כאן הוא בתנאי שאין בהשכרה משום איסור שכר שבת - בהתאם לגדרים שהבאנו שם.

ב. רכישת מוצרים שיוצרו בשבת

קניית מוצרים שיוצרו בשבת, תוך חילול שבת, או מוצרים שיוצרו בחול במפעל המחלל שבת, עלולה גם היא להיות כרוכה באיסור "לפני עיוור לא תתן מכשול" ו"מסייע ידי עוברי עבירה", וכן באיסור הנאה ממעשה שבת.

בנוגע לאיסור "לפני עיוור" ו"מסייע ידי עוברי עבירה" הרי על פי האמור לעיל, יש מקום להקל גם בנדוננו מכמה טעמים: א. אין וודאות שקניית המוצר תביא לתוספת חילול שבת. ב. גם אם תהיה תוספת חילול שבת אין זו גרימת איסור חדש אלא רק תוספת לאיסור אשר כבר נעשה. ג. גם אם המוצרים לא יקנו על ידי שומרי השבת הם יקנו על ידי מי שאינם שומרים שבת או על ידי גויים. ד. דין המייצרים את המוצר הוא כדין "יהודי מומר" אשר אין לגביו איסור "מסייע ידי עוברי עבירה". ה. אף אם נגדיר את קניית המוצר כסיוע - הסיוע לא נעשה בשעת העבירה.¹¹

10. חזון איש שביעית סימן יב אות ט ד"ה ונראה, ומדבריו משמע שאין חילוק בין השאלה למכירה. וראה גם בשמירת שבת כהלכתה פרק כט אות ע שהביא בשם הגרש"ז אויערבך שהטעם שתולים במקרה זה בהיתר, הוא משום שלא מדובר בנתינת גוף האיסור, להבדיל ממכירת כלאיים, למשל, שם מוכרים את גוף האיסור.

11. טעמים אלו ברובם הובאו בשו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן עט, ועל פיהם הסיק למעשה שבכל הנוגע לאיסור "לפני עיוור" או "מסייע ידי עוברי עבירה" אין למחות ביד המקילים וקונים מוצרים שיוצרו בשבת. במסקנתו זו הוא חולק על הרב קניבסקי שכתב בספרו קהלות יעקב חלק שני סימן ז, שאף אם קונה מבית חרושת של ישראל המחלל שבת, דבר הנעשה בחול, באופן שאם

בנוגע לאיסור הנאה ממעשה שבת, יהיה הדבר תלוי בדעות השונות שהובאו לעיל בנוגע למעשה שבת של יהודי הרגיל לחלל שבת. לדעות המצריכות שם המתנה "בכדי שיעשו", יהיה כך הדין גם בנידוננו, ולדעת הכתב סופר האוסר להנות עולמית למי שנעשתה המלאכה עבורו, יהיה אסור לקנות מוצרים שיוצרו תוך חילול שבת. דין זה יהיה רק במוצרים המיועדים באופן שווה לכלל הציבור, אולם, אם מדובר במוצר המיועד לציבור מוגדר, כגון עיתון המופץ למנויים וכדו', מותר יהיה למי שאינו נמנה על ציבור זה להנות מן המוצר - אף לדעת הכתב סופר (לאחר המתנת "בכדי שיעשה"). הטעם לכך הוא, שאנו רואים את המוצר כמי שיוצר עבור אותו ציבור מוגדר ולא עבור כלל הציבור.¹²

עוד יש להדגיש, שבניגוד לבעיה של "לפני עיוור" או "מסייע", איסור הנאה ממעשה שבת אוסר לקנות אך ורק מוצרים שיוצרו תוך חילול שבת, ואין בכלל זה איסור לקנות מוצרים שיוצרו בחול על ידי חברה המחללת שבת.

היו כל שומרי השבת נמנעים מלקנות אצלו, היה ממעט בחילול שבת מספר שבתות בשנה, או שהיה ממעט בפועלים, או בשעות העבודה או בכמותה - הרי הקונה עובר על איסור "לפני עיוור" דאוריתא", והוסיף שכן היא גם דעת החזון איש. עוד יש לעיין בדברי המשנה ברורה (סימן שמו ס"ק ז) הכותב: "דרך ארץ לומר לאדם שעוסק במלאכה 'תצלח מלאכתך', ואפילו לעו"ג, אבל מי שעוסק במלאכת איסור אסור לומר לו כך". צ"ע האם קנית מוצרים שיוצרו בשבת באופן המסייע למפעל כלולה ג"כ באיסור לומר "תצלח מלאכתך".
12. ראה שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן עט.

פרק יא: הכנה בחול לביצוע עסקאות בשבת

א. כללי

עסקה עשויה להגמר בשבת אף בלא שהיהודי שומר השבת יזדקק לעשות בשבת מעשה כלשהו. כך, למשל, בעסקאות הנתנות לביצוע באמצעות תקשורת מחשבים, יתכן מצב בו תגמר עסקה של קניה, מכירה, או כל עסקה אחרת באמצעות לחיצת כפתור, בעוד שהצד השני לעסקה איננו עושה דבר בשבת עצמה. הפעולה היחידה שעשה, היתה תכנות המחשב באופן שיוכל לענות לקריאות הטלפון אשר תתקבלנה בשבת, ולהדריך את הפונים מה עליהם לעשות בכדי לכרות את העסקה. שאלה זו מתעוררת גם בעסקאות פשוטות יותר. כך למשל, מתעוררת השאלה במכונות למכירת מוצרים המוצבות במקומות ציבוריים בכל ימי השבוע כולל בשבת, ואשר ניתן באמצעותן לבצע עסקאות של קניה, בלא שהצד השני לעסקה עושה דבר בשבת עצמה. בעיה זו עשויה להתעורר גם במשלוח ביום חול של מכתב, פקס וכדו' אשר תוכנם הוא הצעה לכריתת חוזה, כאשר הצד השני לעסקה מחליט בשבת להענות להצעה. אפשרות נוספת להכנה בחול לביצוע העסקה בשבת היא באמצעות מכירת תלושים לפני שבת, באופן שבשבת ישתמשו בתלושים אלו לצורך קניה ומכירה. גם אפשרות זו מעוררת מספר שאלות אשר נעסוק בהן להלן.

יש לציין, כי עצם השארת מכשיר כדוגמת משיבון, פקס או מחשב מופעלים, באופן שיוכלו לקבל הודעות בשבת איננה אסורה,¹ אף שיש אוסרים תכנות הפקס או המחשב מערב שבת באופן שישלחו מעצמם את ההודעות בשבת.² אלא שבנדוננו יש לדון משני היבטים אחרים: האחד - השאלה האם מותר לגרום ביום חול לכך שיתבצע קנין בשבת. בנוגע לשאלה זו אין הבדל בין אם המדובר במקרים בהם הצד השני לעסקה הוא גוי לבין אם מדובר במקרים בהם הצד השני לעסקה הוא יהודי. ההיבט השני - שאלת איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול" או מסייע ידי עוברי

1. ראה בענין זה תשובתו של הרב לאו, שו"ת יחל ישראל חלק ראשון סימן ו. וראה גם שו"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן פג. אכן, בנוגע לקריאת ההודעות המתקבלות בשבת, הרי שאם המדובר בהודעות מסחריות אסור לקוראן בשבת משום שנחשב כ"שטרי הדיוטות" אשר אין לעיין בהם בשבת אפילו בלא קריאה - ראה שולחן ערוך סימן שז סעיף יג.

2. הרב זילברשטיין, מלכים אמניך פרק א הערה כ, על פי האגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ס שהובא לעיל בסמוך לציון להערה 3 שבעמ' 24, אולם יש חולקים על כך - ראה לעיל בסמוך לציון להערה 4 שבעמ' 24. וראה גם תשובתו של הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב חלק ג סימן צד.

עבירה. שאלה זו מתעוררת, כמובן, רק כאשר הצד השני לעסקה הינו יהודי המחלל שבת בעת ביצוע העסקה.

ב. הגשת הצעה למכרז שיפתח בשבת

יש מהפוסקים האוסרים לעשות מעשה בערב שבת אשר כתוצאה ממנו יתבצע קנין בשבת עצמה.³ מקור לדבריהם מביאים הפוסקים הללו מן הירושלמי במסכת יומא⁴ שם נאמר, כי חכמים אסרו לקדש אשה על תנאי, בערב שבת, באופן שהקידושין יחולו בשבת עצמה, משום שזהו כקונה קנין בשבת. מכאן, שאסור ליהודי לגרום בערב שבת לכך שקנין יעשה בשבת, אף אם בשבת עצמה אין הוא עושה דבר.

על פי שיטה זו, אסור ליהודי להגיש הצעות למכרז כאשר קיים חשש שהמכרז יפתח בשבת ובאותה שבת יוחלט לקבל את ההצעה, שהרי בהגשת ההצעות גורם המגיש לכך שיעשה קנין בשבת.⁵

פוסקים אחרים, ובתוכם המהר"ם שיק,⁶ מתירים זאת, ככל מלאכות שאדם רשאי להתחיל בערב שבת אע"פ שנגמרות בשבת.⁷ סיוע לדבריו מביא המהר"ם שיק ממנהג העולם :

3. שו"ת ר' עקיבא איגר סימן קנט. שו"ת כתב סופר אורח חיים מו. וראה גם שו"ת אבני נזר או"ח נא המבאר את ההבדל שבין האיסור לגרום קנין לבין היתר להתחיל מערב שבת מלאכה מאליה בשבת. לדבריו, בקנין, נחשב האדם בכל מקרה כמי שקנה או מכר בשבת, אף אם הוא לא עשה כל מעשה בשבת, ועל כן יש מקום לאסור זאת. בשאר מלאכות, לעומת זאת, אם המלאכה התחילה עוד מערב שבת והיא ממשיכה מאליה בשבת, אין לאדם כל שייכות אליה בשבת ועל כן הדבר מותר. ועיין באגרות משה אורח חיים חלק ג סימן מד, שכתב, שאף שניתן לדחות את ראיתו של ר' עקיבא איגר, מכל מקום כיון "שאין ראייה לא לאיסור ולא להיתר יש להחמיר בספק ובפרט שכבר הורה זקן". בנוגע לעצם האיסור לבצע קנין בשבת ראה רמב"ם הלכות שבת פרק כג הלכה יב. שולחן ערוך חושן משפט סימן קצה סעיף יא. משנה ברורה סימן שו ס"ק לג. לדעת ר' עקיבא איגר אסור גם לעשות בשבת מעשה שיגרום לכך שהקנין יחול בחול, אולם אין איסור להתנות מערב שבת תנאי אשר אמור להתקיים בשבת, וקיומו יגרום לכך שהקנין יחול מערב שבת - אם קיום התנאי בשבת הוא שלא על ידי מעשה, ראה אגרות משה אורח חיים ג סימן מד.

4. ירושלמי יומא פרק א הלכה א.

5. הרב יעקב בריש, שו"ת חלקת יעקב חלק א סימן סג בשם קונטרס תל תלפיות.

6. שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן קלא.

7. ראה משנה שבת יז ע"ב. רמב"ם הלכות שבת פרק ג הלכה א. וראה גם באור שמח הלכות שבת פרק כג הלכה יב שתמה על האוסרים, שלא ראו ירושלמי ערוך במסכת שבת פרק מפנין ממנו עולה

"והרי מעשים של כל יום יוכיחו, וכי אין אדם רשאי לכתוב כתב בימות החול בעסק משא ומתן והכתב יבוא על הבי דואר בשבת ליד המוכר ויהא נגמר על ידו? ולא אשתמט חד מהפוסקים לכתוב חידוש דין זה."

המהר"ם שיק מוסיף שאמנם בפועל אין הקנין נגמר על ידי קבלת ההצעה, "אבל באמת גם אם נגמר על ידי זה נראה דשרי."

ראיה לגישה המקילה ניתן להביא מדברי הגהות אשר"י הכותב:⁸

"מותר לקנות בתים מן הנכרי בשבת. כיצד הוא עושה? מראה הוא לו כיס של דינרים והנכרי חותם ומעלה לערכאות."

בעל הגהות אשר"י אינו רואה איפא איסור בכך שבית יעבור בשבת מבעלותו של הגוי לבעלותו של היהודי. אמנם הפוסקים כתבו שדין זה עוסק בקניית בית בארץ ישראל, והקילו בכך משום ישוב ארץ ישראל, אך מדבריהם עולה שהבעיה ההלכתית שיש בדבר היא בעיית הכתיבה בשבת, ולא עצם הקנין המתבצע בשבת בלא כל מעשה מצידו של היהודי.⁹

אכן, יש הסוברים שאף משום ישוב ארץ ישראל לא התירו קנין בשבת, ורק כאשר קנה כבר בערב שבת, מותר יהיה ליהודי לומר לגוי שיכתוב את השטר בשבת.¹⁰

בעל שו"ת חלקת יעקב¹¹ מתיר גם הוא הגשת ההצעות למכרז שיפתח בשבת, אם כי מדבריו משמע שעיקר היתרו מבוסס על כך שקבלת ההצעה אינה מהווה עדיין קנין. הוא מבאר, שאף אם הצעתו של היהודי תתקבל בשבת, אין בכך משום עשית קנין בשבת, שהרי עדיין המציע יכול להסתלק מן ההצעה. אמנם, אם יחזור בו מן ההצעה יפסיד את הערבון שהפקיד, אך אין בעובדה זו בכדי להגדיר את הקנין כאילו כבר התבצע.

על פי דברי החלקת יעקב, יתכן שכיום יש לאסור להגיש הצעות למכרז אשר נפתח בשבת. זאת משום שעל פי חוק החוזים, ברגע שמפרסם המכרז הודיע על קבלת

שמותר לגרום בערב שבת לכך שהקנין יחול מעצמו בשבת, עיי"ש, ותימה על האור שמח שלא הזכיר את הירושלמי הנ"ל ביומא ממנו עולה להיפך.

8. הגהות אשרי מועד קטן פרק שני סימן יח בשם אור זרוע.

9. על פי הגמרא במסכת גיטין ח ע"ב - ראה בית יוסף או"ח סימן שו ד"ה כתוב בהגהות אשרי. שולחן ערוך או"ח סימן שו סעיף יא וברמ"א שם.

10. מגן אברהם סימן שו ס"ק יט בשם הריב"ש והרא"ש. אמנם אין ראיה מדבריהם לדעת האוסרים בנדוננו משום ששם המדובר הוא שהיהודי אומר בשבת לגוי שהוא מעונין לקנות ממנו את הבית.

11. שו"ת חלק יעקב חלק א סימן סג.

הצעה כלשהי, נכרת ביניהם חוזה, ונמצא איפא כקונה קנין בשבת. עם זאת, יש לציין, שבארץ אין שאלה זו מתעוררת בדרך כלל, שהרי אין פותחים מכרזים בשבת, ואילו כאשר מדובר על מכרזים המתפרסמים בחו"ל, יש לבדוק את המצב המשפטי באותו מקום.¹² אכן, כל זה לדעת החלקת יעקב, אך לדעת המהר"ם שיק יש להתיר גם בכגון זה.

ג. הכנה בחול למכירה או רכישה של מוצרים בשבת

אחד המקרים השכיחים בהם נעשית הכנה בחול לשם מכירת מוצרים בשבת הוא הצבתן בחול של מכוונות למכירת מוצרים שונים אשר יפעלו גם בשבת.

לדעת המהר"ם שיק שהובא לעיל, פשוט שהקנין שיעשה באמצעות מכוונות אלו בשבת, אינו סיבה לאסור הצבתן בימות החול. אך נראה שגם החולקים על המהר"ם שיק ואוסרים הגשת הצעות למכרז אשר יפתח בשבת, לא יאסרו בהכרח את הצבתן של מכוונות אלו. בסיס לכך ניתן למצוא בדבריו של הרב פרנק: הכותב,¹³ שגם לשיטת האוסרים, האיסור על המקנה הינו רק כאשר הוא עושה את פעולת ההקנאה בשבת. אולם, אם הוא הקנה את החפץ עוד קודם השבת, אף שהקנין יחול בשבת, לא יעבור המקנה על כל איסור, ורק הקונה יעבור על איסור מקח וממכר בשבת בשעה שמכניס את החפץ לרשותו בשבת.

מסתבר שבמכוונות למכירת מוצרים ניתן לראות את בעל המכונה כמי שהסתלק עוד מערב שבת מהמוצרים שבמכונה על מנת להקנותם לכל מי שירצה לזכות בהם בשבת, ומכאן שלא יהיה בהצבתן איסור של גרימה לקנין שיעשה בשבת.

12. והנה הרב זילברשטין, (מלכים אמניך, פרק ט סעיף יט) נשאר בצ"ע במקרה בו אישור ההצעה מצד הנכרי מסיים את המקח, ומוסיף: "ושמא היות שהוא כבר אינו יכול לחזור בו אחרי הגשת ההצעה והצד של הנכרים הוא זה שצריך לגמור את המקח בשבת אולי בכה"ג אינו בכלל שבות". אלא שדבריו אינם תואמים את המצב המשפט בארץ בו רשאים מגיש ההצעה או מקבל ההצעה לחזור בהם לפני שהצד השני לעסקה הביע את הסכמתו לעסקה - ראה חוק החוזים (חלק כללי) תשל"ג - 1973 סעיפים 3, 10. שאלה נוספת היא, האם החוזה התקף על פי החוק נחשב לחוזה תקף גם על פי ההלכה. ראה בענין זה חיבורו של הרב דוד בס, כתר א תשנ"ו, ואכמ"ל. יתכן שאם אין לחוזה תוקף משפטי על פי ההלכה, אין זה בכלל האיסור של קנין בשבת, אך יתכן גם, שאף שאין לחוזה תוקף משפטי על פי ההלכה, מכל מקום היות שזו דרך מקובלת כיום לביצוע עסקאות הרי זה בכלל האיסור של מקח וממכר בשבת - ראה משנה ברורה שכ"ק א: "דמקח וממכר אסור בשבת ויו"ט, אחד המוכר בפה או במסירה או משיכה וכן מדידה שאינה של מצוה ג"כ אסורה..."

13. שו"ת הר צבי או"ח א סימן קכז.

טעם נוסף להיתר הוא על פי דברי השולחן ערוך הפוסק להלכה :

”מותר לתת לא”י מעות מע”ש לקנות לו, ובלבד שלא יאמר לו: קנה בשבת. הגה: וכן מותר ליתן לו בגדים למכור, ובלבד שלא יאמר לו למכור בשבת”¹⁴

בשו”ת חלקת יעקב¹⁵ באר שיש להבחין בין היתר זה לבין דברי האוסרים לגרום לכך שיעשה קנין בשבת: האוסרים עסקו במקרה בו היהודי אומר במפורש שהוא מעונין שהקנין יחול בשבת, ואילו בהלכה זו המתירה לגרום לכך שיעשה קנין בשבת, מדובר בכגון שהיהודי איננו מעונין דוקא שהסחורה תמכר בשבת. מכאן שמותר יהיה להציב לפני שבת מכונה למכירת מוצרים, שהרי גם שם אין היהודי מעונין במכירת הסחורה בשבת דוקא, נהפוך הוא, הוא מעונין שהקונים יקדימו ויבואו עוד לפני השבת ויקנו את כל הסחורה שבמכונה. מאותו טעם התיר גם לשלוח סחורה בדואר לחו”ל - אף שיתכן שתגיע ליעדה בשבת ותיקנה בשבת - משום שהשולח איננו אומר במפורש שהוא מעונין שהקנין יתבצע דוקא בשבת.

ברם, למרות שכאמור, נראה שיש להתיר בכגון זה לכו”ע, חשש בשו”ת מנחת יצחק¹⁶ לשיטת האוסרים לגרום לקנין בשבת - גם כאשר מדובר במכונות לממכר מוצרים. בתשובתו הוא דן בשאלת דינם של מכונות לממכר מזון הפועלות בשבת, ובהקשר לכך הוא כותב, שכדי שלא תהיה בעית קנין בשבת, ראוי שהיהודי יתנה, שהסחורה שתתקבל בשימוש במכונה בשבת, קנויה למקבל למפרע. כמו כן, הוא מוסיף, ראוי שהיהודי בעל המכונה יתנה שאינו רוצה לזכות במעות עד למוצאי שבת.

זאת ועוד, הן החלקת יעקב והן המנחת יצחק מגבילים את ההיתר רק למקרים בהם המכונה אינה עומדת ברשות ישראל, וזוהו בעליה אינו ידוע. אם לא כן, הם כותבים, יש בפעולת המכונה בשבת חשש מראית עין. וצ”ע.¹⁷

14. שולחן ערוך סימן שז סעיף ד.

15. הרב יעקב בריש, שו”ת חלקת יעקב חלק ב סימן קב.

16. שו”ת מנחת יצחק חלק ג סימן לד.

17. צ”ע לאיזה מראית עין חשש כאן: חשש שיאמרו שהגוי הקונה הוא שלוחו או פועלו של היהודי בעל המכונה ודאי אין כאן, שהרי ודאי שבעל המכונה לא ציווה את פועלו לקנות בה סחורה בשבת. חשש שיאמרו שהיהודי מכר את הסחורה בשבת, או העמיד את המכונה בשבת ג”כ אין כאן - שהרי מדובר שמכונה עומדת במקומה גם בימות החול, ומסתמא כל הרואים אותה בשבת, ראו אותה במקומה גם בימות החול ואין איפא גם בזה חשש מראית עין - ראה גם לעיל בסמוך לציון להערה 56 שבעמ’ 104.

חמור יותר יהיה הדין כאשר מדובר בביצוע עסקאות באמצעות תקשורת מחשבים וכדומה. בשו"ת חלקת יעקב הדגיש, שהתרו הוא רק במכונות בהן קיימת אפשרות שהמוצרים כולם ימכרו עוד לפני השבת. אולם, כאשר מדובר במכונות בהן ניתן לבצע עסקאות ללא הגבלה, יהיה הדבר אסור. הטעם לכך הוא, שבמכונות מסוג זה, לא קיימת הסברה האומרת שהיהודי היה מעדיף שהסחורה תמכר עוד לפני השבת, שהרי כאן המכירה לפני השבת אינה באה על חשבון המכירה בשבת.

לדעת החלקת יעקב, אסור איפא, לתכנת מחשב מערב שבת באופן שניתן יהיה לבצע באמצעותו עסקאות בשבת, שהרי אין כמעט גבול למספר העסקאות הנתונות לביצוע על ידי המחשב, ומכאן שתכנות המחשב כמוהו כגרימה לעשיית קנין בשבת. לעומת זאת, לדעת המהר"ם שיק נראה שניתן להתיר גם באופן זה, שהרי לשיטתו אין איסור לגרום לכך שיעשה קנין מעצמו בשבת.

אפשרות לבצע בעקיפין עסקת רכישה בשבת בלא לעבור על האיסור מובאת בשו"ת בצל החכמה.¹⁸ בתשובתו שם הוא דן בדבר יהודי סוחר בולים המעוניין לקנות במכירה פומבית שתתקיים בשבת, וכיון שאסור לקנות בשבת רוצה לכתוב להם מלפני השבת שאם לא יגמרו את המכירה בשבת מוכן הוא לקנותם אחר השבת במחיר מסוים. בעל שו"ת בצל החכמה מתיר זאת, אף שהיהודי יודע שהמוכרים לא ישימו לב לבקשתו לקנות אחר השבת אלא יגמרו המקח בשבת. הטעם להיתר הוא, שהנכרים אינם שלוחים אלא לקנות אחר השבת, ואם שינו וקנו עבור היהודי בשבת דומה הדבר לנכרי היודע שהיהודי זקוק מאוד לאיזה חפץ ונזדמן לנכרי לקנותו בשבת שלא בשליחותו שמותר ליהודי לקבלו ממנו אחר השבת.

ד. איסור "לפני עיוור" ו"מסייע ידי עוברי עבירה"

האמור לעיל עוסק במקרים בהם הצד השני לעסקה הינו גוי. כאשר מדובר במקרים בהם הצד השני לעסקה הינו יהודי, המחלל שבת בעת שכורת את העסקה באמצעות המחשב, עלול הדבר להיות כרוך באיסור "לפני עיוור לא תתן מכשול" ו"מסייע ידי עוברי עבירה".

בנוגע לאיסור לפני עיוור לא תתן מכשול, הבאנו כבר לעיל¹⁹ את המחלוקת בשאלה האם איסור זה קיים גם כאשר האדם יוכל להגיע אל העבירה באמצעות אדם אחר. מדברינו שם עולה, כי אם מחלל השבת לא יכול היה לבצע עסקה דומה עם אדם

18. הרב בצלאל שטרן, שו"ת בצל החכמה חלק ג סימנים קג קד, הובאו דבריו במלכים אמניך פרק ט הערה לג

19. לעיל בסמוך לציון להערה 4 שבעמ' 167 ואילך.

אחר, יעבור היהודי שומר המצוות, שהינו הצד השני לעסקה, על איסור לפני עיוור לא תתן מכשול. לעומת זאת, אם ניתן היה לבצע עסקה דומה גם עם אדם אחר - הדבר יהיה נתון במחלקת.

גם אם אין בכך משום איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול", עלול הדבר להיות אסור מדין "מסייע ידי עוברי עבירה". אכן, בנוגע לאיסור זה הבאנו לעיל²⁰ מספר צדדים להקל, אשר חלקם עשויים להיות שייכים גם בנדוננו.

ה. שימוש בתלושים הנרכשים מערב שבת

שימוש בתלושים הנרכשים מערב שבת, על מנת שניתן יהיה לרכוש באמצעותם מוצרים בשבת, עלול להיות בעייתי משני היבטים: א. עצם רכישת המוצרים אשר תתבצע בשבת תוך שימוש בתלושים אלו. ב. איסור קריאה ב"שטרי הדיוטות" - דהיינו שטרי מקח וממכר.

כפי שהבאנו לעיל, אסרו חז"ל לבצע קנינים בשבת²¹. איסור זה איננו תלוי בתשלום כסף ומכאן שהוא קיים גם כאשר הקניה מתבצעת באמצעות תלושים אשר נרכשו מראש.

עם זאת, מצאנו במשנה שהתירה לקחת מן החנווני צרכי שבת ויו"ט:

"הולך אדם אצל חנווני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי ביצים ואגוזים במנין"²².

היתר זה מותנה בכך שלא יזכיר משקל וסכום כסף.

הראשונים נחלקים בשאלה מה כלול באיסור הזכרת סכום כסף. יש אומרים שהאיסור כולל עריכת תחשיב של סך כל סכום הכסף שהקונה חייב למוכר, אך מותר להזכיר "שם דמים" דהיינו לציין את השווי הכספי של כמות המצרכים בהם הקונה מעוניין, כאשר המטרה איננה עריכת חשבון כי אם ציון כמות המצרכים לה זקוק הקונה. כך למשל רשאי הקונה, לשיטה זו, לומר לחנווני שהוא מעוניין בפירות בשווי של חמשים שקלים - כאשר המטרה היא ציון כמות הפירות.²³ ראשונים אחרים חולקים ואוסרים להזכיר לא רק "סכום דמים" אלא גם "שם דמים" - אף שהמטרה היא ציון הכמות בלבד.²⁴

20. לעיל בסמוך לציון להערה 21 שבעמ' 171 ואילך.

21. ראה לעיל הערה 3 שבעמ' 189.

22. משנה ביצה כט ע"ב.

23. רי"ף ביצה סוף פרק שלישי. הגהות אשר"י שם פרק שלישי סימן יד.

24. רי"ן על הרי"ף ביצה שם.

להלכה נחלקו בשאלה זו השולחן ערוך והרמ"א. בשולחן ערוך נפסק להלכה:²⁵
"מותר לומר לחנוני: תן לי ד' ביצים וה' רמונים, ובלבד שלא יזכיר לו שם
דמים ולא סכום מדה ולא סכום מנין, לומר: הרי שיש לך בידי חמשים
אגוזים תן לי חמשים אחרים והרי יש לך בידי מאה."

על דברים אלו כתב הרמ"א:

"וכן בסכום דמים אינו אסור אלא בכה"ג שאומר תן לי בכך וכך דמים
ויהיה לך בידי כך וכך אבל בלאו הכי שרי... ואע"ג דאסור להזכיר דמים
כלל, היינו בדבר שאין מקחו ידוע אבל בדבר שידוע רק שאומר לו כמה
צריך, שרי אם לא שמזכיר לו סכום. ואע"ג שיש מחמירין בדבר זה, כבר
פשט המנהג במדינות אלו להקל, וכסברא הנזכרת."

לדעת הספרדים הפוסקים כמחבר בשו"ע, אסור איפא להזכיר "שם דמים" אף אם
הכוונה ציון הכמות בלבד. גם לדעת האשכנזים הפוסקים כרמ"א, ראוי להחמיר
כדעת המחבר, אלא שלשיטתם אין למחות ביד המקילים.²⁶

המשנה, ובעקבותיה השולחן ערוך ציינו שההיתר הוא לומר **לחנוני**, ומכאן,
שההיתר נאמר אף כאשר מקבלים את המוצרים ממי שכוונתו למוכרם למקבל ולא
לתיתם במתנה.²⁷

האמור לעיל אינו מתייחס למקרה בו המקבל נותן תלושים על מנת לקבל את
המוצר בשבת, ויש לדון שמא כאשר המקבל "משלם" לחנוני באמצעות תלושים
אלו יהיה הדבר אסור.

יש המביאים ראיה לאסור בכגון זה מדין פדיון הבן שם כתב המגן אברהם שאין
פודין בשבת אפילו בכלי משום שדומה הדבר למקח וממכר, ומכאן שאיסור מקח
וממכר קיים גם כאשר נותנים חפץ עבור המוצר, ולא רק כאשר משלמים במעות.²⁸
ומכל מקום גם לשיטתם יהיה הדבר מותר באופן בו הקניה לא מתבצעת בשבת אלא
קודם השבת, בשעה שהקונה מקבל את התלושים, ואותם תלושים משמשים רק
כראיה לכך שהקונה קנה ושילם על המוצר קודם השבת.²⁹

25. שולחן ערוך סימן שכג סעיף ד.

26. משנה ברורה סימן שכג ס"ק כ.

27. ראה באור הלכה סימן שכג סעיף ד"ה לחנוני.

28. מגן אברהם סימן שלט ס"ק ח. וראה מש"כ בילקוט יוסף סימן שכג ס"ק ו.

29. ראה שמירת שבת כהלכתה פרק כט הערה סד בשם הגרש"ז אויערבך. ילקוט יוסף שם. ומ"מ
בעיקר הראיה מדין פדיון הבן נלע"ד שאין הנדון דומה לראיה משום שבנדוננו מדובר בהיתר
לרכוש מוצרים לצורך השבת ובכגון זה מסתבר שהתירו אף שהדבר דומה למקח וממכר, ואילו

מכאן, שניתן יהיה להשתמש בתלושים על מנת לקבל מצרכים לצורך שבת ויו"ט, אך זאת בתנאי שלא יהיה בתלושים אלו משום הזכרת "סכום דמים" או "שם דמים". על כן אין להשתמש בתלושים עליהם מופיע מחיר המוצר או מחיר סך כל המוצרים אותם מבקש הקונה לקבל.

שימוש בתלושים עליהם מופיע המחיר אסור גם מחמת איסור קריאה ב"שטרי הדיוטות".

מקורו של האיסור הוא במשנה האומרת:

"מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו, אבל לא מן הכתב"³⁰

בטעם דין המשנה נחלקים אמוראים: לדעת רב ביבי האיסור הוא מחמת גזירה שמא ימחוק, ואילו לדעתו של אביי האיסור הוא מחמת החשש שמא יקרא בשטרי הדיוטות - דהיינו שטרות של מקח וממכר.

להלכה נפסק כדעת אביי, וכך נכתב בשולחן ערוך³¹:

"זימן אורחים והכין להם מיני מגדים וכתב בכתב כמה זימן וכמה מגדים הכין להם, אסור לקרותו בשבת אפילו אם הוא כתוב ע"ג כותל גבוה הרבה, משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות, דהיינו שטרי חובות וחשבונות דאפילו לעיין בהם בלא קריאה אסור"

על פי זה יש לאסור לא רק שימוש בתלושים שעליהם מופיע סכום כסף - הנחשבים שטרי הדיוטות ממש, כי אם גם שימוש בתלושים שעליהם מופיעה רשימת מוצרים מפורטת. ניתן איפא להתיר רק שימוש בתלושים שאין צורך כלל לעיין בהם בשבת, כגון תלושים בצבעים שונים או בצורות שונות,³² וגם זאת, כאמור לעיל, רק לצורך שבת ויו"ט כגון לקיחת אוכל או רכישת זכות לאכול במסעדה.

פדיון הבן איננו צורך השבת ועל כן אסרו זאת בכל אופן. כך מוכח גם מדברי המשנה ברורה אשר לא חש בנדון זה לאיסור מקח וממכר כי אם לקריאה בשטרי הדיוטות - כפי שיובא להלן.

30. שבת קמח ע"ב

31. שולחן ערוך סימן שז סעיף יב.

32. ראה משנה ברורה סימן שז ס"ק נ, וסימן שכג ס"ק כ. וראה גם שו"ת מהרש"ם חלק ג סימן קלא שכתב שאין בתלושים אלו חשש מוקצה מחמת חסרון כיס.

נספח

הערות מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

א. השגה על דברי האגרות משה המדמה שימוש בשעון שבת לאיסור אמירה לגוי בערב שבת

לענ"ד לא זכיתי להבין דבריו. וכי בזמן חז"ל לא השתמשו בשבת בדברים שנעשהו מכח האדם? ומה לנו יותר מהדלקת נר בערב שבת שדולק בשבת? וכבר הקשה הנמוק"י ב"ק פ"ב, למ"ד, וכן הלכה, ש"אשו משום חיצו"י, איך מדליקים נרות בערב שבת, והרי מה שדולק בשבת - מכוחו של המדליק, וכוחו כגופו. ותירץ, שאף שכחו כגופו, מ"מ נחשב מה שנעשה מכוחו כאילו הוא עשאו בידו בזמן שהדליק הנר דהיינו בערב שבת. ואם כדברי האגרות משה, למה לא אסרו חז"ל הדלקת נר בערב שבת כמו שאסרו אמירה לעכו"ם.

והנה מדברי הנמוק"י יש ללמוד שלא כסברת החת"ס (שו"ת, או"ח סימן רא, חו"מ סימן קפה) שכתב שבשבת העושה מלאכה על ידי שליח אינו עובר באיסור שבת גם אם היה אפשר לעשות שליח לדבר עבירה, כיון שבשבת הקפידה תורה שינוח וכל שגופו נח אין עבירה מה שנעשה מלאכה על ידי אחר שהוא כמותו. ובזה מיישב למה צריך איסור ל"אמירה לעכו"ם שבות", תיפוק ליה שיש שליחות לחומרא, ותירץ שבשליחות אין איסור בשבת. והשתא לפי דבריו לא קשה קושית הנמוק"י שיאסר הדלקת נר בערב שבת שבשבת דולק מכחו, ומה קשה והרי גופו נח בשבת, אלא ע"כ הנמוק"י לית ליה סברת החת"ס, ומה שבשבת יש מצות מנוחה זוהי מצוה בפני עצמה, ובא לאסור מה שהביא מהרמב"ן פרשת אמור, והחת"ס חו"מ סימן קצה, שהפותר חנותו כל יום השבת ויו"ט עובר בעשה, אבל איסור מלאכות איסורים אינו תלוי בביטול המנוחה.

עכ"פ חזינן שחכמים לא אסרו להכין בערב שבת כח שיפעל בשבת, ואפילו לב"ש שסוברין שאדם מצווה על שביתת כלים בשבת, מ"מ נר וקדירה וגגית מותר שמפקירן ואין הכלים שלו, ולדעת בית הלל מותר לעשות ערב שבת כל המלאכות שיפעלו בשבת, כמו להשקות הגינה כל השבת, וכמבואר כל זה בסוף פ"ק דשבת, זולת רחיים שמשמיע קול אסרו חכמים. והנה הפוסקים התירו להשתמש בשעון שמשמיע קול כשמגיע לסוף כל שעה ושעה, וכתבו טעם הדבר שבשעון כל אחד יודע ומבין שהכינו אותו אתמול שישמעו קולו היום, משא"כ ברחיים שידמו שהפעילו בשבת. ומכל זה חזינן שלא אסרו חכמים דברים הנעשים בשבת על ידי כח האדם

מערב שבת, זולת האיסור להכין מים שיכבו נר בשבת, ושם הדבר גזירה שמא יעשה כן בשבת.¹

ומה שכתב האג"מ שמסברה יש לאסור יותר שעון שבת מאמירה לנכרי אינו מוכרח כ"כ. חדא, שבאמירה לנכרי בשבת ישנו איסור "מצוא חפצך ודבר דבר", שאסור לדבר דברי חול בשבת, והוא איסור מדברי קבלה, ולכן אמירה לעכו"ם בשבת עובר איסור זה. ומה שאסור לומר לנכרי בערב שבת שיעשה מלאכה בשבת, יתכן שלא חלקו חכמים, או שמדרבנן אסרו אמירה מטעם שליחות לנכרי לחומרא. וזה גופא כוונת הגמ' "אמירה לעכו"ם שבות".

וצ"ע מה שהגמרא בב"מ דנה אם איסור אמירה לגוי נוהג בכל האיסורים, גם בחסימה, או רק בשבת. וקשה, למה לא יאסר משום שליחות לנכרי לחומרא וכמו שאסרו שליחות לגוי לגבי רבית? וזו קושיה גם לסברת החת"ס וצ"ע.

עוד יש לומר שלכן בשבת אמירה לעכו"ם שבות משום שמצינו (שמות כג יב) "וינפש בן אמתך והגר" - "בעבד ערל הכתוב מדבר" (רש"י שם), הרי שאדם מצווה גם על שביתת עבדו גוי וגר תושב, ולכן החמירו חכמים באמירה לגוי אף שאינו עבדו ואינו גר תושב. וכן בשמות יב טז: "וביום הראשון מקרא קודש וביום השביעי מקרא קודש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם" "אפילו ע"י אחרים" (רש"י שם). וברמב"ן שם וז"ל: "ובודאי שהיא אסמכתא בעלמא שבאו לאסור מדבריהם אמירה במלאכה שלנו וכוי" עכ"ל. הרי שבשבת ויו"ט יש ענין ואסמכתא לאסור אמירה לגוי, וא"כ אין ללמוד מזה לאיסור מלאכה על ידי כוחו מערב שבת.

אכן גם על זה יש להקשות א"כ למה אמרה הגמ' ב"מ שלכן אין ללמוד איסורים אחרים משבת ששבת חיוב כרת ולא אמרה הטעמים שהזכרנו, וכן קשה על הגמרא שחילקה בין איסור כרת לאיסור לאו, והרי יו"ט איסור לאו ואעפ"כ אסור בה אמירה לנכרי. ואולי הגמרא נקטה חד מהטעמים וצ"ע.

ובב"י סוף סימן קמד בשם הסמג שאיסור אמירה בשבת הוא מן התורה מקרא ד"לא יעשה", וקשה כנ"ל. ואולי כוונת הגמרא ש"שבת איסור כרת" בא לומר שנלמד משבת לכל דיני התורה שיהיה גם בהם איסור תורה.

1. ולעני"ד יש לומר בדעת האג"מ שיש להבחין בין מקרה בו אדם מתחיל מלאכה בערב שבת והיא ממשיכה בשבת, כגון הדלקת נר בערב שבת שממשיך לדלוק בשבת וכד' שזה פשוט שמוותר, משום שנחשב שעשה את הכל כבר בערב שבת וכסברת הנמוקי", לבין מקרה בו אדם גורם לכך שהמלאכה תתחיל בשבת שאז לא ניתן לראותו כמי שעשה את כל המלאכה עוד מערב שבת ועל כן יתכן לאסור זאת כשם שאוסרים אמירה לגוי. (ש.א.)

והנה מצינו שלומר לגוי לכבות דליקה בשבת אסור, ובנכרי שבא לכבות אין אומרים לו "כבה ואל תכבה", ואילו לכבות על ידי גרמא מותר. ולפי סברת האגר"מ לא היה צריך להיות הדין כן. ואולי אמירה לגוי בשבת עצמה יש בו איסור משום "ממצוא חפצך" שהוא איסור מדברי קבלה ולא התירה גם במקום דליקה, משא"כ לכבות על ידי גרמא. ואם נאמר כן יוצא שלומר לגוי ערב שבת שיכבה דלקה בשבת מותר. וצ"ע.²

ועיין מ"ב סימן רמג סק"ה שכתב שאיסור אמירה לגוי אסמכינהו אקרא וא"כ גם לדבריו צריך לדחוק למה לא אמרו בב"מ שאולי אין איסור אמירה רק בשבת משום אסמכא - שגמ' נקטה טעם אחד אף שיש עוד חילוקים.

ב. ברוך דברי החת"ס שהנושא ונותן בחנותו בשבת בכלל מחלל שבת באיסורי תורה

לעני"ד נראה שגם הרמב"ן והחת"ס מדברים במי שטורח למדוד התבואה ולשקול פירות שעובר בשבתון, אבל אם הכל יתנהל אוטומאטית ממה שהכין בערב שבת, גם אם הבעלים יהיו נוכחים במקום מסתבר שלא יעבור איסור תורה. עכ"פ אכן איסור דרבנן אפשר שיש, וזה דומה למחשיך על התחום או מסייר בשדהו לראות מה צריכה, וכמבואר בסימן ש"ו ס"א. וא"כ להיות במפעל שעובד אוטומאטית יתכן שלא גרע ממה שאסור לעיין בנכסיו לדעת מה צריכה. אכן אין מוכרח, שיתכן רק במעיין מה צריכה לעשות במוצאי שבת זה אסור, אבל להשגיח על נכסיו שאם יהיה בהם הפסד כגון אם יהיה דלקיה יכבה בגרמא יתכן שזה מותר לכתחילה, שהרי אינו מוכרח שיהיה דליקה, שאל"כ יהיה איסור לשמור נכסיו בשבת, וזה לא שמענו. וכן רועה מותר להשגיח על הבהמות. ועיין בגמ' ב"מ נח ע"א בשוכר את הפועל לשמור את הפרה והתינוק ואת הזרעים אסור לקבל שכר לשבת לפיכך אין אחריות שבת עליו, הרי שרק בשכר אסור משום שכר שבת אבל עצם השמירה בלא שכר או בהבלעה מותרת וכמבואר שם בגמ', הרי שאין איסור להיות שומר ואפילו כל יום השבת ובע"כ שרק לפעול בשבת כמו למדוד ולשקול אסור.

2. ולעני"ד נראה לומר שמה שאסרו אמירה מפורשת לגוי אינו משום שאמירה חמורה מגרמא אלא מחמת החשש שאם יאמר לו במפורש יבוא לכבות בידיים - ראה הגהות מרדכי שבת פרק במה טומנין אות תנח. באור הלכה סימן שלב סעיף ד ד"ה ואם. וצ"ל שכשמכבה ע"י גרמא לא קיים חשש זה. (ש.א.)

ג. ברור דעת הסוברים "יד פועל כיד בעה"ב" לענין חילול שבת

אכן קשה מגמרא שבת קכא ע"א בנכרי שבא לכבות שאין אומרים לו אל תכבה, וקטן שבא לכבות אומרים לו אל תכבה. והטעם, שקטן עושה על דעת אביו שיודע להבחין שהכיבוי נוח לאביו, ועושה בשבילו, אבל נכרי אדעתיה דנפשיה עביד, ואפילו יודע שנוח לו לישראל, הוא להנאת עצמו מתכווין שיודע שלא יפסיד. עכ"ל רש"י. הרי שיותר מותר כשהגוי מכבה בכדי לקבל שכר, מאשר כשהגוי מכבה שלא בכדי לקבל שכר.

ונראה שאם אמר לנכרי "כבה ואשלם לך" בזה יותר חמור מאילו אמר לו "כבה ולא אשלם לך", אבל כל שהנכרי מכבה מעצמו אז יותר קל כשמקבל שכר מאשר כשמכבה בחינם. והטעם, שכל ששוכר נכרי נעשה פועל שלו, משא"כ כשהנכרי מכבה בעצמו לא נעשה פועל שלו, היינו שלא השתעבד הנכרי לעשות מלאכת הישראל, ורק מרצונו עושה ואין שם יד פועל כיד בעל הבית.

ואף שיתכן שהישראל יתחייב בדין לשלם לנכרי עבור שכיבה את הדליקה, וכדין יורד לתוך שדה חבירו שחיבין לשלם, בשדה העשויה ליטע, כאריס, מכל מקום לא נשתעבד הפועל לעשות המלאכה, ולכן אינו בכלל "יד פועל כדי בעל הבית", וגם לא אתרבי לאיסור מקרא ד"כל מלאכה לא יעשה" - אפילו על ידי אחרים. וכן כשאומר הישראל כל המכבה אינו מפסיד אינו נחשב לשלוחו, וכמו שאמרו (שבת קכא ע"א, כתובות ע"ב): "בדליקה התירו לומר 'כל המכה אינו מפסיד'".

ונראה שאף שאמר כן, וגם חייב לשלם מדין יורד לתוך שדה חבירו, מכל מקום לא נשתעבד המכבה ויכול לחזור בו באמצע הכיבוי. ואילו היה שוכר ואומר: "כבה ואני אשלם" - נעשה כפועל כשהתחיל בכיבוי, ואינו יכול לחזור בו, ואז אסור אפילו מן התורה. (ועיין בית שמואל אהע"ז סימן ע סקכ"ו, שהאומר כל הזן אינו מפסיד אינו צריך לשלם, משום שהוא "מבריא ארי").

מפתח עניינים

ל

לפני עיוור לא תתן מכשול, 166, 193

מ

מודעה

חשש מראית עין בפרסומה בשבת, 94
מסירתה לפרסום בשבת, 84

מוצרים שיוצרו בשבת - רכישתם, 186

מחשבים - עסקאות באמצעותם, 193

מכונות לממכר מוצרים, 191

מכונית

השאלתה והשכרתה לגוי, 34, 152
חשש מראית עין בתיקונה, 105
מסירתה לתיקון, 53, 74, 84

מכירה לגוי, 36, 46

חוק המדינה, 55

נוסח שטר מכירה, 49

מכרו - הגשת הצעה כשיפתח בשבת, 189

מכתב

שיגורו בערב שבת, 57

שיגורו כשמתנה שיגיע עד יום ראשון, 83

מניות

אמירה לגוי לקנותן בשבת, 35

אמירה למכורן כשיגיעו למחיר מסוים, 83

החזקתם בחברה המחללת שבת, 182

החזקתם בחברה המפועלת ע"י גויים, 78

מכירתם על תנאי, 53

מסייע ידי עוברי עבירה, 171, 193

מעות

נתינתם לגוי כשיום השוק בשבת, 80

נתינתם לגוי לשם ביצוע עסקאות, 77

נתינתם לגוי לשם קניה באמצעותם, 43

מראית עין, 48, 50, 94

בביתו של הגוי, 110

בביתו של היהודי, 111

בהסכם קבלנות, 101

א

אריסות, 75

ה

הלוואה לגוי להקמת עסק, 45

הנאה מחילול שבת, 174

הנאה ממלאכת גוי

אור שהודלק בשבת, 116

בגדים שנתפרו בשבת, 126

כשההנאה אפשיית גם בלא המלאכה,

131

מיס שחוממו בשבת, 123

סחורה שסופקה בשבת, 129

פת שנאפתה בשבת, 124

תבשיל שבושל בשבת, 126

הפטד

אמירה לגוי באיסור דרבנן, 40

אמירה לגוי באיסור תורה, 38

אמירה לגוי בערב שבת, 61

הגדרתו, 64

השכרה למחלל שבת, 184

ח

חברה בע"מ

הנאה מרווחיה כשמופעלת ע"י גוי, 145

חברת בת, 91

חכירות, 77

חפץ של גוי

גוי העושה בו מלאכה מיוזמתו, 68

ציווי הגוי לעשות בו מלאכה, 34

חפץ של יהודי

גוי העושה בו מלאכה מיוזמתו, 69

צווי הגוי לעשות בו מלאכה, 32

ו

- שבתות עם גוי העובד בשבת, 135**
 התניה שהגוי יעבוד לבדו בשבת, 136
 כשהגוי עובד מעצמו, 141
 כשמעסיקים פועלים גויים, 144
 נוסח הסכם שבתות בהיתר, 143
- שבתות עם יהודי מחלל שבת, 166**
 הנאה מרווחי השותפות, 176
 הצטרפות לעסק קיים, 169
 הקמת עסק חדש, 167
 כשמחלל השבת עובד מיוזמתו, 179

שכירות, 75

שכר שבת ויו"ט, 146

- בהבלעה, 161
 בהסכם מכירה לשבת, 152
 בהסכם שכירות, 148
 בהפחתה מחוב, 155
 במקום מצוה או הפסד, 156
 בקבלת ריבית, 153, 165
 דינו בדיעבד, 152

שליחות בגוי, 29

שליחות לדבר עבירה, 178

שעון שבת, שימוש בו, 24

ת

- תלושים הנרכשים מערב שבת, 194

- בהשכרת כלים, 149
 בחברה בע"מ, 114
 במטלטלין, 95
 במלאכה האסורה מדרבנן, 113
 במקום שבבעלות הגוי, 98
 במקרקעין, 97
 בעיר שאין בה יהודים, 107
 כשאין דרך לשכור פועלים, 99
 מחוץ לתחום שבת, 108

ט

סחורה המובאת בשבת

- צווי הגוי לטפל בה, 37

ספינה

- הפלגה בה, 74

פ

- פועל גוי, שימוש בו, 29**

ק

קבלנות, 73

- כשהיהודי מרוויח מעבודת הגוי בשבת,
 89

- לזמן קצוב, 85

- נוסח הסכם, 90

- קנין - הכנה בחול לביצועו בשבת, 189**

תקציר הלכות*

תוכן העניינים

204 כללי
204 מלאכה בחפץ שאינו בבעלותו של יהודי
205 מלאכה שעושה הגוי עבור עצמו בחפץ של יהודי
205 שליחת גוי לפני שבת לביצוע עסקאות בשבת
206 אמירה לגוי במקום הפסד
206 אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר
207 הלוואת כספים לגוי על מנת שישתמש בהם בשבת
207 מכירה לגוי על מנת שיעשה מלאכה בשבת
208 נתינת מלאכה לגוי בערב שבת
210 נתינת עסקים לגוי לתקופת זמן קצובה
211 הקמה והחזקת מניות בחברה העובדת בשבת
212 חשש מראית עין
213 הנאה ממלאכת הגוי בשבת עצמה
215 שותפות בין יהודי לגוי
216 שותפות עם יהודים מחללי שבת
218 הגדרת הפסד
218 תקשורת ותחבורה
219 השכרה לשבת של בתים, כלים וחפצים אחרים
220 ריבית וקנסות בגין יום השבת
221 שכר עבודה בשבת
222 הכנה בחול לבצוע עסקאות בשבת

* אין לפסוק הלכה מתוך התקציר אלא לאחר עיון בגוף החיבור ובמקורות שבהערות השוליים.

הפניות לגוף החיבור מופיעות בתקציר בסוגריים.

כללי

אסור ליהודי להעסיק בשבת פועל גוי על מנת שיעשה עבורו מלאכות האסורות בשבת. כמו"כ יש למנוע מן הגוי מלעשות בשבת מלאכתו של היהודי אפילו הגוי אינו פועל שלו. (פרק א)

אסור לומר לגוי אפילו בערב שבת לעשות מלאכה בחפץ השייך ליהודי, אף שהגוי עושה זאת להנאתו. על כן, למשל, אסור לומר לגוי בערב שבת "קח את מכוניתי וסע בה לטייל בשבת." (פרק ב, א 2)

למרות האמור לעיל, מותר במקרים מסויימים לאפשר לגוי לעשות בשבת מלאכתו של יהודי, או מלאכה בחפץ של יהודי. מקרים אלו יפורטו להלן. יש להדגיש כי גם כשלא כתבנו זאת במפורש, מותנים ההיתרים בכך שלא יהיה בדבר חשש מראית עין. גדרי חשש מראית עין מפורטים גם הם להלן.

במקום שהדבר אפשרי, אין להזדקק לכתחילה לפתרונות הלכתיים על מנת להתיר פעילות כלכלית בשבת, "והבוטח בה" ואינו מחפש צדדי קולות על שבת - אשריו." (מבוא)

מלאכה בחפץ שאינו בבעלותו של יהודי

מותר להניח לגוי לעשות בשבת מלאכה בחפץ שאינו שייך ליהודי. על כן, למשל, גוי המעוניין להדליק בשבת נר או פנס השייך לו, אין צורך למנוע זאת בעדו. כך הוא הדין גם אם כוונתו של הגוי להדליק את הנר או הפנס עבור היהודי – ובלבד שהיהודי איננו מתכוין לעשות שימוש באור זה. (פרק ד, א 1)

במקום הצורך, מותר לומר לגוי בשבת לעשות מלאכה בחפץ השייך לגוי - אף אם היהודי נהנה מכך. על כן, למשל, מותר, במקום הצורך, לבעל בית חרושת יהודי לשמורי מזון, לומר לנכרי שיקטוף בשבת פירות וירקות של הנכרי - אף שהיהודי יהנה מכך שתהיה לו סחורה לעבוד ביום ראשון במפעל. כמו כן, מותר, במקום הצורך, לומר בשבת לגוי לקנות מניות השייכות לגויים אף שכוונתו לרכוש מן הגוי את המניות לאחר השבת. (פרק ב, א 3)

יש האומרים שהיתר זה קיים רק בחפץ שלא היה מעולם בבעלותו של היהודי, אך אם היהודי מכר את החפץ לגוי לפני שבת - לא יוכל לומר לו בשבת לעשות בחפץ זה מלאכות אסורות. (פרק ב, א 4) וראה בענין זה לקמן בסעיף העוסק במכירה לגוי.

גוי המביא בשבת סחורה ליהודי, היות שהסחורה עדיין בבעלותו של הגוי, מותר ליהודי לומר לו כיצד לנהוג לעשות בסחורה זו. על כן, קבלן יהודי שהזמין חומרי בניה אצל גוי, והגוי הביא חומרים אלו בשבת בלא שהיהודי אמר לו לעשות כן - מותר ליהודי לתת לגוי מפתח ולהרשות לו לפרק את הסחורה לתוך המחסן. כמו כן, יהודי שהזמין מכשיר חשמלי אצל הגוי והגוי הביא את המכשיר בשבת - הרי שכל עוד המכשיר בידו של הגוי מותר ליהודי לומר לו היכן להניחו. (פרק ב, ב)

מלאכה שעושה הגוי עבור עצמו בחפץ של יהודי

גוי העושה בשבת מלאכה עבור עצמו, אין צורך למחות בידו אף אם עושה את המלאכה בחפץ של היהודי. על כן מותר להניח לגוי לבשל בשבת אוכל עבור עצמו אף אם האוכל שייך ליהודי. (פרק ד, א 2)

גם כאשר המלאכה נעשית עבור היהודי, אם הגוי מקבל תמורה על המלאכה הוא יחשב כמי שעושה את המלאכה עבור עצמו, והיהודי לא יהיה חייב איפא למחות בעדו. על כן למשל, אם יהודי מסר את מכוניתו לתיקון במוסך של גויים, וראה את הגוי מתקן את המכונית בשבת - אין הוא חייב לבקש מבעל המוסך שימנע מתיקון המכונית בשבת. (פרק ד, א 3) וראה עוד לקמן - נתינת מלאכה לגוי בערב שבת.

שליחת גוי לפני שבת לביצוע עסקאות בשבת

אסור לתת לגוי מעות בימות החול ולומר לו שיקנה בהן בשבת סחורה עבור היהודי. כמו כן אסור לתת לגוי סחורה בימות החול ולומר לו שימכור אותה בשבת. גם אם היהודי לא אמר במפורש לגוי לבצע את העסקה בשבת, אם אין כל אפשרות אחרת לביצועה אלא בשבת - כגון שיום השוק הוא בשבת - הרי שהדבר אסור. יש הסוברים, שאם המעות או הסחורה ניתנים לגוי לפני יום שישי - יהיה הדבר מותר אף אם יום השוק בשבת - ובלבד שהיהודי לא יאמר במפורש לגוי לבצע את העסקה בשבת, ושהגוי איננו עושה זאת כשכירו של היהודי. (פרק ד, ג)

אם קיימת אפשרות, אפילו דחוקה, לבצע את העסקאות בימות החול, מותר לתת לגוי מעות או סחורה מערב שבת לשם ביצוע אותן עסקאות. כאמור לעיל, מותר להיתר בכך שהיהודי לא יאמר במפורש לגוי לבצע את העסקה בשבת ושהגוי לא יבצעה כשכירו של היהודי. (פרק ד, ג)

במקום הפסד, ניתן להתיר גם כשלא קיימת אפשרות לבצע את העסקאות בימות החול, אם היהודי יאמר לגוי במפורש שלא לבצע את העסקה בשבת, כגון שיאמר לו "קנה לי חפץ זה אך לא בשבת". היתר זה קיים גם אם ידוע שכוונתו של היהודי הינה שהגוי יראה שאין אפשרות אחרת ועל כן יבצע את העסקה בשבת. (פרק ד, ג)

אסור לומר לגוי מערב שבת למכור עבורו מניות לכשיגיעו למחיר מסויים, משום שהדבר נחשב כאמירה מפורשת למכור בשבת אם אכן יגיעו אז המניות למחיר המבוקש. אולם, יש המתירים לומר לגוי מערב שבת שהוא **רשאי** למכור את המניות בזמן שיגיעו למחיר רווחי באופן שהדבר יהיה כדאי עבור היהודי. (פרק ד, ג)

אסור לומר לגוי למכור בחנות החייבת להיות פתוחה שבעה ימים בשבוע משום שהדבר נחשב כאמירה מפורשת למכור בשבת. (פרק ד, ג)

אמירה לגוי במקום הפסד

במקרה של נזק כספי גדול ופתאומי העלול להגרם בשבת, מותר **לרמוז** לגוי בשבת לעשות אפילו מלאכה האסורה מן התורה על מנת למונע את הנזק. על כן למשל, במקרה שפרצה בשבת דליקה העלולה לגרום נזק כספי גדול, מותר לומר לגוי "כל המכבה אינו מפסיד". אכן פשוט שכל זה רק בנסיבות בהן אין בדליקה חשש סכנה לחיי אדם, אך אם קיים חשש זה מצוה לכבות את הדליקה אף על ידי יהודי.

יש אומרים, שכאשר לא מדובר בדליקה, אלא בסוג אחר של נזק גדול ופתאומי, אשר ברור שגוי יוכל למונעו בכוחות עצמו, מותר לומר לגוי בשבת אף במפורש לעשות מלאכה האסורה מן התורה. על כן, למשל, מותר לומר לגוי במפורש לעשות מלאכה האסורה מן התורה על מנת להציל בהמה אשר עלולה למות בשבת, ואשר מותה יסב נזק כספי גדול לבעליה. (פרק ב, ג 1)

במקום הפסד גדול מותר לומר לגוי בשבת לעשות מלאכה האסורה מדרבנן. על כן, מותר לומר לגוי בשבת למכור סחורה באם אי מכירתה בשבת תגרום לבעליה הפסד גדול. היתר זה הוא בתנאי שמכירת הסחורה איננה כרוכה בהכרח בעשיית מלאכה האסורה מן התורה, כגון כתיבה וכד', וכן בתנאי שאין בדבר חשש מראית עין. (פרק ב, ג 2)

אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר

במקום צורך גדול והפסד מרובה מותר לומר לגוי בערב שבת שיאמר לגוי אחר לעשות עבורו מלאכה בשבת - אף אם מדובר במלאכה האסורה מן התורה.

על כן מותר, במקום צורך גדול והפסד מרובה, למסור מערב שבת מודעה לפרסום בשבת בעיתון של גויים - אף שברור שהעיתון יודפס בשבת, שהרי מוסר המודעה אינו מדבר ישירות עם המדפיס. (פרק ג, ד)

הלוואת כספים לגוי על מנת שישתמש בהם בשבת

מותר ליהודי לתת בערב שבת מעות לגוי על מנת שיקנה במעות אלו סחורה עבור עצמו בשבת, ומותר ליהודי אף להוסיף ולומר לגוי שאם יצטרך יקנה ממנו את הסחורה לאחר השבת.

בהתאם לכך, מותר ליהודי להלוות כספים לגוי על מנת שהגוי יוכל לפתוח עסק שיעבוד בשבת, ובלבד שהגוי לא יחלוק עם היהודי ברווחי השבת. במקביל, יכול היהודי לסכם עם הגוי שישלם לו ריבית עבור הכסף שהלווה לו, בתנאי שגובה הריבית לא יהיה תלוי במידת הרווחיות של הגוי בעסקיו בשבת. (פרק ג, א)

מותר ליהודי לתת לגוי בערב שבת צייק המשוך על בנק של גויים, ואשר תאריך פרעונו הוא בשבת, באופן שהגוי יוכל, אם ירצה בכך, לגבות את הצייק בשבת ולהעלות ריבית ליהודי גם עבור השבת. (פרק ד, ב 5)

מכירה לגוי על מנת שיעשה מלאכה בשבת

במקום הפסד, מותר ליהודי למכור לגוי חפץ בערב שבת על מנת שהגוי יעשה בו מלאכה בשבת. על כן מותר במקום הפסד למכור לגוי סחורה בערב שבת על מנת שהגוי ימכור אותה בשבת. כמו"כ מותר בנסיבות אלו למכור לגוי מכונית מקולקלת בערב שבת על מנת שהגוי יתקן אותה בשבת. במקרה זה, האחרון, מותר אף ליהודי לומר לגוי שאם המכונית תהיה מתוקנת לאחר השבת אולי הוא יקנה אותה ממנו בתוספת ריוח. מכל מקום, אין להשתמש בהיתר זה של מכירה לשם מכירת חנויות, מפעלים, או עסקים אחרים על מנת להפעילם בשבת ע"י גוי. (פרק ג, ב 1)

מכירת החפץ לגוי צריכה להיות מכירה גמורה, ועל כן יש לבצע לכתחילה בכסף ובמשיכה. אם לא ניתן לבצע את שני הקניינים ניתן להקנות במשיכה בלבד. לא ניתן לבצע קניין משיכה - יקנה בכסף באופן שהנכרי ישלם ליהודי את כל התמורה עבור החפץ הנקנה. לחילופין, ניתן גם להשתמש בקניין חצר. (פרק ג, ב 1)

יש הסוברים שהמכירה חייבת להיות תקפה גם על פי החוק, ועל כן, למשל, בעסקאות שעל פי החוק תוקפן מותנה ברישום - לא ניתן יהיה להסתפק בקניין כסף ומשיכה. מאידך, קניינים המועילים על פי החוק מועילים גם לענין זה - אף אם לא נעשו על ידי כסף ומשיכה. (פרק ג, ב 3)

מסתבר, שכתחילין למכירה ניתן להסתפק גם בקבלת אחריות מוחלטת על ידי הגוי - בתנאי שקבלת אחריות זו תכלול גם מקרים של התיקרות או הוזלה של החפץ. (פרק ג, ב 2)

המכירה לגוי יכולה להיות גם מכירה על תנאי. על כן מותר ליהודי המעוניין למכור את מניותיו לכשיגיעו למחיר מסוים - אף אם יהיה זה בשבת, להתנות עם הגוי בערב שבת שאם המניות תגענה בשבת לסכום זה - תהיינה מכורות לו כבר מערב שבת. במקרה זה, אם אכן תגענה המניות בשבת לסכום המבוקש, יהיה הגוי רשאי למכרם. (פרק ג, ב 1).

אין אפשרות לבצע את המכירה כאשר מדובר בחפץ שאינו בבעלותו של היהודי אלא רק מושכר לו. כמו"כ לא ניתן לבצע את המכירה כאשר אין רכוש מוגדר שאותו מוכרים. על כן, למשל, לא ניתן לבצע מכירה של זכיון לספק שירותים. (פרק ג, ב 1)

נתינת מלאכה לגוי בערב שבת

מותר לתת בערב שבת מלאכה לגוי, אף אם הגוי עשוי לעשות את המלאכה בשבת, ובלבד שהיהודי לא יאמר לגוי ולא ירמוז לו שהוא מעוניין בכך שהמלאכה תעשה בשבת. היתר זה איננו קיים במקרים בהם הגוי הוא פועל של היהודי המועסק על ידו כשכיר, כי אם רק בסוגי ההסכמים אשר יפורטו להלן. כמו כן מותרת ההיתר בכך שלא יהיה בדבר חשש מראית עין. גדרי חשש זה יובאו להלן.

מותר ליהודי לתת לגוי מערב שבת מלאכה בקבלנות, אף שקיימת סבירות שהגוי יעשה את המלאכה בשבת. מותר איפא ליהודי להעסיק סוכני מכירות גויים העושים את מלאכתם בזמנם החופשי ללא שעות עבודה קבועות - אף אם הם עושים זאת מדי פעם גם בשבת. כל זאת בתנאי שסוכני המכירות אינם שכירים של היהודי כי אם קבלנים המקבלים את שכרם בהתאם לכמות הסחורה שמכרו. (פרק ד, ב 1)

מותר ליהודי לתת לגוי שדהו באריסות, באופן שהגוי יקבל אחוז מסויים מן היבול, וזאת אף אם הגוי עשוי לעבוד בשדה בשבת. (פרק ד, ב 2) על כן מותר לפתוח בשבת תחנת דלק אשר בבעלותו של היהודי אך מופעלת על ידי גוי אשר משתתף עם היהודי ברווחי התחנה. (פרק ד, ד 2)

מותר ליהודי להשכיר לגוי עסק, באופן שהגוי יקבל את הרווחים מן העסק ואילו היהודי יקבל סכום קצוב מראש. השכרת העסק לשבת באופן זה תהיה מותרת בכמה תנאים: א. ההשכרה תחל זמן מה לפני כניסת השבת ותסתיים זמן מה לאחר צאת השבת. ב. הסכם השכירות יעשה באמצעות קנין התקף על פי ההלכה. על כן אם מדובר בחנות, מפעל וכד' יש להשתמש בקנין כסף. (בנוגע לקניינים התקפים על פי החוק - ראה לעיל מכירה לגוי על מנת שיעשה מלאכה בשבת). ג. יעשה רישום מדויק של רווחי השבת על מנת לאפשר חישוב של הרווחים השייכים לגוי. אכן, הגוי רשאי, במדה וירצה בכך לוותר על החישוב המדויק ולהסתפק באומדנא.

תקציר הלכות

את דמי השכירות שחייב הגוי לשלם ליהודי ניתן להמיר לשעות עבודה שיתן ליהודי בעל העסק בימות החול. ניתן איפא לעשות את הסכם המכירה עם גוי העובד כבר כפועל אצל בעל העסק, באופן שבעל העסק יקזז משכרו של הפועל את דמי השכירות בהם הוא מתחייב עבור שכירת העסק לשבת. (פרק ד, ב 3)

יהודי ספק שירותים, אשר חייב לקבל הזמנות גם בשבת, רשאי לערוך הסכם עם גוי על פיו יושכר משרדו של היהודי לגוי באופן שהגוי יהיה רשאי לשבת שם ולקבל את ההזמנות הטלפוניות. את ההזמנות יתחייב הגוי להעביר לאחר השבת רק אל היהודי בעל המשרד, ובתמורה יקבל מן היהודי סכום כסף קצוב מראש עבור כל הזמנה שיעביר. (פרק ד, ד 2)

מותר ליהודי לתת לגוי עסק בחכירות, דהיינו באופן שהגוי יתן ליהודי סכום קצוב מראש מן התוצרת ללא תלות בכמות רווחיו. כך למשל, ניתן להחכיר לגוי מפעל ליצור זכוכית המחייב עבודה שבעה ימים בשבוע, באופן שהגוי ישלם ליהודי את דמי החכירות באמצעות כלי הזכוכית הגמורים המיוצרים במפעל בעת שהוא מוכר לגוי. (פרק ד, ב 4)

מותר ליהודי לתת לגוי מלאכה בקבלנות ואף לומר לו לבצעה בשבת - אם המלאכה אינה כרוכה בהכרח בחילול שבת. היתר זה קיים אף אם יש להניח שהגוי מיוזמתו יחלל שבת לשם ביצוע המלאכה. על כן מותר למשל להעסיק קבלנים גויים לשם פינוי אשפה מן הרחובות בשבת, אף שהם ישתמשו לצורך כך ברכב, משום השימוש ברכב נעשה על דעת עצמם בלא שהיהודי ביקש זאת מהם. (פרק ה, ב 2)

במקום הצורך, מותר למסור לגוי מלאכה בקבלנות אף שהגוי יודע שהיהודי מעוניין שיבצע את המלאכה בשבת. על כן מותר למשל לבעל מונית יהודי להכניס את המונית בערב שבת למוסך של גוי בלא לומר לו במפורש שיתקנה בשבת - אף שבעל המוסך יודע שהמונית נחוצה מאד ליהודי ביום ראשון ועל כן הוא ימהר לתקנה בשבת. (פרק ד, ג. פרק ד, ד 2)

במקרה של הפסד גדול, מותר ליהודי אף לומר במפורש לגוי שהוא מעוניין שהגוי יעשה את המלאכה בשבת. יש הסוברים שהיתר זה קיים רק כאשר הגוי עובד כקבלן המקבל שכר עבור המלאכה אותה התחייב לבצע, או כאשר הוא מקבל אחוזים מרווחי המלאכה, וכן כאשר הגוי הציע מיוזמתו לעשות את המלאכה בחינם. ויש הסוברים שהיתר זה קיים גם כאשר הגוי התבקש על ידי היהודי לעשות את המלאכה בחינם. מכל מקום, היתר זה איננו קיים כאשר הגוי הוא פועל של היהודי המועסק על ידו כשכיר יום.

מכאן, שמוותר בשעת הדחק לבקש מגוי בערב שבת שישלח בשבת חבילה של סחורה עבור היהודי, אף שמשלוח הסחורה כרוך במילוי טפסים אותם יצטרך הגוי השליח למלא בשבת. כמו כן מותר ליהודי למנות עורך דין גוי אשר ייצג אותו במשפט המתנהל בשבת בבתי משפט של גויים, אם אי אפשר לדחות את המשפט ליום אחר, ומכל מקום עדיף שבמקרים כגון אלו יאמר היהודי בערב שבת לגוי אחר שימנה את השליח או את עורך הדין הגוי. (פרק ג, ה 1)

בשעת הצורך, מותר אף להכנס לכתחילה לעסק מתוך ידיעה שבכדי למנוע הפסד גדול באותו עסק כתוצאה מאי פעילות בשבת, יהיה צורך להסתמך על ההיתר הנייל. על כן מותר למשל לרכוש בנק בחו"ל אף שהיהודי בעל הבנק יודע מראש שיזדקק לגוי אשר יענה בשבת לפניותיהם של בנקים אחרים המעוניינים לברר האם לצ'קים המשוכים על אותו בנק יש כיסוי. אופן העסקת הגוי יהיה בהתאם לאמור לעיל. (פרק ג, ה 1. פרק ד, ד 2)

נתינת עסקים לגוי לתקופת זמן קצובה

מותר ליהודי לתת לגוי עסק לשם הפעלתו במשך תקופת זמן קצובה, באופן שהגוי יקבל עבור הפעלת העסק סכום קצוב מראש ואילו היהודי יקבל את כל הרווחים. במקרה זה יוכל היהודי להנות גם מרווחי השבת, בתנאי שקיימת אפשרות תאורטית להפיק רווחים אלו גם בלא הפעלת העסק בשבת. מכאן שיש להבחין בענין זה בין מפעלי תעשייה לבין שירותים.

כאשר מדובר במפעלי תעשייה, הרי שבדרך כלל מותר יהיה ליהודי להנות מרווחי העסק המופעל בשבת אך מושבת באחד מימות החול - שהרי ניתן היה תיאורטית להפיק אותן רווחים על ידי השבתתו בשבת והפעלתו בכל ימות החול. אולם, כאשר מדובר בשירותים, יהיה הדבר בדרך כלל אסור. כך למשל, אסור ליהודי להנות מרווחי השבת של מרחץ, בריכת שחיה, או חניונים אשר ניתנו לגוי לשם הפעלתם לתקופת זמן קצובה, וזאת אף אם מקומות אלו מושבתים באחד מימות החול. הטעם לכך הוא שבדרך כלל אין אפשרות להביא בימות החול את המעוניינים להשתמש בשירותים אלו דוקא בשבת, ונמצא איפא שלא ניתן היה להפיק את אותם הרווחים בלא הפעלת העסקים הללו בשבת. (פרק ד, ד 1)

למרות האמור לעיל, מותר ליהודי להנות מרווחי השבת גם כאשר לא ניתן היה להפיק את אותם רווחים בימות החול - אם הגוי נהנה גם הוא מרווחי המלאכה שהוא מבצע בשבת, ובלבד שהיהודי לא יאמר לגוי במפורש לעבוד בשבת. על כן מותר ליהודי להנות מרווחי השבת של עסק אשר ניתן לגוי לתקופת זמן קצובה

תקציר הלכות

והגוי מפעילו שבעה ימים בשבוע - אם שכרו של הגוי משתנה בהתאם לכמות התוצרת אותה הוא מייצר. (פרק ד, ד 2)

מותר ליהודי לערוך עם הגוי הסכם על פיו בתמורה להפעלת העסק מספר ימים מסויים יקבל הגוי סכום קצוב מראש, בלא להתנות שהפעלת העסק תהיה ברציפות בכל ימי השבוע. במקרה זה רשאי הגוי על פי ההסכם שלא להפעיל את העסק בשבת, ואם יחליט בכל זאת להפעילו שבעה ימים בשבוע הרי זה משום שהוא נשכר בכך שמקבל את שכרו מוקדם יותר, ועל כן יהיה היהודי רשאי להנות גם הוא מן הרווחים. (פרק ד, ד 2)

הקמה והחזקת מניות בחברה העובדת בשבת

מותר ליהודי לרכוש רוב מניות בחברה העובדת בשבת אם היא מתנהלת ומופעלת ע"י גויים. (פרק ד, ב)

חברה החייבת לשווק תוצרתה לחו"ל ולמכור או לספק שרות בחו"ל גם בשבת, רשאית להקים חברת בת אשר תעסוק בכל הכרוך בשיווק לחו"ל. את חברת הבת יפעילו מנהלים ועובדים שאינם יהודים, ואף שאת מניותיה תחזיק חברת האם שמנהליה יהודים - לא יהיה בכך איסור. היתר זה מותנה בכך ששכרם של מנהלי חברת הבת יושפע מרווחי החברה שבניהולם, או, לחילופין, שהם יחזיקו בחלק ממניות החברה. (פרק ד, ה)

חברה החייבת להפעיל פס יצור במשך כל ימי השבוע, יכולה להפעילו על ידי חברת בת נפרדת המתנהלת על ידי גוי ואשר מעסיקה פועלים גויים. חברת הבת תתחייב לספק את המוצר במחיר הקרוב למחיר הקרן אל חברת האם אשר תעסוק בהמשך היצור או בשיווק. לשם הפעלתו של פס היצור תצטרך חברת הבת לרכוש או לשכור אותו מחברת האם. גם כאן מותנה ההיתר בכך ששכרם של מנהלי חברת הבת יושפע מרווחי החברה שבניהולם, או, לחילופין, שהם יחזיקו בחלק ממניות החברה. (פרק ד, ה)

אסור ליזום הקמת חברה אשר תגרום לחילול שבת על ידי יהודים. (פרק ט, א 2)

מותר לרכוש מניות בחברה קיימת המחללת שבת על ידי יהודים, אם קיימת וודאות שבמקרה שהיהודי שומר השבת לא ירכוש מניות אלו - ירכוש גוי את המניות. יש המקילים גם במקרה בו רוכש המניות האלטרנטיבי הוודאי איננו גוי אלא יהודי אחר. (פרק ט, א 2)

מותר לרכוש מניות בחברה אשר מחללת שבת על ידי יהודים אם יש להניח שגם

בלא רכישת המניות תמשיך החברה להתקיים, ורכישת המניות לא תגדיל את היקף חילולי השבת המתבצעים בחברה. (פרק ט, א 3)

יהודי המחזיק מניות בחברה המחללת שבת על ידי יהודים, חייב למכור את מניותיו אם ברור שהחזקותיו בחברה הם המאפשרים את קיומה. (פרק ט, א 4)

במקרים בהם מותרת החזקת מניות בחברה, יהיה הדבר מותר אף אם שווי המניות עולה עקב פעילות החברה בשבת. (פרק ט, ג)

חשש מראית עין

אין לאפשר לגוי לעשות בשבת מלאכה עבור היהודי כאשר קיים חשש שהרואים יסברו שהגוי הינו פועל העושה את המלאכה בשבת בשליחותו של היהודי. (פרק ה, א 1) חשש מראית עין שייך רק במקום בו מצויים יהודים או שקיימת אפשרות שיהודים יראו את הגוי עובד בשבת. (פרק ה, ג)

במקום הפסד גדול ניתן לעיתים להקל בחשש מראית עין. (פרק ה, א 1)

כל מלאכה שעושה הגוי בביתו של היהודי יש בה חשש מראית עין, פרט לשני מקרים: א. כאשר הגוי עושה את המלאכה עבור עצמו ויש לו ממנה הנאה מידית - כגון במקרה בו הגוי מדליק בשבת נר עבור עצמו. ב. כאשר הגוי עושה את המלאכה בחפץ השייך לו - אף אם עושה זאת עבור היהודי. (פרק ה, ה)

גם כאשר המלאכה נעשית שלא בביתו של היהודי עלול להיות חשש מראית עין. חשש זה שייך במלאכה אשר שם ישראל עליה, כגון מלאכה הנעשית לשם פרסומת כאשר שמו של היהודי מצויין על גבי אותה פרסומת, או בנסיעה במכונית אשר רשום עליה באופן בולט כי היא שייכת לחברה שבבעלות יהודי. מאידך, לא שייך, למשל, חשש מראית עין במלאכת כיבוס בגדים של יהודי משום שזהותו המדוייקת של בעל הבגדים אינה ידועה. (פרק ה, א 2).

מלאכה הנעשית במחובר לקרקע, כגון מלאכת בניית בית, נחשבת כמלאכה ששם ישראל עליה ועלול להיות בה חשש מראית עין. אולם, גם במחובר לקרקע לא קיים חשש מראית עין במקרה בו המלאכה נעשית במקום שהיה בבעלותו של גוי והיהודי שכר או קנה ממנו את המקום ונתנו מיד לגוי אחר. (פרק ה, א 3).

חשש מראית עין לא קיים במלאכה הנתנת לגוי באריסות, שכירות או חכירות אם המדובר הוא במלאכה אשר רוב הסכמי העבודה בה אינם הסכמי שכירות פועלים. מכאן שלא יהיה חשש מראית עין בהשכרה לגוי של מונית אם רוב נהגי המוניות

אינם עובדים כשכירים של בעל המונית אלא מקבלים ממנו את המונית בשכירות. (פרק ה, ב 1).

יש הסוברים שגם במלאכה הנתנת לגוי בקבלנות לא קיים חשש מראית עין אם המדובר הוא במלאכה אשר רוב הסכמי העבודה בה אינם הסכמי שכירות פועלים. לכתחילה יש להחמיר בכך כאשר מדובר בבניית בית, אך בדיעבד, אם התנה עם קבלן גוי שלא יעבוד בשבת אך זה לא עמד בהתחייבותו, אין היהודי מחוייב להפסיד ממון מחמת זה. (פרק ה, ב 2)

אין חשש מראית עין במלאכה שנתנה לגוי בקבלנות אם המדובר במלאכה הנעשית בתלוש מן הקרקע ודרך לעשותה בקבלנות בלבד. על כן אין חשש מראית עין במקרה של בעל מוסך גוי המתקן מכוניתו של יהודי בשבת – אף אם ניכר שהמכונית שייכת ליהודי – שהרי ידוע לכל שמוסך עובד בקבלנות. (פרק ה, ב 3)

אין חשש מראית עין במלאכה שעושה הגוי בביתו, פרט למקרה בו נתן היהודי לגוי אבנים, קורות או חומרי בנין אחרים והגוי מכינם בביתו לשם קביעתם לאחר מכן בביתו של היהודי. (פרק ה, ד)

יש אומרים שאין חשש מראית עין במלאכה האסורה מדרבנן שהגוי החל לעשותה בקבלנות עוד טרם השבת. על פי שיטה זו לא יהיה חשש מראית עין במקרה של גוי היושב בחנותו של ישראל בשבת ועוסק במקח וממכר בלא לעבור על איסור תורה - אם הגוי עובד בקבלנות בלא שהיהודי אמר לו לעבוד דוקא בשבת. (פרק ה, ו)

אין חשש מראית עין במלאכה המתבצעת בחברה בע"מ שהיא בבעלות יהודים אך מתנהלת ומופעלת על ידי גויים. אולם, אם שמה של החברה מעיד על היותה בבעלות יהודים - יהיה בהפעלתה בשבת משום חשש מראית עין. (פרק ה, ז)

הנאה ממלאכת הגוי בשבת עצמה

אסור ליהודי להנות בשבת ממלאכה אסורה שעשה הגוי בשבת לצורך היהודי, אולם מותר ליהודי להנות בשבת ממלאכה שעשה גוי שאינו מכירו של היהודי עבור עצמו או עבור גויים אחרים. (פרק ו א) מכאן שיהודי שהגיע בשבת לבית קפה של נכרים שמבשלים בו בדרך כלל רק לצורך גויים, והיהודי הרתיח את המים לפני בואו של היהודי - מותר ליהודי לשתות מים אלו בשבת. (פרק ו ג) כך יהיה גם בפירות או ירקות שבושלו בשבת במסעדה של גויים שמבשלים בה בד"כ רק עבור גויים. אולם, אסור ליהודי לאכול לחם או כל מאפה אחר שנאפה בשבת ע"י גויים - גם אם האפיה נעשתה עבור גויים, משום שהקמח היה מוקצה בכניסת שבת. אכן, יש להתיר זאת בשעת הדחק או לצורך מצוה - כגון לצורך ברכת המוציא. (פרק ו, ד).

יש המתירים ליהודי להנות גם ממלאכה שעשה הגוי שאינו מכירו של היהודי לצורך גויים ויהודים - אם המדובר במלאכות בהן אין חשש שהגוי ירבה במלאכה עבור היהודי כגון בהדלקת הנר. והמיקל בכך אין למחות בידו. עפ"י? אם היתה תקלה בשבת ברשת החשמל, והתקלה תוקנה בשבת על ידי גויים, אין לאסור להשתמש בשבת בחשמל זה - אם המדובר במקום שיש בו גויים ויהודים. היתר זה הוא אף אם רוב תושבי המקום הם יהודים, משום שבכל מקרה היה צריך הגוי לעשות את אותה מלאכה - גם אם היה רוצה לעשות זאת עבור הגויים בלבד. (פרק ו, א)

מותר להנות בשבת ממלאכה שעשה גוי שהוא מכירו של היהודי עבור עצמו - אם המדובר במלאכות בהן אין חשש שמא ירבה במלאכה עבור היהודי - כגון בהדלקת הנר. לעומת זאת, יש אוסרים ליהודי להנות ממלאכה שעשה גוי שהוא מכירו של היהודי עבור עצמו, אם הגוי יודע שהיהודי זקוק למלאכה ויש חשש שמא ירבה הגוי במלאכה עבור היהודי - כגון בהרתחת מים, וזאת אף אם הגוי עשה את המלאכה שלא בפניו של היהודי. אולם יש מתירים גם בכגון זה. (פרק ו, ג)

גוי המעוניין להדליק את אור החשמל בביתו של היהודי עבור היהודי, חייב היהודי למחות בו - אף אם כוונתו של היהודי לצאת מן החדר. (פרק ו, ב)

גוי שעשה מלאכה עבור היהודי בקבלנות, וסיים על דעת עצמו את המלאכה בשבת, הרי שלספרדים הנוהגים עפ"י פסקי המחבר בשו"ע מותר להנות מן המלאכה באותה שבת. לשיטה זו, בגד שנתפר ע"י גוי בקבלנות, ותפירתו הסתיימה בשבת - מותר ליהודי ללבשו באותה שבת. לעומת זאת, לדעת האשכנזים הנוהגים עפ"י פסקי הרמ"א יש לאסור זאת אלא אם כן אין ליהודי בגד אחר לשבת. כל זה, רק כאשר ברור שגם אלמלי היה היהודי נהנה מן המלאכה בשבת היה הגוי מסיימה באותו זמן, אולם, אם כוונת הגוי היתה לסיים את המלאכה בשבת על מנת שהיהודי יספיק להנות ממנה באותה שבת - תהיה ההנאה אסורה לכל השיטות. (פרק ו, ה)

גוי שהתחייב לספק סחורה עד לערב שבת אך התעכב והביאה בשבת, מותר להנות מסחורה זו בשבת, אלא אם כן ברור שהגוי הביא את הסחורה על מנת שהיהודי יהנה ממנה בשבת - כגון כשהביא אוכל שעלול להתקלקל עד לאחר השבת. (פרק ו, ה)

איסור הנאה ממלאכה שעושה הגוי עבור היהודי קיים גם במקרים בהם יכול היה היהודי לטרוח ולהנות הנאה דומה גם ללא מלאכתו של הגוי. מכאן, שאסור ליהודי להשתמש בשבת במעלית המופעלת עבורו ע"י גוי, אף שיכול היה להגיע לאותה קומה ע"י שימוש במדרגות. אכן לצורך גדול או לצורך שבת ניתן להקל בנסיבות אלו. מכל מקום, מותר ליהודי להמשיך ולהנות אותה הנאה שיכול היה להנות בלא

תקציר הלכות

מלאכת הגוי ובלא כל מעשה נוסף מצידו. על כן מותר ליהודי לקרוא בשבת לאור מנורה שהדליק הגוי בשבת - אם גם בלא הדלקת המנורה יכול היה לקרוא זאת בדוחק. (פרק ו, ו, 2)

גוי אשר החליף בשבת נורת חשמל חלשה לנורה חזקה יותר, אף שלצורך כך החשיך את החדר לחלוטין והדליק אח"כ את האור מחדש, מותר ליהודי להשתמש באור הנורה החזקה באותם שימושים שיכול היה לעשות לאור הנורה החלשה, משום שכיובי האור והדלקתו לצורך החלפת הנורה נחשבת כנעשתה לצרכו של הגוי. (פרק ו, ו, 3)

אף שאסור להנות מגוף המלאכה שעושה הגוי בשבת, מותר להנות מן התוצאות העקיפות של המלאכה. על כן, למשל, גוי שתיקן בשבת תקלה במקרר, מותר ליהודי להנות בשבת מן האוכל שבמקרר, שהרי ההנאה מן האוכל איננה הנאה ישירה מגוף התיקון, כי אם תוצאה שנגרמה ממנו. (פרק ו, ו, 3)

שותפות בין יהודי לגוי

אסור ליהודי לסכם עם גוי השותף עמו בעסק, שהגוי יעבוד בשבת לבדו ובתמורה יעבוד היהודי לבדו באחד מימות החול. (פרק ז, א)

מותר ליהודי ולגוי להתנות **בכתב**, טרם כניסתם לשותפות, שהגוי יעבוד לבדו בשבת ויקבל את כל רווחי השבת ואילו היהודי יעבוד לבדו באחד מימות החול ויקבל את כל רווחי אותו יום, באופן שרק בחמשת הימים הנותרים יעבדו שניהם. אם התנו תנאי זה, אך רווחי השבת אינם ידועים - רשאים לחלוק את הרווחים בשווה.

התניה מעין זו אפשרית גם כאשר השותפות היא שלא באופן שווה. כך למשל, אם ליהודי יש בעלות של 75% בעסק, ולגוי יש בעלות של 25% בעסק, יכולים לחלוק את השותפות כך שיום השבת יהיה כולו שייך לגוי, שלושה ימים מימות החול יהיו שייכים כולם ליהודי, ואילו בשלושת הימים הנותרים יהיו שותפים בהתאם לחלקו של כל אחד מהם בשותפות. (פרק ז, ב)

לא התנו בתחילת השותפות, רשאים לבטל את השותפות ולחזור ולהשתתף מחדש בהתנאה כנ"ל. ביטול השותפות יעשה על ידי מכירת הנכס לאדם אחר וקניה ממנו בתנאים החדשים. אם המדובר בשותפות בקרקע או בדבר המחובר לקרקע צריכה המכירה להעשות לכתחילה באמצעות שטר. בשעת הדחק יכולים להתנות שמכירה תהיה תקפה בכסף בלבד. (פרק ז, ב) ביחס לקנין התקף או אינו תקף על פי החוק - ראה לעיל "מכירה לגוי על מנת שיעשה מלאכה בשבת".

בכדי לאפשר ביצוע עסקאות שהטיפול בהם עורך מספר ימים יכולים היהודי והגוי להתנות ביניהם שאם הגוי החל עסקה ביום השייך לו - יסיים היהודי את העסקה ביום העבודה השייך לו. מאידך, עליהם להתנות שאם היהודי החל עסקה ביום השייך לו, הגוי לא יהיה מחוייב להמשיך את הטיפול בה בשבת - אלא אם כן יהיה מעוניין בכך. במקרה זה, יקבל הגוי את חלקו היחסי ברווחי העסקה בהתאם לעבודה שעבד בשבת. (פרק ז, ב)

האיסור שהוזכר לעיל הינו רק בנסיבות בהן היהודי והגוי מעוניינים שבתמורה לעבודתו של הגוי בשבת יעבוד היהודי לבדו באחד מימות החול. אולם, אם היהודי והגוי השותפים בעסק, עובדים בו במשותף בכל ימי החול, מותר לגוי לעבוד בו לבדו ועל דעת עצמו בשבת, ואף לחלוק עם היהודי את רווחי השבת. על כן מותר לעורך דין יהודי להיות שותף עם גויים במשרד עו"ד, אם יסכם עם שותפיו הגויים שהוא לא יעבוד בשבת ויו"ט, וכן שלא יידרש, מחמת שאינו עובד בשבת, לעבוד יותר בימות החול, ובתנאי שלא יאמר לשותפיו הגויים לעבוד בשבת. (פרק ז, ג)

אם השותפים בעסק אינם עובדים בעצמם, אלא גוי אחר משתמש בעסק בשבת ומשלם דמי שכירות לבעליו - מותר גם ליהודי לקבל את חלקו מדמי השכירות ובלבד שיהיה זה בהבלעה. (פרק ז, ד)

שותפים שאינם עובדים בעצמם אלא מעסיקים פועלים גויים, הרי שאם היהודי מעונין שהעסק ישבות בשבת, והשותף הגוי החליט על דעת עצמו להעסיק את הפועלים גם בשבת, מותר ליהודי לחלוק עמו ברווחי השבת.

חברה שיהודים וגויים מחזיקים במניותיה, ואשר עובדיה הם גויים, מותר ליהודי להנות מרווחי החברה מפעילותה בשבת, ובלבד שהפעלת העובדים הגויים בשבת תעשה מיוזמתם של בעלי המניות הגויים או מיוזמתם של המנהלים הגויים, ללא כל מעורבות מצדם של בעלי המניות היהודים. (פרק ז, ד)

שותפות עם יהודים מחללי שבת

מותר להכנס לשותפות עסקית עם יהודי שאינו שומר שבת - אם היהודי שאינו שומר שבת מוחזק כאדם שיש להאמינו והוא מבטיח לשותפו שלא יעבוד בשבת. במקרה זה מותר יהיה לשומר השבת להמשיך בשותפות גם אם בסופו של דבר יעבוד שותפו בשבת. (פרק ט, א 2) וראה להלן באיזה אופן מותר להמשיך בשותפות.

אסור ליזום שותפות עסקית עם יהודי שאינו שומר שבת, אם הדבר יגרום לשותף לחלל שבת. (פרק ט, א 2)

תקציר הלכות

יהודי השותף בעסק שהתחיל בחילול שבת, חייב לפרוש מן השותפות, אם ברור ששותפותו בעסק היא זו המאפשרת את קיומו. (פרק ט, א 4) אולם אם גם בלא שותפותו ימשיך העסק להתקיים, אין הוא חייב לפרוש אף שהוא השקיע מכספו בעסק. (פרק ט, ב)

מוותר להשקיע בעסק חדש במשותף עם יהודי שאינו שומר שבת, אם היוזמה לשותפות באה מצידו של היהודי שאינו שומר שבת, וקיימת וודאות שאותו יהודי ימצא שותף גוי במקרה ששומר השבת יסרב להכנס לשותפות. יש המקילים גם במקרה בו השותף האלטרנטיבי הוודאי איננו גוי אלא יהודי אחר. (פרק ט, א 2)

מוותר להשקיע בעסק קיים במשותף עם יהודי שאינו שומר שבת, אם יש להניח שגם בלא ההשקעה ימשיך העסק להתקיים, וההשקעה לא תגדיל את היקף חילולי השבת המתבצעים בעסק. (פרק ט, א 3)

אסור ליהודי שומר שבת, לומר לשותפו שאינו שומר שבת "עבוד בשבת ואני אעבוד במקומך באחד מימות החול". אולם מותר לשומר השבת, במקום הצורך, להניח לשותפו מחלל השבת להמשיך ולעבוד בשבת, וזאת בתנאי ששומר השבת לא יציע לשותפו לעשות זאת, וכן שמחלל השבת לא ידרוש משותפו שומר השבת תמורה כלשהי עבור עבודתו בשבת.

בשעת הצורך מותר אף לסכם מראש, קודם הכניסה לשותפות כי שותפותם הינה לששה ימים בשבוע בלבד, והיהודי שומר השבת לא יהיה שותף בעסק ביום השבת. במקרה זה ישא השותף שאינו שומר שבת לבדו בהוצאות הפעלת העסק בשבת, ואילו בנוגע להשתתפות ברווחים ראה להלן.

בשעת הדחק יכול שומר השבת להשכיר את חלקו שבשבת לגוי אשר ישלם לפועלים את שכר העבודה שלהם עבור חלקו ביום השבת, וכן יקבל את רווחי השבת בהתאם לחלקו, ובמקביל ישלם לשומר השבת סכום קצוב כדמי שכירות עבור יום זה. (פרק ט, ה)

במקרים בהם מותרת השותפות עם יהודים שאינם שומרים שבת - בהתאם למפורט לעיל, יש להמנע מלקבל את הרווח הנובע מחילול השבת. במקרה בו לא ניתן לדעת מהו היקף הרווחים הנובעים מחילול שבת ינכו שומרי השבת שישית מחלקם ברווחים. (פרק ט, ג)

הגדרת הפסד

כפי שמפורט לעיל, במספר לא מבוטל של מקרים מתירים שימוש בגוי תוך הסתמכות על כך שהמדובר במקום הפסד, או במקום הפסד מרובה.

לענין זה יש להבחין בין הפסד לבין מניעת רווח. בדרך כלל מניעת רווח איננה מוגדרת כהפסד. על כן אם לקוחות מתנים את נכונותם לרכוש סחורה בכך שזו תסופק להם גם בשבת, אף שהיהודי מפסיד חלק מן הלקוחות אין זה נחשב מקום הפסד אלא מניעת רווח. אכן אם איבוד הלקוחות יגרום לכך שהוצאות התפעול של המקום יעלו על ההכנסות - יחשב הדבר כהפסד.

יש הסוברים שהחישוב צריך להעשות לכל יום בפני עצמו, ואף אם בסך הכל יהיה המקום רווחי גם ללא עבודה בשבת, אם בשבת עצמה עולות ההוצאות על ההכנסות – יחשב הדבר להפסד. (פרק ג, ה 2)

אם נוצר עוד לפני השבת חוב כספי מכל סוג שהוא כלפי היהודי, הרי שהפסד חוב זה מוגדר כהפסד. (פרק ג, ה 2)

למונח "הפסד גדול" אין הגדרה חד משמעית, והדבר משתנה ממקרה למקרה בהתאם לעלות הכספית של הנוק לעומת היכולת הכלכלית של האדם בו מדובר. (פרק ג, ה 2)

תקשורת ותחבורה

מותר לשלשל בערב שבת בחוץ לארץ מכתב לתיבת הדואר אף אם הגוי ישלחנו בשבת. כמו"כ מותר בחוץ לארץ לשלוח בערב שבת מכתב אקספרס על מנת שיגיע ליעדו בשבת - אם הגויים המטפלים במכתבים אלו עושים את מלאכת המשלוח גם עבור גויים. מאידך, אין לשלוח בערב שבת מכתב אקספרס - אם הגוי המטפל במכתב בשבת עושה זאת במיוחד עבור היהודי השולח. (פרק ג, ג. פרק ד, ג)

במקום צורך גדול והפסד מרובה מותר לשלוח בחוץ לארץ מכתב אקספרס מברק וכד' מערב שבת - אף שהדוור יטפל במכתב בשבת תוך חילול שבת - אם היהודי איננו מדבר ישירות עם הדוור אלא עם פקיד הדואר הגוי, וזה האחרון הוא האומר לדוור לשלוח את המכתב בשבת. (פרק ג, ד)

במקום הצורך, מותר, לדעת האשכנזים הפוסקים כרמ"א, לשלוח סחורה באמצעות גוי, ולסכם עמו על תאריך בו המשלוח יגיע ליעדו - אף שברור שלשם עמידה בלוח הזמנים יהיה הגוי חייב לעסוק במשלוח הסחורה גם בשבת. היתר זה מותנה בכך שהיהודי שולח את הגוי לא יאחר מיום חמישי בשבוע. (פרק ג, ג).

תקציר הלכות

מותר לקרוא בשבת מכתב שפתח גוי עבור היהודי, ואין בכך איסור הנאה ממלאכה שעשה הגוי בשבת. (פרק ו, ו, 3)

מותר להשאיר מכשיר כדוגמת משיבון, פקס או מחשב מופעלים, באופן שיוכלו לקבל הודעות בשבת, אולם אין לקרוא בשבת את ההודעות שהתקבלו - אם המדובר בהודעות מסחריות. (פרק יא, א)

יש אוסרים לתכנת מכשיר פקס או מחשב וכדו' מערב שבת על מנת שישלחו מעצמם את ההודעות בשבת, ויש מתירים זאת. (פרק יא, א)

מותר ליהודי להפליג בשבת בספינה שכל עובדיה הם גויים – גם אם הספינה היא בבעלותו של יהודי, ובלבד שלא יחל בהפלגה בשלושת הימים הסמוכים לשבת. (פרק ד, ב, 1)

השכרה לשבת של בתים, כלים וחפצים אחרים

אסור לקבל דמי שכירות עבור יום השבת בגין השכרת בית, כלים, או כל דבר אחר, אם ההשכרה נעשית על בסיס יומי. קבלת דמי שכירות בנסיבות אלו אסורה באיסור שכר שבת. (פרק ח, א)

מותר לקבל דמי שכירות עבור יום השבת כאשר התשלום נעשה בהבלעה. על כן מותר לקבל שכר שבת עבור השכרת בית, כלים, או כל דבר אחר, אם ההשכרה נעשית שלא על בסיס יומי כי אם על בסיס שבועי, חודשי וכדו'. (פרק ח, א)

מותר לקבל שכר שבת בהשכרה על בסיס יומי אם הגדרת "יום" בחוזה השכירות איננה חופפת את הגדרת "יום השבת" על פי ההלכה. בנסיבות אלו נחשב השכר כשכר שבת בהבלעה, משום שהוא כולל בתוכו גם חלק מימות החול. (פרק ח, ה, 5)

לענין שכר שבת בהבלעה ניתן לתחשב גם בתשלום הנדרש עבור הכנות ישירות לשם השימוש בחפץ בשבת. על כן אין איסור שכר שבת בשכירת חדר לשבת בבית מלון משום שהתשלום הינו גם עבור הוצאות הנקיון לפני ואחרי השבת ועוד. מאידך, יש איסור שכר שבת בשכירת חדר מאדם פרטי אם השכרת החדר לא גרמה לאותו אדם כל הוצאה ישירה מיוחדת. (פרק ח, ה, 4)

יש המתירים לנוסעים לדבר מצוה, לשלם למלון עבור יום השבת - גם כשהדבר נעשה על בסיס יומי ובלא הבלעה בתשלום עבור חלק מימות החול. (פרק ח, א)

איסור שכר שבת שייך בתמורה המתקבלת מהשכרה לשבת, אך לא בתמורה המתקבלת ממכירה לשבת. (פרק ח, א)

לפוסקים כשיטת הרמ"א, אסור להשכיר לגוי ביום שישי כלים המשמשים לעשיית מלאכה האסורה בשבת. הדבר אסור מחשש מראית עין - שיסברו שהגוי עובד בשבת בשליחותו של ישראל. השכרת כלים אלו ביום חמישי או קודם לכן מותרת לכל השיטות.

מותר איפא ליהודי להשכיר מוניתו לשבת לנהג גוי, באופן שהגוי נוטל את כל הרווחים והיהודי מקבל דמי שכירות קבועים, ובלבד שהגוי מבליע את דמי השכירות עבור השבת בתוך דמי השכירות שמשלם עבור חלק מימות החול. (פרק ח, א) היתר זה מותנה בכך שלא יהיה בדבר חשש מראית עין. בגדרי חשש זה ראה דברינו לעיל.

מותר להשכיר חנויות או משרדים ליהודים מחללי שבת אשר יפתחו את החנויות או המשרדים בשבת - אם ברור שהשוכרים יכולים לשכור חנויות או משרדים דומים, ללא טרחה, בקרבת מקום. (פרק י, א)

ריבית וקנסות בגין יום השבת

יהודי שהלוה לגוי בריבית, אם חישוב הריבית נעשה על בסיס יומי אין לקבל ריבית עבור יום השבת. קבלת ריבית בנסיבות אלו אסורה משום שכר שבת.

כאשר חישוב הריבית נעשה על בסיס שבועי, חדשי וכד', אין איסור שכר שבת בקבלת ריבית עבור יום השבת. (פרק ח, ב)

יהודי שהלוה לגוי לחודש, לשנה וכדו', אך הגוי החליט לפרוע את ההלוואה בתוך הזמן, היות שמלתחילה לא היתה זו הלוואה על בסיס יומי - מותר ליהודי לחשב את גובה הריבית לפי חשבון הימים. (פרק ח, ב)

מסתבר שבהלוואה ליהודי, הנעשית על פי "היתר עסקא", אין איסור שכר שבת גם כאשר חישוב הריבית נעשה על בסיס יומי. (פרק ח, ב)

אין איסור שכר שבת בהלוואות הניתנות או הנלקחות מן הבנקים, משום שהגדרת "יום ערך" בבנק איננה חופפת את ההגדרה ההלכתית של שבת בהתאם לזמני כניסת השבת ויציאתה. מכאן שריבית המשתלמת עבור מה שמגדיר הבנק כ"יום השבת" הינה בפועל ריבית בהבלעה עם חלק מימות החול. (פרק ח, ה 5).

בבנקים בארץ הסגורים בשבת, היות שהלקוחות אינם יכולים למשוך או להפקיד כספים בשבת, (ואף אם הם מושכים כספים בשבת מהמכשירים האוטומטיים, מכל מקום יום הערך של הפעולה לא נחשב ליום השבת) לא תהיה בעיית שכר שבת: חוסר האפשרות המעשית ללקוח לקבל או לשלם ריבית עבור יום השבת בלבד

תקציר הלכות

גורמת לכך שכל ריבית שתשולם או שתתקבל תכלול בתוכה גם ריבית עבור אחד מימי החול. (פרק ח, ה 5)

אין איסור שכר שבת בהפחתה מחוב הנעשית בדרך קנס - גם אם היא נעשית על בסיס יומי. על כן, למשל, בחוזה למכירת דירה אשר נקבע בו כי בגין כל יום של איחור במסירת הדירה יקנס הקבלן בסכום מסויים, אותו יקזז הקונה ממחיר הדירה - רשאי הקונה לקחת בחשבון במנין הימים הללו גם את השבתות. (פרק ח, ג)

שכר עבודה בשבת

עובד המועסק על בסיס יומי, אין לתת לו שכר עבור יום השבת אלא אם כן הפועל עובד גם בימות החול ושכר השבת משתלם בהבלעה עם השכר עבור ימי החול. (פרק ח, ה)

הסכם עבודה בו נקבע כי המעביד או העובד רשאים להפסיק את ההתקשרות ביניהם בכל עת שירצו, ובמקרה זה יחושב שכרו של העובד בהתאם למספר הימים שעבד בפועל - נחשב כהסכם עבודה על בסיס יומי שלא בהבלעה, ויהיה אסור איפא לשלם לעובד שכר עבור עבודתו בשבת. יש המקילים וסוברים שאם יש להניח שהמעביד לא יפסיק את העסקתו של העובד - לא תהיה בהסכם זה בעיית שכר שבת. (פרק ח, ה 1).

הסכם עבודה שאינו על בסיס יומי, כי אם על בסיס שבועי, חודשי וכד', אם נקבע בו שבמקרה שתופסק עבודתו של העובד באמצע השבוע או החודש, יקבל העובד שכר שבועי או חודשי מלא - מותר יהיה לשלם לעובד שכר גם עבור עבודתו בשבת בהבלעה בתוך שכר ימי החול. (פרק ח, ה 1)

הסכם עבודה שאינו על בסיס יומי, ונקבע בו כי עבור כל יום העדרות ינכה המעביד משכרו של העובד - אין בו בעיית שכר שבת ומותר יהיה לשלם לעובד זה גם עבור עבודתו בשבת בהבלעה בתוך שכר ימי החול, ויש מחמירים בכך. (פרק ח, ה 2)

נוהגים להקל לשכור חזנים לשבתות וכן לשלם למשגיחי כשרות עבור עבודתם בשבת - ואין חוששים בזה לאיסור שכר שבת. (פרק ח, ד)

ניתן להקל באיסור שכר שבת כאשר מדובר בתשלום עבור מצוות פיקוח נפש כגון בתשלום לרופא, או בתשלום למאבטח השומר מפני פיגועים חבלניים. (פרק ח, ד)

שכר שבת הותר במקום הפסד גדול. (פרק ח, ד)

הכנה בחול לבצוע עסקאות בשבת

מוותר ליהודי להגיש הצעה למכרז בחו"ל, אף שהמכרז יפתח בשבת ואז יוחלט איזו הצעה לקבל. (פרק יא, ב)

יהודי שברשותו מכונה למכירת מוצרים, מותר לו להשאירה פתוחה גם בשבת, אם אין בדבר חשש מראית עין. אם הקונים בשבת במכונה זו הינם יהודים מחללי שבת יהיה הדבר מותר רק אם אותם מחללי שבת יכולים לקנות מוצרים דומים, בלא טרחה, במקום סמוך. וראוי שבעל המכונה יתנה שהמוצרים אותם הוא מוכר קנויים לקונה עוד מערב שבת, וכן שהוא איננו רוצה לזכות במעות עד למוצאי שבת. (פרק יא, ג-ד)

יהודי המפעיל רשת מחשבים, אתר באינטרנט וכד', לצורך ביצוע עסקאות, ראוי שימנע מלאפשר ביצוע עסקאות אלו בשבת. (פרק יא, ג)

מוותר לבעל מסעדה, בעל מלון וכד', למכור מערב שבת תלושים שבאמצעותם ניתן יהיה לקבל בשבת מוצרים שונים לצורך השבת. בתלושים אלו אין להזכיר מחירים וראוי שיהיו בצבעים שונים או בצורות שונות - בהתאם למוצרים השונים שניתן לקבל באמצעותם - וזאת בכדי שלא יהיה צורך לעיין בהם בשבת. (פרק יא, ה)